

VESAYET GÖLGESİNDE DEMOKRASİ

TBMM Tutanaklarında Askeri Müdahaleler ve
Demokrasinin Kırılma Anları

Dr. Zeynep ATILGAN

VESAYET GÖLGESİNDE DEMOKRASİ¹

**TBMM Tutanaklarında Askeri Müdahaleler ve
Demokrasinin Kırılma Anları**

Dr. Zeynep ATILGAN

Editör: Prof. Dr. Raci TAŞCIOĞLU

¹ Yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

VESAYET GÖLGESİNDE DEMOKRASİ

TBMM Tutanaklarında Askeri Müdahaleler ve Demokrasinin Kırılma Anları

Dr. Zeynep ATILGAN

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Editör: Prof. Dr. Raci TAŞCIOĞLU

Kapak Tasarımı: Zeynep ATILGAN

Sayfa Tasarımı: Duvar DESIGN

Baskı: Temmuz 2025

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-5885-79-1

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimime başladığım zaman bu tez biter mi mezun olur muyum diye düşünürken, şu an hayal bile edemeyeceğim bir durumda, doktora tezime önsöz yazmanın tarifsiz mutluluğu içerisinde bulunmaktayım. İmkânsız diye bir şey yoktur. İnsan imkânsız denilen şeye nasıl gideceğini, hangi yoldan ilerleyeceğini bilmiyordur... Ben, benim için meşakkatli görünün bu yolda çoğu kez tökezledim, devam edemeyeceğimi düşündüğüm zamanlar oldu, ama o zamanlarda bana yol göstericiliği ve desteğiyle her zaman yanımda olan, öğrencisi olmaktan her zaman onur ve mutluluk duyduğum danışman hocam Prof. Dr. Raci TAŞCIOĞLU'na bana olan inancı ve yol göstericiliği için sonsuz teşekkürlerimi sunarım...

Tez izleme komitesinde yer alarak kıymetli zamanlarımı bana ayıran ve her tıkanıldığımda, zor zamanlarımda bana fazlasıyla yardımcı olan Doç. Dr. Fatih DEĞİRMENCİ hocama, her zaman samimi ve beni anlayan yaklaşımıyla yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Susin GÖREN KEKEÇ hocama teşekkür ederim. Tez jüri üyesi olarak değerli katkılar sunan Dr. Öğr. Üyesi Hakan IRAK'a ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer Cenap ÖZDEMİR'e çok teşekkür ederim. Bu zorlu ve kıymetli süreçte kendisinden ilham aldığım ve her zaman bilgi ve tecrübesinden yararlandığım hocam aynı zaman da abim olan Doç. Dr. Sait Sinan ATILGAN'a da çok teşekkür ederim.

Bu doktora tez çalışması, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından desteklenen SDK-2023-12416 numaralı proje kapsamında yürütülmüştür. Sağladıkları değerli katkılardan dolayı Atatürk Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederim.

Beni okutmak ve ilerde güzel yerlerde görmek için gece gündüz çalışan sevgili babam Metin DELİBAŞ'a ve her zaman destekçim olan canım annem Arzu DELİBAŞ ve yardıma ihtiyacım olan her an yanımda olan sevgili kardeşlerim Cemal, Rabiya ve Azra Zülal DELİBAŞ'a ve destekçim olan kayınvalidem sevgili Cemile ATILGAN'a sonsuz minnet ve teşekkürlerimi iletiyorum. Ne zaman bu tezi bitiremeyeceğimi düşünsem, o an elini sırtımda beni desteklerken bulduğum hayat arkadaşım, en büyük destekçim olan, canım eşim Ahmet ATILGAN, sen ve desteklerin olmasa bu süreci tamamlayamazdım. Canım kızım Bahar Mila ATILGAN sana ayıracağım zamanlardan çaldığım ve her oyun oynamak istediğinde seninle oynayamadığım için bu tez en çok senindir... Tezimi, mezun olduğumu görmeyi en çok isteyen, çocukluğum olan, yakın zamanda kaybettiğim, sevgili, pamuk babaannem rahmetli Nihal DELİBAŞ'a ve bir kayınpederden çok arkadaşım ve destekçim olan doktoramı bitirmemi dört gözle bekleyen ama arayıp "baba doktorayı bitirdim" diye asla haber veremeyeceğim rahmetli kayınpederim Cahit ATILGAN'a ithaf ediyorum...

Erzurum-2025

Dr. Zeynep ATILGAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
KISALTMALAR DİZİNİ.....	V
TABLOLAR DİZİNİ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ ve VESAYET TARTIŞMALARI

1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI	6
1.2. DEMOKRASİNİN TARİHSEL SERÜVENİ	7
1.2.1. Antik Demokrasi Dönemi ve Uygulamaları	7
1.2.2. Antik Demokrasiden Modern Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Tarih Sahnesine Yeniden Çıkışı	8
1.2.3. Demokratikleşme Dalgaları.....	10
1.2.3.1. John Locke Liberal Demokrasi	10
1.2.3.2. J.J. Rousseau Cumhuriyetçi Anlayış	12
1.3. DEMOKRASİNİN TEMEL UNSURLARI/ İLKELERİ.....	13
1.3.1. Eşitlik	13
1.3.2. Özgürlük.....	14
1.3.3. Sınırlı İktidar	15
1.3.4. Kuvvetler Ayrılığı	16
1.3.5. İnsan Hakları	16
1.4. DEMOKRASİNİN SINIFLANDIRMASI	16
1.4.1. Liberal Demokrasi	17
1.4.2. Sosyal Demokrasi.....	18
1.5. EGEMENLİĞİN KULLANILMASI BAKIMINDAN DEMOKRASİ TÜRLERİ	18
1.5.1. Doğrudan Demokrasi	18
1.5.2. Temsili Demokrasi	19
1.5.3. Yarı Doğrudan Demokrasi	19
1.5.4. Diğer Demokrasi Türleri	19
1.6. DEMOKRASİYİ KURUMSALLAŞTIRAN ARAÇLAR.....	21
1.6.1. Siyasal Kültür	21
1.6.2. Parlamento.....	24
1.6.3. Siyasi Partiler	27
1.6.4. Siyasal Seçimler	29
1.6.5. Sivil Toplum Kuruluşları (STK)	30
1.6.6. Medya.....	31

1.7. DEMOKRASİYE MÜDAHALE BİÇİMLERİ.....	32
1.7.1. Vesayet	32
1.7.1.1. Vesayet Türleri	33
1.7.1.1.1. Bürokratik Vesayet.....	34
1.7.1.1.2. Askeri Vesayet	35
1.7.1.2. Vesayet Demokrasi İlişkisi	36
1.7.1.3. Vesayetçi Demokrasi Düşüncesi.....	38
1.7.1.4. Vesayetçi Demokrasi Düşüncesinin Kökenleri/Kaynakları	39
1.7.1.4.1. Halkın Yetersizliği Düşüncesi.....	40
1.7.1.4.2. Özel Bilgi İlkesi	41
1.7.1.4.3. Korumacılık-Muhafızlık Düşüncesi	42
1.7.1.4.3.1. Platon'un Irk Öğretisi Yaklaşımı	42
1.7.1.4.3.2. Len'in Öncü Parti Teorisi.....	43
1.7.2. Demokrasiye Doğrudan Müdahale Yöntemleri	44
1.7.2.1. Askeri Darbe.....	44
1.7.2.2. Darbe Girişimi ve Kalkışma	45
1.7.3. Demokrasiye Dolaylı Müdahale Yöntemleri	46
1.7.3.1. Post-Modern Darbe	46
1.7.3.2. Muhtıra	46
1.7.3.3. E-Muhtıra.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ VE VESAYET TARTIŞMALARI

2.1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SON DÖNEMİNDE BATILILAŞMA GİRİŞİMLERİ, SİYASİ MODERNLEŞME ÇERÇEVESİNDE

DEMOKRASİ	47
2.1.1. Türklerde Ordu-Siyaset İlişkisi	47
2.1.2. Siyasi Modernleşme ve Demokrasi Geleneği Arayışı	49
2.1.2.1. Senedi İttifak	50
2.1.2.2. Tanzimat Fermanı.....	51
2.1.2.3. Islahat Fermanı.....	53
2.1.2.4. I. Meşrutiyet (1876-1880).....	54
2.1.2.5. II. Meşrutiyet'in İlanı.....	56
2.1.2.6. Saltanatın Kaldırılması	57
2.1.2.6. Cumhuriyetin İlanı	59
2.2. CUMHURİYETE GEÇİŞ VE TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1950)....	60
2.2.1. Hilafetin Kaldırılması	60
2.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) (17 Kasım 1924), Muhalefetin Tasfiyesi ve Yaşananlar	62

2.2.2.1. Şeyh Said İsyanı, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İzmir Suikastı	64
2.2.3. Tek Parti Dönemindeki Demokrasi Anlayışı ve Diğer Gelişmeler	66
2.2.3.1. Çok Partili Siyaset Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)- (1930)	68
2.2.3.2. Parti-Devlet Bütünleşmesi	69
2.2.3.3. Milli Şef Dönemi	70
2.3. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYAT İLE DEMOKRATİKLEŞME	
ÇABALARI VE VESAYET TARTIŞMALARI	72
2.3.1. 1950’li Yıllar: Demokrat Parti Dönemi	75
2.3.2. 1960’lı Yıllar: 27 Mayıs Darbesi ve Emekleyen Demokrasi	84
2.3.2.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Sonrası Dönem	84
2.3.3. 1970’li Yıllar: 12 Mart Muhtırası ve Sancılı Demokrasi	94
2.3.3.1. 12 Mart 1971 Muhtırası	94
2.3.3.2. 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrası Dönem	98
2.3.4. 1980’li Yıllar: 12 Eylül Darbesi ve Neo-Liberal Demokrasi	101
2.3.4.1. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Askeri Rejim Dönemi (1980-1983)..	101
2.3.4.2. 1983 Sonrası Dönem	108
2.3.5. 1990’lı Yıllar: 28 Şubat Post-Modern Darbesi ve Demokrasiye Balans Ayarı	114
2.3.5.1. Post Modern Darbeye Giden Süreç Refahiyol Hükümeti	118
2.3.5.2. 28 Şubat 1997 MGK Kararları ve Post Modern Darbe	121
2.3.6. 2000’li Yıllar: Milenyum Demokrasisi ve 27 Nisan e-Muhtırası ile 15 Temmuz Darbe Girişimi	125
2.3.6.1. 27 Nisan 2007 E-Muhtırası	128
2.3.6.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi	132

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ VE VESAYET TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA

MECLİS TUTANAKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	136
3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	136
3.1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	137
3.1.3. Araştırmanın Evreni-Örnekleme, Yöntemi ve Soruları	138
3.2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI ve YORUMLANMASI	140
3.2.1. Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Müzakere Tutanaklarına Yansıyan “Vesayet” ve “Demokrasi” Söylemleri	143
3.2.1.1. “Ordunun Yegâne Kurtarıcı Olarak Tayini” ve “Meşruluğu” Söylemleri	146
3.2.1.2. “Rejim Buhranı” ve “Toplumsal Düzenin Korunması” Söylemleri	150

3.2.1.3. “Halkın Askeri Müdahaleleri Desteklediği” Söylemi	152
3.2.1.4. “Darbe Sevicilik” ve “Bahşedilmiş Demokrasi” Söylemleri.....	154
3.2.1.5. “Aba Altından Darbe Göstermek” Söylemi	158
3.2.1.6. “Askeri Vesayetın Dolaylı Reddi”, “Milli Egemenlik ve Demokrasinin Vurgusu” Söylemleri	159
3.2.1.7. “Kökleşmiş Demokrasi” ve Vesayetın Doğrudan Reddi” Söylemleri	165
3.2.1.8. “3M (Millet-Meclis-Medya)’nın Gücü” Söylemi.....	168

SONUÇ VE ÖNERİLER 171

KAYNAKÇA..... 186

KISALTMALAR DİZİNİ

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
D-8	: Gelişen 8 Ülke Teşkilatı
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları
DM	: Danışma Meclisi
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
FETÖ	: Fethullahçı Terör Örgütü
GP	: Güven Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Halkçı Parti
IPU	: Parlamentolar Arası Birlik
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu/Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PTT	: Posta Telefon Telgraf
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TM	: Temsilciler Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TV	: Televizyon
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
yy	: Yüzyıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında Demokrasi ve Vesayet Söylemi Bağlamında Açık Kodlamayla Oluşturulan Temalar.....	141
Tablo 2. Askerî Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Kurul Tutanaklarında Söylem Kodlaması ve Dağılım Tablosu.....	144

GİRİŞ

Demokrasi kavramı, tarih sahnesindeki yerini Eski Yunan'daki, Atina bölgesinde M.Ö 756-146 yılları arasında almıştır. Atina'da, adına "polis" denilen kent devletleri 8. yüzyılda (yy) kurulmaya başlamıştır. Polislerde halk; köleler, yabancılar ve yurttaşlardan oluşmaktaydı. Nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan kölelerin konuşan hayvanlardan farkı bulunmamakta ve bir mal olarak değerlendirilmekteydi. Köleler özgür kaldıklarında dâhi yurttaş olarak kabul edilmemekte, sadece yabancı statüsüne geçebilmekteydi. Köleler ve yabancıların hiçbir siyasal hakkı bulunmamaktaydı. Bu durumdan hoşnut olmayan diğer yurttaşlar soylulara karşı mücadelelere girişmiş ve bu mücadeleler Eski Yunan'da demokrasinin doğmasının temelini oluşturmuştur. Antik Yunan'daki demokrasi uygulamaları sonraki demokrasi uygulamalardan farklı olmasına rağmen, demokrasi kavramının gelişmesi Antik Yunan'daki düşünce ve uygulamalar sayesinde olabilmektedir. Modern demokrasi Antik Yunan'daki demokrasi anlayışından farklı olarak ulus devlet temelinde ortaya çıkmıştır. 18. yy'de Avrupa ve Amerika'da liberal görüşlü ulus devletler demokrasiyi benimsemeye başlamıştır. Demokrasinin modernleşmesiyle yurttaşların demokrasilerdeki rolleri de değişmiştir. Vatandaşlar, iktidara doğrudan katılmamakta lakin iktidar olarak seçtikleri elit kadroyu denetleyebilmekteydi. Bu da o ülkede demokrasiyi kurumsallaştıran araçların varlığıyla mümkün olabilmektedir.

Demokrasinin bir ülkede var olduğunun söylenmesi, demokrasinin uygulanabilirliği için yeterli değildir. Demokrasinin köklü ve kalıcı bir yönetim anlayışı olarak kalabilmesi için, ülkede demokrasiyi kurumsallaştıran araçların da var olması ve kökleşmiş olması gerekmektedir. Demokrasiyi kurumsallaştıran araçlar söylemiyle kastedilenler; modern demokrasinin ortaya çıktığı dönemlerden itibaren, demokratik veya kendilerini demokratik olarak belirten devletlerin geçmişten günümüze kadar ki kullandıkları demokrasiyi, kökleştiren araç ve kurumlardır. Buradaki demokrasiyi kurumsallaştıran araçları sınırlandırmak değildir, amaç demokrasiyi kurumsallaştıran araçların temellerini ölçüt alarak modern demokrasilerin ilk dönemlerinden günümüze kadar ulaşmış, halk tarafından meşruiyeti kabul edilmiş araç ve kurumları temel almaktır. Demokrasiyi kurumsallaştıran araçlarda ölçüt kısaca, kurum ve araçların demokratik tüm toplumlar için ortak olmasıdır. Bu araçlar; siyasal kültür, parlamento, siyasi partiler, siyasi seçimler, sivil toplum kuruluşları ve medya olarak sıralanabilir.

Demokrasi kültürünün ülkede istikrarlı bir şekilde yürüyebilmesi için, yerleşmiş bir demokratik siyasal kültür olmalıdır. Siyasal kültür ve demokrasi toplumun kültürel değerlerine dayanmalı ve bu değerlerle homojen olmalıdır.

Zira demokrasinin ülkede arzu edildiği şekilde işleyebilmesi için toplumun demokrasi kültürünü özümsemesi gerekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde insanlar topluluklar hâlinde yaşamaya başlamış ve artan nüfus beraberinde kaos ortamını da getirmiştir. Bu durum da daha korunaklı ve düzenli bir sistemi zorunlu hâle getirmiş ve konulan toplumsal kurallar ile “devlet” olgusu oluşturulmuştur. Günümüzde seçilmiş kişilerden oluşan, halkın temsilcilerinin görüş ve düşüncelerinin açıkça dile getirildiği parlamentolar demokrasi için vazgeçilmezdir ve demokrasiyi kurumsallaştıran araçlardan da biridir. Liberal ideolojideki parlamento anlayışı, demokratik sistemler ile otoriter rejimler arasındaki ayrılma çizgisidir. Çünkü demokrasilerde parlamento halka hesap verme zorunluluğuna sahiptir, otoriter rejimlerde böyle bir zorunluluk yoktur. Siyasal seçimler demokratik unsurlara uygun olarak gerçekleştirilirse, demokrasiyi kurumsallaştıran ve kriz çözen bir mekanizmaya sahip olur. Ülkemizde cumhuriyet tarihi boyunca siyasi seçimlerin demokrasiyi tikanıklıktan kurtarıcı bir mekanizma olarak görmesi maalesef 2000’li yıllara kadar mümkün olamamıştır. STK’lar ise, halkın istek ve taleplerini iktidara ulaştıran en önemli araçlardandır. STK’lar vasıtasıyla demokrasi yalnızca seçim süreçlerinde değil diğer dönemlerde de halk tarafından kullanılabilir. Bu özelliklerinden dolayı demokrasi ve STK’lar birbirinden ayrı düşünülemez iki kavramdır. Demokratik sistemlerde kişiler, siyasi sorumluluklarını icra edebilmek için profesyonel bilgiye ihtiyaç duyarlar ve bu bilgileri bireylerin kendiliğinden elde etmesi oldukça zor ve imkânsız olabilmektedir, bu durumda devreye “medya” girmektedir. Demokratik rejimlerin medyayı 4. güç olarak kabul etmesi tesadüfî bir durum değildir. Medya; sahip olduğu güç ile devlet mekanizmalarını ve iktidarı etkilemekte ve halk kitlelerini yönlendirebilmektedir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri tabiatları gereği devlet mekanizmalarını öncelikli tutma eğilimindedirler, medya bu üç gücün toplamını denetleyen toplum gücü olarak karşımıza çıkmakta ve bu etki alanı sayesinde 4. güç olarak adlandırılmaktadır.

Demokrasi söylemi, insanlık tarihinin binlerce yıllık yaşamında gerçekleşen toplumsal ve siyasi olayların ürünüdür. Demokrasi diğer yönetim kavramlarının aksine halk ve yöneticiler arasındaki en gelişmiş yönetim formu olarak kabul edilen bir başucu terimidir. Demokrasi, çoğu halk tarafından kabul edilen bu gelişmiş formuna rağmen tarihsel süreçte birçok kez farklı şekillerde kesintilere maruz kalmış ve normal işleyişi sekteye uğratılmıştır. Halkın iradesiyle seçilerek başa gelen yöneticiler, çoğu zaman halk için ve bağımsız olarak, değil de ordu gibi halka hesap verme yükümlülüğü olmayan kurumların iznine tabii olduğu sistemlere maruz bırakılmıştır. Bazı toplumlarda kendilerini vasi olarak gören kurumlar vardır. Bu kurumlar vesayetçi demokrasi anlayışını benimsemektedirler. Asker, polis gibi kolluk kuvvetleri ve kendilerini

modernleştirici elit adıyla tanımlayan odaklar bunlardandır. Bu kişiler geri kalmış toplumu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarma, toplumu her açıdan kalkındırma vb. sorumlulukları kendilerine vazife olarak görmektedirler.²

Meclisler ve parlamentolar halkın seçtiği kişilerden oluşmaktadır ve bu kurumlar düzenli olarak yapılan seçimlerle değişmekte ve iş başına gelmektedir. Asker, polis ve yargı erkleri gibi bazı kurum, kuruluş ve kişiler, daimi kurumsal mekanizmaları sayesinde ve inandıkları elitizm düşüncesiyle kendilerini meclis ve parlamentodan üstün görmektedirler. Vesayetçi demokrasi anlayışı da bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Halk ve seçtiği siyasi iradeler görmezden gelinmektedir. Kendisi vasi olarak gören bu elitist zümre; halkın kendisini yönetme ve menfaatlerini koruma konusunda ehil olmadığı düşüncesi hâkimdir. Halkın kendisi için uygun kararların alınması ve uygulanması konusunda elit vasilelere ihtiyaç duyduğu ideolojisi yaygındır. Elitistler için demokrasi, kurumları ve araçları sadece görünürde vardır. Bu ideolojiye göre; henüz çağdaş medeniyetler seviyesine çıkamamış ülkelerde sosyal, siyasi ve ekonomik sistemlerde ilerlemek için kendilerine ihtiyaç duyulduğuna inanan elitler, yönetime ve halkın özgürlük alanlarına müdahalede bulunmayı kendilerine hak olarak görürler. Bunun için yasal dayanakları ise ülkedeki demokrasi geleneğinin henüz yeterli ve elverişli standartlara ulaşmadığı düşüncesidir. Halk yetersiz ise halkın seçtiği siyasiler nasıl yeterli olabilir ideolojisiyle halka ve seçtiği sivil yöneticilere karşı kendilerini üstün görmekte ve cephe almaktadırlar.

Demokratik ülkelerde, her kurum gibi ordunun da yasa yapıcının çıkardığı kanunlarca belirlenmiş görev ve yetki alanları vardır, lakin vesayetçi demokrasi anlayışı gerçekleştiği ülke, dönem ve geleneklerden de etkilenmektedir. Tarihsel süreç içerisinde, ordu zaman zaman elinde bulunan gücün etkisinde kalıp halka ve seçimlerine karşı müdahaleler yapmıştır. Toplumu ve devleti korumakla görevli olan silahlı kuvvetler, güçlendikçe ve özerkleştikçe topluma ve devlete karşı bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Ortaya muhafızlardan bizi kim koruyacak sorunsalı çıkmıştır.

Ordunun demokrasiye doğrudan ve dolaylı olarak müdahale biçimleri mevcuttur. Doğrudan müdahale biçimleri darbe ve darbe girişimidir. Dolaylı olarak müdahale biçimleri ise; muhtıra ve e-muhtıradır. Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasiye karşı iki darbe, bir darbe girişimi ve üç de muhtıra yapılmıştır. Cumhuriyet tarihinde gerçekleşen bu askeri müdahalelerin bu kadar çok

² Bu durum, 211 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) İç Hizmet Kanunu 35. Maddesinin ilk halinden “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır” kaynaklanmaktadır.

olmasının nedeni ülkenin içinden geldiği siyasal kültür geleneğidir.³ Ordu, tarih boyunca Türkler için her zaman birincil konumda yer almıştır. Osmanlı ve önceki Türk Devletlerinde ordu ve mensupları merkezi bir konumda yer almış ve çoğu zaman halk için halk adına karar vermekle övünmüştür. Türk Devletlerinde yer alan ordunun güçlü ve merkezi konumu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de varlığını sürdürmüştür. Kurtuluş Savaşı'nı kazanan askeri komuta mensuplarının, aynı zamandan yeni kurulan ülkenin kurucuları arasında olmaları ordunun konumunu güçlendirmiş ve merkezileştirmiştir. Tek parti döneminde, üst siyasi yöneticilerin çoğu askeri kökenlidir, parti-devlet bütünleşmesi var olduğu için ordu-siyaset ilişkisi rahat bir şekilde sürmüştür. Türkiye'de çok partili hayat ile sivil iktidarın el değiştirdiği 1950'lere gelince ordu-siyaset uyumu bozulmuştur. Çünkü iktidar devletçi elitistlerin elinden, halkın seçtiği siyasi elitistlere doğru kaymıştır. Ordu tarih boyunca sahip olduğu "yönetmeden hükmeden" rolünü kaybettiğini düşünmüş, Demokrat Parti iktidarını benimsememiş ve sonunda vesayetçi bir anlayışla darbe yapmıştır. Ordunun bu vesayetçi askeri elitist ideolojisi ve işlemleri yaptığı müdahalelerle uzun yıllar ülkemizde devam etmiştir. Ağır aksakta olsa ülkenin siyasal kültüründe kökleşmeye çalışan demokratik sistem askeri müdahaleler ile pek çok kez rafa kaldırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihini çalışırken ülkede yaşanan askeri müdahalelerden ve ordunun Türk siyasi yaşamındaki yerinden bahsetmeden ülkede var olan demokratik ve vesayetçi söylemleri analiz etmek oldukça güçtür. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçeği olan darbeler ve muhtıralar pek çok çalışmanın konusu olmuş ve hatırı sayılır bir literatür oluşturmıştır. Yapılan literatür taramasında pek çok kaynağa ulaşılmış olsa da burada çalışmanın konusu olan ve istifade edilen belli başlı araştırmalardan bahsedilecektir: Weiker (1967)'in, 1960 Türk İhtilali adlı eserinde darbenin ne koşullarda oluştuğu ve darbe sonrası süreçler ve yeniden şekillenen siyasi yaşam analiz etmiştir. Özbudun (1966), ordunun Türk siyasi yaşamındaki yerini 27 Mayıs'la karşılaştırmıştır. İpekçi ve Coşar (2012), 27 Mayıs'a giden süreci ve darbeden sonra kurulan düzeni önemli belgelerler sunmuşlardır. Koçak (2010), 27 Mayıs darbesi ve sonraki bir sene içinde gerçekleşen bakanlar kuruluna ait 123 tutanağı dönemin zihniyetine ışık tutacak şekilde hazırlamıştır. Karpat (2005), 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'ü kitabında topladığı çeşitli makalelerle analiz etmiş ve asker-siyaset ilişkisi, modernleşmenin taşıyıcısı olarak ordunun toplumu şekillendirmedeki ve siyasal yapının oluşmasındaki rolleri üzerinde analizlerde

³ Bu tez eserinde askeri müdahale kavramı ile Cumhuriyet tarihi boyunca gerçekleşen darbeler ve muhtıralar kast edilmiştir. Bu nedenle, çalışmanın bütününde sadece askeri müdahale kavramının kullanımı tercih edilmiştir.

bulunmuştur. Hale (2014), çalışmasında Türk ordusunun Osmanlı'dan devraldığı tarihsel mirastan ve siyasal kültürün yola çıkarak, ordunun Türk siyasi yaşamında oynadığı rolü ele almakta ve bu bağlamda Türkiye'deki askerî darbeleri analiz etmektedir. Ahmad (2010), Türkiye'nin modernleşme sürecine toplu bir bakış sunan çalışmasında belgelerden yararlanmış ve Türkiye'nin toplumsal, ideolojik ve siyasal dönüşümü üzerine değerlendirmelerde bulunmakta ve askeri müdahalelerin sebep ve sonuçları üzerinde durmaktadır. Zürcher (2009), çalışmasında iki yüz yıllık Türk tarihini ve 1950 ve sonrasında gerçekleşen 1960, 1971, 1980 askeri müdahalelerini incelemektedir. Dursun (2000), (2004), (2008), (2018) çalışmalarında 27 Mayıs'ı, 12 Mart'ı, 12 Eylül'ü ve sonrasındaki demokrasi krizlerini ve siyasi hayati incelemiştir. Tekin ve Okutan (2011)'in, Türk siyasal hayatını inceledikleri kitaplarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve askeri müdahaleler ve sonrası incelenmiştir. Yapılan bu çalışmalara rağmen literatürde askeri müdahalelerden sonra kurulan sivil yönetimler döneminde TBMM Tutanaklarını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olunması, bu çalışmanın önemini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de yaşanan askeri müdahaleler sonrası kurulan sivil yönetimler döneminde TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları demokrasi ve vesayet söylemleri bağlamında incelenmektedir.

Demokrasi ve vesayet söylemleri bağlamında askeri müdahaleler sonrası sivil yönetimlerin TBMM Tutanaklarını konu edinen bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; demokrasi ve vesayet kavramları bağlamında demokrasinin tarihsel süreci, demokrasinin temel unsurları, demokrasinin sınıflandırılması, demokrasinin türleri, demokrasiyi kurumsallaştıran araçları, demokrasiye müdahale biçimleri, vesayet, vesayet-demokrasi ilişkisi, askeri müdahaleler eksenin darbeler ve muhtıralar incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Türkiye'de demokrasi ve vesayet tartışmaları bağlamında; Osmanlı'dan cumhuriyete batılılaşma hareketleri çerçevesinde siyasi modernleşme ve demokrasi arayışı bağlamında; Türklerde ordu-siyaset ilişkisi Senedi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyetin ilanı, II. Meşrutiyetin ilanı, saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, cumhuriyete geçiş ve tek parti dönemi demokrasi anlayışı (1923-1950), Türkiye'de çok partili hayat ile demokratikleşme çabaları ve vesayet tartışmaları detaylı olarak alt başlıkları dâhilinde irdelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü araştırma ve analiz kısmı oluşturmaktadır. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen toplam altı askeri müdahale sonrası kurulan sivil yönetimler dönemindeki TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları demokrasi ve vesayet söylemleri bağlamında nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analiziyle incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ ve VESAYET TARTIŞMALARI

1.1. DEMOKRASİ KAVRAMI

Demokrasi, kavram olarak belirli bir yönetim şeklini tanımlamaktadır. Yunanca kökenli iki kelime olan “demos (halk)” ve “kratos (yönetim)” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Halkın yönetimi olarak ifade edilmektedir (Nohutçu, 2009: 595).

Demokrasi kavramı yüzyıllar boyunca insanlık tarihini meşgul etmiş ve hâlâ daha meşgul etmeye devam eden bir kavram olarak popülaritesini kaybetmeden günümüze kadar gelmiştir. Kimi zaman eski çağlarda var olduğu gibi “kirli, kötü” bir kavram, kimi zaman ise ona ulaşabilmek için nice savaşlar, devrimler yapılmış bir kavram, kimi zaman ise “başucu terimi”, “yüce kavram”, “görülmemiş ütopya” olarak tanımlanmıştır (Birch, 1993; Sartori, 1993; Schumpeter, 2021).

“Demokrasi nedir?” sorusu geçmişten günümüze kadar sorulmuş, lakin kesin, tatmin edici ve ortak bir cevap bulmak kolay olmamıştır. Demokrasi kavramı bir düşünce biçimi olduğu için de tek, açık ve ortak bir tanımını yapmak zor olmuştur. Halkın yönetimi olarak kullanılan demokrasi kavramı, oluştuğu kelimelerin yüzyıllar boyunca farklı insan gruplarını temsil etmesinden dolayı da kendi içinde bir tanım belirsizliğini barındırmaktadır. Halk kavramı kimi zaman serveti olmayan yoksulları, kimi zaman eli silah tutan kişileri, kimi zaman beyaz ırktan olan kişileri, kimi zaman vergi veren kişileri, kimi zaman ise seçkin azınlıkları kapsamıştır (Nohutçu, 2009: 595). Halkın kim olduğu sorunsalı yönetimin kimde olacağı problemini de beraberinde getirmiştir. Yönetimin kimde olacağı sorunsalı, demokrasi kavramının çeşitli şekillerde tanımlanmasına neden olmuştur. Demokrasinin günümüzde dâhi en popüler tanımlarından birini ABD eski başkanlarından Abraham Lincoln yapmıştır. “*Halkın halk için halk tarafından yönetilmesidir, demokrasi*” (Uygun, 2011: 1).

Tarihsel süreçte farklı coğrafya ve uygarlıklarda toplumsal düzene paralel olarak iktidar ilişkileri de şekillenmiştir. Toplumda bazı kesim ya da kişiler, diğerlerini yönetme hakkını elde etmiştir. Bu şekilde dünya üzerinde birçok yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Bu yönetim şekilleri kuşkusuz ortaya çıktıkları toplumun siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel unsurları tarafından biçimlendirilmiştir. McLuhan’ın (2020) da belirttiği gibi “*dünya küresel bir köye dönüşmüştür*” ve bu köy coğrafyası üzerindeki farklı toplumlar, birbirlerine benzeşmeye başlamıştır, böylece farklılıklar azaldıkça yönetim ile ilgili parametreler de benzeşmeye başlamıştır. Özellikle yaşadığımız son yüzyıl da demokrasi kavramı yönetimlerin en önemli ortak paydası hâline gelmiştir (Beriş,

2021: 11). Demokrasi kavramı günümüzdeki kutsiyetine ve parametrelerine sahip olana kadar birçok değişim ve başkalaşım geçirmiştir. Kavramın tarihsel sürecine baktığımız zaman uzun, meşakkatli, inişler ve çıkışlarla dolu bir yol izlediği görülmektedir.

1.2. DEMOKRASİNİN TARİHSEL SERÜVENİ

1.2.1. Antik Demokrasi Dönemi ve Uygulamaları

Demokrasi, tarihteki yerini Eski Yunan coğrafyasının, Atina bölgesinde M.Ö 756-146 yılları arasında almıştır. Söz konusu coğrafyada, adına “polis” denilen kent devletleri 8. yy’de kurulmaya başlamıştır. İlk polis kent devletleri, İyonya olarak adlandırılan Anadolu’nun Ege kıyılarında kurulmuştur. Bunları, Yunanistan’ın çeşitli bölgelerinde kurulan diğer polis kent devletleri izlemiştir. Polisler, günümüz devletleri hatta kentleriyle kıyaslandığında oldukça küçük yüzölçümüne ve az bir nüfusa sahiptir (Beriş, 2021: 12).

Eski Yunan’da polis kent devletlerinde halk; köleler, yabancılar ve yurttaşlardan oluşmaktaydı. Nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan kölelerin konuşan hayvanlardan farkı bulunmamakta ve bir mal olarak değerlendirilmekteydi. Köleler özgür kaldıklarında dâhi yurttaş olarak kabul edilmemekte, sadece yabancı statüsüne geçebilmekteydi. Köleler ve yabancıların hiçbir siyasal hakkı bulunmamaktaydı (Göze, 2015: 5). Yurttaşlık ise, Atina’da doğumla kazılan ve kan bağıyla elde edilen bir haktır. Lâkin yurttaşlar içerisinde dışlanan bir grup daha vardı, bunlar kadınlardı. Yurttaşlık hakkı, sadece 18-20 yaş üzeri Atina doğumlu erkeklere aitti (Heywood, 2014: 108). Yaklaşık 400 bin nüfusu bulunan Atina’da tahmini olarak 40 bin kişinin yönetime katılabildiği düşünülmektedir. Yurttaşların çoğunu ise, fakir olan halk oluşturmaktaydı. Azınlık olan soylular, ekonomik avantajlarını fakir olan yurttaşlar üstünde siyasal bir üstünlüğe dönüştürme çabası içerisindeydi. Bu durumdan hoşnut olmayan diğer yurttaşlar soylulara karşı mücadelelere girişmiş ve bu mücadeleler Eski Yunan’da demokrasinin doğmasının temeli olmuştur.

Atina’da siyasal kurum 18 ve 20 yaşına gelen tüm yurttaşların üyesi oldukları halk meclisidir. Toplantılara ilke olarak tüm yurttaşların katılımı gerektiğinden ve çok geniş alanlara ihtiyaç duyulduğundan “agora” adı verilen kent meydanları ve tiyatro binaları yapılmıştır. Atina’daki demokrasi uygulamalarında, yurttaşlar arasındaki genel kanı, “polisin çıkarlarının kendi bireysel çıkarlarının üstünde olduğuna” dair inanıştır (Mayo, 1964: 37). Bu nedenle halk kendi işini bırakıp halk meclisi toplantılarına katılırdı. Atina da temsili bir demokrasi değil bütün yurttaşların yüz yüze katıldığı bir demokrasi anlayışı vardı. Halk meclisinin sayı olarak çok fazla olmasından dolayı, sürekli olarak toplanması oldukça güçlü, bu

nedenle her kabileden eşit sayıda üyenin katıldığı “Dörtüzler Meclisi” oluşturulmuştur.

Demokrasi düşüncesinde ve uygulamalarındaki zorluklar Antik Yunan’da başlamıştır. Çünkü demokrasi yurttaş sayılan herkesin katılımına dayanıyordu ve yurttaşların çoğunu ise düşünörlere göre cahil ve fakir olan halk oluşturuyordu. Antik Yunan’da toplumun pek çok kesimini dışlayıcı katılım anlayışı ile birlikte demokrasi kavramının, bugünkü itibarlı ideolojisinin aksine, önlü düşünörlar tarafından, fakir ve cahil yığınların yönetimi olarak, aşağılayıcı bir şekilde tanımlandığı da bilinmektedir (Heywood, 2014: 271). Antik Yunan’ın büyük filozoflarından Platon ve Aristoteles’in kitaplarında da bu durum açıkça görölmektedir. Platon, “Devlet” adlı eserinde devlet yönetim biçimlerini aristokrasi, timarşi, oligarşi, demokrasi ve zorbalık olarak sayar. Platon’a göre en iyi yönetim biçimi aristokrasidir ve diğar yönetim biçimleri bozuktur. Platon’a göre demokrasi; yoksulların, zengin soyluları yendiğı zaman kurulacaktır ve demokrasi ile yönetilen devletlerde düzensizlikler baş gösterecek, ahlaki değarlar ayaklar altına alınacak, saygısızlık, cahillik, zorbalık ve yüzözlük baş tacı olacaktır (Platon, 2008:285-290).Aristoteles’e göre ise halk soylular ve soylu olmayanlardan oluşmaktaydı. Soylu olmayanlar aşağı tabaka insanlardı. Aristoteles için demokrasi, bu aşağı sınıfların dâhil olduğı bir yönetim olduğı için, istenilmeyen bir yönetim biçimiydi. Aristo’ya göre eğer yönetenler yoksulsa bu demokrasiydi ve O’na göre demokrasi, çoğunluğun kötü yönetimiydi. Çünkü Aristo’ya göre demokrasinin temelinde daima bir tehlike ihtimali vardı. Cahil, çapulcu ve sabıkalı kişilerin yönetimde bulunması tehlikesi hep vardı, bu yüzden demokrasilerde her zaman temkinli olmak gerekliydi (Aristo, 2014: 98-99).

Antik Yunan’da demokrasi düşüncesi ve uygulamaları önemli muhaliflerine rağmen varlığını sürdürmüştür. Klasik demokrasi uygulamaları sonraki demokrasi uygulamalardan farklı olmasına rağmen, demokrasi kavramının gelişmesi Antik Yunan’daki düşünce ve uygulamalar sayesinde olabilmıştır. Demokrasi kavramı, Antik Yunan ile birlikte siyaset ve yönetim literatürüne giriş yapmıştır; ancak polis kent devletlerinin tarih sahnesinden çekilmesiyle Avrupa halklarının hafızalarında silik de olsa yer tutmaya devam ederek, uzun bir uykuya yatmıştır. Demokrasinin tekrar uyanması, Antik Yunan’dan 2000 yıl sonra olmuştur.

1.2.2. Antik Demokrasiden Modern Demokrasiye Geçiş ve Demokrasinin Tarih Sahnesine Yeniden Çıkışı

Antik Yunan polis kent devletleri ve bunların doğrudan demokrasiye dayanan rejimleri, Makedon egemenliğine girmeleriyle tarih sahnesinden silinmiştir. Krallıklar ve monarşileri, yönetimleri ele geçirmiştir. Demokrasi kavramı ise

uzun bir süre sessizliğe gömülmüştür. Ortaçağ'da İtalya bölgesindeki; Venedik, Cenova, Piza gibi bazı şehirlerde ve İsviçre'nin bazı kantonlarında demokrasi deneme uygulamaları var olsa da, demokrasinin tekrar hatırlanması, düşünce sisteminde 17. yy'ı, yönetim sisteminde ise 19. yy'ı bulmuştur (Uygun, 2014: 113). Demokrasinin günümüze yakın ideolojisine gelebilmesi ise 20. yy' da kadınlara ve işçilere oy hakkının verilmesiyle mümkün olabilmektedir. Demokrasinin tekrar var olabilmemesinin bu kadar uzun yüz yıllar almasının nedeni demokratik yönetim biçiminin uygulanmasının zor bir rejim olması ve doğrudan demokrasi modelinin gelişen, sınırları ve nüfusları büyüyen devletlerde uygulanamayacağı düşüncesi ile demokrasi kavramının devletler nezdindeki itibarının zedelenmesidir.

15. yy' da Orta ve Batı Avrupa'da gerçekleşmeye başlayan siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik değişim süreçlerine “modernite” adı verilmiştir. Demokrasi düşüncesinin yeniden kimlik kazanması dünyanın geçirdiği bu modernite süreçleri ile gerçekleşebilmiştir (Welzel, 2009: 81). Orta Çağ'da coğrafi keşifler ile birlikte ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan burjuvazi toplumu yönetime dâhil olmak istediklerini dile getirmeye başlamıştır. Karar alma süreçlerine dâhil edilmeyenlerin, alınan kararlara uymak zorunda olmadığı düşüncesi taraftar toplamaya başlamış ve protestolar baş göstermiştir (Laski ve Strachey, 1962: 12). 16. yy' da yaşanan sömürgecilik faaliyetleri sonucunda yepyeni bir ekonomik sistem olan kapitalizm, ticaret ile kısa sürede bütün dünyaya yayılmıştır. Bu süreç klasik demokrasinin aksine modern demokrasinin geniş bir coğrafyaya yayılmasını da sağlamıştır (Beriş, 2021: 33-34).

Ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ve büyümesiyle burjuva güçlenmeye başlamış ve siyasal iktidar üzerindeki hak iddiası da artmıştır. Burjuva ilk girişimlerini Sanayi Devrimi'nin merkezi olan İngiltere'de gerçekleştirmiştir. İngiltere, parlamento sistemine 1295 yılında geçmiş, parlamento güçlü Tudor Hanedanı'na kadar iktidar da söz sahibi olmuştur. 1688 yılında Tudor Hanedanlığının sona ermesiyle, devrim gerçekleşmiş ve Kral II. James tahttan indirilerek parlamentoyu kabul eden William of Orange tahta geçirilmiştir. Böylelikle mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçiş sağlanmıştır (Grugel, 2022: 239).

Bu olaydan yaklaşık 100 yıl sonra Fransa'da, İngiltere'den farklı olarak kanlı bir isyan hazırlığı baş göstermiştir. Burjuvanın artan ekonomik gücüne rağmen mutlak monarşi karşısında söz hakkı yoktu ve Aristokratlar karşısında eziliyordu. Ezilen, yoksul halk kitlelerini arkasına alan burjuva, kraldan 200 yıldır toplanmayan Etats Generaux'yı toplamasını istemiştir. Kral yaklaşan isyanın ayak seslerinden çekinerek istemeden de olsa meclisi toplamıştır. 5 Mayıs 1789'da Fransız Devrimi yapılmış ve Etats Generaux ulusal meclis olarak ülkenin kaderini eline almıştır. “*İnsanlar özgür doğar ve yasalar karşısında eşit haklara sahip olarak yaşarlar*” ifadesini temel alan

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi 26 Ağustos 1789'da kabul edilmiştir (Gill G., 2000: 9). Devrim ile 25 yaşını doldurmuş ve vergi veren erkeklerle siyasal haklar tanınmıştır. İlerleyen yıllarda siyasal haklar neredeyse tüm yurttaşları kapsayacak şekilde genişlemiştir.

1820 yılında James Mill'in "modern zamanların büyük keşfi" olarak tanımladığı demokrasi de "temsil düşüncesi", demokrasiyi Antik Yunan'a özgü küçük ölçekli hâlden kurtarmıştır (Sabine ve Thorson, 1989: 629). Temsil düşüncesi, büyük devletlerin de demokrasi kavramına ısınmasına ortam hazırlamıştır. Bu şekilde demokrasinin polis kent devletlerinin tekelinde olduğu düşüncesi, yavaş yavaş yerini, demokrasinin büyük devletlerce de uygulanabilirliği görüşüne bırakmıştır. Aydınlanma düşüncesi ile makbul duruma gelen demokrasi düşüncesi, 20. yy' da dünya geneline yayılmış ve farklı demokrasi anlayışları ortaya çıkmıştır (Bulut, 2003: 70). Samuel Huntington'a göre "demokrasi, yavaş ve kesintisiz bir şekilde ilerlememiştir". Demokrasi, ilerleyen, gerileyen, tekrar toparlanıp yükselen bir dalgalar dizisidir (TDV, 1999: 62). Kentleşme, coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform, sekülerleşme, aydınlanma çağı, pozitivizm, milliyetçilik, liberalizm vb. tarihi ve toplumsal hareketler, demokrasinin gelişiminde, tarih çizgisinde yer alan önemli mihenk taşları olmuştur. (Bostancı 1995: 47). Demokrasi düşüncesi, yeniden tarih sahnesine çıktığında klasik demokrasi ile aralarındaki farklar çok belirgindi hatta eski ile hiç bağdaşmayan özelliklere sahipti. İlkeleri, değerleri ve amaçlarıyla birbirlerinden farklıydılar. Bu iki demokrasi arasındaki farklılığın nedeni, zaman ve mekân kavramlarında yaşanan büyük dönüşümlerdir. Modern demokrasi Antik Yunan'daki demokrasi anlayışından farklı olarak ulus devlet temelinde ortaya çıkmıştır. Avrupa ve Amerika'da liberal görüşleri kabul etmiş ulus devletler, 18. yy ile demokratikleşmeye başlamıştır. Modern demokrasilerde yurttaşların demokrasilerdeki rolleri de değişmiştir. Halk iktidara doğrudan katılmamakta, iktidarı kullanan elit kadroyu denetlemekteydi (Uygun, 2011: 174).

Gelişen ve büyüyen dünyada demokrasi kavramının gelişmesinde toplum hayatında yaşanan siyasal, ekonomik ve kültürel değişimlerin etkisi oldukça büyüktür. Fakat bütün bunlara ek olarak modern demokrasi kavramının temellerini oluşturan düşünürlerin katkıları asla yadsınamaz. Günümüzde demokrasi düşüncesinin farklı modern yaklaşımlarının bulunmasının temelinde John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun zamanın ötesindeki tezleri yer almaktadır (Beriş, 2021: 36).

1.2.3. Demokratikleşme Dalgaları

1.2.3.1. John Locke Liberal Demokrasi

John Locke (1632-1704), İngiltere'de siyasi konular yüzünden iç çatışmaların yoğun olarak yaşandığı 17. yy' da yaşamıştır. Bu dönemde İngiltere kralı gücünü

kaybetmekte ve yönetim mutlak monarşiden meşruti monarşiye doğru geçmekteydi. J. Locke görüşlerini belirttiği iki temel eser yazmıştır: “İnsanın Anlığı Üzerine Bir Deneme” ve “Uygar Yönetim Üzerine İkinci İnceleme” adlı eserlerdir. Bu eserlerin ana fikirleri; insanın bilme yeteneğinin sınırları vardır, bundan dolayı hiç kimsenin, tüm insanların yaşamlarını etkileyecek derecede önemli kararlar almada tek başına söz sahibi olma yetkisi yoktur. J. Locke, bir kişinin başta bulunduğu mutlak egemenliklere karşı çıkar ve temsili demokrasinin sözcülüğünü üstlenir (Beriş, 2021: 37).

J. Locke doğa durumu teoremini kabul etmekte lâkin diğer düşünürlerin aksine, doğa durumunda insanların savaş içinde olmadıklarını belirtmektedir. Tam aksine doğa durumunda insanlar barış, eşitlik ve özgürlük içerisinde yaşamaktaydı. İnsanlar var olan bir tehlike için değil, gerçekleşmesi muhtemel olan tehlikeler için bir araya gelerek toplum sözleşmesi ile haklarının korunması görevini, devleti kurarak devlete devretmişlerdir (Carnoy, 1984: 17). İnsanlar suçluları cezalandırma yetkilerini de devlete devretmişlerdir, lâkin doğuştan sahip oldukları temel hakları bu devrin dışında bırakmışlardır. Locke ’un devlet teorisine kattığı en önemli yenilik ise devleti temel haklar karşısında sınırlandırmasıdır. Locke temel hakların dokunulmazlığını savunur (Locke, 2003: 274). Locke’a göre bu haklar; yaşam, hürriyet ve en önde geleni mülkiyettir. Devlet meşru bir aygıttır. Devletin var olma kaynağı mülkiyet, mülkiyetin koruyucusu ise devlettir. Mülkiyet toprakla başlar, toprağın mülkiyetini doğa durumunda insana veren Tanrı’dır, bundan dolayı mülkiyet hakkı kutsaldır. Her bireyin, mülkiyet hakkı, diğer bireylerin hakkı ile sınırlıdır. Mülkiyet hakkı devletten, hatta toplumdan önce vardı, bu hakkı korumak devletin yasalarına düşer (Eroğlu, 2013: 8). Locke, güçler ayrılığı teorisini de savunmaktadır, O’na göre tüm yetkiler tek bir elde toplandığı zaman özgürlük ve eşitlik sağlanamaz, işler aksar. Sınırlı ve yurttaşlara karşı sorumlu iktidar yapısını kurgulayarak, modern demokrasinin temellerini oluşturmuştur.

Modern demokrasiyi var eden en önemli düşünce akımlarından biri de “liberalizmdir”. Liberalizm, devlet iktidarını sınırlayan bir kuramdır. Liberalizm, iktidarın kimde olduğundan çok sınırlı olmasıyla ilgilenir. Başta Locke ve diğer liberal düşünürlerle göre; devletin asıl görevi güvenliği sağlamaktır, ekonomiye, özgürlüklere ve sosyal ilişkilere müdahale edemez (Uygun, 2011: 127). Liberalizm, bireyin özgürlüğünü ve temel haklarını güvence altına almayı amaç edinmiştir. Bundan dolayı, temel haklar toplum için değil, toplumu oluşturan bireyler içindir. Birey önceliklidir. Nedeni ise, bireyin ve temel haklarının, toplum oluşmadan önce var olmasıdır. J. Locke bireyi, çözümlemelerinin merkezine yerleştirmiştir. Demokrasiyi de bireysel özgürlüklerin teminatı olarak görür (Beriş, 2021: 42). Liberalizm ve demokrasi kuramlarının birleşmesi ile

liberal demokrasi kavramı oluşmuştur. Modern demokrasinin ilk düşünürleri için; liberalizmin ana ögesi özgürlük amaç, demokrasi ise araçtı (Sartori, 1993: 404).

1.2.3.2. J.J. Rousseau Cumhuriyetçi Anlayış

Cenevreli bir ünlü düşünür olan, Jean Jacques Rousseau (1712-1778) modern ulus devletlerinin ortaya çıktığı 18. yy da yaşamış ve sanat, pedagoji, felsefe ve siyaset bilimine kadar birçok alanda eserler bırakmıştır. Bu eserleriyle birçok olaya öncülük etmiş ve önemli tartışmalara neden olmuştur. Liberal, milliyetçi, sosyalist, anarşist ve faşist vb. akımlar O'nun görüşlerinden etkilenmiştir (Kalfa ve Atay, 2015: 459).

J.J. Rousseau 18. yy' da henüz devletlerin demokrasi düşüncesini tam olarak benimsemediği Aydınlanma Çağı'nda, devletlerin kuruluşlarını toplum sözleşmesine dayandırdığı görüşleri ile ilgi çekmiştir. Rousseau'ya göre egemenlik halka ait olmalıdır. Rousseau, bu görüşü ile cumhuriyetçi geleneğin kurucuları arasında yer almaktadır. Rousseau'ya göre toplum “bireysel” değil “ortak” çıkarlar temelinde birleştirilmelidir. Devletler de ancak toplumların ortak çıkarları için çalıştığı zaman meşru olabilirler. Rousseau'nun görüşleri Antik Yunan'ın doğrudan demokrasisinden esinlenmiştir. Onun için halk yegâne egemenlik sahibidir. Yasama yetkisini elinde bulundurması gereken de halktır. Halk yasama yetkisini devrettiği zaman eşitsizlik baş gösterir. Rousseau, doğa durumundaki insanların en eşit ve özgür insanlar olduğunu öne sürer. Özel mülkiyet düşüncesinin ortaya çıkmasıyla, insanlar eşit olmaktan çıkmışlardır. Özel mülkiyet düşüncesi yokken, insanlar doğa durumundayken, bütün insanlar her şeye aynı anda sahipti. Birilerinin ortaya çıkarak, belirli bir toprak parçasına sahip çıkması ve diğer insanların da buna itiraz etmemesi ile mülkiyet anlayışı ve buna bağlı olarak eşitsizlik doğmuştur. Mülkiyetin doğuşu ile mülkiyet sahibi olmayanlar, olanların kölesi olmuştur (Beriş, 2021: 47-48). Böylelikle insanların özgürlükleri giderek artan bir şekilde kısıtlanmaya başlamış ve ilk yönetim şekilleri oluşmaya başlamıştır.

Rousseau'ya göre üç temel yönetim şekli vardır. Tek kişinin yönetimi monarşi, güçlü bir insan topluluğun yönetimi aristokrasi ve halkın çoğunluğunun yönetimi demokrasidir. Rousseau'ya göre bu yönetim şekilleri uygulandıkları ülkelerin demografik ve coğrafi özelliklerine uygun oldukları şekilde anlamlı olabilir. O'na göre küçük ölçekli devlerde demokrasi, orta ölçekli devletler de aristokrasi ve büyük ölçekli devlerde monarşi güçlü bir model olabilir. Rousseau, bu yönetim şekillerinin yönetim erkini ellerinde bulundurmalarının onları meşru yapmadığını ileri sürer. Rousseau'ya göre bir iktidar toplum sözleşmesi ile meydana gelirse, meşru olabilir. Bütün halk aynı anlaşma şartlarına tabi olduğu için, hiç kimse kimseye tabi olmamış ve böylelikle özgürlüğünü kaybetmemiş

olacaktır (Rousseau, 1999: 18). Bu şekilde özgürlük, tek tek şahıslara değil de halkın oluşturduğu bütüne ait olacaktır. Rousseau bu düşüncelerini 1762’ de “Toplum Sözleşmesi” adlı eserinde detaylıca anlatmıştır. Rousseau eserine, “*insan özgür doğar, oysa her yerde zincire vurulmuştur*”, cümlesiyle başlar ve giderek bu durumun nasıl olağan, meşru olduğunu inceleyeceğini belirtir (Rousseau, 2001: 14).

Rousseau, doğa halindeki gibi eşit ve özgür bir toplum ve devlet düzeninin ancak yasama yetkisinin direkt halk tarafından kullanıldığı, doğrudan demokrasi ile mümkün olabileceğini ileri sürer. Ancak devlet öncesi döneme dönmenin mümkün olmamasından dolayı, meşru otoritenin kaynağı olarak, halkın bir araya gelerek anlaşması, sözleşme ile devleti ve toplumu inşa etmesi ve devletin bu şekilde kurulacağını kabul etmesi gerekir. Rousseau, toplum sözleşmesinin oybirliğiyle, yasaların ise oyçokluğu ile yapılacağını belirtir (Uygun, 2011: 138-139). Ayrıca Rousseau, yürütme yetkisinin temsilcilere aktarılmasına sıcak bakar. Rousseau’nun düşünceleri, halkın kendi kaderine hâkim olduğu, lakin bireysel değil kolektif hakları ön planda tutan bir demokratik kuramın ana hatlarını çizmektedir. Buna göre Rousseau daha çok kuvvetler birliğini benimsemiştir. O’na göre, iktidarın farklı ellerde toplanması zaafıya yol açabilir. Nitekim Rousseau kendinden önceki düşünürlerin; egemenlik anlayışının mutlak olduğu, devredilemeyeceği ve sürekli ve bölünmez olduğu tezlerine katılır ve bu düşüncelere egemenliğin temsil edilemeyeceğini de ekler (Beriş, 2021: 53).

Rousseau, toplum sözleşmesi adlı eserini oluştururken, kendinden önceki düşünürlerden olan liberalizmin kurucu filozofu John Locke ‘un görüşlerinden etkilenmiştir. Rousseau’nun Locke’u eleştirdiği en temel konu egemenlik düşüncesin de bireyci olmasıdır. Rousseau’un temel hedefi; “ortak çıkarlar” temelinde bütünleşmiş bir kuram geliştirmektir. Rousseau’nun temel tezi, demokrasinin uygulanamazlığı olmuştur. O’na göre; “Eğer tanrıların bir halkı olsaydı, o zaman demokrasi ile yönetilebilirdi. Böylesine yetkin bir yönetim insanlara göre değildir” (Rousseau, 2007: 114). Rousseau’nun düşünceleri kendi dönemine ve ötesine ulaşmış ve bir bakıma Fransa’da demokrasi için yaşanacak olan devrime yol açmıştır (Thomson, 1997: 121).

1.3. DEMOKRASİNİN TEMEL UNSURLARI/ İLKELERİ

1.3.1. Eşitlik

Eşitlik, tarih boyunca bireylerin, toplumların hatta devletlerin dâhi sahip olabilmek için nice uğraşlar verdiği bir kavramdır. J. Locke’a göre, tarih öncesi doğa durumunda bu hakka insanların doğuştan sahip olduğuna inanılır. Lakin mülkiyet fikri gibi kavramların ortaya çıkmasıyla belli bir kişi ya da zümre güç erkini ele geçirmiş, diğer insanlar üzerinde hâkimiyet kurarak eşit oldukları

düşüncesine karşı çıkmış ve ezilen kesimlere de bunun bu şekilde olması gerektiğini kanıksatmıştır. Oysa Rahmani bütün dinler ve bunların kitaplarında aralarındaki farklara rağmen ortak paydaları insanları eşit görmeleri gerektiğidir. Sadece İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik değil, seküler anlayışlarda da yaygın görüş insanların eşit olması gerektiğidir (Dahl, 2010: 76).

Aydınlanma düşüncesi vb. düşünce akımları sayesinde demokrasi kavramı modern dönemlerde tekrar tarih sahnesinde belirene kadar halkların yönetilmesi eşitsizlikten kaynaklanan sebeplerden dolayı birilerine devredilmiştir. Buna karşılık demokratik yönetimler eşitlik kavramını, düşünce sistemlerinin merkezine koyarak, geçmişten gelen bu kısır döngüyü kırmaya başlamıştır. Demokrasinin içinde barındırdığı eşitlik olgusu, doğuştan gelen ve şans ile yönetimi elinde bulunduran, bu eşitsizliği kurumsallaştıran anlayışlara karşı çıkar (Sartori, 1993: 208). Demokrasinin amacı; toplum olarak bir arada yaşayan tüm bireyleri siyasal düzlem içinde eşit kılmaktır. İnsanlar birbirlerinden farklıdır, aralarında birçok farklılıklar bulunur. Demokrasiye göre insanların bu farklılıklarına rağmen aynı siyasal haklara sahip olması gerekir. Demokrasinin vaadi de budur; siyasal düzlemde bireylere eşit oy hakkı. İnsanların gelirleri, eğitim düzeyleri, meslekleri, yaşadığı yerler vb. birçok faktör insanların eşit olduğu düşüncesini değiştirmemelidir. Yani dağdaki bir çoban ile üniversitedeki bir akademisyenin eşit oy hakkına sahip olması, demokrasi için eşitliktir. Bir bireyin yaşamı, hakları ya da mutluluğu başka bir bireyin yaşamından, haklarından ya da mutluluğundan daha az değerli değildir (Dahl, 2010: 76). Devletler yurttaşlarına eşit şekilde davranmaya yükümlüdür, bireylerin sahip oldukları subjektif durumlar bunu değiştiremez (Beriş, 2021: 67).

1.3.2. Özgürlük

Demokrasinin dayandığı en temel ve önemli ilkelerinden diğeri ise, insanların doğuştan sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerini kullanabilecekleri güvenilir ortamın tesis edilmesidir. Bu güven ortamını devlet, özgürlüklere verdiği güvencelerle sağlamalıdır. Burada bahsi geçen özgürlük, her türlü özgürlüğün istenildiği gibi kullanılması değildir. Bireyler kendi özgürlüklerinin, başka bireylerin özgürlükleri başladığı yerde bittiğini kabul etmeli ve buna göre davranmalıdır. Aksi takdirde her bireyin sınırsız isteklerini gerçekleştirmeyi özgürlük olarak gördüğü bir ortamda kaos kaçınılmazdır. Toplum olarak yaşamak belirli şartları ve düzeni gönüllü olarak kabul etmeyi gerektirmektedir.

Demokrasilerin, bireyler için özgürlük vaadi siyasal özgürlüktür. Hayek'e (2013: 37) göre; "siyasal özgürlük, toplumda bazı bireyleri, diğer bireylerin zorlama ve zorbalıklarından olabildiğince korumaktır. Bir toplumda bireyler, karar alırken kamu otoritelerinin ya toplumun baskısı altında kalmıyor ve kendi

özgür iradesi doğrultusunda hareket ediyorsa o toplumda özgürlükten bahsedilebilir (Beriş, 2021: 75). Demokrasilerin anlamlı olabilmesi için bireylerin, siyasal özgürlüklerinin kamu otoriteleri tarafından güvence altında olması gerekir. Buradaki özgürlükten kastedilen devlet de dâhil olmak üzere hiçbir gücün müdahalesine uğramamaktır (Berlin, 2008: 54).

Demokratik açıdan ülkelerin gelişim düzeylerini gösteren en önemli göstergelerden biri düşünce ve ifade özgürlüğüdür. Düşünce ve ifade özgürlüğü bir arada olduğu takdirde de anlam ifade edebilir. Düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğünün varlığı kadar anlamlıdır, ifade özgürlüğünün olmadığı durumda birey istediği kadar düşünce özgürlüğüne sahip olsa da bunun demokratik açıdan bir önemi bulunmamaktadır. Demokratik toplumlarda bir birey, toplumun geneli için oldukça farklı düşüncelere sahip olsa dâhi düşüncelerini özgürce dile getirebilmelidir. Kamu otoriteleri, bireylerin düşünceleri çoğunluğa göre yanlış, hatalı ve aykırı da olsa kısıtlama olmaksızın, özgürce söyleyebileceği bir düzen tesis etmelidir (Mill, 1978: 18).

Demokratik uluslarda siyasal düşünce ve kanaatlerin gelişebilmesi için düşüncelerin özgürce ifade edilebileceği zeminlere ihtiyaç vardır. Kamu otoritelerinden korkmadan iktidarın faaliyetleri de özgürce eleştirilebilmelidir. Farklı düşüncelerin ifade edilmesinin yasaklanması, bu düşünce sahiplerini kendilerini gayri resmi yollarla ifade etmeye yöneltebilir (Beriş, 2021: 84). Demokratik skalasını yüksek görmek isteyen devletler, siyasal özgürlükleri toplumdaki bütün renkleri ifade edecek kadar geniş tutmalıdır. Her kültürün, toplumun özgürlük konusunda farklı düşünce ve aidiyetlere sahip olduğu görülür. Ancak küreselleşen dünyada demokraside küreselleşmiş ve dünyanın her yanında yayılarak siyasal özgürlük düşüncesi bakımından ortak paydalar oluşturmuştur.

1.3.3. Sınırlı İktidar

Halklar hak ve özgürlüklerini korumaları için bir takım yetkilerini devletlere devretmişlerdir. Bu devir ile güçlerinin bazılarını kaybeden halkları koruyucularından korumak için de bir mekanizma gerekmektedir, işte bu mekanizma devletlerin güçlerini monark gibi kullanılmasını engelleyen “sınırlı iktidar” ilkesidir. Devletlerin güçlerini sınırlamanın ölçütlerini belirleyen bir takım kurum ve ilkeler vardır. Bunlardan birincisi demokrasilerin olmazsa olmazı anayasal demokrasidir. Modern demokrasilerde devlet kurumlarının ve yöneticilerinin yetki alanları sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmalar inisiyatif dâhilinde değil de bir takım hukuksal araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki en önemli referans noktası devletin anayasasıdır. Demokratik olarak gelişmiş ülkelerde halk ve yöneticiler arasındaki ilişkileri düzenleyen, yöneticilere sınırlarını çizen anayasalar vardır. Anayasalar, iktidardaki

yöneticilerin yetkilerinin sınırlandırılması, sorumlulukların dağıtılması ve yöneticiler ile halkın karşılıklı yükümlülüklerinin belirlenmesinin yöntem ve tekniklerini belirten metinlerdir. Anayasalar dinamik, günün koşullarına göre şekil alan canlı mekanizmalardır (Friedrich, 2014: 31-35).

1.3.4. Kuvvetler Ayrılığı

Modern demokrasilerde iktidarın yetkilerini sınırlandıran diğer bir güçlü araç ise; “kuvvetler ayrılığı” ilkesidir. Kuvvetler ayrılığına göre; devletin güç ve yetkilerinin birbirinden bağımsız olarak var olan devletin farklı organları arasında paylaşılmasını ifade eder. Demokratik ülkelerde devletin güç ve yetkileri fren ve denge yöntemiyle sınırlandırılır. Farklı organların güç ve yetkileri arasında denge olmalıdır. Bir devlet organı bireysel hak ve özgürlüklere ya da halkın çıkarlarına aykırı hareket ettiği zaman diğer organlar, o organı frenlemelidir. Bu şekilde halk, devlet organlarının yanlış karar ve eylemlerinden korunmuş olur (Beriş, 2021: 96). “Yasaların Ruhu” adlı eseriyle kuvvetler ayrılığı ilkesine öncülük eden Montesquieu’dür. Montesquieu, her toplumun farklı fiziki, sosyal ve coğrafi şartlara sahip olduğunu ve bu durumun düzeni sağlayan yasalarda da farklılıklara neden olduğunu belirtmiştir. Montesquieu, bir toplumda var olan yasaların da kendi içlerinde bağlantılı ve orantılı olması gerektiğini vurgulamıştır. (Göze, 1998: 175-178).

1.3.5. İnsan Hakları

Modern demokrasilerde devletin gücünün en önemli sınırlandırmalarından biri de “insan haklarıdır.” Bir ülke de gerçek anlamda demokrasinin varlığından söz edebilmek için insan haklarının güçlü bir şekilde benimsenmesi, korunması ve yaşama geçirilmesi gerekmektedir. İnsan hakları yasalarla güvence altında olmalıdır. İnsan hakları devletlerin karar verebileceği haklar olarak bırakılmamış, uluslararası boyutta oluşturulup güvence altına alınmıştır. Modern anlamda demokrasiden bahsedebilmek için devletler insan hakları alanlarında birçok revize yapmış ve yapmaya devam etmektedirler.

1.4. DEMOKRASİNİN SINIFLANDIRMASI

Demokrasi kavramı, toplumların ve ülkelerin birbirlerinden farklı ekonomik, sosyal, tarihsel ve kültürel çeşitliliğe sahip olmasından ve yaşanılan çağın özelliklerinden dolayı tarih boyunca farklı uygulanış ve ele alış biçimlerine sahip olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Demokrasi özgürlük ve eşitlik ilkeleri üzerine var olmasına rağmen her toplumun demokrasiden beklentisi farklı olabilmektedir. Bu beklenti ve kültürel farklılıklar demokrasi sınıflandırmalarını da çeşitlendirmektedir. Tarihsel süreç içerisinde toplumlar farklı gelişme

düzeyleri göstermiştir, bu farklılıklara bağlı olarak demokrasi kültürü ve tanımları da çeşitlenmiştir (Tunç, 2008: 1117).

Yapılan araştırmalarda literatürde demokrasi tanımı çeşitliliği oldukça fazladır. Klasik demokrasi, koruyucu demokrasi, liberal demokrasi, sosyal demokrasi, gelişmeci/gelişimci demokrasi, katılımcı demokrasi, plebisitçi demokrasi, radikal demokrasi, militan demokrasi, müzakereci demokrasi, düşük yoğunluklu demokrasi, eleştirel demokrasi gibi birçok demokrasi sınıflandırması bulunmaktadır (Bilici, 2023). Biz burada literatürde de ana sınıflandırma içerisinde yer alan 2 temel demokrasi olan liberal ve sosyal demokrasiyi ele alacağız.

1.4.1. Liberal Demokrasi

Liberal demokrasinin önceliği halkın rızasını almaktır. Bu rızayı gözeterek bireysel hak ve hürriyetleri temele koymaktadır. Liberal demokrasilerde yurttaşların her birine eşit olma, rekabet etme ve katılım hakkı sunan kurumlar bulunmaktadır. Bu kurumlar genel ve eşit oy ile adil, düzenli ve rekabetin var olduğu seçimlerin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Heywood, 2014: 53). Liberal demokrasilerde halk seçtiği adaylara birtakım yetkilerini devrederek demokrasiye temsili yönetimi getirmiştir. Çoğunluğun temsil edildiği liberal demokrasilere “çoğulcu/özgürlükçü demokrasi” de denebilmektedir. Robert Dahl’a göre liberal demokrasi içinde şunları barındırmalıdır:

- **Seçilmiş Temsilciler:** Devletin politikaları ve kararlarının anayasaya uygun olarak seçilmiş kişilerce yapılması,
- **Kapsayıcı Seçme Hakkı:** Belli bir yaşa gelmiş herkesin seçme hakkının bulunması,
- **Özgür ve Adil Seçimler:** Yöneticilerin görev süreleri dolunca özgürce yeniden seçim yapılabilmesi,
- **Rekabet:** Anayasal olarak seçilmesinde kusur bulunmayan herkesin seçime katılabilmesi,
- **İfade Özgürlüğü:** Ceza korkusu olmadan her türlü konu hakkında fikir beyan edebilme,
- **Alternatif Enformasyon:** Alternatif bilgi kaynaklarına ulaşabilme,
- **Örgütsel Özerklik:** Bireylerin ideolojileri doğrultusunda siyasi parti ve çıkar grupları kurma ve üye olabilmesi gerekmektedir (Tunç, 1999: 191-192).

1.4.2. Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasi 19. yy' da etkinliğini hissettirmiş bir kavramdır. Bu kavram sosyalist düşüncelerle paralel olarak ortaya çıkmıştır. Liberal demokrasinin eleştirisi olarak var olan kavram siyasal eşitlik kadar ekonomik eşitliğe de vurgu yapmaktadır (İşçi, 2012: 22). Sosyal demokrasi kavramının önemli temsilcilerinden olan Eduard Bernstein'e göre; demokrasi, sosyalizm ideolojisinin gerçekleşmesi için mücadele aracıdır (Demir, 2010: 606).

Sosyal demokrasinin ana amacını sosyal adalet, daha özgür barışçıl bir yaşam ve kapitalist sistemin oluşturduğu eşitsizlik ve adaletsizlikleri minimize etmek olarak açıklayabiliriz (Rosenberg, 1965: 45). Sosyal demokrasinin amaçlarından biri de kapitalizmin getirdiklerini işçi sınıfı lehine revize edebilmektir. Marksist gelenekten beslenen sosyal demokrasi kavramı tamamen Marksizm'i benimsememektedir. Bu kavram, liberal demokrasi kavramını benimseyerek ek olarak sosyal adalet, sosyal haklar ve sosyal devlet kavramlarını ekleyerek gelişmiştir (Encyclopaedia, 1986: 527).

1.5. EGEMENLİĞİN KULLANILMASI BAKIMINDAN DEMOKRASİ TÜRLERİ

Egemenlik hakkının kullanılma şekline göre demokrasiyi üç başlıkta pratiğe dökebiliriz. Bunlar yurttaşların egemenliği doğrudan kullanıldığı doğrudan demokrasi, yurttaşların egemenlik haklarını temsilciler aracılığıyla kullandığı temsili demokrasi ve egemenlik hakkının hem yurttaşlar hem de temsilciler arasında pay edildiği yarı doğrudan demokrasi pratiğidir.

1.5.1. Doğrudan Demokrasi

Bu demokrasi modeli Antik Yunan şehir devletlerinde M.Ö. 4. ve 5. yy' da uygulanan yönetime verilen addır. Bu demokrasi modelinde önceden de bahsettiğimiz gibi kadınlar, yabancılar ve köleler sistem dışı bırakılmıştır. Bu demokrasi modelinin önemli noktası bireylerin katılım sayısından çok, bireylerin siyasi faaliyetlerinin yoğunluğudur. Burada yurttaş statüsündeki 20 yaşını geçmiş Atina doğumlu erkekler siyasi faaliyetleri, temsilcileri dâhil etmeden yüz yüze sürdürmekteydi (Erdoğan, 2011: 107). Yurttaşlar sadece kanunların oluşmasında yer almıyor aynı zamanda yargılama ve yürütme faaliyetlerini de bizzat kendileri yapıyorlardı (Terzioğlu, 2014: 20).

Ülkelerin zaman içinde nüfusu arttıkça bu saf demokrasi modelinin uygulanması imkânsızlaşmıştır. Modern çağda en küçük ulus devletleri dâhi, bu model için oldukça büyüktür (Mueller, 1996: 97). Bu demokrasi pratiğinin uygulanabilmesi için demokrasi ve siyasi kültür bilinci yüksek, nüfusu çok az topluluklar olması

gerekmektedir. Bu model sadece İsviçre'nin küçük kantonları olan Appenzell, Unterwald ve Glaris'te görülebilmektedir (Gözler, 2006: 115-116).

1.5.2. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi modeli, 18. yy' da Fransız ile Amerika Devrimleri ve İngiliz parlamentosu örneği ile yeni bir egemenlik biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Halkın tamamı tek tek yönetime dâhil olamadıkları için, yurttaşların temsilciler seçerek, temsilcilerini meclise göndermeleri, temsili demokrasiyi meydana getirmiştir (Duverger, 1986: 17).

Doğrudan demokrasinin modern çağda uygulanamama nedeni olan ölçek sorunu temsili demokrasiyle çözülmeye başlamıştır. Temsili demokraside, halka ait olan egemenlik, bizzat halkın kendisinin seçtiği temsilcileri aracılığıyla kullanmaktadır. Temsili demokrasinin mihenk taşı “seçimdir. Düzenli, özgür ve adil olarak yapılan seçimler ile halk egemenliğini temsilcilerine devreder. Siyasi partiler, temsili demokrasilerde seçimlerin ve demokratik kitle unsurlarının teşkilatını sağlar. Güvenilir bir seçim bu kurumların kusursuzca işlemesine bağlıdır (Kızılçelik ve Yaşar, 1996: 136).

Temsili demokrasilerde seçilen temsilciler sadece seçildiği yöre vatandaşının değil tüm halkın temsilcisidir. Temsili demokrasi modeli ile yönetilen ülkelere Türkiye, İngiltere, ABD, Japonya, Almanya ve Hollanda örnek verilebilir (Derdiman, 2006: 91). Saf temsili demokrasi modelinde yurttaşlar seçimlerden sonra, bir sonraki seçime kadar, egemenlik hakkında etkisiz kalabilmektedir. Bundan dolayı bu sakıncaları ortadan kaldırmak için zamanla yarı doğrudan demokrasi ve araçları oluşturulmuştur.

1.5.3. Yarı Doğrudan Demokrasi

Yarı doğrudan demokrasi doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi arasında kalmış bir modeldir. Egemenlik hakkı halk ve seçtiği temsilcileri arasında paylaştırılmıştır. Temsili demokrasilerde halk seçtiği kişileri kontrol etme ve denetleme mekanizmasına tam olarak sahip değildir (Nohutçu, 2009: 598). Yarı doğrudan demokrasilerde halk “referandum, halk vetosu, halkın teklif hakkı, temsilcilerin azli ve halk teşebbüsü” gibi aygıtlarla demokrasiye katılabilmektedir (Gözler, 2020: 120-124).

1.5.4. Diğer Demokrasi Türleri

- **Çoğulcu Demokrasi:** Geniş bir seçmen kitlesi siyasete yön vermektedir. Çoğulcu demokrasilerde kişiler ortak amaçlar çerçevesinde oluşturulmuş çıkar gruplarıyla çalışmaktadır. Demokrasi ideoloji değil bir yönetim

şeklidir. Amaç insanın mutluluğudur. Devlet bu mutluluğu demokrasi ile sağlamakla mükelleftir (Giritli ve Sarmaşık, 2001: 49).

- **Liberal Demokrasi (Özgürlükçü/Çoğunlukçu Demokrasi):** Liberal demokrasilerin temeli insan hak ve özgürlükleridir. Tüm yurttaşlar eşittir. Liberal demokrasiler rekabet ve katılımı destekleyen kurumlara dayanır (Tunç, 2008: 1-2).
- **Çoğunlukçu (Mutlak) Demokrasi:** Çoğunluk yönetiminin mutlak olduğunu savunan çoğunlukçu demokrasi çoğunluğun haklarının sınırlandırılmayacağına dayanır (Gözler, 2009: 144). Çoğunluğun kararları her şeyin üstündedir. Çoğunluk prensibine dayanmaktadır. Çoğunluk prensibi; kuvvetler ayrılığı, çift meclis sistemi, kanunların yargısal denetimi gibi kavram ve kurumlarla sınırlandırılmaması gerekmektedir (Gözler, 2009: 114).
- **Radikal Demokrasi:** Demokrasiyi sadece bireysel hak ve özgürlükleri değil aynı zamanda halkın da çıkarlarını ön plana alıp uygulayacak bir araç olarak kabul etmektedir. Radikal demokrasilerde halkın katılımı yüksek olmalıdır (İba, 2008: 87).
- **Marksist Demokrasi (Sosyalist Demokrasi):** Marksist demokrasi, işçi sınıfının hâkimiyetine dayanmaktadır. İktidar Marksist ideolojinin uygulayıcısıdır ve bu yönetimi gerçekleştirebilmek için halkı zorlamaktadır. Marksist demokrasi anlayışını benimseyenler batı demokrasinin gerçek anlamda bir demokrasi olmadığını sadece burjuvanın çıkarlarına korumaya çalışan bir yönetim olduğunu söylemektedir (Gözübüyük, 2003: 47-48).
- **Düşük Yoğunluklu Demokrasi:** Bu kavrama Amin, Chomsky ve Farnk tarafından yazılan *Düşük Bütçeli Demokrasi* adlı eser de yer verilmiştir. Bu demokrasi anlayışında, üçüncü dünya ülkelerinin siyasal sistemleri ABD ve diğer süper güç olan devletlerin taleplerine uygun olacak şekilde yapılandırılması esas amaçtır. Batı demokrasi anlayışını üçüncü dünya ülkelerine yerleştirmeye çalışırken, demokrasinin bazı aygıtlarını bu ülkelerden sakınmaktadır, görmezden gelmektedir (İba, 2008: 88).
- **Uzlaşmacı Demokrasi:** Asıl amaç anlaşmadır. Bu görüşe göre kanun yapımında ve karar alma sürecinde mutabakatı esas alır (İba, 2008: 88).
- **Delegasyoncu Demokrasi:** Demokrasilerin yeterince olgunlaşmadığı, kurumsallaşmadığı ülkelerde liderin aşırı kişiselleşmesini ifade eder. Siyasi yapılanmalar dâhi lidere göre ayarlanmaktadır (İba, 2008: 88).
- **Plebisitçi Demokrasi:** Doğrudan demokrasinin bir çeşididir. Vatandaşlar referandum, halk vetosu vb. aygıtlarla yönetimde belirleyici rol oynar. Bu

şekilde vatandaşlar düşüncelerini doğrudan yönetime iletebilmektedir (İba, 2008: 87).

- **Siber Demokrasi:** İnternet, bilgisayar ve teknolojik aygıtlar ile doğrudan demokrasinin tesis edilebileceğini savunan görüştür (İba, 2008: 87). Halk, oyunu internet aracılığıyla kullanabilse de teknolojinin bu kadar ilerlediği bir çağda gizli oy ilkesinin korunabilmesi mümkün değildir (Gözler, 2020: 116).

1.6. DEMOKRASİYİ KURUMSALLAŞTIRAN ARAÇLAR

Demokrasi anlayışının bir ülkede var olduğunun söylenmesi, onun uygulanabilirliği için yeterli değildir. Demokrasinin kalıcı bir yönetim anlayışı olarak yer edinebilmesi için onu kurumsallaştıran araçların da var olması ve yerleşmiş olması gerekir. Demokrasiyi kurumsallaştıran araçları ifade ederken bu araçların modern demokrasinin ortaya çıktığı dönemlerden itibaren, demokratik veya kendilerini demokratik olarak belirten devletlerin geçmişten günümüze kadar ki emsalleri değerlendirilerek oluşturulmuştur. Burada amaç demokrasinin araçlarını sınırlandırmak değildir, amaç demokrasiyi kurumsallaştıran araçların temellerini ölçüt alarak modern demokrasilerin ilk dönemlerinden günümüze kadar ulaşmış, halk tarafından meşruiyeti kabul edilmiş kurumları esas almaktır. Bu durum için hem dünya da hem Türkiye demokrasisinde incelenmeler yapıldığı zaman temel alınan bu araçların rejimler için demokrasinin vazgeçilmez unsurları olduğu görülmektedir. Burada sınırlandırma yapılırken ölçüt kısaca demokrasiyi kurumsallaştıran araçların demokratik tüm toplumlar için ortak olmasıdır. Seçilen bu kurumlar halkın demokratik olarak yönetime katılması yönünden de etkin olmalıdır. Halk da bu kurumları onaylamalı ve meşru kabul etmelidir. Demokrasiyi kurumsallaştıran araçlar belirlenirken toplumun konsensüs bir kanaati neticesinde meşruiyetini kazanmış temel araçlar seçilmiştir.

1.6.1. Siyasal Kültür

“Siyasal kültür” kavramından, dolaylı bir şekilde de olsa ilk kez Antik Yunan’da bahsedilmiştir. Antik Yunan döneminin önemli filozofları “siyaset ve kurumlarıyla” ilgili tespitlerinde, günümüz değerlerine yakın söylemlerde bulunmuşlardır. Platon, Aristo, Tocquevillei, Montesquie, Perikles, J.J. Rousseau ve Machiavelli gibi önemli filozofların eserlerinde doğrudan olmasa da siyasal kültür ile alakalı düşüncelerin olduğu tespit edilmiştir (Yolcu, 2019: 94). Siyasal kültür kavramının gelişmesi ve önem kazanması II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Kavram ile alakalı tam bir tanım birliğine varılamamış olsa da varılan ortak kanı; siyasal kültürün “inanç, değer, tutum ve duygularla” yakın ilişkili olduğu ve insanların var olan siyasal yaşama dair neler düşündüğünü ve

yönelimlerini görmeyi kolaylaştıran küçük bir harita olduğudur. Siyasal kültür kavramını gelenek-görenekler, toplumların tarihsel hafızaları, motivasyonları, normları, duyguları, nesnelere atfettikleri semboller ve yönelimleri etkilemekte ve belirlemektedir. Siyasal kültürü, var olan siyasal sistemin ortak tarihi ve bu tarihi oluşturan kişilerin hayatlarının bir ürünü olarak nitelendirebiliriz. Siyasal kültür kavramının özünü, hem kamusal olaylar hem de öznel deneyimler oluşturur ve birleşerek toplumun siyasal kültürüne yön verirler (Huntington ve Dominguez, 1985: 19-20). Halkın, ülkenin siyasal sistemine dair sahip olduğu inanç, tutum, davranış ve yönelimleri siyasal kültür kavramı ile açıklanabilir. Bir ülke hangi yönetim şekliyle yönetilirse yönetilsin halk, siyasal sisteme güveniyor ve inanıyorsa o sistem meşru ve yasalıdır. Bir ülkede var olan siyasal sistem, halkın benimsediği ekonomik, dini, ahlaki değerlerine, gelenek-göreneklerine kısacası kültürüne ne kadar uygunsa halk için siyasal sistem o derece meşru sayılacaktır. Siyasal kültür, yöneticilerin yönetme erkinde haklı olduğunu ve siyasal sistemin benimsenmesini, dolayısıyla sistemin devamlılığını ve meşruluğunu tesis eden bir araçtır (Turan, 1986: 33). Ülkede var olan siyasal yapı halkın siyasal kültüründen farklıysa, siyasal çarkın işlemesi ve devamlılığı oldukça zor olacaktır. Ya siyasal yapının varlığının devam etmesi için benimsenen siyasal kültür anlayışını değiştirmek ya da siyasal sistemi siyasal kültüre göre yeniden inşa etmek gerekir. Siyasal kültürün değişmesi ve dönüştürülmesi sürecinde toplumun ne kadar geniş kesimleri sürece dâhil edilirse o kadar sağlıklı konsensüs sağlanmış olur. Aksi takdirde ülkedeki siyasal sistem düzenli, istikrarlı ve demokratik şekilde işleme konusunda büyük sıkıntılar yaşayacak, siyasal sistem tıkanıp krize girecek ve meşruiyet sorunları ortaya çıkacaktır. Bu durumda geniş toplum konsensüsleri oluşturulmalı ve siyasal kültür baz alınarak sorunlar çözülmelidir. Siyasal kültür ülkede var olan kamuoyundan etkilenen değil de kamuoyunu etkileyen, şekillendiren nitelikte bir kavramdır, siyasal sistem tıkanıklıkları çözülürken bu durum dikkate alınmalıdır (Rosenbaum, 1975: 119).

Literatürde siyasal kültür ile alakalı çalışmalarda ana referans olarak verilen çalışma, 1963 yılında Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın 5 farklı ülkede saha çalışması yaparak oluşturdukları "Yurttaşlık Kültürü" (The Civil Culture) adlı araştırmalarıdır. Çalışma; ABD, Büyük Britanya, Almanya, İtalya ve Meksika'yı kapsamaktadır. Çalışma neticesinde Almond ve Verba 3 tip siyasal kültürün varlığından bahsetmişlerdir. Bunlar; Mahalli Siyasal Kültür, Uyrukluk Kültürü ve Katılımcı Siyasi Kültürdür. Bu 3 siyasal kültüre ek olarak karma siyasal kültür olarak adlandırdıkları bir sistemden de bahsetmişlerdir.

- **Mahalli Siyasal Kültür:** Mahalli siyasal kültürün egemen olduğu toplumlarda siyasi alanda uzmanlaşma ya yoktur ya da en alt düzeydedir. Şeflik, liderlik, şamanlık gibi unvanlar aracılığıyla siyasal, ekonomik ve dini roller kişilere verilir. Bu toplumlar geleneksel basit sistemlerle yönetilir. Bu siyasal kültürde ulusal bir kültürün varlığından söz edilemez; köy, soy, bölge, klan gibi yerel siyasal kültürlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Duverger, 1982: 130). Modern dönemlerden önce yoğun olarak kullanılan mahalli siyasal kültür ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla neredeyse oldukça azalmıştır, günümüzde bazı Afrika ülkelerinde bu siyasal kültür türü devam etmektedir.
- **Uyrukluk Kültürü (Tebaa Kültürü):** Bu siyasal kültürde kişiler siyasal sistemin varlığını ve uygulamalarını bilir, fakat sistemde aktif rol oynamaz. Kişiler duygusal olarak iktidara bağlıdır, sistemde pasif olarak yer alırlar (Almond ve Verba, 1972: 19). Kişilerin, siyasal sistemden bir takım belli beklentileri vardır, vergilerden korkmaktadırlar, sisteme dâhil olmayı ya da işleyici değiştirmeyi düşünmemektedirler (Duverger, 1982: 131). Siyasal kültürün temelinde hiyerarşik bir siyasal sistem mevcuttur ve siyasal sistem elitlerin elindedir. Halkın edilgen olarak kalması gerektiği inancı vardır, halk devletli elitlerin aldığı kararlara uymalı ve sorgulayıp sorun çıkarmamalıdır. Siyasal kültür yukarıdan aşağıya doğru bir ideoloji ile şekillendirilir. Önemli olan devlettir, halk devletin vesayeti altında kalmalı ve itaat etmelidir.
- **Katılımcı Siyasal Kültür:** Bu siyasal kültür de kişiler siyasal sistemin içerisine dâhildir ve adapte olmuşlardır. Halk bu siyasal kültürde iktidarda aktif olarak rol alabilir ve siyasal aktörlerin lehine ya da aleyhine işlemler yapabilir (Almond ve Verba, 1972: 19). Edilgen birey anlayışı yerine aktif, çevresine ve yönetime yön veren, itaat etmek yerine düşünen bir birey gelmiştir. Önemli olan bireydir. Kişiler siyasal alanda eylemlerde bulunur ve bu eylemleri sonucunda rasyonel sonuçlar beklerler. Halk siyaset üzerinde denetim mekanizmasına sahiptir. Kişiler bu siyasal kültürde kendisinin yurttaş olduğunun ve hakları ile vazifelerinin farkındadır (Oktay, 2005: 220).

1980'li yıllardan itibaren dünyada küreselleşme süreci hızlanmış ve dünya küresel bir köye dönüşmüştür. İnsanların etkileme ve etkilenme alanları geniş coğrafyalara ulaşmış, mekânın ve zamanın sınırlarının dışına çıkmıştır. Bu durum da dünyadaki siyasal kültürleri modernleşmeyle beraber değiştirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. Geleneksel siyasal kültürler ve merkezileşmiş otoriter yapılar, demokratik siyasal sistemlere dönüşmeye başlamıştır (Almond ve Verba,

1972: 20-21). Kişiler siyasal kültür için; “demokrasi probleminin oluşturup oluşturmadığını ve demokrasi için eylemde bulunup bulunmadığına” dair sorular sormaya başlamıştır. Siyasal kültür, bir ülkede var olan siyasal sistemin demokratik karakteri, işleyişi ve rıza ile yeniden üretilip ortaya çıkardığı sonuçları rasyonel biçimde anlamamıza imkân verebilir. Almonde ve Verba’nın çalışmasının ardından literatürde siyasal kültür ve demokrasi ilişkisi daha fazla araştırılmaya başlanmıştır.

Demokrasi olgusunun oluştuğu ya da etkisi altına aldığı toplumlarda kişilerin rejim hakkındaki değerlendirmeleri, demokrasinin ülkedeki gelişimini de şekillendirmektedir. Bu yüzden 1960’lardan günümüze kadar siyasal kültür ve demokrasi ilişkisi literatürde tartışılan bir konu hâline gelmiştir Welzel ve Inglehart (2009), Çam (1975), Özer (1996), Sabetti (2009), Karadağ ve Akbaş (2009) yıllarında konuyla alakalı araştırmalar yapmışlardır. Genel olarak demokrasinin ülkede sağlıklı bir şekilde işlemesi siyasal kültürün yorumlanmış biçimiyle alakalıdır. Almond ve Verba’ya göre; bir siyasal rejimin istikrarlı olarak yürüyebilmesi o sistemin siyasal kültür ile uyumlu olması şartına bağlamaktadır (Duverger, 1982: 90). Bu da demokrasi kültürünün bir ülkede istikrarlı olabilmesini ülkede demokrasinin oluşma şekline ve sürecine bağlamaktadır. Demokrasinin siyasal kültür içerisinde özümseenebilmesi için demokrasi kültürü ile kişi, toplum ve devlet arasında uyumlu bir bağ oluşturulmalıdır (Özden ve Hamurcu, 2020: 2380). Demokrasinin istikrarlı bir şekilde yürüyebilmesi için ülkede önemli ölçüde yerleşmiş bir demokratik siyasal kültür var olmalıdır. Siyasal kültür ve demokrasi toplumun kültürel değerlerine dayanmalı ve bu değerlerle homojen olmalıdır. Zira demokrasinin ülkede arzu edildiği şekilde işleyebilmesi için toplumun demokrasi kültürünü özümsemesi gerekmektedir.

1.6.2. Parlamento

İnsan sosyal bir varlıktır, bundan dolayı tek başına yaşamını sürmesi mümkün değildir. Tarihsel süreç içerisinde insanlar topluluklar hâlinde yaşamaya başlamış ve artan nüfus beraberinde kaos ortamını da getirmiştir. Bu durum da daha korunaklı ve düzenli bir sistemi zorunlu hâle getirmiş ve konulan toplumsal kurallar ile “devlet” olgusu oluşturulmuştur (Düvenci, 2018: 69-71). Devletlerde yönetim anlayışı tarihsel süreç içerisinde sabit kalmamış, bazı dönemlerde yönetim, tek bir kişide toplanmıştır. Zaman içerisinde yönetim olgusunda vatandaşların da söz sahibi olduğu ideolojisi yayılmaya başlamıştır. Tüm halkın aynı anda yönetime dâhil olması mümkün olmadığından, yönetimin devredilmesi için “temsalciler” sistemi kabul edilmiştir. Temsilcilerden meydana gelen kuruluş zaman içerisinde yönetimde etkin şekilde söz sahibi olmaya başlamış ve modern

devletlerin parlamentolarının temelleri bu şekilde atılmıştır (Onar,1995: 46-47). Antik Yunan’da, sınırlı bir alanda ve sınırlı bir vatandaş sayısı ile kurulan polis devletlerinde ilk demokratik sayılabilecek parlamentoya rastlamak mümkündür. Polislerde, köle ve yabancı olmayan 20 yaşını doldurmuş her erkek şehir meclisine üye olabilirdi, şehir meclisi dışında yürütme yetkisini elinde bulunduran Beşyüzler Meclisi de bulunmaktaydı (Toktamış, 1994: 48). Roma Devleti’nde ise halkın yönetimde söz sahibi olmasıyla çeşitli meclisler kurulmuştur. Roma vatandaşları Halk Meclisleri ve Senato’da yönetime katılabilirdi. Bu meclislerde halk her ne kadar yönetime katılmaya çalışsa da imparatorun ve soylu sınıfların baskı nedeniyle demokratik bir düzen tam olarak tesis edilememiştir (Saray, 1999: 4). Tarih sahnesine Hristiyanlığın çıkmasıyla birlikte kilise, toplumsal düzende kendine önemli bir yer edinmiş ve devlet yönetiminde etkin bir rol oynamıştır. Kilisenin gücü feodalite düzenini güçlendirmiştir. Barutun Avrupa’ya getirilmesiyle feodaliteler yıkılmaya başlamış ve İngiltere’de parlamentonun gücü ve etkinliği artmıştır (Toktamış, 1994: 48).

Modern parlamentoların temelleri İngiltere’de atılmıştır. 1066 yılından itibaren İngiltere’de feodal düzen içerisinde parlamento yerini almıştır. Krallar Anglosakson dönemde vergi konusunda önde gelen vasalların görüşlerine başvurmak zorundaydı ve bunun için bir danışma meclisi kurmuşlardı. Norman istilası sonrası da kralların meclise danışma zorunluluğu devam etmiştir. 13. yy. İngiltere’inde, parlamentoda aristokratların yanında seçilmiş temsilciler de yer almaya başlamıştır. 1215 yılında İngiltere Kralı Yurtsuz John kendisine isyan eden baronların talepleri doğrultusunda “Magna Carta Libertatum”u imzalamıştır. Bu antlaşma kralın sahip olduğu yetkilerini sınırlandırmış ve kral bazı yetkilerini parlamentoya paylaşmak zorunda kalmıştır (Onar, 1995: 47). 1215 Magna Carta ile İngiltere’de demokrasi ve kurumsallaştırıcı araçlarından olan parlamenter sistem gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır (Tuzcuoğlu, 1996: 281). İngiltere’den sonra parlamenter sistemler, 1787’de ABD’de, 1791’de Fransa’da, 1812 yılında ise İspanya’da ve daha sonra birçok Batı ülkesinde kurulmaya başlamıştır. Birleşmiş Milletlerin istatistiklerine göre dünyada 193 devlet vardır (un.org/en/about-us). Parlamentolar Arası Birlik’in (IPU) verilerine göre de bu 193 devlette çift meclisler de dâhil olmak üzere 271 meclis vardır ve 178 tane devletin parlamentosu IPU’ya üyedir.

“Meclis geleneği” eski Türk Devletleri de dâhil olmak üzere, çok eskiden beri Türklerde de var olmuştur. İslamiyet’ten önce Türklerde toy, kurultay gibi danışma meclisleri bulunurdu. Toylarda devletin iç ve dış meseleleri konuşulup tartışılır ve karara bağlanırdı. Toylara; hakan, hatun, aygucı, tudun, ilteber gibi devlet yönetiminde söz sahibi olan kişiler katılırdı (Seyitdanlıoğlu, 2009: 5-6).

Türklerde İslamiyet sonrası dönemlerde de danışma meclisleri var olmuş, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde Divan, Divan-ı Hümayun gibi isimler almıştır. Zaman içerisinde Divan-ı Hümayun 'un gücünün zayıflaması ile 17. yy' da Meşveret, 18. yy' da ise Meclis-i Meşveret, Divan'ın yerini almıştır (Ceylan, 2002: 586-587). Batı Avrupa'da iktidarın sınırlandırılması düşüncesi 1215 Magna Carta'ya kadar dayanırken Türklerde bu düşünce ancak 19. yy modernleşme hareketleriyle gündeme gelmiştir. 19. yy' da Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta güç kaybetmesiyle ülkede hızlı bir modernleşme süreci başlamış ve yönetim anayasal olarak dönüştürülmeye başlanmıştır. 1876'da Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle meşruiyet ilan edilmiş ve 1877 yılında Meclis-i Mebussan kurulmuş ve 93 Harbi'nin getirdiği sorunlar dayanak gösterilerek 1878 yılında meclis tatil edilmiştir. 23 Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı parlamenter sisteme geçiş yapmış ve aynı yıl parlamenter seçimlere gidilmiştir. Yasaların padişahın onayına bağlı olarak çıkması zorunluluğu kaldırılmış ve bakanlar meclise karşı sorumlu hâle getirilmiştir (Olgun, 2002: 112). Osmanlı'da parlamenter sistemle birlikte 1908, 1912, 1914 ve 1919 yıllarında parlamento seçimlerine gidilmiştir. 1920 yılına gelindiği zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla egemenlik millete bırakılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde saltanat ve hilafet kaldırılmış olmasına rağmen ülkede var olan siyasal kültür radikal bir değişim yaşayamamıştır. Parlamenter sisteme geçilmesine rağmen parlamenter demokrasinin değerleri özümselememiş, devlet ve toplum arasında önem yine devlete verilmiş, elitist düşünce yapısıyla halkın kendi kendini yönetmesi tam anlamıyla mümkün olamamıştır. Halkta yönetimdeki gücünün farkına varamamış ve içinden geldiği siyasal kültür neticesinde devletten bekleme geleneğine devam etmiştir. İçinde var olunan durum neticesinde siyasal hayatımızda uzunca bir süre tek parti yönetimi hüküm sürmüş, devamında ise her 10 yılda bir sivil iktidarlar askeri müdahalelere maruz kalmış ve askeri elitist zümrenin devlet yönetimi üzerinde vesayet kurmasına izin verilmiştir.

Günümüzde seçilmiş kişilerden oluşan, halkın temsilcilerinin görüş ve düşüncelerinin açıkça dile getirildiği parlamentolar demokrasi için vazgeçilmezdir ve demokrasiyi kurumsallaştıran araçlardan da biridir. Her toplumun içinden geldiği siyasal kültürü, ülkenin sosyo-ekonomik durumu, hukuki ve kurumsal açıdan gelişimi, jeopolitik konumu gibi değişkenlerin etkisiyle farklı seçim sistemleri ve parlamento yapıları vardır (Eraslan ve Olgun, 2006: 13-14). Parlamentolar, modern devletlerde siyasi arenada karar süreçlerinin temel araçlarındandır. Parlamentoların demokrasiler için önemi göz önüne alındığı zaman literatürde kimi yazar yaşadığımız çağı "parlamentolar çağı" olarak adlandırmaktadır (Patterson ve Copeland, 1994: 1). Parlamentolar,

demokrasilerin meşruiyetini sağlayan en önemli siyasi örgütlerdendir. Demokrasilerin meşruiyeti düşüncesi, halkın siyasi hayata katılımı ve bu katılım durumunun nasıl, nerde ve hangi karar alma mekanizmalarıyla yapıldığıyla anlamlıdır. Roma Hukuku'nda esas teşkil eden “*quod omnes tangit ab omnibus approbetur*” , “tüm toplumu etkileyen tüm toplum tarafından karara bağlanmalıdır” şeklindeki ilke, parlamentoların var oluş amacının kısa bir özeti gibidir. Demokrasiler, halkın devrettiği egemenlik yetkisi sonucunda iktidar erkinin kullanılmasını ve bu verilen yetkinin halk tarafından denetlenmesini öngörmektedir, bunun gerçekleşmesi ise demokrasiyi kurumsallaştıran anayasal araçlardan olan parlamentonun varlığıyla mümkündür (Burdeau, 1964: 19). Parlamento bu yetki alanıyla kazandığı siyasal temsil bağı sayesinde demokratik siyasi kararların meşrulaştırılma organıdır (Beyme, 2000: 73). Max Weber bu durumu temsil ilişkisine dayandırmakta ve seçilen temsilcilerin temsil edilen toplum adına bu meşrulaştırma işlemini kabul ettiğini söylemektedir. Kısacası liberal ideolojideki parlamento anlayışı, demokratik sistemler ile otoriter rejimler arasındaki ayrılma çizgisidir. Çünkü demokrasilerde parlamento halka hesap verme zorunluluğuna sahiptir, otoriter rejimlerde böyle bir zorunluluk yoktur. Parlamenter hükümet sistemlerinde yasamayı temsilen ve milletvekillerinden oluşan bir parlamento, siyasal manada sorumsuz ve sembolik bir cumhurbaşkanı ve birde attığı her imzadan sorumlu tutulan başbakan vardır. Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında her ne kadar erkler ayrılığı var olsa da yürütme gücüne sahip siyasal iktidar, parlamentoda etkin olan varlığından dolayı meclis mekanizmalarının işletilmesi noktasında da aktif bir biçimde hareket serbestisini devam ettirmektedir. Bu kapsamda aslında erklerin ayrımı noktasında sert bir ayırımdan farklı olarak daha yumuşak bir geçişi de bir zorunluluk olarak kapsam dâhiline almıştır (Elitok ve Değirmenci, 2023: 330).

1.6.3. Siyasi Partiler

Siyasi partiler, demokratik rejimlerin olmazsa olmaz unsurlarıdır. Hem literatürde hem de modern demokratik çağdaş ülkelerin anayasalarında, siyasi partiler pek çok kez vurgulanmıştır. Siyasi partiler “modern demokratik devletlerin salt olguları” olarak kabul edilmektedir (Kapani, 2004: 159). Siyasi partilerin demokratik sistemlerdeki rolünün önemini anlamak için Duverger’in literatürde pek çok kez atıf yapılmış şu sözlerini dikkate almalıyız: “*Klâsik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünden bihaber olan bir kimse, çağdaş siyasî rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klâsik anayasa hukukundan malûmattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasî rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur*” (Duverger, 1962: 96).

İnsanların siyasal arenada gücü ele geçirebilmek ve bu gücü elinde tutabilmek için, bir lider ya da topluluk etrafında bir araya gelmesi ilk çağlara kadar uzanan bir durumdur. Ülkelerde bulunan ekonomik farklar, dini inanışlar, etnik bölünme, ideolojik farklılıklar, sınıf çatışması, sosyal tabakalaşma gibi olgular siyasi partilerin doğuşunda temel teşkil etmiştir (Teziç, 1976: 30-31). Siyaset arenasının en temel taşlarından olan siyasi parti kavramı; “istikrarlı bir oluşumu, seçilmiş bir ideolojisi olan ve iktidara gelerek devletin işleyişini devam ettirmek isteyen belli kriterler dahilinde örgütlenmiş yapıları kastetmektedir” (Duverger, 1982: 15). Modern anlamda siyasi partilere yakın örgütler burjuvazi tarafından 17. ve 18. yy’ da siyasal hakları elde edebilmek için verilen mücadele neticesinde ilk olarak Avrupa’da daha sonra da dünyanın pek çok yerinde çeşitli ideolojik görüşlere sahip kişilerin çevresinde birleşen topluluklar ile kurulmuştur. Modern anlamdaki siyasi partilerin kuruluşu yakın bir geçmişe sahiptir, ilk olarak 19. yy’ da ABD’de ardından İngiltere’de modern siyasi partiler ortaya çıkmıştır. 1828 yılında ABD’de kurulan Demokrat Parti, 1830 yılında İngiltere’de kurulan Muhafazakâr Parti günümüze kadar devam eden ilk modern siyasi partilerdir. Türkiye’de ilk siyasi parti sayılabilecek örgüt Osmanlı Devleti zamanında II. Abdülhamid’in hükümdarlığı döneminde 21 Mayıs 1889 yılında kurulan İttihad-ı Osmani’dir. Bu kuruluş ismini daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak değiştirmiş ve 1908 yılından sonra siyasi partiye dönüşmüştür (Tunaya, 1995: 161).

Siyasi partilerin öneminin fark edilmesi liberal düşünce anlayışı yüzünden gecikmiştir. Liberal ideoloji döneminde egemen olan faşist yönetimler, uzunca bir zaman siyasi partileri zararlı örgütler olarak nitelendirmiş ve bu durum siyasi partilerin ülkelerin anayasalarında yer alamamasına neden olmuştur. Bu nedenle, ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra siyasi partiler, hem otoriter hem de demokratik rejimlerde, siyaset arenasının önemli bir unsuru hâline dönüşebilmiştir (Sarıbay, 1992: 103). Faşist yönetimlerin yıkılmasıyla siyasi partiler, anayasal olarak meşru statüsünü kazanmış ve bugünkü çağdaş demokrasilerin kurumsallaşmasının, vazgeçilemez bir unsuru hâline dönüşebilmiştir.

Modern devletlerde demokrasi, çoğunlukla temsil edilebilme, yani toplumun seçtiği partiler eliyle yerine getirilebilmektedir. Modern demokrasiler günümüzde tamamen siyasi partilerin varlığı üzerine kurulmuştur (Sartori, 1993: 162). Siyasi partiler halka vadettikleri işlevlerini yerine getirebilme meşruiyetini kendilerini seçen halktan almaktadırlar (Türk, 1995: 554). Demokrasinin temel özelliği de halkın kendi kendini yönetmesidir, bu da ancak halkın kendi seçtiği siyasi partilerin temsilcileriyle mümkündür. Siyasi partiler demokrasinin kurumsallaştıran araçlarından olmasına rağmen sert eleştirilerle de muhatap

olabilmektedir. Vedel, “*demokrasi siyasi partiler olmadan yaşayamaz, fakat siyasi partiler yüzünden ölebilir de*” sözleriyle siyasi partilerin ne kritik örgütler olduğunu dile getirmiştir (Özbudun, 1993: 163).

1.6.4. Siyasi Seçimler

Demokrasiyi kurumsallaştıran araçlar deyince akla gelen diğer bir araç ise siyasi seçimlerdir. Günümüzde devletler ulus-devlet anlayışından dolayı geniş kitlelere hitap etmektedir, bu durum da Antik Yunan’daki gibi doğrudan bir demokrasi yöntemini imkansız kılmakta, modern devletlerde ancak “temsil” ile demokrasi mümkün olabilmektedir. Demokrasilerde amaç; halkın kamusal alanla ilgili hayati kararlarını kendisinin almasının sağlanmasıdır. Günümüzde büyük ölçekli toplumlarda bütün bir toplumun bir araya gelerek bir tartışma ortamı içerisinde kamusal kararları doğrudan alması mümkün değildir. Bundan dolayı bu fiilleri halk adına icra edecek “temsilciler” gerekmektedir, bu temsilcilerin kimler olacağının belirlenmesinin en makul yolu ise siyasal seçimlerle akıl baliğ olan kişilerin eşit oy hakları neticesinde temsilcilerinin seçilmesidir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerde iktidar ve muhalefet partilerinin içerisindeki temsilciler, kendilerine verilen yetkilerin kaynağını halkın seçimlerde kullandığı oylardan almaktadır. Siyasal seçimler, demokratik rejimlerde parlamentoya dâhil olan kişilerin meşruiyet kaynağıdır ve demokrasiyi kurumsallaştıran araçlardandır, lâkin bu aracında demokratik olabilmesi için bir takım niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bunlar;

- ✓ Seçme Hakkı,
- ✓ Seçilme Hakkı,
- ✓ Seçmen Kütüğü,
- ✓ Seçimlerden Sorumlu Kurum (Yüksek Seçim Kurulu gibi),
- ✓ Düzenlenmiş Oy Kullanma Prosedürü,
- ✓ Seçim Sonuçlarını Değerlendirme Prosedürü vb.

Sayılan bu unsurların varlığı demokratik bir siyasal seçim için temel öneme sahiptir. Belirtilen bu unsurlara ekleme yapılması ya da çıkarılması ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Her ülkenin kendi siyasal geçmişi ve kültürü vardır. Bundan dolayı her ülke kendi siyasal kültürü çerçevesinde kendine uygun siyasal seçim sistemlerini uygulayabilmektedir (Baldini ve Pappalardo, 2009: 16). Siyasal seçim yöntemlerinin evrensel bir literatür tanımını yapmak oldukça zordur, lâkin genel çerçevesinde siyasal seçimler için; “*Kişilerin yönetim için tercihlerinin oya dönüşmesi ve bu oyların da parlamentoda sandalyeye dönüşmesini düzenleyen sistemdir.*” şeklinde bir tanım yapılabilir (Blais, 1988: 100). Siyasal genel seçimler sonucunda, parlamentoda çoğunluğa sahip olarak,

ülkeyi yönetecek iktidar hükümeti belirlenir ve halkın farklı ideolojileri, seçtikleri temsilciler tarafından parlamentoda temsil edilir (Türk, 1995: 40). Siyasal seçimler demokratik unsurlarına uygun olarak gerçekleştirilirse, demokrasiyi kurumsallaştıran ve kriz çözen bir mekanizmaya sahip olur.

1.6.5. Sivil Toplum Kuruluşları (STK)

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) ilk olarak Batı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. İngilizcesi NonGovernmental Organizations (NGO) olan STK kavramının anlamı; hükümetin idaresinin dışında olan, idaresine dâhil olmayan ve yasal gerçek kişi ve topluluklar tarafından oluşturulan, devletten ayrı tüzel kişilikleri olan örgütlerdir (Talas,2011: 391). Literatürde STK’lar ile ilgili birçok tanım mevcuttur. Bunlardan bazıları: *“STK’lar toplum yararı gözeterek faaliyet gösteren, bu amaç için kamuyu oluşturan, kâr amacı gütmeyen, çoğulculuk ve katılım kültürünü benimseyen, demokrasiye sahip çıkan, içerisinde bürokrasi barındırmayan gönüllü olarak bir araya gelmiş, kişilerden oluşan örgütlerdir”* (Kaya, 2004: 216). STK’ların başka bir tanımı ise; *“Belirli sanatsal, bilimsel, kültürel ve toplumsal konular çerçevesinde gönüllü olarak örgütlenen ve amaçları doğrultusunda faaliyetlerde bulunan, tüzel kişilikleri ve sürekliliği olan örgütlerdir”* (Yıldırım, 2003: 238). STK’ların amacı; kişilerin hükümetlerin baskısına maruz kalmadan örgütlenebilmesi ve faaliyet alanları doğrultusunda özgürce hareket edebilmesidir. STK’ların en önemli özellikleri ise; *“hükümetin toplum üzerindeki baskısını kontrol etmek, demokratik katılım düzeyini artırmak, toplum içindeki kutuplaşmaları azaltmak, siyasi iktidarın halka karşı sorumluluk bilincini pekiştirmek”* olarak özetlenebilir (Yıldırım, 2003: 229).

STK’ların Dünya’da ve Türkiye’de gelişimleri aynı süreç ve hızda olmamıştır. Batı Avrupa ve ABD’de sivil toplum hareketleri aşağıdan yukarıya doğru halk girişimi şeklinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise yukarıdan aşağıya doğru bir süreç izlenmiştir. Özellikle Türkiye’deki erken cumhuriyet dönemindeki politikalardan ve yaşanan askeri müdahalelerden dolayı Türkiye’de sivil toplum hareketleri aşağıdan yukarıya halk tabanlı bir gelişme gösterememiştir. STK’lar 1980’lerden sonra demokrasilerin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiş ve siyasi arenanın karşısında önemli bir aktör olarak yerlerini almaya başlamıştır (Çaha, 2017: 55).

Günümüzde STK’ların en önemli özelliği demokrasinin yerleşmesine ve gelişmesine katkı sunmasıdır. Bir ülkede demokrasi yerleşmiş ve güçlü ise o toplumda STK’ların da aynı oranda güçlü olması beklenir. Bir toplumun gelişmişlik düzeyi ile o ülkede yer alan sivil toplum faaliyetlerinin hareket alanları arasında doğrudan bir bağlantı vardır. STK’lar özerk bir yapıya sahip olmalı ve iktidarın güdümünde kalmamalıdır. İktidar ve STK’lar arasındaki iyi

ilişkiler toplumun ve demokrasinin gelişmesi açısından önem arz etmektedir. İktidardaki kişilerin yönetim erklerinin tirana dönüşmemesi için güçlü bir sivil toplum şarttır. Aktif, katılımcı ve dinamik bir sivil toplum geleneği günümüz demokrasileri için vazgeçilmez bir koşuldur (Aslan, 2010: 189-212). STK'lar halkın istek ve taleplerini iktidara ulaştıran en önemli araçlardır. STK'lar vasıtasıyla demokrasi yalnızca seçim süreçlerinde değil diğer dönemlerde de halk tarafından kullanılabilir. Bu özelliklerinden dolayı demokrasi ve STK'lar birbirinden ayrı düşünülemez iki kavramdır.

1.6.6. Medya

Demokratik sistemlerde kişiler, siyasi sorumluluklarını icra edebilmek için profesyonel bilgiye ihtiyaç duyarlar ve bu bilgileri bireylerin kendiliğinden elde etmesi oldukça zor ve imkânsız olabilmektedir, bu durumda devreye “medya” girmektedir (Chomsky, 1999: 27). Toplum kendisini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren karar alma süreçlerinde en önemli enformasyon kaynağı olarak medyadan faydalanmaktadır. Günümüzde kitle kültürünün en önemli parçası medyadır. Halk ile siyaset arasındaki ilişki medyanın kitlelere ulaştırdığı bilgilerle sağlanmaktadır. Demokratik rejimlerde, kişiler haber alma ve ifade özgürlüğü haklarına sahiptir ve basın, ifade özgürlüğü ile medya sektörü zorunlu bir ihtiyaçtır. 21. yy medya çağı olarak anılmaktadır ve toplumun en büyük kanaat önderi de medyadır. Günümüzün liberal görüşe sahip demokrasilerinde medya; yasama, yürütme ve yargıya ek 4. kuvvet olarak “medyakrasi” olarak adlandırılmaktadır. Demokratik rejimlerin medyayı 4. güç olarak kabul etmesi boşuna değildir. Medya; elinde bulundurduğu güç ile devlet mekanizmasını ve iktidarı etkilemekte ve halk kitlelerini yönlendirebilmektedir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri eşyanın tabiatı gereği devlet mekanizmalarını kayırma eğilimindedirler, medya bu üç gücün toplamını denetleyen toplum gücüdür ve o yüzden 4. güç olarak nitelendirilmektedir (Görmüş, 2012). Türkiye’de demokratik siyasi kültüre ve seçilmiş sivil yönetimlere birçok kez ordu tarafından müdahale edilmiştir. Üçü doğrudan (27 Mayıs 1960, 12 Eylül 1980 ve 15 Temmuz 2016), biri post modern darbe (28 Şubat 1997), ikisi ise muhtıra (12 Mart 1971) ve e-muhtıra (27 Nisan 2007) olan askeri darbe ve müdahalelerin medya özgürlüğü üzerinde önemli etkileri olduğu gibi bu askeri darbe ve müdahalelerde medyanın da önemli bir rolü söz konusudur (Taşcıoğlu, 2018: 18)

Demokratik rejimlerde medyadan beklenen belli başlı sorumluluklar vardır. Bunlar; kamuoyunu doğru bilgilendirme, toplum adına iktidarı ve hükümeti denetleme, halkın yararına kamusal alanda kamuoyu oluşturma gibi görevlerdir. Medyanın önceliği toplumun yararı olmalı, kişilerin vatandaşlık hak ve görevlerini yerine getirebilmeleri için gereken enformasyon döngüsünü

sağlamalıdır. Medya mensuplarının devlet mekanizması dışında olması 4. güç rolünü pekiştirmiştir (Koloğlu, 2006: 25-26). Medya, demokrasilerde; birlik olmayı kolaylaştırır, gerçek bilgilere daha kolay ulaşmayı sağlar, kişiler arasında iletişimi artırır, düşünce ve fikirlerin hızlı yayılmasını sağlar, halkın siyasal ve toplumsal olaylara daha kısa sürede ve daha hızlı katılmasını sağlar. Gelişen ve dönüşen dünya ile birlikte geleneksel medyanın yanı sıra ortaya çıkan yeni medyada medyanın bu gücünü pekiştirmiştir. İnsanlar dünya veya ülke gündemini sarsan herhangi bir olay ya da toplumsal hareketle ilgili tepkilerini dijital medya kanallarında bir tıkla gösterebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, kullanıcılar sanal kimlikleriyle olaya müdahil olabilmekte “Ben de buradayım, bu dünyanın, bu ülkenin bir ferdi olarak, bu konular beni de alakadar etmektedir” vurgusuyla sıradan vatandaşlar olarak kamusal alanın içerisinde cereyan eden olaylara ve toplumsal hareketlere yönelik düşüncelerini ortaya koyabilmektedirler (Gören Kekeç ve Taşcıoğlu, 2018: 441).

1.7. DEMOKRASİYE MÜDAHALE BİÇİMLERİ

Demokrasi, insanlığın binlerce yıllık yaşamının toplumsal ve siyasi gelişmelerinin ürünüdür. Halk ve yöneticiler arasındaki en gelişmiş yönetim formu olarak kabul edilen başucu terimidir. Demokrasi bu parlak varlığına rağmen tarihsel süreçte birçok kez farklı şekillerde kesintilere maruz kalmış ve normal işleyişi sekteye uğratılmış, sözde demokratik sistemler kurulmuştur. Eşit, adil ve dürüst seçimlerle başa gelen yöneticilerin karar organı olarak bağımsız şekilde değil de ordu gibi halka hesap verme yükümlülüğü olmayan kurumların iznine tabii olduğu sistemlerde sadece görünürde demokrasiden söz edilebilir. Bu sistemler ancak yarı, görünüşte ve vesayetçi demokrasiler olarak nitelendirilebilir (Yazıcı, 2012: 139). Demokrasiyi kesintiye uğratan müdahale biçimlerinden ilki vesayettir. Aslında hukuki bir terim olan “vesayetin” yönetim şekli olan demokrasiye nasıl müdahale ettiği ve demokrasiyle birleşip vesayetçi demokrasi anlayışını nasıl ortaya çıkardığını incelemek gerekir.

1.7.1. Vesayet

Vesayet kelimesi, ilk anlamıyla vasilik demektir. Vasi, vesayeti altındaki kişinin menfaatleri, çıkarları ve hakları üzerinde tasarruf yetkisi verilmiş gerçek ya da tüzel kişilerdir. Hukuk sözlüğünde vesayet; “Küçük veya kısıtlıların haklarının korunması amacıyla özel hukuk tarafından düzenlenen ve bir kamu hizmeti niteliğini taşıyan kurum” (Hukuk Sözlüğü, 5 Kasım 2024) demektir. Bu tanıma göre vesayet kavramı kendi kendini yönetme erkine sahip olmayan kişilerin çıkarlarını, haklarını ve menfaatlerini korumak için vasisi olan kişi veya kurumların denetimi altında olmasını ifade eder. Bu vasiler gerçek kişi ya da tüzel

kişiler olabilir. Bu vasilik durumu hukuki işlemlerini yapamayacak durumda olan kişilerin menfaatlerini güvence altına almayı sağlar (San, 1986: 285). Bu gaye ışığında vesayet kavramı kurumsallaşmış olarak, zihinsel, fiziksel ya da hem zihinsel hem de fiziksel varlığını korumaktan yoksun olan kişilerin toplum adına ve yararına denetim altında olması düşüncesinden beslenmektedir.

Vesayet kavramı, hukuk sisteminde medeni ve idari vesayet başlıkları altında yer alır. Medeni ve idari vesayetin amaç ve vasilik bakımından birçok farkı bulunmaktadır. Medeni vesayet de haklarını, menfaatlerini ve iradesini kullanma ehliyeti bulunmayan kişilere hak ve menfaatlerinin güvence altına alınması için vasi tayin edilir. İdari vesayetin amacı ise vesayet ile denetim altında bulunan yerinden yönetim kuruluşlarının hak ve çıkarlarının korunması değil, vesayet altındaki yerinden yönetim kuruluşlarının tüzel kişiliklerinin işlem ve eylemlerine karşı toplumun ve kişilerin haklarının korunmasıdır. İkame yetkileri bakımından medeni vesayette vasi, üzerinde vesayet yetkisi bulunan kişi yerine işlem yapabilir ve vasinin iradesi geçerli olur. İdari vesayette ise bu ikame yetkiden söz etmek zordur. Vesayet yetkisi bulunan makam, kamu tüzel kişinin yerine geçip işlem ve irade de bulunamaz. İdari vesayetin yetki alanı kanunla sınırlandırılmıştır (Günday, 2003: 76). İdari vesayet 1982 Anayasasında düzenlenmiştir. Anayasa da merkez idare, yerinden yönetim kuruluşları üzerinde, kamu görevleri açısından birliğin sağlanması ve halkın yararını ve istek, ihtiyaçlarını yeterli ve düzgün şekilde karşılanmasını sağlayan bürokratik yapının devamlılığı açısından yetkilerini kullanabilmektedir. İdari vesayetin asıl amacı mahalli idarelerin yetkilerinin dışına çıkarak halkın hak ve özgürlüklerinin istismar edilmesinin engellenmesidir (Güneş, 2013: 161, 165).

1.7.1.1. Vesayet Türleri

Demokratik toplumlarda da kendilerini vasi olarak gören kurumlar vardır. Bu kurumlar vesayetçi demokrasi anlayışını benimsemektedirler. Asker, polis gibi kolluk kuvvetleri ve kendilerini modernleştirici elit adıyla tanımlayan odaklar bunlardır. Bu kişiler geri kalmış toplumu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarma, toplumu her açıdan kalkındırma vb. sorumlulukları kendilerine vazife olarak görmektedirler (Güneş, 2013: 255). Toplumdaki geri kalmışlığın ilacını tasvir ettikleri modernleşme şartları olarak görmek ve modernleşmenin nasıl sağlanacağını en iyi bilen kişiler olarak vesayet olgusunun kendilerinin tabii hakkı olduğuna inanmaktadırlar. Kendilerini toplumun ilerisinde elit bir güç olarak görmek ve modernleşmeyi sadece kendilerinin sağlayabileceğine inanmaktadırlar. Bu inanç onlar için vesayetçi anlayışı meşrulaştırmaktadır (Güneş, 2013: 255).

Ülkelerdeki vesayet anlayışının meşru bir kimliğe dönüşmesi çeşitli şekillerde oluşmaktadır. Bu yapıların başında asker ve sivil bürokrasilerin desteğiyle var olan oluşumlar vardır. Bu oluşumlar toplumsal çıkarların en iyi ne şekilde gerçekleştirilebileceğini ancak kendilerinin bilebileceği düşüncesi ile vesayet anlayışının gelişmesinde etkin rol oynamaktadırlar. Meclisler halkın seçtiği kişilerden oluşmaktadır ve bu kurum düzenli yapılan seçimlerle değişmektedir. Bu bağlamda asker, polis ve yargı erkleri gibi unsurlar daimi kurumsal mekanizmaları sayesinde ve inandıkları elitizm düşüncesiyle kendilerini meclisten üstün görmektedirler. Bu anlayışta yeni vesayetçi grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Vesayet kavramı var oluş biçimiyle özel hukuka ilişkin olmasına rağmen hukuk sisteminin birçok dalında yer almaktadır. Vesayet kavramının hangi alt türlerle karşımıza çıkabileceğini incelemek, ilerde değineceğimiz vesayetçi demokrasiyi tanımlamak ve anlamlandırmak için faydalı olacaktır.

1.7.1.1.1. Bürokratik Vesayet

Bürokrasi kavramı “burros (büro)” ve “kratic (hâkimiyet)” sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Terim büroların kamu yönetimi alanındaki hakimiyetini açıklamak amacıyla ilk olarak 1745 yılında Vincent de Gournay tarafından kullanılmıştır (Yılmaz vd., 2013: 265). Bürokrasinin sözlük anlamı devlet kurumlarının yüksek mevkilerinde çalışan, üst düzey yönetici grubunu ifade etmektedir. Bürokrasinin işlemlerini sağlayan kişilere ise bürokrat denmektedir (TDK, 2024).

Bürokratlar yönetim sistemi içerisinde halkın seçtiği siyasetçilere hesap vermekle, siyasetçiler ise halka hesap vermekle yükümlüdür. Siyasetçiler halkın beklenti, ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda politikalar belirlemekte, bürokratlar da bu politikaları hayata geçirmekle görevlidirler. Bürokrasi ve siyaset arasındaki denge bazı durumlarda bozulabilmektedir. Bürokrasi kendisini yasa yapıcının yerine koyabilmekte ve kendine göre politikalar oluşturabilmekte, kendini seçilmişlerden üstün görebilmektedir (Yayla, 2015: 295-296).

İdeal devlet sistemi içerisinde bürokratlar tarafsız olmalı ve kemikleşmiş uzmanlık bilgisi ile kendisine verilen emirleri yerine getirmelidir (Demirci ve Önder, 2012: 466). Ancak zaman zaman bu durum bozulmakta ve bürokrasi oligarşik hareketler sergileyebilmektedir. Kendisinin uzmanlık bilgisinin üstün olduğuna inanan bürokratlar siyasetçilerin emirlerine karşı gelebilmekte ve kendilerini devletin 4. Gücü olarak tanımlayabilmektedirler (Koven, 2009: 467). Bu güç anlayışı bürokrasinin halk ve siyasetçiler üzerinde vesayetçi bir tutum sergilemesine sebep olabilmektedir.

Bürokratik vesayet, bürokrasilerin sahip oldukları güç ve uzmanlık bilgisiyle halk ve siyasetçilerin iradelerinin vesayet altına alınmasını ifade etmektedir. Bürokratik vesayet; bir kısım devlet mekanizmalarının, merkezci, seçkinci ve otoriter bir inanışla halk üzerinde kontrol ve tahakküm sağlaması olarak tanımlanabilir (Mercimek, 2018: 137). Bürokratik vesayette bürokrasiler kendi görev tanım ve alanlarının dışına çıkarak, kendilerine ait olmayan görevlerden vazife çıkarırlar. Bürokratlar sahip oldukları uzmanlık bilgisi, tecrübe, ofis ve devamlılık gibi konularda siyasetçilere oranla daha avantajlı konumdadırlar. Bu üstünlük bürokratlar da elitizm düşüncesini güçlendirmekte ve bürokratlar ile seçilmişler arasında çekişme ve gerilimler yaşanmaktadır (Yayla, 2020: 138). Bürokratik vesayet, demokrasinin halka ve seçilmişlere verdiği değerle gelişmektedir.

1.7.1.1.2. Askeri Vesayet

Askeri vesayet; vesayetçi demokrasilerde çok sık rastlanan bir vesayet türüdür. Bu vesayet anlayışının var olduğu demokrasilerde askeri bürokrasi halka ve siyasetçilere karşı kendilerini ayrıcalıklı olarak görmektedir. Askeri vesayetlerde, askeri bürokratlar devlet içinde mutlak bir özerkliğe sahiptir. Ordu kendi içerisinde aşırı derecede merkezileşmiştir ve devlete kendini denetleme yetkisi vermemektedir, buna karşın ordu siyaset üzerinde kontrol yetkisine sahiptir (Bayramoğlu, 2010: 13).

Askeri vesayetin var olduğu ülkelerde, görünüşte demokratik bir sistem vardır, ülkeyi seçilen hükümet ve bakanlar yönetmektedir, ancak siyasi karar alma yetkisi arka planda askeri bürokratlar tarafından verilmektedir (Görmüş, 2012: 4). Otoriter rejimden henüz yeni çıkmış ya da demokratikleşme hamlelerini henüz tamamlayamamış toplumlarda ordu ve askeri bürokrasi, siyaset üzerinde, ekonomide ve toplumsal konularda etkin bir rol oynamaktadır (Öztürk, 2006: 30). Askeri bürokrasinin ülke yönetiminin her alanında bu kadar etkin bir rol almasına, geçmişten gelen asker-devlet anlayışı, demokrasinin oturmamış oluşu, demokrasinin istikrarsız ve pekişmemiş olması gibi nedenler sebep olabilmektedir. Askeri vesayete sahip olmanın diğer bir yolu da anayasa ve kanunlarla askeri bürokrasinin kendini güvence altına almasıdır. Bu yetkilerle askeri bürokratlar, sivil hükümetleri geçici, kendilerini ise asıl daimi olan olarak görmekte ve devletin menfaatlerini bahane ederek darbe gibi meşru olmayan yolları kendilerine hak olarak görebilmektedir (Özbudun, 2010: 134-135). Türkiye’de de toplumu modernleştirme, demokrasiyi tesis etme misyonunu askeri elitler/bürokratlar yani ordu kendi görevi olarak görmektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin en önemli kurucu unsurlarından olan askeri bürokrasi, vesayetin en önemli ayağıdır (Elmalı, 2014: 14). Askeri bürokratlar çok uzun yıllar Türkiye

Cumhuriyeti'nin en önemli sorunu olmuştur (Eryılmaz, 2014: 300). İlerleyen bölümde Türkiye'deki askeri vesayet sorunu detaylı olarak anlatılacağı için burada kısaca değinilmiştir.

Bu vesayet türlerine ek olarak farklı vesayet türleri de sayabiliriz:

- **Sivil Bürokrasi Vesayeti:** TRT, DPT, üniversiteler, medya ve ekonomi elitleri gibi özerk kuruluşlarda üzerlerindeki vesayet yetkisinin sınırlı olması ve egemenliklerini kullanılma şekilleriyle sivil bürokrasi vesayetine örnektir (Özbudun, 2006: 213-223).
- **Yargı Vesayeti:** Yargı sisteminin güçlenerek diğer kurumların yetki alanlarına müdahalede bulunmasına yargı vesayeti denmektedir. Bu vesayet yetkisi anayasasının hükümlerini yorumlarken yasama ve yürütme erklerini kısıtlayıcı tutum sergilemesiyle ortaya çıkmıştır (Kaya, 2013: 19).
- **Dini Cemaat Vesayeti:** Literatüre FETÖ terör örgütünün kalkışma hareketi ile girmiştir. Bu terör örgütü bürokrasi içinde kemik kadro oluşturmaları ve asker-sivil bürokratlara da nüfuz ederek seçilmiş hükümeti vesayet altına alma girişimlerinin Türkiye tarihinde ilk olması sebebiyle yeni bir vesayet türü olarak adlandırılabilir (Mercimek, 2018: 137).

İster bürokratik ister askeri ister yargı ya da cemaat vesayeti merkeze alınarak yapılmış olsun, devletin herhangi bir kurumunun ya da bir örgütün kendi görev ve yetki alanlarının dışına çıkarak durumdan vazife çıkarması sonucu, vesayetçi demokrasi devreye girmektedir.

1.7.1.2. Vesayet Demokrasi İlişkisi

Demokrasi, en temel şekliyle halkın kendisine uygulanacak yönetim hakkında söz sahibi olması demektir. Halk kendisini bağlayan kararlara eşit olarak katılır, her bir bireyin tek bir oy hakkı vardır ve kimsenin oyu daha değerli değildir (Hyland, 1995: 67). Demokrasi, modernleşen dünyanın en çok kabul gören ve arzulan yönetim şeklidir. Toplumların demokrasiyi böylesine makbul olarak görmesi; kişilerin, kurumların ve devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda yeni demokrasi ideolojileri, türetmelerine neden olmuştur, vesayet demokrasi ilişkisi de türetilen bu kavramlardan biridir. Vesayet ve demokrasi kavramlarının bir araya gelerek anlamlı bir sözcük oluşturması paradoksal bir durumdur (Güneş, 2010: 74). Vesayet kavramı aslında medeni hukukta kişinin kendisine yetememe ve idare edememe durumunu lehine çevirmek için kullanılmaktadır. Vesayet demokrasilerinde de medeni hukuktaki kişilerin yetersiz görülmesi gibi seçmenlerin ve onların seçtiği kişilerin bilgi, uzmanlık ve elitlik seviyelerinin yalnız bırakılacak düzeyde olmadığına inanılmaktadır. Bundan dolayı

seçilmişlerin vesayetçi oluşumlar tarafından oluşturulan anayasa ve kanunlarla kontrol altında tutulması gerektiğine inanılır. Siyasal rejimlerin, seçmenlerin ve siyasetçilerin medeni hukuktaki gibi akli yetilerinin yeterli olmadığını düşünen vesayetçi kesim, halk ve siyasetçiler adına faaliyette bulunmayı kendilerine vazife edinmişlerdir (Kaya, 2013: 495). Bu yönetimlerde gerçek bir demokrasiden bahsetmek çok güçtür. Çünkü demokrasinin özü “*halkın halk için halk tarafından yönetilmesidir*” (Lincoln, 1863).

Tarih sahnesinde gelmiş geçmiş bütün yönetimlerin asıl amacı iyi ya da kötü bir şekilde halkı yönetmektir. Halk için halkı yönetmek demokrasiler için yeterli değildir. Demokrasinin diğer rejimlerden en önemli farkı da budur; halkın kendisini yönetmesidir. Demokrasilerde halk, hem siyasi iktidarı kullanacak siyasetçileri seçmekte, hem de kamusal kararların alınmasında çeşitli aygıtlarla fikrini belirtme hakkına sahiptir (Yayla, 2016: 145). Vesayetçi demokrasinin olduğu ülkelerde ise, iktidarın asıl sahibi olarak halk değil halk üzerinde vasilik yaparak baskı kuran kişi veya kurumlar vardır. Vasi rolündeki kişi ve kurumlar asıl amaçlarının halkın iyiliği, menfaati olduğunu halk için faaliyette bulunduklarını iddia etmekte fakat halkın yönetimini ekarte etmektedirler. Bu vasiler tarih boyunca kimi zaman krallar, lordlar, düşünce liderleriyken kimi zaman da sermaye patronları, darbeci askeri liderler olmuştur. Bu kişi ve kurumların dayanak noktaları her ne kadar toplum ve siyasetçilerin rasyonel düşünme ve karar alma mekanizmalarına duydukları güvensizlik olduğunu belirtseler de bunların yanında statükolarını ve sahip oldukları ayrıcalıkları devam ettirme ve sahip oldukları gücü halk ve siyasetçilerle paylaşmama arzuları da vardır (Akçakaya, 2000: 190).

Vesayetçi demokrasi düşüncesinin fikir sahiplerinden biri olan Edward Shis’e göre “Vesayetçi demokrasiler, yeni kurulan henüz modernleşmesini tamamlayamamış ülkelerin elitlerine çekici gelen bir demokrasi çeşididir. Çünkü kendilerine demokrasinin aksine daha fazla pay düşmektedir (Shils, 1965: 61-62). Demokrasilerin bu şekilde vesayetçi bir kimliğe bürünmemeleri ve devamlılığı için bazı asgari koşullar vardır (Kaya, 2013: 491-538):

- 1) Derneklerin, sivil toplum kuruluşlarının ve siyasi partilerin varlığı,
- 2) Çoğunlukçu anlayış yerine, siyasi çoğulculuk ve siyasi platformda eşit yarışma hakkı,
- 3) Basın, yayın, haber alma ve ifade özgürlüğü
- 4) Serbest, eşit, adil ve düzenli periyotlarda yapılan seçimler,
- 5) Azınlık grupların haklarının korunması,
- 6) Kişilerin hak ve özgürlüklerinin yasalarla korunması,
- 7) Ekonomide tekellerin yerine liberal özgür piyasa ekonomisinin kurulması.

Yönetimlerin karar alma mekanizmalarında halkın taleplerini dikkate alacakları sistemin var olması gerekmektedir. Bunların asgari koşullar olduğunu ve tek başlarına yeterli olmayacağını unutmamak gerekir. Demokrasinin unsurları gibi vesayetin de unsurları vardır (Shils, 1965: 62):

- 1) Elitçi bir oluşumun varlığı,
- 2) İktidar ve muhalefet partilerinin görüş birliğine varması,
- 3) Parlamentonun ülkedeki etkisinin zayıflatılması,
- 4) Bir kısım bürokratlar tarafından medyanın etkin kullanılması,
- 5) Sivil toplum ve kuruluşlarının zayıf olmasıdır.

Bir ülkede ve toplumda bu maddelerin var olması durumunda demokrasi yerini vesayetçi anlayışa bırakır ve yönetim sisteminde vasiler seçmenlerin ve seçilmişlerin yerini alır. Bu vasi grubu kişi ve kurumlar, halk ve siyasetçiler üzerinde baskı grubu olur.

1.7.1.3. Vesayetçi Demokrasi Düşüncesi

Vesayetçi demokrasi anlayışı, halkın ve seçtiği siyasilerin iradelerinin görmezden geldiği bir sistemdir. Toplumların kendisini yönetme ve menfaatlerini koruma konusunda ehil olmadığı düşüncesi hâkimdir. Halk için, kararların alınması ve uygulanması konusunda elit vasilelere ihtiyaç vardır. Demokrasi ve kurumları sadece şeklen vardır. Bu görüşe göre; henüz çağdaş medeniyetler seviyesine çıkamamış ülkelerde sosyal, siyasi ve ekonomik sistemlerde ilerlemek için kendilerine ihtiyaç duyulduğuna inanan elitler, yönetime ve halkın özgürlük alanlarına müdahalede bulunmayı kendilerine hak olarak görürler. Bunun için yasal dayanakları ise ülkedeki demokrasi geleneğinin henüz yeterli ve elverişli standartlara ulaşmadığı düşüncesidir (Özpek, 2024: 58).

Vesayetçi demokrasi anlayışı gerçekleştiği ülke, dönem ve geleneklerden etkilenmektedir. Normatif bir gelenek yerine, ampirik bir demokrasi türüdür (Güneş, 2010,s88). Bir ülkede karar verici organ genel oy ile seçilmemişse ve bürokratik kurumlar vazifeleri dışına çıkarak karar verme iktidarını elinde bulunduruyorsa, vesayetçi demokrasinin izleri kolaylıkla bulunabilir (Yazıcı, 2012: 137). Ülkelerin demokratik bir anlayışla yönetilebilmesi için hükümetler, anayasa tarafından kendilerine verilen yetki ve görevlerini herhangi bir kişi, kurum veya ordunun baskısına maruz kalmadan özgürce kullanabilmelidir. Aksi takdirde sivil siyasetçiler özgürce hareket edemez ve hareket alanları sınırlandırıldığından demokrasi tehlikeye girer. Demokrasinin ön şartı seçime dayanan organlar ve seçmen iradesidir. Ülkenin politikaları serbest, eşit ve adil seçimler ile belirlenmiş karar organları tarafından özgürce saptanabilmelidir. Hükümet halka hesap vermekle yükümlüdür ve onayı sadece halktan almalıdır, eğer hükümet halka hesap verme yükümlülüğü bulunmayan

kurumların onayıyla hareket ederse biçimsel olarak bütün şartlar sağlanmış dâhi olsa demokrasiden söz edilemez. Bu yapılar ancak vesayetçi demokrasi ifadesi ile anılabilir (Yazıcı, 2012: 139).

Vesayetçi demokrasilerde ordu, yargı veya diğer bürokratik kurumlar kendilerini daimi ve güçlü, halkın özgür iradesiyle seçilmiş hükümetleri ise geçici, aşağı konumda görürler. Halk için neyin iyi olduğunu kendilerinin bildiğini öne sürerler. Halkın siyasal özgürlük hakkı antidemokratik uygulamalar ile hiçe sayılarak, devleti halkın ortak iradesi değil küçük bir azınlık grubu yönetebilmektedir. Antidemokratik bu uygulamalar bağınaz demokrasi, yarı demokrasi, sözde demokrasi, güdümlü demokrasi ve vesayetçi demokrasi gibi isimlerle anılmaktadır. Vesayetçi demokrasinin diğer bir tanımında ise; demokratik olmayan vasilerin baskısı ile seçilmiş hükümetin antidemokratik denetim mekanizmalarıyla karşı karşıya kaldığı, bununla birlikte seçimlerin sözde özgür ve adil bir şekilde yapıldığı bir rejim olarak tanımlanmaktadır (Przeworski, 1988: 60-61). Bahsedilen bu antidemokratik uygulamaları yapan güçler ordu, kilise, herhangi bir dinsel grup, geleneksel aristokratlar topluluğu, toprak sahipleri, iş çevreleri, medya patronları, akademisyenler vb. kişi ve kurumlar olabilir (Newton ve Deth, 2014: 61). Bu çevreler vesayetçi demokrasi modelinde, ideal demokrasi anlayışından uzaklaşıp, demokrasinin temel ilke ve değerleriyle örtüşmeyen, halkın taleplerini benimsemeyen, siyaset arenasını daraltan, siyasi seçilmişlerin hareket kabiliyetlerini sınırlayan, siyasi, toplumsal ve ekonomik birçok alanı vesayet altına alan, kendi seçkinci inanışlarının taleplerini haklılaştıran bir yönetim anlayışına sahiptirler (Özipek, 2011: 30). Bu kişi ve kurumlar halk tarafından yönetim anlayışına arkalarını dönüp halk için yönettikleri düşüncesinin kisvesine sığınmaktadırlar. Bu da demokrasi maskesi altında otoriter rejimlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu rejimler halka ve halkın seçtiği iradelere güvenmemektedir.

Özetle vesayetçi demokrasi anlayışı, halkın ve seçtiği kişilerin yetersiz ve ehil olmadığı anlayışıyla siyasetin ve halkın üzerinde vesayet kuran kişilere serbestlik tanıyan bir demokrasi modelidir. Ülke içerisinde halkın iradesi yok sayılmaktadır. Demokratik kurumlar formaliteden vardır. Bu uygulamalar antidemokratik, sınırlı ve eksik bir demokrasi modelidir. Pinochet'in yaptığı darbe ile 1973 yılında Şili, 1974 devrimi sonrası Portekiz, 1980'lerin sonunda yapılan darbe ile Guatemala ve 1960 ve 1980 darbeleri ile Türkiye vesayetçi demokrasi modeline verilebilecek örneklerdir (Kanol, 2015: 65).

1.7.1.4. Vesayetçi Demokrasi Düşüncesinin Kökenleri/Kaynakları

Vesayetçi demokrasi düşüncesinin kökeninde bazı kişi ve kurumların sahip olduğu elitçi ideolojiler yer almaktadır. Daha önceden de dile getirdiğimiz gibi kendilerini halkın vasisi olarak görenler halkı cahil, eğitimsiz olarak kabul

etmekte ve halkın kamusal işler hakkında sağlıklı karar verme yetisine sahip olmadığını, halkın irade ve beyanının geçersiz ve gereksiz olduğunu belirtmekte ve kamusal işler hakkında sağlıklı karar verme becerisine sadece kendilerinin sahip olduğunu düşünmektedirler. Bu ideolojileri, vesayetçi düşünce anlayışlarını kendilerince meşrulaştırmaktır.

Vesayetçi yapıların başında bürokratik kesimler, askeri elitler, yüksek yargı mercileri, büyük medya patronları ve aydınlıkçı olarak tabir edilen bir kesim yer alabilmektedir. Vesayetçi elitlerin, halkı vesayet mercileri eliyle eğitip çağdaş medeniyetler seviyesine çıkaracağı düşüncesi hâkimdir. Halk yetersiz olduğunu ve eğitilmesi gerektiğini kabul etmeli ve kendisi için çizilen sınırların dışına çıkmamalıdır, halk sorgusuz sualsiz itaat etmelidir. Halk inisiyatif alırsa vesayetçi kesimler birlik olarak bu durumu bastırmalıdır. Aksi takdirde halk, kendi başına bırakılırsa ya davulcuya ya da zurnacıya varacaktır (Arslan, 2007: 2). Halkın kapasitesi doğru tercihler yapmak için yeterli değildir. Halkı bu yanlıştan döndürmek için silahlı müdahaleler de dâhil birçok yola başvurmayı meşru olarak görmektedirler. Bu meşruluk hakkını da birilerinin “ordu nerde”, “ordu göreve”, “devlet elden gidiyor birileri bunlara müdahale etsin”, gibi çağrılardan alabilmektedirler. Vesayetçi demokrasi düşüncesinin bir takım asıl kaynakları/kökenleri mevcuttur. Konunun anlaşılabilirliği açısından bu kaynakların/kökenlerin ele alınması önem arz etmektedir.

1.7.1.4.1. Halkın Yetersizliği Düşüncesi

Halkın yetersizliği düşüncesi daha önce de belirttiğimiz gibi halkın kendi kendini yönetme konusunda gerekli donanımına sahip olmadığı ve bundan dolayı doğru tercihler yapamayarak elit siyasetçi bir kesimi seçemeyeceği düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Halkın oyları ile iktidar, yönetime gelse de, siyasetçilerin yanlış kararlar almasına engel olunmalıdır. Tarih boyunca demokrasi düşüncesine karşı çıkanların en büyük rahatsızlığı siyasi kararlar üzerindeki erklerini paylaşmak istememeleridir. Sıradan halkın aristokrat, zengin ve imtiyazlı kişilerle aynı haklara sahip olmaması gerektiğine inanırlar.

Vesayetçi demokrasi düşüncesinin temelleri eski çağlardan günümüze kadar devam etmiştir. Antik çağlarda, Euripides’in “Yalvaran Kadınlar (The Suppliant Women)” adlı oyununda Thebes’li Haberci ile Atina Kralı Theseus arasında geçen diyalogda halkın ne kadar yetersiz olarak görüldüğü ortaya koyulmaktadır: *Thebes’li haberci, Kral Creon’un mesajını iletebilmek için sorar “Mutlak kral kimdir burada?”, Atina Kralı Theseus cevap verir: “ Bu devlet, tek bir kişinin istek ve yönetimine bağlı değildir. Burası özgür bir şehirdir. Buranın kralı bir sene boyunca iktidara sahip olan halktır.” Buna şaşırın haberci, Kral Theseus’a ithafen:” Sıradan bir kişi! Mantıklı düşünme yeteneğine sahip olmayan bir halk*

yığını devleti nasıl yönetebilir? O zavallı çift sürmekten siyaset yapmaya nasıl zaman ayıracak?” (Arblaster, 1999: 37). Eski çağlardan başlayıp günümüze kadar devam eden bu vesayetçi anlayış, sıradan halk ile donanımlı aristokrat kesimin kamusal alanda eşit haklara sahip olmaması gerektiği inancına dayanmaktadır. Antik çağlardaki bu görüş, modern dönemde “dağdaki çobanın oyu ile benim oyum bir mi?” sözleriyle devam etmektedir. Demokrasi halkın kamusal alanda eşit katılım ve yönetim hakkıdır. Halk, siyasal eşitliğe sahiptir, seçtiği siyasetçiler de halka karşı sorumludur. Her vatandaşın bir oy hakkı vardır ve kimsenin oyu kimseden üstün değildir. Karar alma süreçlerinde halka eşit düzeyde saygı gösterilmelidir (Beetham, 2014: 27-30). Vesayetçi anlayışta halk zihinsel ve mental yeterliliğe sahip değildir, halkın kapasite sorunu vardır (Schumpeter, 2021: 296). Vesayetçi kesim bu düşünce yapılarından güç alarak halkın iradesine ipotek koymaktadır (Beetham, 2014: 31).

1.7.1.4.2. Özel Bilgi İlkesi

Vesayetçi demokrasi düşüncesini besleyen diğer bir kaynak da “özel bilgi ilkesidir”. Bu ilkeye göre toplumsal, siyasal ve devletin devamlılığı için şart olan politikaların üretilmesi ve icra edilebilmesi için bazı özel bilgilerin varlığı gereklidir. Vesayetçi demokrasiyi besleyen bu düşünce kökenine göre bazı özel bilgiler sadece halkın üstünde vasilik hakkı olan elit, aristokrat kişiler tarafından bilinebilir. Sıradan halk bu bilgiyi yorumlama ve anlama kapasitesine sahip değildir. Bu bilgiyi ancak uzun eğitimlerden geçmiş kişiler ve elit erdemli yaşlı bireyler kullanabilmektedir. Bu elit azınlık özel bilgiye sahip oldukları zaman, toplumun refahı sağlanmış olur (Güneş, 2013: 55). Platon’a göre özel bilgi, uzun bir felsefe eğitimi sonucu kazanılabilirken, geleneksel düşünce tarzında bu bilgiye elit yaşlılar ve aristokratlar da sahip olabilir. Özel bilgiye sahip olan azınlık kesim, toplumun geri kalanı üzerinde vasi hakkına sahiptir ve toplum adına karar verebilir (Beetham, 2014: 32). Halkın ortak yararına sahip bilgiye ulaşmak, fizik alanındaki var olan genel yasalara benzer şekilde meydana gelir ve bu doğru bilgi ancak toplumda var olan küçük bir azınlık elit kesim tarafından bilinebilir (Dahl, 1996: 81-82). Küçük bir azınlığın halk için neyin iyi, neyin doğru olacağına halktan, izole şekilde daha iyi bildiğini iddia etmesi ve karar mercii olarak kendilerini görmeleri demokrasilerdeki herkesin eşit katılım hakkını kökten reddeden bir düşüncedir. Özel bilgi ilkesine örnek verilebilecek belgeler; “kırmızı kitap” ve “”milli güvenlik siyaseti belgeleridir”. Bürokrasi tarafından oluşturulan ve yine bürokrasi tarafından anlanan, yorumlanan ve tatbik edilen bu belgeler halkın ve devletin yönetilebilmesi için şart olarak kabul edilmektedir (Güneş, 2013: 55).

1.7.1.4.3. Korumacılık-Muhafızlık Düşüncesi

Vesayetçi demokrasi anlayışına meşruluk kazandıran diğer bir dayanakta korumacılık/muhafızlık düşüncesidir. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi vesayetçi anlayışta yönetimin elit bir azınlığa bırakılması ideolojisi yatmaktadır, bu elit azınlıktan biri de “koruyucular” ya da “muhafızlardır”. Bir yönetimin demokratik ya da antidemokratik olarak adlandırılabilmesi için ülkenin yönetiminde son sözün kime ait olduğu bilinmelidir. Ülke yönetiminde kararlar, eğer elit bir azınlık olan koruyucular/muhafızlar tarafından veriliyorsa, o yönetimin demokratik olarak kabul görmesi olanaksızdır (Dahl,2010: 84).

Koruyuculuk düşüncesinde ikna aracı, elit azınlığın sahip olduğu “uzmanlık” bilgisidir. Halkın bu uzmanlık bilgisine sahip olmadığı ve istese de kapasitesinin bu bilgi için yeterli olmadığı düşünülmektedir. Demokrasinin çağdaş medeniyetler seviyesinde olmadığı ülkelerde askeri yapı doğrudan ya da danışma kurullarıyla, doğrudan ya da dolaylı olarak karar alma mekanizmasının merkezinde yer alır. Demokrasisi ve kendisi gelişmemiş ülkelerde ordunun muhafız olarak kendisini görmesinin en güçlü nedenlerinden biri, ordunun ülkenin en ileri teknolojisine ve teçhizatına sahip olmasıdır. Ülke içerisinde ekonomik sıkıntılar, iç siyasette karışıklık, sivil yönetimin halkın gözünde meşruluğunu kaybetmesi, ordu ve siyasetçiler arasındaki gerginlik veya dünya basınında darbenin gerekliliği hakkındaki ılımlı yaklaşımlar gibi dayanaklarla koruyucular, sivil yönetime ve siyasete müdahale edebilmektedir (Heywood, 2014: 548). Bu koruyucu/muhafız gelenek zamanla kemikleşmiş ve halkı bezdirmiştir. Buna en ilkeye en güzel cevabı Antik çağlarda Aristo “*muhafızlardan bizi kim muhafaza edecek*” diyerek vermiştir (Çongar, 2010). Koruyucu vasiler düşüncesi eski çağlardan günümüze kadar farklı isimlerle dünyanın birçok yerinde farklı zamanlarda var olmuştur. Bu doğrultuda Platon’un Irk Öğretisi, Lenin’in Öncü Parti Teorisi vesayetçi demokrasinin koruyucular kaynağına düşünsel olarak katkıda bulunmuştur.

1.7.1.4.3.1. Platon’un Irk Öğretisi Yaklaşımı

Antik çağ düşünürlerinden olan Platon’un Irk Öğretisi, vesayetçi düşünce geleneğinin gelişmesinde büyük bir yere sahiptir. Platon, koruyuculuk/muhafızlık düşüncesini “Devlet” adlı eserinde çarpıcı bir şekilde ele almıştır. Ona göre, insanlar kendilerini yönetebilecek kapasiteye sahip değildir ve üstün bir uzmanlık bilgisi gerektiren yöneticiliğin, sıradan halk tarafından icrası mümkün değildir (Dahl, 1996: 64). Polis devletinin en iyi siyaset bilimiyle yönetebileceğini belirten Platon, erkek ve kadınlar arasında hassas bir seçim yapılması ve bu seçimler sonucunda seçilen kişilerin sıkı bir eğitimden geçirilmesi gerektiğine inanır. Yapılan seçimler ve alınan eğitimler sonucunda halkın koruyucu vasisi sıfatına

ulaşan bu kişiler en iyileridir (Dahl, 1996: 64). Platon'un seçkinci liyakat ehli ve uzman kişilerden oluşan azınlık kadrosunun asıl amacı geleceğin yönetici koruyucularının oluşturulmasının sağlanmasıdır. Bu yönetim şekli antidemokratik ve yarı kast sistemine benzer bir tasarıdır. Platon hazırladığı "metalar mitos" adlı tasarısında; halkın işçi, çiftçi, bekçi ve yönetici gibi ayrı gruplara ayrıldığını ve bu kişilere de ait oldukları gruplara göre Tanrı tarafından uygun madenler verildiğini belirtmektedir. Altın, gümüş, bakır ve tunç gibi madenler tanrı tarafından kişilerin içerisine yerleştirilmiştir. Ve bu kişiler içlerindeki madenleri gelecek nesillere de aktarmaktadır. Bir çiftçinin yönetici ya da yardımcı gibi üstün kişileri dünyaya getirmesi mümkün değildir. Altın madenine sahip bir kişide bir işçiyi dünyaya getiremez. Platon'un maden bazlı toplumsal ayrımı ırksal özelliklere sahiptir ve gelecek kuşaklara kan bağıyla aktarılmaktadır. Demokrasinin gelişmesine engel olan, vesayetçi anlayışı filizlendiren bu düşüncede toplumun sürekli kendisine yönetecek önder bir kadroya ihtiyaç duyduğu düşüncesini benimsetmektedir (Güneş, 2013: 56-57). Karl Popper "Açık Toplum ve Düşmanları" adlı eserinde "İrk Öğretisi" teorisinin "ırkçılığın köktenci biçimi" olarak tanımlamıştır. Ayrıca Popper'a göre, nazilerin yaptığı soykırımın fikri dayanağının Platon'un ırkçı düşünceleridir (Popper, 2020: 153-154).

1.7.1.4.3.2. Len'in Öncü Parti Teorisi

Nikolai Lenin devrimci yeni bir öncü parti kurulmasına dair tezini "Ne Yapmalı?" adlı denemesinde açıklamaktadır. Lenin, 7 Kasım 1917 Bolşevik Devrimi'yle ortaya çıkan gücün öncü bir parti eliyle yapılması gerektiğine ve savunduğu işçi sınıfının yaşadıklarının, sömürü, baskı ve egemen kapitalist kültür tarafından şekillendirildiğine inanmaktaydı. Bu yüzden işçi sınıfının, kendi gereksinimlerini, menfaatlerini ve çıkarlarını korumak ve savunabilmek için yardıma ihtiyacı vardı. Yardım edildiği takdirde işçi sınıfı kurtuluşa erebilirdi. Yaşanan devrim sonucu kapitalizmin bertaraf edilerek sosyalizme dönüşebilmesi ve devlet ve baskı aygıtlarının ortadan kaldırılabilmesi için de güçlü bir azınlığa ihtiyaç vardı. Çünkü proletarya bunları gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip değildi. Sovyet Anayasasının 6. Maddesi bu teoriye göre hazırlanmıştır. Vesayetçi korumacı anlayış burada da devreye girmektedir. Yönetimi ellerine alması gerektiğine inandıkları işçi sınıfına dâhi vasi atamayı istemektedirler. İşçi sınıfının yerine getiremediklerini yerine getirebilmek ve yeterli bilgi, uzmanlık ve bağlılık duygusu yüksek, yozlaştırılması mümkün olmayan örgütlenmiş bir öncü partinin varlığını zaruri olarak görmektedirler (Dahl, 1996: 66). Lenin ile benzer bir görüşe sahip olan ve O'nun ölümünden sonra partinin genel sekreteri olan Stalin'de "Kurulan öncü partinin işçi sınıfının örgütlü müfrezesi" olduğuna

inanmaktaydı (Stalin, 1969). Lenin proletaryadansa öncü parti için seçilen kişilerin devrim için gerekli donanımına sahip olduğuna inanmakta ve devrimin bekası için koruyuculara ihtiyaç duymaktadır (Holden, 2007: 103). Lenin de Platon gibi vasilerin özenle seçilmesi gerektiğine inanıyordu, çünkü proletaryanın kurtuluşu özenle seçilmiş ve eğitilmiş öncü partinin elit üyelerinin elinde olduğuna inanmaktaydı. Lenin öncü parti üyelerine, devrimde ve sonrasında da ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Dahl, 1996: 66). Kapitalizm ortadan kaldırılrsa bile yapılacak doğru politikaların neler olacağına dair üstün bilgiye öncü parti üyelerinin sahip olduğuna inanmaktaydı. Proletarya ve halkın da olması gerekenin bu olduğu konusunda rıza bildirmesini beklemekteydi (Holden, 2007: 104). Lenin’e göre öncü parti teorisinde halkın iradesi üzerinde vesayetçi düşünce anlayışına rastlanmaktadır. Düşünceleri ve kurduğu parti ile Lenin vesayetçi demokrasi düşüncesine de ilham vermiştir.

Vesayetçi demokrasi düşüncesinin koruyucu kaynakları ellerinde bulundurdıkları gücü korumak veya genişletmek için çoğu zaman ordu eliyle güçte kullanmışlardır. Bu uygulamalar literatürde müdahaleler olarak yer almaktadır.

1.7.2. Demokrasiye Doğrudan Müdahale Yöntemleri

Demokrasi, yöneticilerin halk tarafından adil bir şekilde seçilebildiği bir yönetim şeklidir. Demokratik ülke yönetimlerinde, her kurum gibi ordunun da yasalarca belirlenmiş görev ve yetki alanları vardır. Tarihsel süreç içerisinde, ordu zaman zaman elinde bulunan gücün etkisinde kalıp halka ve seçimlerine karşı müdahaleler yapmıştır. Toplum ve devleti korumakla görevli olan silahlı kuvvetler, güçlendikçe ve özerkleştikçe topluma ve devlete karşı bir tehdit unsuru oluşturmuştur. Silahlı kuvvetlerin demokrasiye doğrudan müdahale biçimlerinden en önemlisi ise darbelerdir.

1.7.2.1. Askeri Darbe

Sivil iktidarların, silahlı kuvvetler tarafından güç ve şiddet kullanılarak antidemokratik ve anayasaya karşı olarak ani bir şekilde ele geçirilmesine darbe denilmektedir (Marshall, 1999: 309). Ordunun asli vazifesinin dışına çıkarak, sahip olduğu gücü siyasal ve sivil hayata müdahale, hükümetleri kontrolleri altına almasına, hatta karar alma organlarının yerine geçmesine literatürde “askeri darbe” denmektedir (Güler, 2006: 23-24). Darbe süreçlerinde anayasa ve yasalar çiğnenir ve iktidar cebirle bertaraf edilir (Atay, 1998: 1). Darbeci kesim, iktidarın karar alma mekanizmalarını yerine getiremediğini ve anayasal düzenin bozulmasını engellenmek için müdahalede bulundukları gibi meşrulaştırıcı söylemleri bulunur (Demir ve Acar, 2005: 191).

Demokratik yönetimlerde, iktidar sivil yapıdadır. Silahlı kuvvetler de sivil yönetimin denetim mekanizmasına bağlı ve siyasetin dışında yer alan bir kurumdur. Askeri darbeler sonucunda ordu, parlamentoyu, havalimanlarını, iletişim merkezlerini ve direnişin gerçekleşebileceği stratejik noktaları ele geçirmeye çalışır. TV, radyo yayınlarının normal işleyişi ve telefonlar kesilir. Darbeye muhalif olabilecek unsurlar tutuklanarak etkisiz hâle getirilir. Daha sonra devlete ait yayın kuruluşları ele geçirilir ve eski hükümeti suçlayıcı açıklamalar yapılır, ülkede bulunan tüm sorunların en kısa sürede çözüleceğine dair teminatlar verilir. Devletin menfaatlerini iç ve dış tehditlerden korumak ve ülkenin bütünlüğünü sağlamak için her türlü fedakârlığı yapmakla mükellef olan ordunun bu darbeci geleneği çok eski zamanlara kadar uzanmaktadır. Ülkemizde ise bu darbeci gelenek II. Meşrutiyet döneminde Sultan Abdülhamid Hanı’nın tahttan indirilmesi ve Bab-ı Ali Baskınına kadar gitmektedir (Tüylü, 2012: 9).

Bütün yönetim şekillerinde darbenin gerçekleşmesi olasıdır. Fakat literatürdeki veriler ışığında demokrasi kültürünü özümsemiş ülkelerde bu ihtimal daha minimaldir. Az gelişmiş ya da gelişmemiş ülkelerde darbeler daha sık yaşanır ve halk tarafından daha normal olarak kabul edilebilir. Çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmış ülkelerde ise halk ve devletin diğer kurumları askeri müdahalelere karşı koymakta ve darbenin gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır (Nalbant, 2019: 3-4). Erik Meyersson tarafından yapılan bir çalışmaya göre; “1950- 2013 yılları arasında toplam 94 farklı ülkede 232 adet darbe gerçekleşmiştir. Bu darbelerin yaklaşık 58 tanesi, demokrasiye uygun olarak seçilmiş sivil iktidarın olduğu ülkelerde gerçekleşmiştir” (Meyersson, 2013: 6). Darbe, ister gelişmiş isterse gelişmemiş ülkelerde, her yerde yaşanır yaşınsın o ülkenin iktisadi, eğitimi, teknoloji ve birçok alandaki gelişme hayallerini de yıllarca geriye götürmektedir.

1.7.2.2. Darbe Girişimi ve Kalkışma

Darbe girişimi veya kalkışma literatürde neredeyse aynı anlamlara gelmektedir. Bir ülkede askeri gücü elinde bulunduran bir grubun, seçilmiş sivil yönetimi güç kullanarak ele geçirmeye çalışmasına darbe girişimi denir. TDK’ da kalkışma sözcüğün anlamları ise; isyan, ayaklanma ve kıyam olarak geçmektedir (TDK, 2024). Kalkışmanın darbe girişiminden temel farkı; sivil kanadın kalkışma da daha ön planda olmasıdır. Darbe girişiminin arkasında silahlı kuvvetler kilit rol oynarken, kalkışmada perde arkasında gizli, sinsi ve planlı bir örgüt çalışması vardır. Tıpkı ülkemizde 15 Temmuz Kalkışmasında FETÖ’nün yaptığı gibi.

Darbe girişimi ve kalkışma hareketleri, iktidara karşı antidemokratik yollarla yapılır. Amaç devletin kurumlarını ele geçirmek ve ülkede karışıklık yaratmaktır. Kalkışmaların amacı genelde sivil yönetimin otoritesinin bozulması ve iktidarın iş

yapamaz duruma gelmesidir. Bu şekilde halkın devlete duyduğu saygı ve güven yok olacak ve bir iç isyan başlayacaktır.

1.7.3. Demokrasiye Dolaylı Müdahale Yöntemleri

Şimdiye kadar silahlı kuvvetlerin ve örgütlerin demokrasiye doğrudan yaptıkları müdahalelerden bahsettik. Bunlar dışında ordunun eline silah almadan yaptığı dolaylı müdahaleler de vardır. Bunlardan ilki post-modern darbedir.

1.7.3.1. Post-Modern Darbe

Post-modern darbe kavramı literatüre Türkiye Cumhuriyeti'nden geçmiştir. 28 Şubat 1997 yılında yaşananlara gazeteler post-modern darbe demiştir ve yabancı basında bu ismi kabul edip bu şekilde bahsetmiştir. Post-modern darbe de, silahlı kuvvetlerin üst komutası sivil yönetime karşı doğrudan müdahalede bulunmamakta, fakat askeri bir yetkilinin basına ekonomik, eğitim, sosyal, siyasal ve laiklikle ilgili rahatsız oldukları durumlardan bahsetmesi ve bu durumların ordunun hoşuna gitmediğini söyleyerek sivil yönetime aba altından sopa göstererek, istifaya zorlamasının adıdır post-modern darbe.

1.7.3.2. Muhtıra

Muhtıranın TDK'deki anlamı “Herhangi bir şeyi hatırlatmak, uyarmak amacıyla yazılan yazı” olarak geçmektedir (TDK,2024). Askeri elit kesim, sivil yönetimin aldığı bazı kararlardan hoşnut olmadığı zaman, dolaylı yollarla demokrasinin işleyişine müdahale yöntemi olarak devlete uyarı yazısı yazarak muhtıra yayınlamaktadır (Devran, Özcan, 2017: 7-20). Askeri kanadın talepleri, hoşnutsuzlukları açık bir mektup şekliyle yazılır. Muhtıraların darbelerden farkı şiddet ile doğrudan müdahale değil de sivil yönetimin dolaylı olarak uyarıldığı, beklenilenin yapılmadığı durumda bir yaptırım olacağı ikazının sivil yönetime verilmesidir (Doğançay, 2014: 6-7). Ülkemizde 12 Mart 1971 de yayınlanan uyarı yazısı muhtıra örneğidir.

1.7.3.3. E-Muhtıra

Askeri kuvvetlerin demokrasiye uyguladıkları son dolaylı müdahale biçimi de e-muhtıradır. E-muhtıra da literatüre Türkiye'den geçmiştir. TSK'nın 27 Nisan 2007 gecesi internet sitelerinde yayınladıkları bildiri e-muhtıra olarak tanımlanmaktadır (darbeler.com). Bu bildiri de TSK'nın laikliğin savunucusu olduğu hatırlatılarak, bu görevini kararlılıkla ve gerektiğinde eksiksiz şekilde yerine getireceği sert bir dille ifade edilmiştir. E-muhtıranın, muhtıradan farkı yayınlamak için kullanılan araçtır. Elektronik ortamda doğrudan halka duyurulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DEMOKRASİ VE VESAYET TARTIŞMALARI

2.1. OSMANLI DEVLETİ’NİN SON DÖNEMİNDE BATILILAŞMA GİRİŞİMLERİ, SİYASİ MODERNLEŞME ÇERÇEVESİNDE DEMOKRASİ

2.1.1. Türklerde Ordu-Siyaset İlişkisi

Ordu-siyaset ilişkisi tarih boyunca farklı devletlerde, farklı yöntemlerle şekillenmiştir. Tüm devletlerde ya da kavimlerde geçerli olan belli bir ordu-siyaset ilişkisi yoktur. Her milletin ve devletin kendine ait siyasal kültürü ve tarihsel tecrübeleri vardır, bunlardan hareketle de her devlet kendi ordu-siyaset ilişkisi düzenini kurmuştur. Eski Türk devletlerinden itibaren ordu-siyaset ilişkisi Türklerde ise diğer devletlerden daha farklı şekilde örgütlenmiştir. Yerli ve yabancı birçok kaynakta Türk Milleti’nin en belirgin özelliği olarak askerlik kabul edilmiştir (Çetin,2018: 164). Türk devletlerinin orduları ücretli birliklerden oluşmazdı, her daim savaşa hazır topyekûn bir halk söz konusuydu. Eski Türk Devletleri kuruldukları bozkır coğrafyası da göz önüne alındığı zaman, devletlerinin devamlılığını sağlayabilmek ve yeni yerlere sahip olabilmek için sürekli diğer devletlerle mücadele içerisinde olmuştur. Ordu, Türkler için her zaman birincil konumda yer almış ve Türk toplumlarında herkes asker konumunda bulunmuş, savaş sırasında halk tek vücut olarak düşmanla savaşmıştır. Halk, orduyla bütünleşmiş durumdaydı, düşman defedildikten ya da yeni yerler kazanıldıktan sonra herkes günlük yaşamına geri dönerdi. Türk ordusunun sahip olduğu askeri araç gereçler de bulundukları çağa göre en iyi ve en gelişmiş aletlerden oluşmuştur (Ünal, 2016: 1). Türk Devletlerinin en temel birimi ve en önemli örgütlenmesi daima ordu olmuş ve bu durum günümüzde dâhi devam etmektedir. Disiplinli, eğitilmiş ve en iyi silahlara sahip olma mükemmelliği Türk ordularının her daim en yaygın özelliği olarak kabul edilmiştir (Ögel, 1998: 87-88). Türk ordusu, savaş mekanizmasındaki sahip olduğu gücünün sayesinde, Orta Asya’dan günümüze kadar toplum içerisinde üstün bir konumda bulunmuştur. Türkler, daima yayılmacı ve yeni yerler kazanma üzerine politikalar üretmişlerdir. 8. yy’da Talas Savaşı’yla birlikte Türkler Müslümanlıkla tanışınca, Müslümanlıkta var olan fetih anlayışının kendi ideolojilerine benzer olmasından dolayı Müslümanlığa yakınlık duymuşlardır. Türklerin savaş arenasındaki başarı ve cesaretleri sayesinde Abbasi Devleti’nde askeri teşkilatta, üst görevlerde Türkler yer almaya başlamıştır. Cihat anlayışı Türklerde yer alan ordunun konumunu daha da pekiştirmiş ve güçlendirmiştir (Ögel, 1988: 87-88). Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Osmanlı Devleti ve diğer Türk-İslam devletlerinde ordu merkezi bir konumda yer almıştır. Hükümdarlar devletin başı olduğu gibi ordunun da başında yer almış, önemli

devlet adamları ordu unvanlarına sahip olmuştur. Osmanlı kendinden önceki Türk-İslam Devletleri gibi “fetih” politikası izlediği için devlet, askerlik temelinde şekillendirilmiştir. Yönetim sınıfında ordu-siyaset ayrımı yapılmamıştır. Padişahlar “başkomutan” olarak ordunun başında yer almıştır. İlber Ortaylı ordunun Osmanlı Devleti’ndeki yerini şu şekilde açıklamıştır: *“İdarî yapıda da ordu çok hâkimdir. Biliyorsunuz klasik Osmanlı çağında idareci demek asker demektir; beylerbeyi mareşaldır, sancak beyi mirlivadır, tıpkı bugünkü tuğgeneral, tümgeneral gibi bir rütbe ve bütün hiyerarşide dibe kadar indiğin zaman rütbelere askeridir, hatta asker olmayanlar bile askerî sınıfın azası sayılmaktadır; mesela, müderris, meselâ, Hristiyanların başpapazı, Yahudilerin hahambaşısı; bunlardaki memurlar da askerî sınıftan; yani vergi vermeyen, vergiden muaf olan idareci sınıftan sayılıyor.”*(Ortaylı, 2008: 165-166). Osmanlı Devleti’nde ordu “yönetenler sınıfı” içerisinde sayılmış ve imtiyazlı bir konuma sahip olmuştur. Patrimonyal bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı’da ordu devlet ile özdeşleşmiş ve hem toplumda hem de siyasette öncelikli ve ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Ordu siyasal kültürün ve var olan rejimin direği olarak kabul edilmiştir. Savaşçı sınıfı diye bir sınıf Osmanlı’da hiçbir zaman olmamış, ordu, saray ve bürokrasi içerisinde her zaman yönetici sınıf içerisinde siyasette yer almıştır. Yönetici ve askeri örgütler iç içe geçmiş yöneticilere asker olmasa dâhi askeri unvanlar verilmiştir (Heper, 1998: 210). Vezirlere, sadrazamlara paşa gibi üst askeri unvanlar verilmiştir. Osmanlı klasik askeri yapısında; ordunun merkezinde yeniçeriler yer almaktadır. Yeniçeriler, güçleri ve sahip oldukları ayrıcalıklar sayesinde devlet içerisinde imtiyazlara sahip olmuştur. O kadar ki devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, devletin siyasetini dâhi şekillendirebilmişlerdir. Devletin bekası için göz bebeği olarak kabul edilen ordu, korumak için var edildiği toplumdaki daha güçlü hâle geldiği zaman, yönetimde vesayetçi tavırlar takınması kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı ordusunun sistem içerisinde var olan bu etkin ve güçlü konumu gerileme dönemine girildiğinde, reform hareketlerinde önceliğin orduya ve askeri eğitime verilmesini sağlamış ve bu durumda ordunun siyasal kültür içerisindeki rolünü kuvvetlendirmiştir.

Türk toplumunda yer alan ordunun güçlü konumu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde de varlığını sürdürmüştür. Kurtuluş Savaşı’nı yürüten askeri komuta zincirinin aynı zamandan ülkenin kurucuları olmaları ordunun konumunu güçlendirmiş ve halk nezdinde ordunun önemini pekiştirmiştir. Tek parti dönemine gelindiğinde, üst siyasal yöneticilerin çoğu askeri kökenlidir, parti-devlet bütünleşmesi var olduğu için ordu-siyaset ilişkisi rahat bir şekilde sürmüştür. Türkiye’de çok partili hayat ile sivil iktidarın el değiştirdiği 1950’lere gelince ordu-siyaset uyumu bozulmuştur. Çünkü iktidar devletçi elitistlerden,

halkın seçtiği siyasi elitistlere geçmiştir. Ordu “yönetmeden hükmeden” rolünü kaybettiğini düşünmüş, Demokrat Parti iktidarını benimsememiş ve sonunda vesayetçi bir anlayışla darbe yapmıştır. Ordunun bu vesayetçi askeri elitist ideolojisi ve işlemleri yaptığı müdahalelerle uzun yıllar devam etmiştir.

Demokrasi ile yönetilen toplumlarda ordu-sivil siyaset arasındaki hiyerarşi ve görev dağılımı net bir çerçevede çizilmelidir. Halkın koruyucusu ve ülkenin varlığının teminatı olarak kabul edilen ordular, Eski Roma’daki “*Quis custodiet ipsos custodes?*” yani “koruyuculardan bizi kim koruyacak?” kimliğine dönüşmemelidir. Güçlü ordu sivil yönetime tâbi olmalıdır.

2.1.2. Siyasi Modernleşme ve Demokrasi Geleneği Arayışı

Bugün mirasçısı olduğumuz Osmanlı Devleti 600 yıldan daha fazla bir zaman (1299-1918) üç kıtada egemen bir güç olarak var olmuştur. Batı Anadolu’da küçük bir beylik olarak başladığı varlığına güçlü ve düzgün işleyen mülki ve askeri teşkilat yapılanması sayesinde Avrupa, Asya ve Afrika’da hüküm süren koca bir imparatorluğa dönüşmüştür. Osmanlı’nın üç kıtaya yayılan bu muazzam gücü, Batı’nın siyasi ve askeri üstünlüğünü kabul ettiği 17. yy’ın sonuna kadar devam etmiştir. 17. yy’ın sonlarına doğru Batı’nın modernleşme hamlelerinin her alanda üstünlük kurması, Rus Devleti’nin kuruluşu, Osmanlı’nın dünya sahnesindeki yerini bozmaya başlamıştır. Bu bozulmaların gelip geçici olmadığını fark eden Osmanlı Devleti eski görkemli günlerine dönebilmek için çareler aramaya başlamıştır. 18. ve 19. yy Osmanlı Devleti için değişim ve yenilenme yüzyılı olmuştur. Osmanlı’nın siyasi, kültürel, ekonomik, idari ve diğer alanlardaki gelişmelerini Batı’nın baskısından kurtulma hamleleri olarak yorumlamak mümkündür.

Osmanlı’nın gözbebeği olan yeniçeri ordusu 17. yy’ da bozulmaya başlamıştır. Eskiden sıkı bir denetim ve eğitimden geçirilerek asker kabul eden ocak rastgele rüşvetle, iltimasla ocağa giren kalifiye olmayan askerle dolmuştur. Bu çürüme sadece ülke için değil saltanat için de tehdit unsuru haline gelmiştir. Yeniçerilerin çürümüş düzeninden kurtulmak isteyen III. Selim (1789-1808) kendisine bağlı yeni düzen anlamına gelen Nizam-ı Cedit Ordusu’nu kurmuştur. İlk modernleşme hamlesi de bu yeni ordu için batılı anlamda askeri okulların açılması ve yabancı hocaların getirilmesiyle başlamıştır. İmparatorluktaki çürümenin orduyla başladığı ama sadece orduyla kalmadığı aşîkârdır. Her alanda yenilik hareketine duyulan ihtiyaç değişen dünya şartlarıyla günden güne artmıştır. Reform hareketleri askeri alanda başlamış ve diğer alanlara da yayılmıştır. Matbaanın ülkeye girişiyle kültür, sanat, bilim ve sosyal alanlarda köklü değişim ve dönüşümler başlamıştır. III. Selim Nizam-ı Cedit ‘in masraflarını karşılamak için İrad-ı Cedit Defterdarlığını kurmuştur. Sağlık

alanında da ilk kez karantina uygulanmış ve modern bir sağlık örgütü ve tıp okulu kurulmuştur. 1793'te Londra'ya ilk büyükelçimiz Yusuf Ağâh Efendi gönderilmiş ve 1796'da ise Paris, Viyana ve Berlin'de Osmanlı elçilikleri kurulmuştur (Nohutçu, 2009: 641).

Nizam-ı Cedit ordusundan rahatsız olan yeniçeriler, yeni düzeni istemeyen statükocu kişilerin provokasyonlarıyla III. Selim'i tahttan indirmişlerdir. Yenilikçi padişah tahtını ve canını kaybetmiştir, yerine II. Mahmud geçirilmiştir. II. Mahmud, amcası III. Selim'in yenilik çabaları ve düşüncelerini devam ettirmekte kararlıydı. Askeri, siyasi, sosyal, idari, eğitim, kültürel ve ekonomi gibi alanlarda değişim hareketleri başlatmıştır.

Osmanlı Devleti çağdaşı olan diğer devlet ve imparatorlukların aksine modernleşme hareketlerine geç başlamıştır. Devlet düzenin ve kurumlarının yaşanan çağın gereksinimlerine cevap verememesinden dolayı hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlet düzeni arayışına geçilmeye başlamıştır. İlk başlarda padişah, veziriazamdan gelen reform hareketleri, ilerleyen zamanla merkezi otorite ile taşradaki ayanlar arasında imzalanan sözleşmelerle, padişah tarafından çıkarılan azınlıklara ve halka birtakım ayrıcalıklar tanıyan fermanlarla devam etmiştir. Daha sonra I. Ve II. Meşrutiyetin ilanlarıyla demokratikleşme ve modernleşme alanlarında yeni bir devlet düzenine geçilmeye devam edilmiştir. Bu anayasal gelişmelerin ilk ayağını ise Sened-i İttifak oluşturmaktadır.

2.1.2.1. Senedi İttifak

Osmanlı Devleti'nde 17. yy'ın sonunda 150 yıl yıldır var olan bozulmalar, devlette çözümlere neden olmaya başlamıştı. II. Viyana'da alınan yenilgiyle başlayan bu çözümler iktisadi ve sosyal alanlarda çürümelere neden olmuştur. Osmanlı ordusunun aldığı yenilgi başta Rumeli olmak üzere imparatorluğun birçok yerinde yankı uyandırmıştır. Eyaletlerde iktisadi ve güvenlik sorunlar baş göstermiştir. Devletin taşralardaki otoritesi yok olmaya başlamıştır (İnalçık, 1943: 372,375). Merkezi idarenin taşralardaki gücünün etkisinin azalmasıyla buralardaki iktisadi, idari ve güvenlik sorunları büyük ölçüde, orada bulunan yerel güçler tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Vergileri toplamayı ve taşradaki asayişin tesisini, yerel temsilciler sağlamıştır. Osmanlının mutlakiyetçi merkez yapılanması çözülmeye ve ilk yerel yönetimler kurulmaya başlamıştır (Ortaylı, 2007: 365). Taşralarda bu yeni kurulan gayri resmi sistemde eyaletteki güçlü ve zengin tüccar ve zanaatkarlar, ayanlar olarak büyük bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Ayanlar bulundukları taşradaki halk ile merkez arasında kanaat önderleri konumunda rol oynuyorlardı. Ayanların halk üzerinde etkisi büyüktü bundan dolayı merkez tarafından istenmeyerek de olsa dikkate alınmaya başlamışlardı. Ayanlar merkezin kendileri ile baş edecek gücü ve zamanı

olmadığını anladıklarından dolayı devlet arazilerini kendi mülklerine çevirdiler. Topraktan ve taşradaki halktan aldıkları destekle 1908 yılına gelindiğinde merkezin karşısında büyük bir güç konumundaydılar (Özkaya, 1977: 161,214).

Osmanlı Devleti'nin merkezinde yenilikçi hareket çabaları devam ediyordu. Yenilikçi padişah III. Selim'in çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) ile boğularak öldürülmesi ile II. Mahmud güçlü bir ayan olan Alemdar Paşa'nın desteğiyle tahta çıkmıştır (Lewis, 2007: 76). Sadrazamlığa getirilen Alemdar paşa kendi gücünü de kullanarak İstanbul'daki isyancı katilleri sindirmiş ve 300'den fazla kişiyi idam etmiştir. Merkezde bunlar olurken taşradaki başına buyrukluğa büyüyen devam ediyordu. Alemdar Paşa merkezi otoritenin gücünü taşrada tekrar tesis etmek, kendi ve diğer ayanların resmîyetinde kabul edilmesini sağlamak ve devletin dağılma tehlikesinin önüne geçebilmek için 1808 yılında ayanları İstanbul'a davet ederek, II. Mahmut ve devlet erkânının da katılımıyla meşveret meclisi kurmuştur. Yapılan görüşmeler sonucunda II. Mahmut istemeyerek de olsa ayanlara çeşitli haklar tanıyan ve padişahın mutlak otoritesini ilk defa sınırlayan Sened-i İttifak'ı imzalamıştır (Fanid ve Yılmaz, 2017: 51). Sened-i İttifak her ne kadar görünüşte padişahı mutlak otorite olarak merkeze koysa da, padişahın taşradaki hâkimiyetini ve yetkilerini ayanlara bir şekilde devrediyordu. Bu şekilde ayanlar taşrada asker, vergi toplayabilecek ve idari yönetimi ellerinde bulundurabileceklerdi (Kenan, 2010: 702).

Osmanlı Devleti'ndeki ilk demokratikleşme ve yazılı anayasal hareketleri bu misak ile başlatmak mümkündür. Sened-i İttifak, var olan Türk-İslam geleneğinin dışında ve Osmanlı'nın kamu hukukunu demokratik olarak yeniden şekillendiren bir senettir (Akyıldız, 1998: 209-210). Bahsedilen bu özellikleri nedeniyle Sened-i İttifak'a Türklerin Magna Carta'sı lakabı verilmiştir. 1215 yılında İngiltere'de dönemin Kralı John ile feodal derebeyleri arasında imzalanmıştır. Sened-i İttifak da olduğu gibi Magna Carta'da da otorite ile beyler arasındaki hak ve görevler hukuki olarak belirlenmiş ve dünya tarihinde anayasal hareketlerin ve demokratik geleneğin miladı olarak dünya tarihinde büyük ses getirmiştir. Sened-i İttifak padişah tarafından yürürlüğe konulmadığı için demokratikleşme alanında beklenen etkiyi verememiştir, fakat Osmanlı Devleti'nde bir demokrasi geleneğinin başlamasına vesile olmuştur (Akşin, 2007: 26).

2.1.2.2. Tanzimat Fermanı

II. Mahmut'un 1838 yılındaki vefatıyla tahta geçen Abdülmecit Han'ın saltanatında 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden dolayı "Tanzimat Padişahı" olarak anılmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki demokratikleşme çabalarının başında 3 Kasım 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda halka okunan Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı-ı

Hümayun) gelmektedir. Fermanda Osmanlı Devleti'nin eski güçlü ve düzenli kanunlarına riayet edilmediği için devletin gücünün, refahının ve kudretinin azaldığından, yeni kanunların varlığının da zorunluluğundan bahsedilmiştir (Imbert, 1981: 129).

Tanzimat Fermanı özü itibariyle eşit bir Osmanlı tebaası vadetmektedir.

- Müslim ve gayrimüslimlere eşit olarak can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanması,
- İltizam usulünün kaldırılarak yerine modern vergi sistemlerinin getirilmesi,
- Askerlik vazifesinin düzene sokularak 4-5 yıl ile sınırlı tutulması ve herkesin askerlik yapması,
- Yasalar önünde mensup olduğu dine bakılmaksızın bütün tebaanın eşit muamele görmesi,
- Mahkemelerin açık olarak yapılması,
- Siyaseten katli ve müsadere uygulamalarının kaldırılması gibi maddeleri bulunmaktadır (Zürcher, 2006: 79-80).

Verilen bu haklarla tebaanın etnik ve dinsel olarak ayrışmasının engellenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Eşitlikçi anlayış, sadece inandıkları din üzerinden değil, cinsiyet açısından da halka eşitlik sağlamak istenmiştir. Kız çocuklarına eğitim hakkı verilmiş ve kadınların da öğretmenlik yapabilmesi sağlanmıştır (Koçak, 2019: 225). Ferman ile tanınan bu hakların padişaha karşı bir yaptırımı bulunmamaktadır, sadece padişah tarafından tebaasına tanınan bir güvencedir (Tunaya, 1996: 113). İstenilen reform hareketleri padişah tarafından değil de az sayıdaki devlet adamı tarafından yerine getirildiği için, devamlılıkları bu devlet adamlarının ömürleri ile sınırlı kalmıştır. Tanzimat Fermanı ile diğer devletlerin kendi vatandaşlarının haklarını bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine karışma ve üzerinde baskı kurma imkânı da verilmiş olmuştur.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştır. Mutlak şeriatçı anlayış az da olsa bazı konularda yerini demokratik ve laik uygulamalara bırakmıştır. Bu durum da Osmanlı'nın dünyada yaşanan eşitlik, demokratikleşme ve anayasal gelişmelere tamamen kayıtsız olmadığını göstermektedir (Tanör, 2016: 87). Tanzimat Fermanı, modernleşme hamlelerinin askeri alanla sınırlı kalmayıp idari ve siyasi alanlara da sirayet etmesi nedeniyle önemli modernleşme hamlelerinin öncüsü olmuştur (Duda, 1989: 57). Ülke yarı anayasal bir görünüme bürünmüş ve modern hukuk anlayışı benimsenmiştir (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 259). Avrupa kökenli hukuk sistemli ve modern mahkemeler kurulmuştur (Ülken, 2019: 31). Şeriat hukukundan modern hukuk kurallarına geçilmeye başlanmıştır (Berkes, 2020: 221).

Bunlara ek olarak merkezi yönetimde kurulan çeşitli düzeydeki meclislerin yanında, taşralarda da seçimlerle kurulan aşamalı meclis sistemine geçiş sağlanmış ve parlamenter sisteme doğru hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 264). Osmanlı yüzyıllardır sürdürdüğü monarşi geleneğinden meşrutiyete geçişin öncü adımlarını bu fermanla atmıştır. III. Selim ve II. Mahmut'un yaptıkları reform hareketleri sayesinde ülkede reformist bir kesim yetişmeye başlamıştır.

2.1.2.3. Islahat Fermanı

Osmanlı'nın demokratikleşme sürecindeki önemli belgelerinden biri de Islahat Fermanı'dır. 18 Şubat 1856 yılında Kırım Savaşı'ndan hemen sonra Paris Konferansında yayınlanmıştır. Kırım savaşı öncesi genel çerçeveye bakmakta fayda vardır: Rusya Osmanlı'yı "hasta adam" olarak görüyor ve Avrupalı devletlerle anlaşıp Osmanlı'yı parçalamak, sıcak denizlere inmek ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını denetimi altına almak istiyordu. İngiltere'den istediği olumlu cevabı alamayınca Osmanlı tebaası içindeki Ortodoksların koruyuculuğunu bahane ederek Osmanlı'ya savaş açmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılması durumunda Avrupa'da karışıklık çıkacağından korkan İngiltere ve Fransa Osmanlı'ya siyasi ve askeri yardımda bulunmuşlardır. Osmanlı ilk dış borcunu da Kırım Savaşı'nda almıştır. Sağlanan desteklerle Osmanlı Devleti Rusya'yı mağlup etmiştir (Sander, 2006: 306-311). Savaş sırasında ve sonrasında ortak çıkarları olan Osmanlı ve Avrupa devletleri Paris Konferansı'nda toplanmış ve imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı'nın da Avrupalı bir devlet olduğu kabul edilmiştir (Cevdet, 1980: 4). Yaşanan bu gelişmelerden sonra başta İngiltere ve Fransa'nın sempatisini kazanmak ve onların baskından bir nebze de olsa kurtulabilmek için Osmanlı Islahat Fermanı'nı yayınlamıştır. Islahat Fermanı daha çok gayrimüslimlere haklar vermekte, Tanzimat'la başlayan can, mal, ırz güvenliği gibi konuları daha geniş kesimlere tanımak ve pekiştirmek hedeflenmiştir. Müslim ve gayrimüslim tebaa neredeyse tamamen eşit duruma gelmiş ve gayrimüslimlere memur olma hakkı da tanınmıştır (Sander, 2016: 153).

Islahat Fermanı'nın Tanzimat Fermanı'ndan en önemli farkı; Tanzimat'ta doğrudan söylenmeyen herkesin eşitliği ilkesi Islahat 'ta açık ve ısrarcı bir şekilde dile getirilmiştir (Somel,2008: 96). Tanzimat'ın araladığı kapıyı Islahat, sonuna kadar açmış ve cizyeyi kaldırmıştır (Dursun, 2018: 30). Islahat Fermanı Osmanlı'nın siyasi, sosyal ve idari gibi pek çok alanında o güne kadar var olan bütün temel prensiplerinin tersi konumundaydı (Karpas, 2010: 52). Ülkede, alınan yenilgi ve yaşanan bozulmalardan dolayı huzursuzluk baş göstermiştir. Reformist kesim ülkenin selameti için batılılaşmanın artık zaruri olduğunu daha sık ve ısrarcı bir

şekilde dile getirmeye başlamıştır. Tanzimat'la başlayan batıya dönüklük, Islahat Fermanı'yla güç kazanmıştır.

2.1.2.4. I. Meşrutiyet (1876-1880)

Tanzimat ile başlayan modernleşme hamleleri doğrultusunda Avrupa'ya eğitim almaları ve gözlem yapmaları için öğrenci ve devlet adamları gönderilmiş ve böylelikle yenilikçi aydın bir kesim yetiştirilmiştir. Daha sonraları Yeni Osmanlılar olarak anılan bu kesim, devletin kurtuluşunun halka, yönetime katılma hakkı verilmesiyle gerçekleşeceğine inanmışlardır. Halk, yönetime dâhil olup kendisini temsil edebilecek ve böylelikle dış güçler Osmanlı'nın iç işlerine müdahale edemeyecekti (Mardin, 1994: 86-87). Bu görüş ülke içerisinde hızla yayılmaya ve taraftar toplamaya başlamıştır. Halkın, bilhassa da Avrupalı devletlerin meşrutiyet hakkındaki beklentileri giderek artmıştır. Mutlak monarşiden meşrutiyete geçilebilmesi için padişahın onayının olması gerekiyordu. Tahtta bulunan Abdülaziz bir saray darbesi ile tahttan indirilmiş yerine İngiliz hayranı bir padişah olarak bilinen V. Murat geçmiştir. Tahta geçtikten kısa bir süre sonra akli dengesinde bozulmalar yaşayan V. Murat tahtı kardeşi II. Abdülhamid'e devretmiş ve Abdülhamid Han Meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz vererek tahta geçirilmiştir (Karpas, 2013: 266). İmparatorlukta sarayın harcamaları, rüşvet, israf gibi konular yüzünden huzursuzluklar vardı. II. Abdülhamid Han, diğer padişahların aksine tutumlu ve sefahat düşkünü olmayan, eşine az rastlanır ince ve esnek zekalı bir hükümdar olarak bu sorunları çözmeye dair eylemlerde bulunmaya başlamıştır. Amcası ve abisinin tahtan indirilmelerine şahit olan padişah aşırı derece kuşkucuydu. Bu kuşkuculuk O'nun ülke genelinde geniş bir istihbarat ağı kurmasına ve jurnalciliğin gelişmesine etki etmiştir (Akşin, 1988: 153).

Tahta geçtikten yaklaşık 4 ay kadar sonra 23 Aralık 1876'da İstanbul'da Osmanlı ile Avrupalı devletler arasında barış görüşmeleri devam ederken, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası ve resmi olarak meşrutiyet ilan edilmiştir. İlk anayasamız olan Kanun-i Esasi, Abdülhamid Han tarafından görevlendirilen Cemiyet-i Mahsusa isimli bir kurul tarafından oluşturulmuştur. Kurulda iki asker, üçü Hristiyan olmak üzere on altı sivil bürokrat ve ulemeden on, toplamda 28 kişi bulunuyordu. Bu kurul, Mithat ve Sait Paşaların hazırladıkları taslaklardan ve yabancı ülkelerin anayasalarından sentez yaparak Kanun-i Esasi'nin taslağını hazırlanmış ve Heyet-i Vükela'yı (bakanlar kurulu) padişahıtan geçmiştir. Kanun-i Esasi, halkın temsilcilerinin de içerisinde olduğu kurucu meclis niteliğindeki bir kurul tarafından hazırlanmıştır (Gözler, 2000: 23). Kanun-i Esasi'ye göre; devletin dili Türkçe, dini İslam, başkenti İstanbul'dur. Kişilere tanınan temel hak ve özgürlükler ise; vatandaşlık hakkı, kişi ve ibadet hürriyeti, herkesin gelirine göre vergi ödemesi, kişilerin konutlarının dokunulmazlığı, Müslim ve gayrimüslimlerin eşitliği, işkence yasağı, inanç

özgürlüğü, vb. konular yer almıştır. Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan tüm tebaanın hangi din ve mezhepten olduğuna bakılmaksızın istisnasız hepsi Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiş ve kişilerin devlet önündeki eşitliği anayasal teminata bağlanmıştır. Bununla birlikte çevre merkez karşısında anayasal olarak kendisine bir yer edinmiş oluyordu. Devlet yönetimi yasama, yürütme ve yargı organları olarak düzenlenmiştir. Yasama organı ülkenin parlamentosu, iki heyet olan Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusundan oluşan Meclis-i Umumidir. Heyet-i Ayan üyeleri doğrudan padişah tarafından atanırdı, üyeleri ömür boyu görevde kalırdı. 40 yaşını doldurmuş, halkın güvenini kazanmış ve devlet için hizmetleri olan kişiler ve Hahambaşı veya Patrikler üyeleri olabilirdi. Heyet-i Mebusan ise üyeleri için ise, Osmanlı tebaası olan her 50 bin erkek için bir temsilci seçilir ve seçimler 4 yılda bir yapılırdı. Üyeler tekrar seçilebilirdi. Seçim sistemi için belirtilen madde “gizli oy ilkesidir”. Anayasanın değişebilmesi için her iki meclisin üye sayısının üçte iki çoğunluğu ve padişahın onayı gerekmektedir. Padişahın son söz ve azil yetkileri baki kalmış ve istediği zaman meclisi toplantıya çağırma ve istediği zaman parlamentoyu dağıtma hakkı sabit kalmıştır. Varlığı kut anlayışının kutsallığına dayanan padişah siyasal kültürden beslenen yetkilerinin çoğunu elinde tutuyordu. Kimseye karşı bir sorumluluğu yoktu. Kanunları yayınlayan, orduya komutanlık eden, antlaşmalara onay verip imzalayan, savaşa ve barışa karar veren hâlâ padişahı (Mantran, 2002: 135-136).

Günümüz şartlarıyla düşünüldüğü zaman I. Meşrutiyet’te hala güçlü bir padişah ve sözde bir meclis var gibi dursa da zamanın şartları içerisinde hatırı sayılır bir demokratikleşme olarak yer almaktadır. I. Meşrutiyet ve getirdikleri ilerleyen zamanlarda büyüyecek demokrasi düşüncesinin mirasını içerisinde barındırıyordu. Meşrutiyet ve kurulan meclis mutlak monarşiden çıkıp ilk kez demokratikleşmeyi deneyen çok uluslu bir imparatorluk için dikkate değer bir olgunlukta idi. Dönemin tutanakları incelendiği zaman meclisin hükümete karşı sert eleştirileri olduğu ve yenilikçi, çağdaş, akılcı bir hukuk devleti anlayışını benimsediği görülmektedir (Akşin, 2000: 160). Ülkenin ilk parlamentosu erken bir şekilde tatil edilmese, demokratikleşmeyi ülke içerisinde daha da içselleştirebilirdi.

İlk Mebusan Meclisi 19 Mart 1877’de ikincisi ise bir sene sonra toplanmıştır. İlk Osmanlı Mebusan Meclisi etnik ve dini yönden Avrupa’da dâhi olmayan renkliliğe ve çeşitliliğe sahipti (Ortaylı, 2007: 28). O sırada 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşının (1877-78) patlak vermesiyle hükümet ve mebusan meclisinin arası açılmıştır. Savaş sırasında yapılan yolsuzluklar ve savaşın iyi idare edilememesi, mebuslar tarafından vatana ihanet olarak dile getirilmiş ve padişaha ve devlet adamlarına karşı sert eleştiriler yapılmıştır. Azınlık çetelerinin yaptıkları taşkınlıklarında dolayı Müslim ve gayrimüslim mebusların arası açılmıştır. II. Abdülhamid Han mevcut durumun kötü gidişatına, 93 harbini sebep göstererek

meşrutiyeti askıya almış ve meclisi tatil etmiştir (Karal, 2007: 529). Yaşanan bu olumsuz gelişmelerle tüm tebaayı bütünleştireceğine inanılan Osmanlıcılık düşüncesi suya düşmüş ve yerini daha milli duyguların olduğu ülkülere bırakmıştır.

2.1.2.5. II. Meşrutiyet'in İlanı

II. Abdülhamid Han'ın Kanun-i Esasi'yi askıya alıp, meclisi tatil etmesinin ardından imparatorluğun içinde ve dışında muhalif gizli cemiyetler oluşturulmaya başlanmıştır. İlk örgüt İttihad-ı Osmaniye adı altında askeri tıbbiyelilerden oluşmuştur. Jön Türkler adını alan ve memur, subay, ulema ve harp okulu öğrencilerinden oluşan meşrutiyet yanlısı bir cemiyet ülkede basına uygulanan sansürden dolayı dış basını kullanarak propaganda hareketleri yapmıştır. Abdülhamid Han yönetiminden çekinen muhalifler ancak ordu ve çevresinin desteğini alarak seslerini çıkarabilmiştir. Günümüzün elitist, seçkinci, bürokrat ve ordu birliğinin temelleri o dönemde atılmıştır. Makedonya'da yaşanan karışıklıklar, saray eşrafına düzenlenen suikastlar ve Abdülhamid Han'ın Makedonya'daki isyanı bastırması için gönderdiği 18 bin kişilik ordunun, ayaklananlara destek vermesi ve darbe tehdidi gibi unsurlar yüzünden II. Abdülhamid Han 23 Temmuz 1908'de anayasayı yeniden yürürlüğe koymak zorunda kalmış ve böylelikle II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Mantran, 2002: 217-218).

17 Aralık 1908 tarihinde II. Abdülhamid Han'ın okuduğu nutukla yeni Meclis-i Umumi dönemi başlamıştır. Tebaa arasında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki seçimi kazanmıştır. İttihat ve Terakki'nin giderek güçlenmesi ülke içerisinde muhalefetin artmasına neden olmuştur. 31 Mart 1325 günü Taksim'de bulunan Taşkışla'da çavuş ve onbaşlıların önderliğinde erler “şeriatı geri isteriz” sloganlarıyla Harbiyeli subayları tutuklamışlardır. Bu hareketlere karşılık olarak kendisini meşrutiyetin koruyucusu olarak gören İttihat ve Terakki Selanik ve Edirne'den Hareket Ordusu birliklerini payitahta göndererek isyanı bastırmıştır (Akşin, 2002: 29-31). İsyanın ardından anayasada bazı değişikliklere gidilmiştir. Sansür, soruşturmasız sürgün, kanunlara aykırı tutuklama gibi işlemler yasaklanmış, padişahın elindeki mutlak veto yetkisi geciktirici veto yetkisine dönüştürülmüş, padişah bir kanunu 2 ay geciktirebilir sonra Meclis-i Umumi üçte iki çoğunluğu sağlarsa padişaha karşı dâhi olsa kanunu onaylayabilirdi. Padişahın uluslararası antlaşmaları imzalama yetkisi Meclis-i Umumi 'nin onayına bağlı kılınmıştır (Gözler, 2000: 38-39). Yaşanan gelişmelerin en dikkat çekicilerinden biri de siyasal parti geleneğinin kurulmaya başlanmasıdır. 1908 devriminin sonunda padişaha, saraya ve dine bağlı olmaksızın siyasal partiler kurulmuştur. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin ilk muhalif hareketi sonucu İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur (Zürcher, 2018: 111). İttihat ve Terakki ilk başta içerisinde sivil bürokrat ve dönemin aydınlarının olduğu gayri resmi bir toplulukken, 1908 Devrimi'yle resmi siyasal parti

grubu olarak yeni mecliste yerini almıştır (Tazegül, 2005: 84). II. Meşrutiyet dönemine Jön Türkler dönemi de denmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında toplanan Jön Türkler, modern mülkiye, harbiye ve tıbbiye okullarında eğitim almış aydın bir kesim tarafından oluşturulmuştur (Tunaya, 2003: 130-131). Jön Türkler'e göre modernleşme politikaları yeterli değildi ve merkezi yönetimin otoriter gücü bunun sebebiydi bu yüzden saltanata karşı tepki hareketi başlatmışlar ve Abdülhamid Han'ın yönetiminin sona ermesinde önemli bir rol oynamışlardır (Kona, 2005: 101-103). II. Meşrutiyet döneminde yaşanan diğer bir gelişme ise; genç subayların eski gelenekçi subaylardan farklı olarak ubudiyet(kulluk) anlayışıyla padişaha-halifeye değil de Türk Halkı'na karşı bağlılık ve sorumluluk duymaları olmuştur (Berkas, 2007: 346).

27 Nisan 1909 tarihinde tekrar toplanan Meclis-i Umumi, II. Abdülhamid'i tahttan indirmeye, yerine de veliaht şehzade V. Mehmet Reşat'ı geçirmeye karar vermiştir. Bu girişimle padişahın kimseye karşı sorumlu olmayan, hesap vermeyen siyasal gücü kırılmıştır. Osmanlı padişahları artık devletin sahibi değil de meşruti monarşideki sembolik bir hükümdara dönüşmüştür. Hareket Ordusunun yaptığı bu darbe siyasal iktidara karşı ordunun gerçekleştirmiş olduğu ilk doğrudan müdahale olarak tarihe geçmiştir (Gözler, 2000: 37).

Osmanlı'nın, Sened-i İttifak ile başlayan modernleşme çabaları, II. Meşrutiyete gelene kadar aşama aşama demokratikleşme basamaklarını kat etmiştir. Parlamenter meşrutiyet Cumhuriyet'in ilanından sonraki parlamenter sistemin de temelini inşa etmiştir (Findley, 2019: 200). Osmanlı Devleti sahip olduğu çoğulcu yapısı sayesinde II. Meşrutiyet dönemindeki modernleşme ile çok farklı fikir akımlarının doğmasını sağlamıştır. Kalkan sansür yasağı ile birlikte birçok dergi ve gazete basılmış ve modernleşmeyi savunanlar farklı fikir akımlarını ve düşüncelerini buralarda savunmaya ve yaymaya çalışmıştır. Yaşanan bu gelişmeler Cumhuriyet'in kurulmasındaki birçok düşüncenin de temelini oluşturmuştur (Tazegül, 2005: 85).

2.1.2.6. Saltanatın Kaldırılması

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi, Sevr Antlaşması ile imparatorluk topraklarının Avrupalı devletler tarafından işgali, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğinde ülke de topyekûn bir milli mücadele dönemini başlatmıştır. Yaşanan galibiyetler ve alınan zaferlerle halkın gözünde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının itibarı ve güvenliği artmıştır. Osmanlı'nın Sevr ile itilaf devletlerine boyun eğmesi ve mücadelelere yardım etmeyip, sorun çıkarması Mustafa Kemal ve arkadaşları için Anadolu 'da milli bir meclisin kurulmasını zorunlu kılmış ve 23 Nisan 1920'de ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açılmıştır. Böylelikle ülke de iki başlı bir yapı oluşmuştur İstanbul'da hilafet ve

saltanatın sahibi padişah, Ankara’da halkın çabalarıyla kurulan TBMM, ülkede iki devletin varlığına sebep olmuştur.

Anadolu’da alınan zaferler neticesinde itilaf devletleri sulh şartlarının görüşülmesi için düzenlenen Londra Konferansı’na hem İstanbul Hükümetini hem de Ankara Hükümetini davet etmiştir (Gedikli, 2013: 447). Amaç iki hükümet arasında çatışma ortamı yaratıp bundan faydalanmak, bunu fark eden Mustafa Kemal artık bu sorunun çözülmesi gerektiğini dile getirmeye başlamıştır. Bu sırada İstanbul Hükümetinin sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM başkanı Mustafa Kemal’e iki telgraf göndererek sulhun sağlandığı, savaşın bittiği için Ankara’daki Hükümetin görevini tamamladığını ve sorumluluklarını İstanbul’a bırakabileceğine dair mesajlar göndermiştir. Gelen bu telgraflar mecliste mebuslara okunduğu zaman büyük tepkilere neden olmuştur. Mustafa Kemal’in İstanbul’a gönderdiği telgrafta ise; “Türk Hükümetinin sadece TBMM tarafından temsil edilebileceği” belirtmiştir. Konferansa gidip ikili mücadele etmektense iki başlılığa son verilmesi gerektiğine karar verilmiştir (Turan, 2003: 354). 1 Kasım 1922 Çarşamba günü toplanan TBMM’de Sinop Mebusu Rıza Bey ve arkadaşlarının iştirakıyla saltanatın kaldırılması gerektiği dile getirilmiş ve kanun teklifi sunulmuştur (Gedikli, 2013: 448):

1. Büyük Osmanlı Devleti monarşi modeliyle tarihe karışmıştır.
2. Türkiye Devleti adıyla yeni, canlı, dinamik ve ulusal bir devlet TBMM tarafından meydana getirilmiştir.
3. Yıkılan Osmanlı Devleti’nin yeri, yeni kurulan Türkiye Devleti’yle doldurulmuştur.
4. Teşkilat-ı Esasiye ile kanun egemenliği halka geçtiği için, İstanbul’daki sultanlık makamı lağvedilmiştir.
5. İstanbul ve civarında yasal olarak bir devlet bulunmadığı için oralarda TBMM’nin hâkimiyetine geçmiştir.
6. Yeni kurulan Türk Devleti, yasal hakka sahip olan halifelik makamını tutsak olduğu yabancılardan kurtaracaktır.

Aynı gün içerisinde kanun teklifi şiddetli tartışmalarla kabul edilmiş ve ülkedeki çift başlılık sorunu sona ermiştir (Duman, 2006: 255). Saltanatın kaldırılmasını hızlandıran diğer etkenlerden biri de ülke ve meclis içerisinde saltanatın devamlılığını isteyenlerin fazlaca olmasıdır. Türkler tarih boyunca birçok devlet kurmuş ve yıkmıştır. Türklerin ömrü biten bir devlete karşılık yenisini kurma becerileri tarih boyunca birçok milleti kendisine hayran bırakmıştır. Osmanlı Devleti de hasta, yaşlı bir adamdı ömrü uzatılıp kendisine ve halkına acı çektirilmesinden yeni, genç, dinamik ve mücadeleci bir Türk Devleti’nin kurulması tarihsel açıdan da elzemdi. Yeni Türk Devleti çağın

şartlarına göre kurulmuş, çağlar ötesinde kalan bir monarşi ile değil de uygar bir ulus devleti anlayışıyla inşa edilmiştir.

2.1.2.6. Cumhuriyetin İlanı

Türkiye Devleti'nde savaşların milli mücadeleler sonucunda galibiyet ile sonuçlanmasının ardındaki birkaç yılda devlet yapısı modern şekilde tekrar dizayn edilmeye ve kurulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti gibi geleneksel 600 yıllık büyük bir imparatorluktan çıkan bir ülkenin yeni ve farklı ilkeler ışığında yeniden yapılanması oldukça zor olmuştur. Türkiye, Osmanlı'dan devraldığı bu maddi ve beşeri mirası çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak istiyordu, fakat uzun yüz yıllar geleneksel bir siyasal kültürle yönetilmiş, ağır savaşlardan çıkmış, bir halkın laik ve rasyonel yeni düzenlemelere hemen kucak açması ve onları benimsemesi elbette beklenemezdi. Halk her ne kadar milli mücadele döneminde önderleri olan meclise güven ve saygı beslese de saltanattan, hilafetten kopması hiçte kolay olmamıştır. Geleneksel dini monarşi terk edilerek yerine modern ulusal egemenliğe dayalı bir rejim kurulmaya çalışılmaktaydı. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğinde yeni kurulan ülkenin sınırları ve halkın kendi kendisini yönetebilmesi için ilk adımlar, TBMM'nin kurulması ve daha sonra 1921 Anayasası'nın kabulüyle başlamıştır.

Mustafa Kemal, 7 Aralık 1922 tarihinde Ankara gazetesinde verdiği bir röportajda ve 1923 yılında İzmit'te yaptığı bir basın toplantısında barıştan sonra “halkçılık” anlayışına dayanan yeni bir siyasi parti kuracağını açıklamıştır (Tunçay, 1992: 47-49). Mustafa Kemal'in bu isteği başta yakın arkadaşları Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir ve Rauf Bey ve İstanbul basını tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu düşüncesinin muhalefetle karşılaşmasından dolayı Mustafa Kemal 35 gün süren bir yurt gezisine çıkarak halkın nabzını yoklamış ve siyasi parti kurmanın gerekliliğini halka anlatmıştır (Sezgin, 1984: 112). TBMM'nin II. Dönemi 11 Ağustos 1923 tarihinde başlamış ve 9 Eylül 1923'te “Halk Fırkası” kurulmuştur (Tunçay, 1992: 57). Böylelikle yeni Türkiye Devleti parlamenter sisteme geçiş yapmış ve siyasi partisini kurmuştur.

1923 yılının sonbaharında Lozan Antlaşmasına uygun olarak topraklarımız düşmandan temizlenmiş ve toprak bütünlüğümüz neredeyse sağlanmış durumdaydı. Bundan sonra ülkede düzeni ve huzuru sağlayabilmek için, ülkenin başkentine ve rejimine karar vermek gerekiyordu. Başkentin İstanbul mu yoksa Ankara mı olacağı konusunda tartışmalar devam ederken 9 Ekim 1923 günü İsmet Paşa'nın verdiği kanun teklifiyle Ankara'nın başkent olması 13 Ekim 1923'te kabul edilmiş ve kanun maddesi “Türkiye Devleti'nin başkenti Ankara'dır.” olarak eklenmiştir (Korkmaz, 2000: 538-539). Gelineen noktada

meclis kurulmuş, saltanat kaldırılmış, başkent belirlenmişti, artık devletin yönetim biçimi yani rejimi belirlenmeliydi (Satan, 2008: 85).

Mebusların çoğunun katıldığı bir yemek daveti sırasında Mustafa Kemal “Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz” şeklinde fikrini konuklara söylemiş ve olumlu yanıt almıştır. 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasi Kanununa ilk madde olarak “Türkiye Devleti’nin hükümet şekli Cumhuriyettir ve üçüncü maddesi olarak “Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur.” ibaresi eklenmiştir (Atatürk, 2000: 540-543). 29 Ekim 1923 günü TBMM’de gerçekleşen oturumda Mustafa Kemal’in hazırladığı anayasa değişikliği kabul edilmiş ve Türkiye Devleti’nin rejimi Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. M. Kemal Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı, İsmet İnönü ise ilk başbakanı olmuştur.

2.2. CUMHURİYETE GEÇİŞ VE TEK PARTİ DÖNEMİ (1923-1950)

2.2.1. Hilafetin Kaldırılması

29 Ekim 1923’te, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ülkenin yönetim şeklinin adı konmuş ve halkın zihnine “ulusal egemenlik” kavramı yerleştirilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet ilan edilmesine rağmen, ülkede hâlâ hilafet makamı varlığını korumaktaydı, bu durum cumhuriyet için tehlike teşkil ediyordu. Hilafet makamı, bütün dünya Müslümanları için evrensel bir öneme sahip olduğu için geleneksel otoritesini tekrar geri kazanabilir, reformları ve destekçilerini tehlikeye atabilirdi. Saltanatın da kaldırılmasıyla bu tehlike daha da artmış ve hilafet bütün dünya Müslümanlarının konusu ve uluslararası bir boyut haline gelmiştir (Berkes, 2004: 505). Öyle ki önde gelen Hindistan Müslümanlarından olan, Ağa Han ve Emir Ali konuyu dünya kamuoyunda dillendirmiş ve daha ileriye giderek İsmet İnönü’ye hilafet makamının dünya Müslümanları için birleştirici olduğuna dair kanaatlerini yazıp yolladıkları mektup başvekilere ulaşmadan, Tanin, Tevhid-i Efkâr ve İkdâm gazetelerinde yayınlanmış ve bu durum İstanbul’da İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına ve Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Cevdet gibi önde gelen gazetecilerin yargılanmasına neden olmuştur. 15 Aralık’tan 2 Ocak’a kadar süren yargılanma sonucu 2 Ocak’ta sanıklar beraat etmişlerdir (Oktay,1997: 94). Ayrıca yeni kurulan rejimin “laiklik” anlayışı bu makamın kabulünü mümkün kılmıyordu. Osmanlı mirasının teokratik düzenini temsil eden halifelik makamı modern, çağdaş medeniyetler seviyesinde milli bir devletin kurulmasına engel teşkil ediyordu. Halifelik ulusal, milli değerler içerisinde kalan bir makam değildi, sınırların ötesine de ulaşıyordu. Yeni savaştan çıkmış, toparlanmaya çalışan bir ülke için bu makam milli değerler dışında sorumluluklar da yükliyordu (Tekin ve Okutan, 2011: 77)

Cumhuriyetin ilanından sonra Mecliste, Mustafa Kemal ve O’nun laik, yenilikçi dünya görüşünü kabul edenlere karşı muhafazakâr kesim hilafet

makamının etrafında toplanıyordu. Gelenekselci halk, özellikle İstanbul ve civarı halifeye karşı içlerinde duygusal bir bağlılık barındırmaktaydılar. Mebuslar içerisinde de halifeye bağlılık duyanlar vardı. Bu yaşananların üzerine Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Refet Bele gibi önemli mebusların, Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmeleri, TBMM'de büyük tartışmalara neden olmuştur (Oktay, 1997: 93). Halifelik makamı, geçmiş 600 yıllık köklü bir imparatorluğa dayanan Osmanlı mirasının bağlantılı kaldığı tek yerdi, geçmişle bağın koparılıp yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halk tarafından benimsenebilmesi, cumhuriyet rejiminin üzerindeki belirsizliğin ortadan kalkabilmesi gibi birçok neden hilafetin kaldırılmasını dönemin şartlarında gerekli kılmıştır (Zürcher, 2006: 244).

TBMM'nin yeni yasama dönemi 1 Mart 1924'te başlamıştır. Mustafa Kemal, basın, üniversite temsilcilerinin ve ordu mensuplarının görüşlerini aldıktan sonra 3 Mart 1924'te hilafet makamı kaldırılmıştır. Aynı gün yapılan meclis oturumunda hilafet makamının taraftarlarından olan Gümüşhane milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu, halifeliğin kaldırılmasıyla "bu müthiş gücün düşmanların ve diğer devletlerin kucağına" bırakıldığını söylemiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 41). Yapılan itirazlara rağmen halifelik makamı cumhuriyetin en büyük rakibi ve sırtındaki kamburu olarak görülüyordu ve artık Cumhuriyetin en güçlü siyasal rakibi ortadan kaldırılmış ve ülkeden uzaklaştırılmıştı (Oktay, 1997: 95). Hilafete bağlı makamlar olan Şer' iye ve Evkaf Vekâleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırıldı yerlerine başvekilliğe bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kuruldu. Böylelikle işlerinde hükümete bağlı olan Diyanet İşleri Başkanlığıyla dini nitelik taşıyan kurumlar devletin denetimine geçmiş oluyordu (Oktay, 1997: 94-95). Halifelik makamının ve Şer' iye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılmasıyla dini mahkemelerin feshine ve yargının bağımsız mahkemelerce yapılmasına ve Tevhid-i Tedrisat ile eğitimde birliğin sağlanıp, Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesine karar verilmiştir (Karpata, 2010: 182).

Mustafa Kemal ve arkadaşları, rejim üzerinde yer alan belirsizliklerin ve ikiliklerin kaldırılmasının uzun ve meşakkatli bir yol olduğunu düşünüyordu, o yüzden hızlı hareket edilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Buna karşılık bu hız gereksiz bulan bir kesimde vardı. Onlara göre hükümet hızla dönüşmeye çalışırken gerekli birçok kurumu da ortadan kaldırmaktaydı (Tekin ve Okutan, 2011: 78). Hilafet de kaldırılınca muhalif kesim yeni ilkesini bulmuştu. Liberal bir siyasetin daha iyi olabileceğine inanıyorlardı ve bu amaçla Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası siyasetteki yerini almıştır.

2.2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) (17 Kasım 1924), Muhalefetin Tasfiyesi ve Yaşananlar

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi (TCF) her ne kadar 17 Kasım 1924'te kurulmuş olsa da partinin kurulma dinamikleri 29 Ekim 1923'e Cumhuriyetin ilanına kadar geri gitmektedir. Halk Fırkası Cumhuriyeti bazı mebuslar Ankara'da değilken ansızın ilan etmiştir. Bu mebusların içerisinde, hilafete ve geleneklere bağlılığıyla bilinen ve Mustafa Kemal'in silah arkadaşları olan Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar ve Kazım Paşa gibi önemli milli mücadele komutanları vardır. Cumhuriyet, bu kişilere haber verilmeden ve danışılmadan ilan edilmiştir. Rauf Orbay İstanbul gazetesine verdiği bir demeçte “cumhuriyetin ilanın sürpriz olmadığı, sürpriz olanın cumhuriyetin ilan ediliş şeklinin olduğunu” söylemiştir (Aslan, 2015: 72-74). Rauf Orbay basına Cumhuriyetin ilan ediliş ve duyuruluş şeklini eleştiren demeçler verdikten sonra, Refet Bele ve Adnan Adıvar ile birlikte Halife Abdülmecid Efendi'yi ziyaret etmiştir. Buna karşılık ülkenin ortamının gerilmesinin önüne geçmek için hilafet kaldırılmıştır. M. Kemal ve yakın silah arkadaşlarının arasını açan diğer olaylar ise, M. Kemal'in saltanatı ve hilafeti kaldırırken, cumhuriyeti ilan ederken İsmet Paşa dışında diğer silah arkadaşlarıyla istişare etmemesidir. Bu durumlar söz konusu grubun gücenmesine ve muhalefet yapmasına neden olmuştur (Kahraman, 2010: 29).

Rauf Orbay'ın gazetelere verdiği demeçte M. Kemal'i ağır biçimde eleştirmesi ve muhalif grubun milli mücadele döneminin güçlü paşalarından oluşması Mustafa Kemal ve çevresini endişelendirmiştir. Ordu kanadından kendisine müdahale gelmesinin önüne geçmek isteyen Mustafa Kemal önlem olarak 19 Aralık 1923'te ordu mensuplarının askerlik ve siyaseti aynı anda yapmalarını engelleyen yasayı çıkartmıştır. Mustafa Kemal'in taraftarı olan bazı generaller milletvekilliği görevlerinden istifa edip orduya dönmüşlerdir. Kazım Paşa, Ali Fuat Paşa ve Cafer Tayyar Paşa gibi bazı ünlü komutanlar Mustafa Kemal'in tek adam diktasına doğru gittiğini belirterek, muhalefetlerini sürdürebilmek için ordudan istifa edip milletvekillik görevine devam etmişlerdir (Ahmad, 2016: 74). Milli mücadele döneminin önemli önder kadrolarının büyük kısmının milletvekillik görevine devam etmesi, mecliste kurulacak bir muhalefetin işaretleri olarak değerlendirilebilir. 20 Ekim 1924'te İsmet Paşa hükümetine yöneltilen gensoru ve devamında yaşananlar TCF'nin kurulmasını oluşturan siyasi olaylardandır. Gensorudan sonra güven oylamasına gidilmiş ve İsmet Paşa ve hükümeti 19 güvensizlik oyuna karşılık 148 güvenoyu almıştır. Güvensizlik oyu verenlerin partide kalamayacağı fark edilmiş ve o tarihten sonra partiden istifalar başlamıştır. Tarihler 9 Kasım'ı gösterdiğinde Adnan Adıvar, Rauf Orbay, Refet Bele gibi önemli isimlerin içerisinde olduğu 10 milletvekili

Halk Fırkası'ndan istifa etmiştir (Zürcher, 2002: 245-246). Kurulacak yeni partinin isminde “cumhuriyet” ibaresinin olacağını söylentisi Halk Fırkasını harekete geçirmiş ve 10 Kasım 1924'te Recep Bey ve hükümetinin önerisiyle parti ismi Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur (Koçak,2010: 98). Yaşanan bu istifalardan sonra ayrılan milletvekilleri 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır. Kurulan yeni partinin yönetim kurulu başkanı Kazım Karabekir, genel sekreteri Ali Fuat Cebesoy ve parti ikinci başkanları da Rauf Orbay ve Adnan Adıvar olmuştur. Partinin kurucuları arasında önemli İttihatçı isimler ve Refet Bele'nin de içerisinde olduğu 29 milletvekili de vardır (Koçak, 2010: 98-99).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kuruluşunda yayımladığı beyannameyle parti amaçlarını ve daha sonra yayımladığı parti programıyla partinin siyasal ve ekonomik yönlerden liberal bir görüşü benimsediğini belirtmiştir (Koçak, 2010: 99). TCF hükümetin tek parti iktidarında muhalefet olmadan bütün idare ve yetkinin TBMM'de toplanmasının uzaklaşmak istenen otoriter yönetime benzeyeceğini belirterek, TCF'nin, birkaç kişinin kurmak istediği oligarşik yönetime karşı, halkın hürriyet ve özgürlüklerini koruyacaklarını bildirmiştir (Oktay,1997: 90). İnkılapları desteklediklerini lâkin bunların bir şahıs ve zümreye imtiyaz hakkı vermesinin kabul edilemeyeceğini inkılapların halk için olduğunu, yapılan devrim ve inkılapların daha parça parça yapılması gerektiğini özellikle dil, kültür, tarih ve hukuk alanındaki radikal dönüşümlerin daha tedrici olması gerektiğini savunmuştur (Zürcher, 2002: 246). TCF partinin iç tüzüğünün 6. Maddesinde “partinin dini inanç ve düşüncelere” saygılı olduğunu belirtmiştir. Ek olarak demokrasiye önem verdiklerini bunun için ülkede tek aşamalı seçimlere geçilmesi gerektiğini ve cumhurbaşkanlarının partiler üstü kalıp mebusluk sıfatlarını bırakmaları gerektiği gibi düşünceleri de savunmuştur (Ahmad, 2016: 74-75).

Kurulan muhalif partisiyle birlikte basının da sesi daha gür çıkmaya başlamıştır. Halk bu yeni kurulan partiyi demokrasi şenliği havasında bağrına basmış ve yaşanan bu gelişmeler CHP'yi ve Mustafa Kemal'i rahatsız etmiştir. İsmet Paşa mecliste yapılan uzun görüşmeler sonucunda güvenoyu alsa da sert bir yönetim anlayışı olduğu ve muhalefet partisiyle anlaşamayacağı için 22 Kasım 1924'te istifa etmiş ve yerine daha ılımlı görüşlere sahip olan Fethi Bey gelmiştir (Koçak, 2010: 99). TCF ülkedeki bütün muhalif kesimler tarafından çok hızlı bir şekilde kabul görmüştür. Uzun ve yıkıcı savaşımlardan çıkmış bir halkın istediği refahı ve huzuru henüz CHP hükümeti halka sunamamıştı, halk TCF'yi kurtarıcısı olarak görüyordu. Halkın yeni partiye olan tutumu ve ülkenin içte isyanlarla dışta Musul gibi çözülmesi gereken sorunlarla boğuşması gibi nedenlerle hükümetin o dönemde çokta muhalif bir partiye tahammülü yoktu.

Mustafa Kemal'de başından beri TCF'yi gericilerin yuvası olarak görmekte ve karşı çıkmaktaydı (Yerasimosi, 1992: 98). Bu sırada ülkenin doğusunda Şeyh Sait İsyanı batısında İzmir suikastı patlat vermiş ve ülkede asayişin sağlanabilmesi için Tahrir-i Sükûn yasası kabul edilmiştir. Bu yasa ile olağanüstü güçlere sahip olan meclis TCF'yi isyancıları bünyesinde barındırdığı gerekçesiyle 4 Haziran 1925'te partiyi kapatmış hatta birçok üyesini yargılayıp siyasetten uzaklaştırmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 80-81). Rüşdü Paşa, Miralay Ayıncı Arif, İsmail Canbolat, Ahmet Şükrü Bey Abidin Bey ve Halis Turgut Bey İzmir olayları ile alakaları bulunduğu gerekçesiyle asılmış, kalan mebuslar ise 1930'ların sonuna kadar meclise dönememişlerdir (Çavdar, 1995: 261).

2.2.2.1. Şeyh Sait İsyanı, Tahrir-i Sükûn Kanunu ve İzmir Suikastı

Tarihler 13 Şubat 1925'i gösterdiğinde Genç (Bingöl) ili Ergani İlçesi Piran Köyü'nde ilk silahların patlamasıyla, hilafet ve şeriatın geri gelmesi ve bağımsız bir Kürdistan talebiyle başlayan isyan kısa sürede Lice'ye kadar yayılmıştır. Birkaç gün içerisinde isyancılar önemli başarılar elde etmiş Elazığ'ı ele geçirmiş, Muş-Varto bölgesine kadar ilerlemiş, ordu birliklerini yenilgiye uğratmış çok kısa bir zaman diliminde Güneydoğu ve Doğu illerine kadar yayılmıştır (Zürcher, 2002: 249). İsyan karşısında aksiyon alamayan Fethi Okyar hükümeti güvensizlik oyuyla düşürülmüş yerine İsmet Paşa yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Yeni hükümetin ilk icraatı 4 Mart 1925'te meclisi olağanüstü yetkilerle donatan Tahrir-i Sükûn Kanunu'nu, TCF'nin karşı çıkmalarına rağmen onaylamak olmuştur. Yine aynı gün hükümetin onayıyla, faaliyet alanı ayaklanma bölgesi olan ve idam kararları TBMM'nin onayından geçmeyecek olan Şark İstiklal Mahkemesi, faaliyet alanı ayaklanma bölgesi dışında olan ve idam kararları TBMM'nin onayından geçecek olan Ankara İstiklal Mahkemesi kurulmuştur (Karpat, 2010: 133). Bu yetkiler iki yıllık bir süreç için verilmiş olsa da 4 Mart 1929 tarihine kadar devam etmiştir (Ahmad, 2016: 87). Tahrir-i Sükûn Kanunu 4 yıl sonra kaldırılmış olsa da oluşturduğu siyasal sistem ve etkileri 20 boyunca devam etmiştir (Zürcher, 2002: 123-124).

Şeyh Sait İsyanı Mayıs ayının sonlarına kadar devam etmiştir. Çıkarılan isyan sosyal ve siyasal sonuçları neticesinde Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. TBMM 25 Şubat 1925 tarihinde çıkardığı bir yasayla “dinin siyasete alet edilmesinin suç ve vatana ihanet sayılacağını” var olan, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklemiştir (Koçak, 2010: 100). İsyan sonrası kurulan Şark İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanan Şeyh Sait ve beraberindeki 46 kişi 29 Haziran 1925'te idam edilmiştir. İsyan bastırılıp sorumluları mahkemelerce idam edilse de bu isyanın sonucu uzun süre devam etmiştir. Şeyh Sait İsyanında parmağı olduğu kanıtlanamasa da TCF isyan ile ilişkilendirilip kapatılmıştır (Zürcher,

2002: 249). Böylece ülke uzun bir süre daha tek partinin otoriter rejimi ile yönetilmiştir. Ülke de yeni filizlenmeye başlamış olan çok partili hayat ölü doğmuş bir bebek gibi kalmıştır. 1930 yılına kadar ülke de yeni bir parti kurma girişimi de olmamıştır. İsyân sonrası çıkan Takrir-i Sükûn yasasıyla da hükümet, kamu düzenini ve huzurunu bozduğunu düşündüğü her türlü örgütlenmeyi, gazeteyi ve dergiyi de yasaklamış ve bazı kişileri İstiklal Mahkemelerinde yargılamış ve iki yıl içerisinde 500'ün üzerinde kişi bu mahkemelerce idam edilmiştir (Ahmad, 2016: 87). Takrir-i Sükûn döneminde basın baskı altında tutulmuş ve böylelikle muhalif olabilecek her türlü unsurun önüne geçilmek istenmiştir. Muhalefet ve unsurları olmadan inkılaplar bir bir yürürlüğe konulmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 84).

Ulusal ve dini kökenli olduğu kabul edilen Şeyh Said isyanı ve isyanın en önemli sonucu olan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun etkisiyle ülke kolaylıkla otoriter bir şekilde yönetilmeye başlanmıştır. Devrimlere engel olduğu düşünülen TCF'nin kapatılmasıyla muhalefet susturulmuş ve devrimleri hızlandıracak ve koruyacak siyasal iktidar zemini hazırlanmıştır.

Mustafa Kemal'in muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak için beklediği fırsat ise 15 Haziran 1926'da İzmir Suikastıyla eline geçmiştir. M. Kemal 1926 yılının mayıs ve haziran aylarını ülkenin güneyinde ve batısında inceleme gezileri yaparak geçiriyordu. 15 Haziran'da İzmir'e geleceği sırada kendisine karşı bir suikast tertip edildiğinin bilgisini aldı ve İzmir'e gelişi beklenenden uzun sürdü. Suikastçılar tutuklandı ve bu kişilerin eski milletvekili ve Müdafaa-i Hukuk Grubu kâtibi olan Ziya Hurşit'in yönettiği bir katil çetesi olduğu ortaya çıktı (Zürcher, 2002: 254). TCF'nin şubeleri kapatılmasına rağmen mebusları mecliste bir grup olarak kalmaya devam ediyordu. Bu kişiler milli mücadele döneminin kahraman paşalarıydı ve Mustafa Kemal, halkın kötü giden ekonomik durumdan bıkip onların etrafında toplanacağını öngörüyordu. Paşaların bu suikast girişiminde hiçbir bağlantıları olmadığı hâlde Mustafa Kemal tarafından yapılan 1926 yılı siyasal temizliğinin kurbanları oldular (Zürcher, 2010: 158). Kendisine kurulan komplodan haberdar olması mümkün olan Cumhurbaşkanı bu suikast girişimini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) hayatta kalan önderleri ve TCF'nin içinden çıkan tüm potansiyel rakiplerinden kurtulmak için kullanmıştır (Zürcher, 2010: 132). Suikast teşebbüsünde bulunanları tespit etmek ve yargılamak için Ankara İstiklal Mahkemesi Ali Çetinkaya başkanlığında İzmir'e gelmiştir. Mahkeme bu tertibin anlık gelişen bir olay olmadığını yıllar için de örgütlenmiş bir yapının uzantısı olduğunu söyleyerek yargılama çemberini hayli geniş tutmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 84). Mustafa Kemal'in suikastı bahane ederek bütün muhalif unsurları mahkemenin eliyle ortadan kaldırmak istemesi Meclis hükümeti sisteminde güçler birliği ilkesi ile bütün yetkilerin tek elde

toplanmasının neticesidir. Mahkeme yargılamaya ve akabinde tutuklamalara 18 Haziran 1926 tarihinde başlamıştır. Cebesoy, Bele, Eğilmez ve Karabekir'in içinde bulunduğu 22 TCF üyesi de tutuklananlar arasındaydı (Zürcher, 2002: 254). Tutuklular darbe planı yapmak ve suikast tertibinde bulunmak ile yargılandı ve 15 kişi dâhilleri olduğu ispat edilememiş olmasına rağmen 12 Temmuz 1926 tarihinde idam edildi (Oktay, 1997: 102-103). Milli mücadele döneminin kahraman paşaları olan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez ve Refet Bele halkın ve ordunun hoşnutsuz tepkileri sayesinde Mustafa Kemal'in araya girmesiyle serbest bırakıldılar fakat Mustafa Kemal'in ölümüne kadar siyaset arenasından silindiler (Karatepe, 2001: 32). Davanın 2. Celsesi Ağustos ayında Ankara'da başladı, bu yargılama süreci göstermelikti amaç İTC önderlerinin iktidardayken yaptıklarının ve Mustafa Kemal'e olan muhalif tutumlarının yargılanmasıydı ve sonuç birçok kişinin idamıyla sondu buldu (Zürcher, 2002: 254-255).

Takrir-i Sükûn Kanunu ile siyasette başlayan muhalifleri temizleme girişimi, İzmir Suikastı'nın gölgesinde tamamlanmıştı. Bu tarihten sonra ne TCF'den geriye kalanlar ne de eski İttihatçılardan geriye kalanlar açık açık muhalefet yapmayı göze alamadılar. İktidar CHF ve Mustafa Kemal'e kalmıştı. Ülke tek partinin yönettiği merkezîyetçi ve otoriter bir rejim ile 1946 yılına kadar yönetilmeye devam etmiştir (Karatepe, 2001: 32).

2.2.3. Tek Parti Dönemindeki Demokrasi Anlayışı ve Diğer Gelişmeler

İzmir Suikastı ve ardından kurulan İstiklal mahkemelerinden sonra muhalif unsurlar ülkeden neredeyse silinmiş durumdaydı. Muhalif kesim de ortadan kaldırıldıktan sonra CHF'nin ilk işi Osmanlı'dan kalma dinsel öğeleri temizlemek olmuştur. Bunun için; 10 Nisan 1928'te "Devletin dini İslam'dır", ibaresi kaldırılmış, 2. Madde; "Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir, makarın Ankara şehridir" olarak düzenlenmiş ve milletvekili ile cumhurbaşkanı yeminlerindeki "vallahî" kelimeleri kaldırılmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 86-87). Yapılan bu değişikliklerle rejim üzerindeki bir takım sorunlar büyük ölçüde giderilmiştir. Osmanlı Devleti'nden kalma kurumlar ilga edilmiş ve yeni devrimler yürürlüğe girmeye başlamıştır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalar tek parti hükümetini güçlendirecek ve rejime haklı destek sağlayacak çalışmalar olmuştur. TBMM'nin ve yeni rejimin kurulmaya başlandığı 1920'den 1925 senesine kadar saltanatın kaldırılması, Lozan Antlaşması, Ankara'nın başkent olması, Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması işlemleriyle, ülke çapında ve ulusal olarak yeniden oluşumun siyasal boyutu büyük oranda gerçekleşmiştir. 1925 yılından sonra ise toplumun ve halkın kültürünün şekillendirilmek istendiği 2. Evre dönüşümler başlamıştır (Öz, 1992: 98).

- 29 Haziran 1925'te; Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Sait ve yandaşlarıyla ilgili verdiği kararda, tekke ve zaviyelerin “menba-i şer ve fesad” (şerin kaynağı) yuvası olduğunu bildirerek Tekke ve Zaviyeleri kapatmıştır (Zürcher, 2002: 252).
- Mustafa Kemal 1925 yılının Ağustos ayının sonunda Kastamonu halkına şapkayı tanıtmış ve bizzat kendisi de giymiştir. Bundan sonra başta memurlar olmak üzere şehir de şapka kırsal da istenirse ek olarak kasket giyilmesinin yasa ile zorunlu olduğu halka bildirilmiş, Osmanlı'dan kalma fes kültürü yasaklanmıştır. Dini sembol olan sarık vb. giysilerin, din kurumları dışında giyilmesi yasaklanmıştır. Geleneklerine bağlı olan Türk toplumu için fesi bırakıp şapkaya geçmek zor bir süreç olmuştur. Padişah II. Mahmud önceden kullanılan başlığı kaldırıp yerine fes getirdiği zaman da birçok olumsuz söylemle karşı karşıya kalmış kendisine gâvur padişah bile denmişti. Geleneklerine bağlı Türk halkı için şapka süreci oldukça sancılı geçmiştir. Şapka devrimini 25 Kasım 1925'te kılık- kıyafet kanunu, 26 Kasım'da ise saat, miladi takvim ve ölçü birimlerinin değişikliği takip etmiştir (Oktay, 1997: 111).
- 1 Mart 1926 tarihinde Ceza Kanunu, 29 Haziran 1926'da Ticaret Kanunu, 4 Ekim 1926'da Medeni ve Borçlar Kanunu yürürlüğe girmiştir (Öz, 1992: 98).
- 2 Mart 1926'da “Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun” ile eğitim ve öğretim birleştirilmiştir (Öz, 1992: 99).
- 1 Kasım 1928'te ise Osmanlı ile bağları koparıp batı ile yakınlaşabilmek için Harf İnkılabı kabul edilmiştir (Öz, 1992: 99).
- 15 Nisan 1931'de Türk Tarih Kurumu, 19 Şubat 1932'de Halk Evleri, 12 Temmuz 1932'de ise Türk Dil Kurumu kurulmuştur (meb.gov.tr).
- 1931'de bazı camilerde Ezan Türkçe okunmaya başlamış, 1933'te Üniversite Reformu yapılmış, 1932'de CHF'nin destekçisi Kadro Dergisi çıkartılmaya başlamıştır (meb.gov.tr).
- 11 Kasım 1934'te Türk kadınına seçilme hakkı verilmiş, 26 Haziran 1934'te Soyadı Kanunu çıkartılmıştır.

Bu gelişmeler yaşanırken 1930 yılının Ağustos ayının 12'sinde Türkiye Cumhuriyeti ikinci çok partili siyaset denemesini yapmış ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.

2.2.3.1. Çok Partili Siyaset Denemesi: Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)- (1930)

İlk muhalefet partisi olan TCF'nin 1924'te kurulup 1925'te kapatılmasından bu yana 5 sene geçmişti ve bu süre zarfında çok partili bir hayata geçiş denemesi otoritenin gücünden ve dönemin şartlarından mümkün olmamıştı. 1930 yılına gelindiğinde, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasını tetikleyen birçok olay yaşanmıştır. 1930 yılına gelindiğinde ülkede gerek ekonomik buhrandan, gerekse gelenekselci Türk milletine dayatılan devrimlerden dolayı hoşnutsuz bir hava ve halkın isteklerini pekte önemsemeyen, halktan kopuk, otoriter elitist bir hükümet vardı. Mustafa Kemal çıktığı yurt gezilerinde halktan sürekli şikâyetler dinliyor ve hatta zaman zaman bu durumdan bunaldığını dâhi ifade ediyordu (Oktay, 1997: 103-104). Kurulacak yeni bir parti halkın hoşnutsuzluğunu belli bir yöne kanallı edebilir ve CHF'nin de kendine ve uygulamalarına çeki düzen vermesini sağlayabilirdi. Bu nedenlere bir de Batı'yı takip etme ve Mustafa Kemal'in demokratikleşme isteği eklenince şartlar yeni bir muhalefet partisi için uygun görünüyordu.

O dönem Paris sefirliğinde bulunan, eski başbakan Fethi Okyar, Mustafa Kemal tarafından yurda çağrılmış ve yeni bir parti kurması istenmiştir. TCF'nin önderlerinin başına gelenleri unutmayan Fethi Bey, Mustafa Kemal'e çekincelerinden bahsetmiş ve Mustafa Kemal'den iki partiye de eşit mesafede davranacağına dair söz almıştır. Fethi Bey başkanlığında 12 Ağustos 1930'da resmen kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul, Süreyya İlman, Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu gibi önde gelenler isimler vardır. Hatta Mustafa Kemal Fethi Bey ve kurmaylarına güven verebilmek için kız kardeşi Makbule Hanım'ın partiye üye olmasını istemiştir. Parti liberal ilkeleri benimsemiş, tek dereceli seçim sistemi, kadınlara seçme ve seçilme hakkı, vergilerin düşürülmesi gibi ilkelerle çağdaş bir görünümde kurulmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 88-89).

Parti her ne kadar Mustafa Kemal'in desteği ve isteği ile kurulmuş olsa da ilerleyen zamanda Tek parti ve İsmet Paşa yönetimine muhalif kişilerle dolmuştur. SCF'nin kurulmasıyla halktaki toplumsal muhalefetin büyüklüğünün farkına varılmış, halk SCF'yi adeta bir kurtarıcı gibi görmüştür. Fethi Bey'in Ege gezisi sırasında büyük izdihamlar yaşanmış, bu durum iktidarı rahatsız etmiştir. SCF aleyhine yazılar yazan "Anadolu Gazetesi" önünde toplanan halka polis müdahale etmiş ve polis tarafından açılan ateş sırasında, 12 yaşında bir çocuk yaşamını yitirmiştir. Bunun üzerine çocuğun naaşını Fethi Bey'in önüne getiren babası "Kurtar Bizi" diyerek isyan etmiştir (Ağaoğlu, 1969: 95). Halkın ilgisinin bu kadar büyük olmasına rağmen Ekim 1930'ta yapılan yerel seçimlerde SCF sadece Samsun'u alabilmiş, bu durum üzerine CHF'nin seçimlere hile karıştırdığı

iddia edilmiştir. CHF ve Mustafa Kemal'in bu beyanlara tepkisi sert olmuş ve Fethi Bey, Mustafa Kemal'in artık partisini desteklemediğini düşünerek 17 Kasım 1930'da partiyi feshetmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesiyle ülkenin muhalefet partisine henüz hazır olmadığı bir kez daha görülmüştür. SCF Fethi Okyar tarafından çok kısa bir süre önce feshedilmesine rağmen 23 Aralık 1930'da Menemen'de Nakşibendi Tarikatından olan Derviş Mehmet Efendi'nin “din elden gidiyor” sözleriyle başlattığı isyanda Yedek subay Öğretmen Fethi Kubilay vahşice katledilmesiyle suçlanmıştır. Şartlar böyle olunca CHF bir süre daha tek parti hükümeti olarak muhalefetsiz yoluna devam etmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 90).

2.2.3.2. Parti-Devlet Bütünleşmesi

Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında yapılan değişim ve dönüşümlerin temel amacı Türkiye Devleti'ni çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmaktı. Bu hedef doğrultusunda ülke de düzen kurulduktan ve oturtulduktan sonra ülkenin demokratik, modern ve çağdaş bir görünüm alması gerekiyordu. Lakin yapılan işlemler, ülke de tek parti yönetiminin egemen güç olması ve özellikle 1936 ve 1937 yılları arasında yapılanların demokratikleşme yerine tekelleşmenin, parti ve devletin bütünleştiğinin göstergeleridir. CHF ve devlet organları artık bir bütün gibi görülmeye ve hareket etmeye başlamış ve bu durumun iyice güçlenmesi için şunlar yapılmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 102-103):

- CHF Genel Sekreterliği İç İşleri Bakanlığı ile birleştirilmiş ve 1936 yılındaki genelge ile İçişleri Bakanı aynı zamanda CHF'nin Genel Sekreteri olmuştur.
- Yine aynı genelge ile iller de parti başkanlığı görevi valilere devredilmiştir.
- Müfettişlere devlet kurum ve kuruluşlarının yanında Parti ve örgütlerini denetleme yetkisi verilmiştir.
- 1937 yılının Şubat ayında yapılan anayasal değişimle CHF'nin 6 Ok'u anayasa hükmüne dönüştürülmüştür.

Demokratikleşme ve çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşabilmek için çözümler beklerken CHF'nin parti ve devleti bir bütün olarak görüp kararlar çıkarması antidemokratik hareketler olarak, CHF'nin ülke yönetimini paylaşma konusunda duyduğu isteksizliğin göstergesidir. 9 Mayıs 1935 yılında yapılan CHP'nin 4. Büyük kongresinde, parti genel sekreteri olan Recep Peker “Türkiye'nin dünyanın ilk parti devleti olduğunu” açıklamıştır (Karatepe, 2001: 39). Parti-devlet bütünleşmesi anlayışı 29 Mayıs 1939'ta 5. Parti Kurultayında valilerin yerel parti gruplarının başkanlığı konumunu yitirmesiyle sona ermiştir (Karpas, 2010: 161).

Ülkede bu gelişmeler yaşanırken hasta yatağında bu durumdan rahatsız olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ülkeyi demokratikleştirmek, çok sesliliğe kavuşturmak istiyordu, bunun için Parti Genel Sekreteri olan Recep Peker yerine İsmet İnönü'ye muhalif bir isim olan Şükrü Kaya'yı içişleri bakanı ve parti genel sekreteri olarak göreve getirmiştir. Bunlarla da yetinmeyen Mustafa Kemal Paşa 1937 yılında İnönü'nün başbakanlık görevinden istifasını istedi, İsmet İnönü sağlık nedenleriyle istifasını sundu. Mustafa Kemal, İnönü'nün devletçilik düşüncesiyle oldukça zıt, daha liberal bir düşünceye sahip olan, Türkiye İş Bankası'nın ilk genel müdürü ve 1932 yılından beri iktisat vekili olan Mahmut Celal Bayar'ı başbakan olarak tayin etmiştir (Zürcher, 2002: 246). İnönü ve Atatürk'ün kurtuluş savaşı yıllarına dayanan beraberliği 1930'ların ikinci yarısından itibaren, İnönü'nün otoriter ve tek yapılı yönetim anlayışı yüzünden bozulmuştur. İnönü'nün devrimleri hayata geçirme ve halka kabul ettirme konusunda uyguladığı mücadelecî, sert ve otoriter tutumu CHF'nin kendi içerisinde iki farklı grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İnönü ve taraftarlarının devletçi anlayışına göre daha ılımlı liberal olan 2. Grup, İnönü karşısında zaman zaman muhalif bir parti görevi görse de İnönü'nün parti içindeki nüfuzu sayesinde çokta muhalefet yapamamışlardır. Atatürk'ün İnönü yerine Bayar'ı tercih etmesi de parti içi iktidar mücadelesinden doğmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 103).

2.2.3.3. Milli Şef Dönemi

10 Kasım 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüyle birlikte İnönü'nün yarıştığı “Tek Adam” tarih sahnesinden çekilince yönetim anlayışında ve tavrında yumuşamalar olmuştur. Atatürk'ün taraftarlarının engelleme çabalarına rağmen, ertesini gün cumhurbaşkanı seçilen İnönü'ye 26 Aralık'taki Olağanüstü CHP kurultayında “Millî Şef”, Atatürk'e ise “Ebedî Şef” unvanları verilmiştir. Yaşanan gelişmeler ile parti içindeki nüfuzunu güçlendirmek isteyen İnönü, kendisine muhalif isimlerle de barışma yoluna gitmiş, Celal Bayar'ı başbakan olarak atayıp kabinenin kurulmasına da müdahale etmiştir. TCF'nin kapatılmasıyla tecrit altına alınan ve siyasetten uzaklaşan millî mücadele kahramanları bir bir siyasete dönmeye başlamıştır. Kazım Karabekir, Rauf Orbay ve Fethi Okyar milletvekilliği görevine, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele CHP bünyesinde göreve başlamıştır. Yurt dışında olan Adnan Adıvar ve eşi Halide Edip Adıvar ise Türkiye Cumhuriyeti'ne geri dönmüşlerdir (Tekin ve Okutan, 2011: 107-108). İnönü'nün eski muhalif yöneticileri kazanmaya çalışmasındaki asıl amacı, cumhurbaşkanlığının yeni döneminin meşrutiyet zeminini genişletip, sağlamlaştırmak ve Mustafa Kemal'in ölümünden sonrasında oluşabilecek bir muhalefet arayışını daha küçükken yok etmek istemesidir (Günel, 2009: 92).

1939-1945 yılları arasında dünya 2. kez topyekûn bir savaşın çemberinden geçmiştir. II. Dünya Savaşı sadece katılan ülkeleri değil, Türkiye gibi tarafsız kalmak isteyen ülkeleri de olumsuz olarak etkilemiştir. Türk hükümeti, savaşa hazır olabilmek için halkı olumsuz olarak etkileyecek tedbirler almak durumunda kalmıştır. Savaş döneminde zaten buhranlı olan Türk ekonomisi iyice bozulmuştur, bazı kesimler haksız kazançlarla zenginliklerini artırmışlardır. Devlet, halk arasında sosyal adaleti sağlayabilmek ve haksız yere yüksek kazançlar sağlayanlardan kazançlarını geri alabilmek için bir takım vergiler alma yoluna gitmiştir. Refik Saydam döneminde ihracat mallarının fiyatlarının artmasından dolayı kentlerdeki zenginleşen kesim için “Varlık Vergisi”, Saraçoğlu döneminde ise tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasından dolayı kırsal kesimde zenginleşenler için “Toprak Mahsulleri Vergisi” alınmasına karar verilmiştir (Akın, 2008: 52). II. Dünya Savaşı yıllarında devletin, oluşabilecek vurgunların önüne geçebilmek ve piyasayı denetim altında tutabilmek için çıkardığı “Milli Koruma Kanunun” halk üzerinde, “Varlık Vergisi Kanunun” da gayrimüslim tüccarlar üzerinde olumsuz etkileri oldukça fazla olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler hükümetin egemen sınıflarla karşı karşıya gelmesine ve bu durumun da savaş sonrası döneminin gruplaşmalarının oluşmasına ve muhalefetinin büyümesine katkısı olmuştur.

Tek parti dönemi yöneticileri ve Milli Şef İnönü “toplum mühendisliğine” soyunmuşlardır. Halkın yeterli demokratik bilince sahip olmadığını düşünerek “vasi” anlayışı ile yukarıdan aşağıya doğru bir yönetim anlayışını benimsemişlerdir. Yönetici ve ordu kesiminin, halk ve devlet için neyin iyi olduğunu bildiğini, halkın karar verebilecek yeterlilikte olmadığını düşünen elitist anlayışına karşı çıkan, kişi ve çevreleri susturmak için uyguladıkları metotları oldukça anti-demokratik ve vesayetçi kültürden beslenmiştir. Atatürk’ün ölmeden önce bu gidişata son vermek için yaptığı değişimleri, ülkeyi demokratikleştirme isteğinin girişimleri olarak yorumlayabiliriz. Atatürk’ün ölümünden sonra daha da kuvvetlenen antidemokratik anlayış 2. Dünya Savaşı yıllarında değişmek zorunda kalmıştır. İnönü ve taraftarları da demokrasinin sinyallerini vermeye başlamıştır. Ülkede var olan demokrasi özlemi İnönü’yü yumuşamak zorunda bırakmış ve 1945 yılında Nuri Demirağ’ın, Milli Kalkınma Partisi’ni kurmasıyla Türkiye Cumhuriyeti ve halkı yıllardır özlemini çektiği çok partili siyasal hayata kavuşmuştur. MKP çok partili siyasal yaşamın ülkemizde başlamasında ilk parti olması nedeniyle önemli olsa da etkili iz bırakan bir muhalefet partisi olamamıştır. Ülkenin beklediği muhalefet ve yüzünü halka dönme politikası “Demirkırat” resmi adıyla “Demokrat Parti” ile başlayacaktır.

2.3. TÜRKİYE’DE ÇOK PARTİLİ HAYAT İLE DEMOKRATİKLEŞME ÇABALARI VE VESAYET TARTIŞMALARI

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye, Büyük Britanya’nın müttefiki olmasına rağmen savaş boyunca tarafsız kalmaya çalışmıştır. Lider kesimin düşünceleri, savaşın gidişatına göre değişkenlik göstermiştir. Yaşanan gelişmeler ile savaş mihver devletlerin (Almanya, İtalya ve Japonya) aleyhine gelişince Türk Siyasi Liderlerinin düşünceleri de o yönde değişmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945’teki TBMM’nin açılış konuşmasında, demokrasilerin faşizm üzerinde kazandığı zaferden bahsetmiş ve bu durum ülkede var olan otoriter havanın dağılacağına, İnönü’nün siyasal sistemi ve yönetimi yeni gelişmelere göre şekillendireceğine işaret olmuştur. Konuşmasında Türk Siyasal sistemindeki başlıca ve en büyük kusurun, ülkede bir muhalefet partisi olmayışını belirten İnönü, yeni bir muhalefet partisi kurulmasına izin vermeye hazır olduğunun yeşil ışığını yakmıştır (Faroz, 2016: 125). Bu sırada parti içi kutuplaşmalar, çıkarılan toprak reformu kanunuyla zirveye taşınmış durumdaydı. CHP’nin önde gelen 4 ismi olan; iş adamı ve bankacı Celal Bayar, bürokrat Refik Koraltan, tarih profesörü Fuat Köprülü ve pamuk üreticisi büyük toprak zengini Adnan Menderes partiye olan muhalifliklerini daha gür bir sesle dile getirmeye başlamış ve hükümetten anayasal hak olan “ulusal egemenlik” ilkesini ülke siyasetinde tam olarak uygulamasını ve CHP’nin demokratik ilkelere uygun olarak çalışmasını istemişlerdir. Bu sert eleştirileri sonucunda Koraltan, Köprülü ve Menderes partiden ihraç edilmiş ve bu gelişme üzerine Bayar ise partiye istifasını sunmuştur. Partiden ihraç edilen ve ayrılan bu isimlerin yeni bir parti kuracaklarına dair iddialar ülke de dolanmaya başladığı sırada, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin resmen kurulduğu halka ilan edilmiştir (Karpat, 2010: 294). Yeni kurulan bu muhalefet partisi CHP içinde herhangi bir endişe uyandırmamıştır. Çünkü partinin kurucu kişileri, CHP içinden çıkmış, aynı felsefi görüşe inanan Kemalist kişilerdi. CHP’nin yeni partiden beklentisi TCF ve SCF’nin aksine doğrudan hükümete meydan okumayan, hükümetin uyanık kalmasını sağlayacak sembolik bir muhalefet partisi olmasıydı. Hatta bu düşünce ile Bayar’ın DP’nin başına geçmesi için ısrar eden İnönü olmuştur (Ahmad, 2016: 128).

Demokrat Parti’nin programı, iktidar partisi CHP’den çok da farklı değildi. Onlar da Kemalizm’in 6 ilkesini (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık) benimsemişlerdi. Ancak DP, demokrasiyi geliştirmek, hükümet müdahalesini mümkün olduğu kadar azaltmak, halkın hak ve özgürlüklerini artırmak, halkın egemenliğini ve siyasal inisiyatifin aşağıdan yukarıya doğru olmasını, beklentilerin halk tarafından gelmesini benimsemişlerdir (Ahmad, 2016: 128). Parti, liberal esaslar üzerine kurulmuştur. Tek parti yönetiminde memnun olmayan neredeyse her kesim, Demokrat Parti’nin bünyesinde toplanmaya başlamıştır. Hatta Celal Bayar ve ekibinin dinsel açıdan özgürlük vaatleri, ülkedeki İslami kesiminde

siyasete ve partiye ilgi göstermesini sağlamıştır (Sayarı, 1978: 181). DP'nin ekonomik büyümenin özel sektörün varlığıyla mümkün olduğunu söylemesi ticaret kesiminin desteğini sağlamıştır. Yaptığı çalışmalar ve açıklamalar DP'nin kısa süre içerisinde “CHP uzantısı” damgasından kurtulmasını sağlamıştır. CHP'nin denetimli ve ılımlı muhalefet yapacağı düşüncesiyle desteklediği bu yeni parti, her kesimden kitleleri peşinden sürüklemeye başlamıştır. Bu durum CHP kanadında tek seçeneğin, ılımlı tavrın terk edilmesi düşüncesi olduğunu meydana getirmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 128-129).

Halk, beklenti ve duygularını dikkate almayan bürokratlardan, CHP yönetiminden memnun değildi ve CHP'nin “her şeyi halk için” yaptığı iddiasının, “halka rağmen” olmasına anlam veremiyordu. Halkın bu durumunun farkına varan DP, bu düşmanlığı ustalıkla kullanmayı bildi, CHP yönetiminin halk için değil keyfi olarak hareket ettiğini halka sürekli vurguladı ve halka bu durumun sona ereceğine, baskı yönetiminden kurtulacaklarına dair vaatlerde bulundu. Bu vaatlerin halkta karşılık bulması CHP'nin tehlikeyi fark etmesini sağladı ve hükümeti önlem almaya itti. Öncelikle İnönü “ulusal önder” ve “CHP'nin sürekli başkanı” unvanlarından vazgeçmiş, parti başkanın 4 yılda bir yapılan seçimlerle seçilmesine karar vermiştir (1972 yılında aldığı yenilgiye kadar parti genel başkanlığına seçilmeye devam etmiştir). 1947 yılında yapılması beklenen genel seçimler, DP'nin teşkilatlanmasına fırsat vermemek için ara seçimle 1946 yılına çekilmiştir (Ahmad, 2016: 129). DP, arkasına aldığı halk desteğiyle siyasal gücünü 1947 seçimlerinde kanıtlayacağını beklerken gelen erken seçim kararı ile planları bozulmuştur. Seçimler, iki basamaklı seçim yerine tek basamaklı seçim şeklinde yapılmış lakin açık oy gizli sayım kanunu değiştirilmemiştir. Böyle bir ortamda, 1946 yılının temmuz ayında yapılan seçimleri CHP'nin kazanması sürpriz olmamıştır. Toplam 465 sandalyenin 390'nını CHP, 65'ini DP, 7'sini ise bağımsızlar kazanmıştır (Ahmad, 2016: 130). Yapılan seçimlerin şaibeli olduğunu belirten DP ile CHP arasında uzun yıllar sürececek bir muhalefet savaşı başlamıştır. 1946 seçimi Türk Siyasal yaşamına “en şaibeli seçim” olarak geçmiş ve hileli seçim olarak anılan bu seçimin ardından CHP'nin yeni hükümeti Recep Peker'e kurdurtması gözdağı olarak algılanmıştır. Zira Recep Peker otoriter eğilimleriyle tanının bir siyasetçiydi, CHP'nin demokratikleşme vaatlerine uygun biri değildi (Erdoğan, 2011: 94). Bu seçimlerden sonra DP, hükümete karşı olan muhalifliğini sonuna kadar devam ettirmiştir. Demokrat Parti seçimlerden sonra ilk büyük kongresini 1947 yılında yapmıştır. Kongrede, seçimlerde yapılan şaibelerden dolayı CHP'ye yönelik ağır eleştiriler konuşulmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 130). Yapılan kongrede demokratik sistemin selameti için “Hürriyet Misakı” adında bir rapor hazırlanıp kamuoyuna duyurulmuştur. Hürriyet Misakı'na göre (Eroğlu, 2010: 117):

1. Yeni bir seçim yasası hazırlanmalıdır.
2. Cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığı ayrılmalıdır.
3. Anayasaya aykırı olan kanunlar kaldırılmalı ve antidemokratik görünüm düzeltilmelidir.
4. Seçimler de gizli oy, açık sayım sistemine geçilmelidir.

Demokrat Parti'nin Hürriyet Misakı taleplerinin ivedilikle yerine getirilmesi isteği iktidarla muhalefet arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. İki parti arasındaki esen sert rüzgarlar dinmeyince, İnönü soruna el atmak zorunda kalmış ve İnönü başkanlığındaki Bayar ve Peker arasında yapılan görüşmeler neticesinde “12 Temmuz Beyannamesi” hazırlanmıştır. Bu beyannamede; Cumhurbaşkanı İnönü bütün partilere eşit mesafede olduğunu ve partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğunu belirtmiştir. 12 Temmuz Beyannamesi; Türkiye'nin siyasal hayatında önemli izler bırakmıştır: “Türkiye'nin artık geri dönülemez şekilde çok partili siyasal hayata geçtiği vurgulanmış ve hükümetin muhalefeti artık baskı altında tutmayacağını güvencesi verilmiştir” (Eroğlu, 2010: 117).

DP'nin sürekli baskısı altında kalan CHP iktidarı, çözümü kendi hükümet programını oluşturmakta bulmuş ve İnönü devleti ve partiyi liberalleştirmeye başlamış ve bunu aralıksız olarak sürdürmüştür. “Allah” adını nedensiz yere anmayan koyu laisist olan İsmet İnönü, okullarda din dersi okutulmasına karar vermiştir. Ünlü sosyalist Mehmet Ali Bayar'ın bu durum için yorumu; “*Bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta bulmuştur.*” Olmuştur (Ahmad, 2016: 131). Dinin, sosyolojik bir gerçek olarak ülkede var olması çok partili siyasal yaşamın politikalarının belirlenmesi açısından önemlidir. Öyle ki CHP 1947 yılındaki 7. Kurultayında aldığı kararlarla bir takım değişim ve düzenlemeleri tek tek yaşama geçirmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 133):

- İmam-hatip ve kurslarının açılmasına karar verilmiştir (1948).
- Hacca gidecek vatandaşlara döviz tahsisine başlanmıştır (1948).
- İlkokullarda din dersi, velilerin isteğine bağlı olarak başlatılmıştır (1948).
- İlahiyat fakültesi açılmıştır (1948).
- Kapalı durumda olan 19 türbe tekrar hizmete açılmıştır (1950).

İnönü'nün devlette ve partide liberalleşme siyaseti 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar 4 yıl boyunca hız kesmeden devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın ve Yunanistan'da iç savaşın çıkmasıyla, Türkiye'deki partiler Batı'nın ülke de istikrarlı bir siyaset istediğini fark etmişlerdir. 1947 yılının Temmuz ayında İnönü, partinin katı devletçi kanadını temizlemiştir. CHP ve DP'nin önderleri siyasette istikrar için işbirliği yapmaya karar vermiş ve bu durum DP içinde bazı kesimler tarafından hoş

karşılanmamış ve istifalara kadar varmıştır. DP'nin istifa eden kanadı 1948 yılında Millet Partisi'ni kurmuştur.

1950 yılına gelindiğinde yaklaşan seçimlerde CHP seçimleri ezici bir üstünlükle alacağına inanıyordu hatta o kadar emindi ki mecliste muhalefet yok olmasın diye DP'ye birkaç sandalye bile ayırmayı düşünmüştür. CHP, siyasal iktidarını DP'ye devrettiği 1950 seçimlerinden hemen önce 16 Şubat 1950'de yeni bir seçim yasası yürürlüğe koymuştur. Bu yeni yasaya göre gizli oy, açık sayım, tek dereceli seçim ve seçim günü partilerin temsilcileri sandık başında bulunabilecektir (Tekin ve Okutan, 2011: 134). Türkiye, geçirdiği sıkıntılı dönemlerin ardından parti sisteminde değişiklikler yaşamış ve siyaset arenasında rekabet artmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, siyasal iletişim çalışmalarına verilen önemin artmasına yol açmıştır. Tek partili hayattan çok partili hayata geçişle birlikte artan rekabet, seçim çalışmalarını yoğunlaştırmış ve buna bağlı olarak siyasal iletişim faaliyetlerini de canlandırmıştır (Taşcıoğlu, 2018).

DP seçim propagandası olarak halkın 27 yıllık birikmiş şikâyetlerini kullanıyor, İnönü'nün ülkenin başında kalması gibi bir durumda şikâyetlerin çözüme kavuşmayacağını anlatıyordu. Bu propaganda halkta yanıt bulmuştu, halkın gözünde İnönü “nefret edilen tek parti rejiminin sembolüydü”. DP, eski muhalif partilerin hatalarından ders çıkartmış ve bürokrasinin sempatisi ve tarafsızlığı olmadığı takdirde seçimi kazanamayacağını bildiği için bürokrasiye eski işlemlerinden dolayı kovuşturulamayacağı ve cezalandırılmayacağına dair teminat vermiştir. Siyasal kampanyalarda reklam tekniklerinden geniş ölçüde faydalanılmış ve pazarlama yöntemleri aktif olarak kullanılmıştır (Taşcıoğlu, 2009). Bu şekilde siyasal propagandalar, adayların seçim sonuçlarına etki edebilmek amacıyla kullandığı önemli bir araç hâline gelmiştir (Irak ve Taşcıoğlu, 2017). Demokrasilerde, siyasetin rekabet ortamında paylaşılmasıyla birlikte seçmeni etkileme konusunda yapılan seçimlerin adaylar arasında bir yarış haline gelmesi ve bir bilgi toplumuna geçilmesi ile birlikte özellikle seçim zamanlarında ihtiyaç duyulan siyasal iletişim yöntemleri değişmiştir (Özdemir ve Taşcıoğlu, 2023: 75). Halka “Yeter Söz Milletindir” diyerek cesaret veren DP, 2 Mayıs 1950'de yapılan seçimde oyların %53,35'ini sandalyelerin ise 480'inin kazanırken, CHP oyların %38,38'ini sandalyelerin ise 39'unu kazabilmiştir. Yüzde olarak sadece 15 puan fark olmasına rağmen sandalye sayısındaki büyük farkın sebebi; “CHP'nin kazanan hepsini alır” ilkesinin ayaklarına dolanmasının neticesiydi, seçim sistemi ve çarpıklıkları, sistemi bu güne kadar kendi lehine kullanan CHP hükümetinin eseri idi (Ahmad, 2016: 132-133).

2.3.1. 1950'li Yıllar: Demokrat Parti Dönemi

1950 seçimleri Türkiye demokrasisi için oldukça önemlidir. Çünkü Türkiye tarihinde siyasal iktidar ilk defa demokratik seçimlerle değiştirilmiştir. İnönü'nün

unvanı 12 yıl süren cumhurbaşkanlığından sonra, muhalefet partisi liderine dönüşmüştür. Siyasal iktidarın el değişmesiyle beraber ülkenin yönetici kanadı hızla değişmeye başlamıştır. 22 Mayıs 1950 tarihi itibarıyla Refik Koraltan Meclis başkanı, Celal Bayar Cumhurbaşkanı ve Adnan Menderes Başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir.

Halkın, DP'den beklentileri demokrasinin ülkeye yerleşmesi, tek parti rejiminin baskıcı yönetiminden kurtulmak ve ekonominin düzelmesi idi. DP hükümeti ilk yıllarında halkın bu beklentilerine cevap vermeye başlamış olsa da sonraki yıllarda özellikle yaşanan olumsuz iktisadi koşullar ülkedeki refah görüntüyü ve demokrasi havasını bozmuştur. DP hükümeti göreve geldiği ilk yıllarda bir takım demokratik ve iktisadi işlemler gerçekleştirmiştir. Bunlardan bazıları; basın üzerinde bulunan baskıcı tutum azaltılmış, düşünce ve örgütlenebilme hakkı yasalara bağlanmış (Erdoğan,2011: 95), ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizin etkileri azaltılmış iktisadi koşullarda hızlı bir iyileşme yaşanmış, ülke Kore'ye asker göndererek Batı'dan olumlu bir geri dönüt alarak NATO'ya üye olmuş, tarım da yaşanan makineleşme ile üretim artmış ve üretilen fazla malların ihracatı sağlanmıştır (Tekin ve Okutan,2011: 136). Makineleşme Türk tarımının emeğe dayalı yapısını dönüştürmüş ve değiştirmiştir. 1950'li yılların başında Türkiye, tahıl ihracatçısı hâline gelmiştir. Bu yıllar Menderes ve hükümetinin altın yılları olarak tabir edilebilir. Dünya kaostan yeni çıkmaya başlamıştı ve Batı'nın artan gıda maddesi talebi Türkiye ekonomisinde mucizevi bir büyüme yaratmıştır. Kırsal kesimdeki halk ilk defa bu kadar çok para akışı görmüş, 4 yıl içerisinde ekonomide, %13'lük çok büyük bir büyüme yaşanmış, lakin bu durumun tersine dönmesi çokta uzun sürmemiştir, çünkü belirli bir temel üzerine kurulmuş bir sistem oluşturulmamıştır (Ahmad, 2016: 141).

1950 de aldığı zaferle tek başına yönetime gelen Menderes ve kabinesi birçok alanda değişim ve dönüşümlere başlamıştır, bunlardan bazıları “din” olgusu üzerine olmuştur. Menderes, TBMM'de hükümet programını açıklarken Atatürk devrimlerini sınıflandırmış ve halk tarafından benimsenen devrimlerin korunup devamlılığının sağlayacağını söyleyerek, laikliğin halk tarafından benimsenmediğinin imasında bulunmuştur (Sayarı, 1978: 182-183). Bu konuşmaların akabinde “dini” alanda icraatlara başlamış ve 1950 yılının Haziran ayında ezanın Arapça okunması yasağı kaldırılmış, Temmuz ayında ise radyolardan dini program yapılmasına izin verilmiş, okullardaki din dersleri de Ekim ayında zorunlu dersler arasına katılmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 179-181). DP'nin din konusundaki olumlu tavrı sonraki yıllarda da devam etmiştir. Hatta Menderes'in 1958 yılında Afyon'un Emirdağ ilçesinde Said Nursi ile görüştüğü iddiaları dindar kesimin DP ve Menderes'e olan ilgisini güçlendirmiştir (Tunaya, 1996: 233). Din sosyolojisinin Türk halkı için önemli bir başucu terimi, yol

göstericisi olduğunu bilen DP ve sonrasında gelen partiler “din olgusunu” siyasette ve seçimlerde daima canlı tutmuşlardır, zaten DP’nin seçimlerinde önemli bir seçmen kitlesini dindar kesim oluşturmuştur.

DP dini alandaki ılımlı tavrıyla Kemalist kesimin tepkisini çekmiştir. Bu durumun önüne geçebilmek ve Kemalist ilkelerin korunması için, birtakım faaliyetlerde bulunmuştur (Cumhuriyet Ansiklopesisi, 2002: 184-199-218-236-258).

- 1951 yılının Haziran ayında “Ticani tarikatı” üyeleri Atatürk heykeline saldırmış ve bunun neticesinde tarikatın lideri Kemal Pilavoğlu ve üyeleri tutuklanarak çeşitli cezalara çarptırılmıştır.
- Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun 25 Temmuz 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.
- 1952 yılının Nisan ayında Atatürk Devrimlerinin korunması amacıyla Türk Devrim Ocakları açılmıştır.
- Başbakan Menderes, 1953 yılının Ocak ayında İstanbul Üniversitesinde yapmış olduğu bir söyleşide gençleri inkılapları korumayla görevlendirmiş ve aynı ay Gaziantep’te yaptığı konuşmasında demokratik rejimi tehdit etmeye kalkan unsurları “dini irticai” olarak isimlendirmiştir.

DP’nin Kemalist ilkelerin korunması için yaptığı bu işlemlere CHP kanadından eleştiri gelmese de din konusundaki ılımlı tavrı ana muhalefet partisi ile iktidar partisinin arasında büyük tartışmalara neden olmuştur. CHP, DP ve hükümetini gericilikle, irticaya destekle ve Atatürk’e ihanetle suçlarken, DP cephesi ise CHP’yi halkın dini duygularını hiçe saymakla suçlamıştır (Özek, 1968: 170). Bu yaşanan tartışmaların ne ekonomik ne de demokratik yönden halka ya da ülkeye neredeyse hiçbir yararı olmamıştır. DP iktidarı, ilk yıllarında muhalefete karşı daha demokratik işlemler yapmışsa da, zaman içinde yaşanan hadiseler ile bu demokratik tavırlarda tavizler baş göstermiş ve iktidarla muhalefet arasındaki ilişki gün geçtikçe daha da sertleşmiştir. DP bir süre sonra CHP’nin muhalefet yapabilme yollarını tıkamıştır. Daha da ileriye giderek 1951 yılının Ağustos ayında çıkarılan bir yasayla, belediyelerin ve bazı devlet teşekküllerinin siyasi partilere bedelsiz ve süresiz olarak verdikleri taşınmazların önceki sahiplerine geri verilmesi yasalaştırılmıştır. Bu yasa ile CHP genel merkezi dâhi birçok taşınmaz eski sahiplerine ve hazineye devredilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 140-141). DP’nin bu icraatları muhalefet ve iktidar arasındaki ilişkilerin, ilerleyen yıllarda daha da gerileceğinin işareti olmuştur. Bu yaşananlar siyasette demokrasinin, verilen vaatlere rağmen yerine getirilmediğini göstermektedir. CHP ve DP iktidar ve muhalefet cephesinde yer değiştirince CHP’nin var olan merkezi konumu zarar görmüş ve bu durum CHP’nin demokrasinin önemini fark etmesini sağlamıştır. CHP tek parti rejimi yıllarında

vesayetçi elit yapısıyla dikkat çekmiştir, lakin DP'nin çevrenin desteğini alarak iktidar olması sadece güçlü elitist merkezci anlayışla değil çevrenin de ülke siyasetinde önemli bir söz hakkı olduğunu muhalefete fark ettirmiştir.

1954 yılına gelindiğinde seçimleri yine DP ezici bir çoğunlukla kazanmıştır. İkinci kez yönetime tek başına gelmenin verdiği avantajlar, DP'de girilen faaliyetlerle ilgili hesap verme yükümlülüğü olmadığına dair bir kanaat oluşturmuştur. DP, yeni hükümeti kurduktan sonra kendisi lehine oy vermeyen Malatya'yı, Malatya ve Adıyaman olarak ikiye ayırmış, Kırşehir'in bütün vekilliklerinin CHP'den çıkmasından dolayı da çıkarılan bir kanun ile Kırşehir ilçe statüsüne düşürülmüştür (Eroğlu, 2010: 115-116). Yapılan bu işlemlerle DP, ilk dönem yönetimindeki liberal özgürlükçü görüntüsü yerine vesayet demokrasilerindeki gibi karşıt görüşleri zayıflatmayı amaçlayan bir kimliğe bürünmüştür. 1950-1954 yılları arasındaki halkın refahındaki artış, DP'ye bu antidemokratik düşüncesinin doğruluğu için haklı zemin oluşturmuştur. DP bu yıldan sonra antidemokratik işlemler gerçekleştirmeye başlamıştır. 1954 yılının Mart ayında çıkarılan Basın Kanunu ile “devletin siyasi ve mali prestijine ve vatandaşın özel alanına zararı olan basın yazıları cezalandırılabilir” yasasıyla basın baskı altına alınmıştır. İktidar yönetimi kendi vesayetlerini oluşturup güçlendirebilmek için basını şekillendirmek, böylece vesayetçi anlayışları karşısında zayıf bir sivil toplum oluşturmak istemişlerdir. Bu durum, DP iktidara gelirken onu destekleyen çevre unsurlarından olan basının zamanla, DP'nin karşısında yer almaya başlamasına neden olmuştur. Örneğin, “Zafer Gazetesi” zaman içerisinde destekçi medya kimliğinden karşıt medya kimliğine dönüşmüştür (Yetim, 2006: 183).

DP iktidarı zamanında demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olan muhalefet partilerinin varlığı kabullenilmeyip, muhalefet bastırılma yoluna gidilmiş, devlet olanaklarını DP kendi tekeline alabilmek için düzenlemeler yapmıştır. DP, muhalefet yıllarında CHP'nin parti-devlet bütünleşmesi faaliyetlerini eleştiriyor ve kendilerinin iktidara gelmeleri durumunda daha demokratik bir ortamın oluşacağını vaatlerini veriyorlardı. Lakin DP, iktidara gelince parti-devlet bütünleşmesini sonuna kadar kullandığı, devlet radyosunun partileştirildiği görülmektedir. 1954 yılında muhalefet partilerinin devlet radyosundan yararlanma hakları ellerinden almıştır. Aynı yıl meslekte 25 yılını doldurmuş ya da 60 yaşını geçmiş devlet görevlilerini emekli etme yetkisini eline alarak, bürokrasiyi şekillendirmiştir. Yasanın yürürlüğe girmesiyle 23 yargıç emekli edilmiş ve bu durum üniversitelerin, basının ve muhalefetin tepkisine neden olmuştur (Ertunç, 2013: 378). Emekli edilen meslekler arasında yargı mensupları, akademisyenler de vardır bu kişiler, yılların tecrübesine sahip bilgi birikimleri yüksek kişilerdir, bu şekilde kalifiye görevlilerin görevden alınması DP partiye

karşı çevrede yeni muhalif kesimleri oluşturmıştır. Ayrıca emekli edilen bu memurlara yargı yolu kapatılarak vesayet demokrasilerinde olduğu gibi iktidar otoritesini sağlayan aygıtlar ve kanunun gücü kullanılarak baskı altına alınmıştır. 1956 yılında açık hava mitingleri yasaklanmış ve meclis dışında siyasal faaliyette bulunma girişimleri zorlaştırılmış ve yine aynı yıl meclisin tüzüğü değiştirilerek muhalefetin hareket kabiliyeti kısıtlanmış, 1958 yılında DP, CHP'nin “şer ve düşmanlık cephesi” oluşturduğu gerekçesiyle kendisine “vatan cephesini” kurmuştur (Ahmad, 2016: 66-74).

- Vatan cephesi girişi, DP ile CHP arasındaki gerilimin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. 1957 yılındaki seçimleri yine DP kazanmış lakin muhalefet partilerinin aldıkları oylar da artmıştır. Muhalefet partileri DP'ye karşı aralarında güç birliği yapmaya başlamış, 1958 yılında Türkiye Köylü Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ismiyle birleşmiş, Hürriyet Partisi CHP'ye katılmıştır. Bu gelişmelerden rahatsız olan DP, vatan cephesini kurarak partiye olan katılımı artırmak istemiştir. Radyoyu tekelinde bulunduran iktidar radyodan her gün DP'ye katılanların isimlerini açıklamıştır. Bu durum CHP tarafından eleştirilmiş hatta okunan çoğu ismin ölü ya da bebek olduğu iddia edilmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 334).

Yapılan son 3 seçimi de DP'nin kazanması CHP'ye artık seçimle iktidar olamayacağını fark ettirmiştir. DP her ne kadar elitist merkezden kopmuş onların desteğini kaybetmiş olsa da çevreyi oluşturan halk yığınlarının çoğunun desteğini almaya devam ediyordu. DP, CHP'nin elitist yaklaşımının tersine halkın her kanadını politikaya sokmaya başlamıştır. DP, CHP'nin 27 yıllık iktidarı döneminde yaptığı mal varlığını incelemeye başlamış (keza bu mal varlığı devlet bankalarının sermayesinden daha fazla olduğu söylenmiştir) bunun için kurduğu Tahkikat Komisyonu'nu sınırsız yetki ile donatması orduyu oldukça rahatsız etmiştir. Yaşanan olayların aleyhine olması CHP'yi iktidar olmak için seçimden başka yollar aramaya itmiştir. CHP'nin kendisine taraftar olarak orduya sempatisi duyması, DP'yi giderek daha rahatsız etmiş ve iktidar kendini güvende hissetmemeye başlamış, bu durum muhalefet üzerindeki baskısının dozunu artırmasına neden olmuştur.

Ülkedeki kötü giden durum sadece demokrasi değildi, ülkenin ekonomisi de gün geçtikçe kötüleşiyordu. Ekonominin geldiği durum DP içerisinde de kendi muhaliflerini oluşturmıştır. Yaşanan iktisadi olumsuzluklar beraberinde çeşitli işçi hareketlerine de neden olmuştur. DP, sergilediği sıkıyönetim tavrını bu sektörde de devam ettirmiştir. İzmir Liman işçilerinin yaptığı grev otoriter bir şekilde bastırılmış ve grevin liderleri yakalanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2002: 1954). Yaşanan bu

gelişmeler vesayetçi anlayışın hüküm sürdüğü DP demokrasisinde zayıf sivil toplum yapısına neden olmuştur. DP, ülkede kendisine karşı olan olumsuz muhalif havayı dağıtmak için değişik yollar aramaya başlamıştır. 1959 yılına gelindiği zaman Menderes Kıbrıs Meselesini görüşmek için Britanya'ya uçakla hareket etmiştir. 17 Şubat 1959'da tarihe Gatwick uçak kazası olarak geçen olayda, uçaktaki 14 kişi ölmüş, Menderes'in de içinde bulunduğu 6 kişi ise yaralı olarak kurtulmuştur. Bu kaza ülkedeki siyaseti bir süre ılımlı bir duruma getirse de bu olumlu hava çokta uzun sürmemiştir. DP bu durumu propaganda malzemesi olarak kullanmak istemiş ve Konya Milletvekili Hikmet Ölçmen; *"bu milletin başında Peygamberin, Allah'ın tayin ettiği bir lider var, bu da Menderes'tir"* diyerek halkta "Menderes Kültü" oluşturmaya çalışılmış, Menderes'in karizmatik liderliği üzerinden DP'ye dindarlık imajı verilmiş, CHP ise halka İslam düşmanı bir parti olarak lanse edilmiştir (Ahmad, 2016: 75). DP'nin bu çabaları iktidara destekçi toplamamış aksine kötü gidişatı artırmıştır. Kötü gidişata paralel olarak sindirici, otoriter faaliyetlerine devam etmiş; basına karşı baskısını artırmış hatta CHP ile yakınlığıyla bilinen "Ulus" gazetesini ve birçok yayıncı kuruluşu kapatmıştır. Üniversiteler, ordu ve hatta halk da artık DP'ye karşı olan hoşnutsuzluğunu iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. DP'nin halkın desteğini kaybetmeye başlaması ordu için aradığı fırsat olmuştur. Eski Türk Devletlerinden başlayıp yüzyıllarca süregelen bir gelenek olarak ordu, siyaset üzerindeki etkinliğini daima sürmüştür. Ordu vesayetçi elitist bir anlayışa sahiptir, ülke yönetiminde elitist bir zümreyi görmeye alışıktır. 1950 yılına gelindiği zaman ordu, alışık olmadığı bir durumla karşılaşmıştır. Elitist seçkinci zümrenin yerini halktan alt tabakan çiftçiler, köylüler almaya başlamıştır. Meclis içerisindeki asker milletvekili sayısı oldukça azalmış, ordu kendisini ülke yönetiminden dışlanmış hissetmiştir (Vaner, 1992: 256). DP yönetimi tek parti rejimini devirerek uzun zamandır süre gelen seçkinci zümreyi saf dışı bırakmış ve orduyu denetimi altına almaya çalışmıştır. Ülkedeki ekonomik gidişat subay-memur kesimini oldukça olumsuz etkilemiştir. Askeri bürokrasi bu yaşananlardan dolayı "ikinci sınıf vatandaş muamelesi" gördüğü düşüncesiyle bir takım hazırlıklara girişmiştir (Yücekök, 1972: 70). Ülkede demokrasi rayından çıkmış, iktidar ve muhalefet kesimi, ülkeyi yönetme derdini bir kenara bırakarak, birbirlerine güç geçirme derdine düşmüş, İsmet Paşa eski askeri gücünü kullanarak bir takım eski general ve amirali evinde ağırlamış ve ülkenin gidişatının iyi olmadığı hakkında endişelerini dile getirmiş, buna karşılık DP, CHP'nin orduyu siyasete karıştırdığı açıklamasıyla son derece sınırsız yetkilerle donattığı Tahkikat Komisyonu'nu kurmuştur (Ahmad, 2016: 147). Tahkikat Komisyonu'nun asıl kurulma amacı iktidara karşı gelen kurumları baskı altına alarak susturmak ve girişilen muhalif hareketleri kontrol altına almak olmuştur. Komisyonun ilk icraatları; partilerin yeni örgüt kurması ve siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanmış ve basında komisyon aleyhine olumsuz yayınlar askıya

alınmıştır. İnönü'nün TBMM'deki DP hakkındaki konuşmasında “*hükümet, baskı rejimine ve insan haklarını ihlal etmeye devam ederse, darbenin kaçınılmaz olduğu ve ordunun darbeyi gerçekleştireceğini, hükümet bu otoriter politikasını sürdürmeye devam ederse onları kendisinin bile kurtaramayacağını, böyle giderse şartlar tamam olduğunda ihtilalin kaçınılmaz olarak gerçekleşeceğini*” söyleyerek sözlerini tamamlamış ve İnönü'nün konuşmasına yayın yasağı getirilmiştir. (Eroğlu, 2010: 34).

Başbakan Menderes olayların CHP tarafından boşuna büyütüldüğünü, yaşanan aksiliklerin küçük çaplı olaylar olduğunu belirterek CHP'yi hedef göstermiştir (Özdağ, 2014: 139). CHP de DP'nin ataklarına karşılık “ulus” gazetesi aracılığıyla gençliği Atatürk Devrimlerini ve mirasını korumak için göreve çağırarak, böylelikle iktidar ve muhalefet arasındaki kavga sokaklara kadar taşımıştır. 1960 yılında Ankara ve İstanbul Üniversitesi'nde öğrenciler ile polisler arasında çatışmalar yaşanmış bunun sonucunda bu iki ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 146-147). 28 Nisan Üniversite olayları “Kanlı Perşembe” olarak tarihe geçmiştir. Hükümetin üniversitelerde yaşanan olayları aşırı kuvvet kullanarak bastırma emri vermesiyle, polisler gösterici öğrencilerin üzerine ateş açmış bir öğrenci ölmüştür. Yaşanan bu durum olayları önü alınamaz bir hâle sürüklemiş ve olayları durdurabilmek için bölgeye askeri birlikler gönderilmişse de öğrencilerin “Türk ordusu çok yaşa!” şeklindeki sloganları askerleri öğrencilerin tarafına çekmiş ve tutuklanan öğrencilerin çoğu askerler tarafından serbest bırakılmıştır. Bu yaşanan olay ile DP, ordu üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiş ve askerinin safı belli olmuştur (Birand, 2005: 116-117). Üniversitelerdeki şiddet haberleri devam ederken zamanın Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Etem Menderes'e ülkenin bu kaos ortamından kurtulabilmesi için yapılması gerekenlerin yazılı olduğu bir mektup yollamıştır. Mektup, askerinin beklentileri ve ülkenin durumunu anlatması açısından önemlidir. Mektubun tam metni şöyledir (Aydemir, 2000: 391-393):

“Aziz Vekilim,

Dün geceki münakaşalarımızın ışığı altında zatîlinize, memleketin huzur ve istikrarı için alınması lazım gelen tedbir ve kararlar hakkında görüşlerimi bildirmeyi, milli, vatani bir vazife bilirim. Sayın başvekilin açıklamalarını dinledim ve okudum. Bunlarda, benim düşündüklerimin kabulüne müsait bir zemin, henüz mevcut olmadığı, aşikâr olarak belliyse de, gene de düşüncelerimin sizlere ibrâğının zaruretine inanıyorum.

Muhterem Vekilim,

Şu hakikati kabul etmek lazımdır ki, Kayseri Hadiseleriyle başlayıp, son karar ve feci olaylara kadar varan sahneler, vatandaş ruhunda derin tesirler ve hükümete karşı telâfisi kabil olmayan hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Sayın vekilim, Bu ahval küçümsenecek, cebir ve şiddetle

değiştirilecek şeylerden değildir. Memleket, hükümet ve partinizin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için, sükûnetli, fakat ciddi ve zecri tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şunlar olmalıdır:

- 1.) Cumhurbaşkanını istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında umumi bir kanaat vardır.*
- 2.) Kabinede iyi kabul edilmeyen ve sualleri bütün memlekete yayılmış bulunan zevat, çıkarılmalıdır ve yeni kabine mutlaka, dürüst, makul, zorcu değil, adalet ve şefkat hissi taşıyan zevattan kurulmalıdır.*
- 3.) İstanbul, Ankara valileri ve emniyet müdürleri süratle değiştirilmelidir.*
- 4.) Ankara örfi idare kumandanı derhal değiştirilmelidir.*
- 5.) Son çıkarılan ve Tahkikat Komisyonları ihdas eden kanun kaldırılmalıdır.*
- 6.) Mevkuf gazeteciler, bir Af Kanunuyla, kısa zamanda tahliye edilmelidir.*
- 7.) Son hadisede tevkif edilen talebeler serbest bırakılmalı, ilim müesseseleri, yeniden faaliyete geçirilmelidir.*
- 8.) Şimdiye kadar çıkarılan bütün antidemokratik kanunlar, tedricen kaldırılmalıdır.*
- 9.) Vatandaşın hürriyet ve eşit muamele hakkına, mutlak surette riayet edilmelidir.*
- 10.) Din simsarlığından vazgeçilmelidir.*
- 11.) Suiistimaller oluyor mu bilmiyorum. Fakat olduğu hakkında umumi bir kanaat mevcuttur. Bu, milletin hükümete karşı itimatsızlığına sebep olmaktadır. Bu gibi kötülüklerin şiddetle bertaraf edilmeleri lazımdır.*
- 12.) Müstesna zamanlar ve günler haricinde hükümet büyüklerinin memleket gezilerinde, suni büyük vatandaş topluluklarıyla karşılanmaları usulü terk edilmelidir.*

Muhterem Vekilim,

Bu yazdıklarımı, asla bir parti ve politika mülhaza ve tesiriyle yazılmamıştır. Memleketin durumunun bu tedbirlerin alınmasını zaruri kıldığına inandığım için arz edilmiştir. Sizlerin vatanperverlik ve vicdanlarınıza hitap ediyorum. İyi düşününüz iyi hareketler yapınız. Memlekette çok şeyler yapacağınız muhakkaktır. Fakat bu, asla kâfi değildir. Bu yapılan işleri, müstemleke idareleri de yapar, yapıyor ve yapmıştır. Asıl mühim olan, toplumun ruhunda, yaşama şevk ve azminin geliştirilmesi, hak ve hürriyet aşkının kökleştirilmesi ve vatandaş idrakinin, yüksek ve necip hislerle donatılmasıdır. Olaylar, bu yolda olmadığınızı göstermektedir. Talebelerin, hürriyet duygusuyla yaptıkları masumane tezahürata karşı, kıtalar sevk edilmesi ve onların desteğiyle, emniyet kuvvetlerinin, ilim yuvalarının içine kadar girerek talebeleri, profesörleriyle beraber coplarla ve kurşunlarla tedip etmesi, dünyada görülmemiş feci bir şeydir. O hengâmede kız talebelerin yürekler parçalayan çığlıklarının, analar, babalar ve halk ruhunda onulmaz yaralar

açacağıını ve açtığıını anlamamak, memleketin huzuru bakımından büyük bir hata ve hazin bir gaflet olduğuna kaniyim. Bizim gençlerimizde hak, adalet ve hürriyet duygularının gelişmesinden ve kemalinden memnun olmamız lazım gelmez mi? İstikbali, hissiz, duygusuz, müstemleke ruhlu, yalnız maddeci bedbaht insanlara mı bırakmak istiyorsunuz?

Sayın Vekilim,

“Maruzatım muhakkak ki, çok mühim ve hatta çok cüretkaranedir. Fakat memleket için, milletin selameti için, hükümet ve hatta partinizin kurtarılması için, dikkate alınması lazımdır, hatta çok lazımdır. Saygılarımla.”

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel

Cemal Gürsel’in 5 Mayıs 1960 tarihinde gönderdiği bu mektup askeri üst zümrenin alt askeri kesimin darbe hazırlandığında olduğunun farkında olduğunu ve bu darbenin yaşanmaması için hükümete son bir şans verdiğini göstermektedir. Milli Savunma Bakanı Etem Menderes, mektubu Adnan Menderes’e iletmiş ve başbakan görevinden istifa etmek istemişse de Cumhurbaşkanı Bayar bu istifayı reddetmiştir. Hükümet darbeyi engelleyecek son ihtimali de kaçırmıştır (Aydemir, 2000: 393). Menderes’in her ne kadar gözü korkmuş ve morali bozulmuş olsa da, halkın çoğunluğunun desteğini almaya devam ettiği için kendilerine darbe yapılamayacağına inanmıştır, lakin unuttuğu bir nokta vardı, darbe çevreyi oluşturan halk kesiminden değil, günümüze kadar kendisini ülkenin vasisi, elitist bir zümre olarak gören ordunun, alt kesiminden gelecekti, üst askeri zümrenin bağlılık sözleri darbeyi engelleyemeyecekti.

1950’lerin sonuna gelindiği zaman ordu içerisindeki huzursuzluklar ciddi boyutlara ulaşmış, ordu içerisinde örgütlenmeler yaşanmıştır. Bu örgütlenmelerden biri de “9 Subay Olayı”dır. Bu olayda örgütlenme ifşa edilmiş herhangi bir faaliyet yapılamamış, 8 subaya beraat 1 subaya ise 2 yıl hapis ve ordudan uzaklaştırma cezası verilmiştir (Milliyet Gazetesi, 2002: 1958). Ülkede var olan ekonomik buhran, enflasyonun durdurulamaz artışı, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkinin çatışma boyutuna varması ve toplumun da bu çatışmalarla gruplaşması, iktidarın özerk kurum olan üniversitelere, basına ve muhalefete yönelik tutumunu sertleştirmesi, vesayetçi kesimin darbeye adım adım yaklaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu olaylardan sonra, 1960 yılına gelindiğinde Harp Okulu öğrencileri sessiz yürüyüş gösterileri yapmıştır. 27 Mayıs 1960 tarihinde ise ülkedeki istikrarsızlık ve güvensizlik ortamı gerekçe gösterilerek, ülkedeki refahın ve huzurun yeniden tahsis edilebilmesi açıklamasıyla ordu siyasete doğrudan müdahale etmiştir. 1960 darbesi ile ağır aksakta olsa ülkede var olan demokratik sistem sona ermiştir.

2.3.2. 1960'lı Yıllar: 27 Mayıs Darbesi ve Emekleyen Demokrasi

2.3.2.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Sonrası Dönem

Türk ordu sisteminde askeri kesim, ordu ve devleti özdeş olarak görür, askeri kesim için iyi olan her şeyin devlet içinde direkt iyi olacağı inancı vardır. Ordu kendisi ve keza devlet için iyi olana ulaşmalıdır bunun için yaptığı faaliyetlerin “demokrasiye uygun olup olmaması” onun için tali bir konudur (Özdağ, 2004: 23). Bu düşünce yapısı vesayetin kaynaklarından olan “ortak iynin bilgisine” ancak kendi elit zümresinin sahip olabileceği düşüncesinden gelmektedir. Bu düşünce yapısının temelinde, askerlerin liseden başlayarak mezun olana kadar sadece kendilerine ayrılmış bir alanda özel eğitim almalarından dolayı kendilerini halktan ayrı, üstün ve elit bir zümre olarak görmesi yatmaktadır (Hale, 2014: 374). Askeri zümre için, halk bu konumdayken halkın seçtiği siyasilerin ve onların partilerinin güvenilmez ve gerekli yeterliliğe sahip kişi ve kurumlar olmadığına inanmaları kaçınılmazdır. Bu durum da onlar için, orduya “gerektiğinde (kendisi gerekli gördüğünde)” siyasal hayata müdahale etme hakkı tanımaktadır (Örs, 1996: 128-129). Türk Ordusu için “Atatürkçülük” en üst ideolojidir, eğer sivil siyasetçiler bu üstün inanıştan sapar ya da bu düşüncelere zarar verecek faaliyetlere girişirse ordu “rejimin bekçisi” unvanıyla ülkeyi bu yanlıştan kurtarmak için siyasal hayata doğrudan müdahale etmeyi kendi vesayetçi anlayışı doğrultusunda vazife olarak atfetmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nde geçmişten gelen asker-devlet-sivil ilişkisi 1950 seçimleriyle beraber ezberlerin dışarısına çıkmıştır. Çok partili siyasal hayata kadar, ülkenin yönetimi “devletçi elitlerin” elindeydi, DP iktidarı ile beraber bu durum siyasi elitlere geçmişti ve siyasi elitler, merkezi elitist bir zümreden değil de halk kesimlerinden oluşmaktaydı. Türk siyasal kültür geleneğinde var olan elitist yapıya ve bu yapı içerisindeki kendi özel konumuna alışmış olan ordu, bu değişiklikten hoşlanmamıştır. Askeri kesim, DP’nin kendi prestijli konumunu küçülttüğünü, dışladığını ve ülkenin yönetim sistemi içerisindeki rolünü tehdit ettiğini düşünmüş ve alışık olduğu “yönetmeden hükmeden” statüsünü kaybetme korkusuyla DP iktidarını kabullenememiştir (Karatepe, 2017: 21). Kemal Karpat, darbe sonrası bazı askerlerle yaptığı mülakatlar neticesinde, askerlerin darbe öncesi durumlarıyla ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmıştır: “Askerlerin çoğu ev sahiplerinin kendilerine olan tutumlarından şikâyetçiydi, 1950’lerde çoğu ev sahibi kirayı karşılamayacaklarını düşündükleri için askerlere evlerini dâhi göstermek istememiş. Garsonlar askerleri görmezden gelip, cebi dolu köylü ağalarını gözler olmuş, esnaf maddi gücü düşmüş askeri zümreye pahalı mallarını sunmamış, aileler kızlarını subay kesimine vermekten kaçınmış. Maddi sıkıntıları öyle bir duruma gelmiş ki subaylar ailelerini geçindirebilmek için otobüs şoförlüğü dâhil pek çok sektörde ek iş yapmak zorunda kalmıştır.”(Karpat, 2010:

143). Dönemin subaylar açısından konjektörü ele alındığında asıl dertlerinin pekte “demokrasinin kötü gidişatı” olduğunu söylemek mümkün değildir. Subaylar içerisinde oldukları aşağılanmış durumdan ve ülkenin rejiminin bozulduğu inanışından yola çıkarak 27 Mayıs 1960 sabahı, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk askeri darbesini gerçekleştirmiş ve 10 yıllık DP yönetimine son verildiği Alparslan Türkeş’in tok sesiyle Ankara Radyosu’ndan yaptığı bir bildiriyle halka duyurulmuştur (Sarıbay, 2001: 480):

“Dikkat... Dikkat... Muhterem Vatandaşlar! Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir. Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketle Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumundan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremi hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkar bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun her vatandaş, kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde, aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle, anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetleri’ne sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır. Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine tamimiyle riayettir. Büyük Atatürk’ün, “Yurtta sulh, cihanda sulh!” prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO’ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz; düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dâhilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır”

27 Mayıs 1960 Darbesi 38 kişilik bir grup subay tarafından yapılmış ve askeri hiyerarşi, emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmemiştir. Darbenin gücünü artırmak ve ordu içindeki muhalefeti bastırabilmek için darbeden haberi olmayan Cemal Gürsel apar topar Ankara’ya getirilerek cuntanın başına geçirilmiştir. Darbe sabahı, Meclis ve hükümet feshedilmiş, siyasal faaliyetler yasaklanmış, Cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere bakanlar kurulu, Tahkikat Komisyonu ve

DP'li milletvekilleri Harp Okulu'na götürülerek gözetim altına alınmış, darbe sırasında Kütahya'da bulunan Başbakan Adnan Menderes yolda gözaltına alınmıştır. Ülke yönetimi Milli Birlik Komitesine (MBK) devredilmiştir. Darbe bildirisinde girilen hareketin “partiler üssü, tarafsız bir iktidar kurmak” ve kısa sürede gerçekleştirilecek serbest ve adil seçimlerin galibi olacak partiye yönetimin devredilmesi amacıyla yapıldığı belirtilmiştir (Ahmad, 2016: 120). Darbenin amacının her ne kadar “demokrasiyi tekrardan tesis etmek” olduğu ve darbenin hiçbir kurumu, partiyi ve kişiyi hedef alarak yapılmadığı belirtilse de, gerçek olan 1960 darbesinin DP'ye karşı yapıldığıdır. Çünkü MBK'nın yönetime geldikten sonra kapattığı tek parti DP olmuş ve ülkenin birçok yerinde DP teşkilatı üyeleri tutuklanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 63). CHP'ye ve İnönü'ye karşı ise mahcup ve pozitif bir tutum sergilenmiştir. 28 Mayıs günü Orgeneral Cemal Gürsel, İnönü'ye telefon ederek; “*Size karşı kusurluyuz, Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizden korktuk. Ama başka çare kalmamıştı!*” diyerek CHP hakkındaki tutumlarını göstermiş ve korkmaları için neden olmadığını ima etmiştir (Toker, 1998: 11). Aynı gün hapiste bulunan basın mensupları serbest bırakılıp DP'nin onayladığı Basın Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 1960 darbesi ordunun, bürokrasinin, aydın kesimin ve basının desteğini arkasına almasından dolayı beklenenden daha kolay gerçekleşmiştir. Üniversiteler ve yargı camiası darbeye cuntadan daha çok sevinmiş ve sahip çıkmıştır. Bu aydın kesim yeterli entelektüel birikime sahip olmayan subay kesimini istediği gibi yönlendirip, provoke edebilmiştir.

38 subaydan oluşan MBK, Gürsel'in başkanlığında 14 sivil ve 3 askerden oluşan geçici bir hükümet kurmuştur. Fakat darbeci kesim için asıl problem bundan sonrasında başlamıştır. Asıl amaçları darbeden sonra seçimleri gerçekleştirip yönetimi sivillere devretmek olan cunta içerisinde bu görüşe hizip bir kesim oluşmuştur. MBK 14'ler ve ılımlılar olarak iki ayrı görüşe ayrılmıştır. ılımlılar demokrasi tesis edildikten ve gerekli hukuksal ve siyasal işlemler yapıldıktan sonra yönetimi yeni seçilen partiye ve meclise devretmeyi istiyordu. İçerisinde Türkeş'in de bulunduğu 14'ler ise ülkenin askeri yönetim tarafından yönetilmesi gerektiğini belirtiyorlardı. MBK içerisinde, ılımlıların görüşü kabul edilmiş ve 13 Kasım 1962'de Gürsel, MBK'nın dağıtıldığını ve 14'lerin komite dışı bırakılarak Osmanlı geleneğinde olduğu gibi yurtdışı elçiliklerine gönderildiğini ve yeni bir MBK kurulduğunu duyurmuştur (Çavuşoğlu, 2019: 353-354).

Darbeci cunta yönetime el koyduğu ilk zamanlar, DP yöneticilerinin yurt dışına sürgüne gönderilmesi veya kısa süreli siyasi yasaklarla, 3 ay içerisinde seçim yapıp iktidarı sivil yönetime devretmeyi planlamıştı (İpekçi ve Coşar,

2010: 211). Lakin devreye giren siyaset bilimi ve hukuk profesörleri cuntayı telkin ve söylemleriyle etkileri altına alarak DP yöneticilerinin “anayasayı ihlal etme” suçundan yargılanıp, idam edilmesi yönünde, MBK’nın düşüncelerini manipüle etmeyi başarmıştır (Hale, 2014: 167). 27 Mayıs 1960 darbesi ile tutuklanan kişilerin yargılanmasına, çıkarılan yeni bir yasa doğrultusunda Yüksek Adalet Divanı’nın kurulmasıyla 14 Ekim 1960’da başlanmıştır. Demokratik seçimlerle yönetime gelen bir parti olan DP’nin üyeleri ve iktidarı 11 ay kadar süren bir zaman diliminde yargılanmıştır. Mahkeme 15 DP Milletvekili hakkında idam cezası vermişse de MBK 3 kişinin ölüm cezasına onay vermiştir, bunlar Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Başbakan Adnan Menderes’tir. Celal Bayar yaşından dolayı affedilirken Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de, Menderes ise 17 Eylül 1961’de idam edilmiştir (Çavuşoğlu, 2009: 167). Sözde gölge demokrasinin vesayetçi kurumlarının ve vesayete dayalı uygulamalarının ayak seslerinin gümür gümür geldiği ve vesayetçi sözde demokrasinin temellerinin atıldığı ve kendisinden sonraki hareketlere örnek teşkil ettiği bir dönem başlamıştır. Bundan sonraki zamanda ne zaman ülkede bunalımlı günler yaşansa, gözler orduya çevrilmiş ve ordu da her fırsatı değerlendirip sivil yönetimlere doğrudan veya dolaylı olarak müdahaleden geri kalmamıştır.

Ülkede var olan 1924 Anayasası’nın dönemin şartlarına, hak ve özgürlüklerine uygun olmamasından dolayı geçici de olsa yeni bir anayasa arayışına girilmiştir. MBK anayasa hazırlama vazifesini İstanbul Üniversitesi Rektörü Hukuk Prof. Sıddık Sami Onar başkanlığındaki akademisyenlerden oluşan kurula vermiştir. Literatürde İstanbul Komisyonu olarak da geçen kurul 1924 Anayasası üzerinde yaptıkları değişikliklerle oluşturdukları geçici anayasa, haziran ayında yürürlüğe girmiştir. Onar ve ekibinin oluşturmuş olduğu raporun içeriği askeri ve aydın zümrenin ittifakını gözler önüne sermektedir. Rapora göre ordunun yönetime el koymasını adı, siyasi bir hükümet karşıtı darbe olarak görmemek gerektiği belirtilmiş, DP iktidarının yaptığı faaliyetlerle meşruiyetini kaybettiği sık sık vurgulanarak cuntaya hukuki bir zemin oluşturularak, meşruluk kazandırılmaya çalışılmıştır. Raporda “siyasi kudret” ve “devlet kudreti” şeklinde ayırım yapılmış ve bunlar sınıflandırılmıştır. Siyasi kudretten kastettikleri devrik DP iktidarı, devlet kudretinden kasıtları da başta ordu sonra yargı, barolar, bürokrasi, basın ve üniversitelerdir. Rapora göre cuntaya haklı bir gerekçe sunan nedenlerden biri de bu siyasi kudret ve devlet kudreti arasında olması gereken sıkı bağın DP tarafından kesilmiş olmasıdır. Bu rapor, devletçi elitlerin kendi zümreleri dışındakileri ötekileştirdikleri ve yetersiz gördükleri vesayetçi demokrasi anlayışıyla paraleldir. Bu seçkin ve devletçi zümre anlayışı geçici anayasadan sonra, 1961 Anayasasını da oluşmuştur. Geçici olarak oluşturulan

anayasa MBK'ya birçok alanda geniş yetkiler vermiş ve komite TBMM'nin yetkileriyle donatılmış yürütme erki, bakanları denetleme ve görevden alma usulleriyle kullanılabilme yetkisi vermiştir. Geçici anayasanın demokrasiyi tesis edeceğini söyleyen cuntaya verdiği geniş ve bütünleşmiş yetkilerin halkta olumsuz tutum oluşturmaları ihtimali dikkate alınarak yeni kalıcı bir anayasanın oluşturulabilmesi için “kurucu meclis” oluşturulmasına karar verilmiştir. Kurucu iktidar devletlerde anayasayı yapan ve değiştiren iktidardır. Anayasaların demokratikliği ve işlerliği onları yapan kurucu meclislerin temsil edilebilme gücüyle doğru orantılıdır (Parla, 1984: 207-208). Ülkemizde 1961 anayasasını yapması için oluşturulan kurucu meclise baktığımız zaman ise büyük bir temsil sorunu olduğu ve vesayetçi yapı elinden oluşturulduğu görülmektedir. Kurucu meclis ordu- aydın-bürokrasi üçlüsünün oluşturduğu devletçi elitistlerden oluşması 1957 seçimlerinde DP oy veren %48'in beyanının tersinde bir işlemdir. Toplumun neredeyse yarıya yakınının düşüncesinin önemsenmemesi, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan “siyasal eşitliği” reddeden bir anlayıştır. Bu anlayışın oluşturduğu anayasa ise meşruluğu yönünden, meşruiyet bunalımı yaşayan bir anayasa olmuştur ve toplumsal anlaşmanın sağlandığı bir sözleşmeden daha çok “vesayetçi bir belge” niteliğindedir. Oluşturulan kurucu meclis çift yapıli bir meclisti, bir kanadını MBK, diğer kanadını ise Temsilciler Meclisi oluşturmıştır (Tanör, 2016: 369). Millet Meclisi her 4 yılda bir nisbi temsil sistemine göre seçilen 450 üyeden oluşmuştur. Bu 450 üyenin 300'ü Temsilciler Meclisi için illerden seçilen üyeler, CHP, CKMP temsilcileri, devlet başkanı Gürsel'in atadığı üyeler ve meslek üyelerinin temsilcilerinden oluşturulmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 158). İllerden seçilen temsilcilerin genel oy ve doğrudan tek dereceli seçime dayanmayan belirlenme usulü, seçilenlerin anti-demokratik ve eşitlikçi olmayan bir temsil ile belirlendiğini göstermektedir. Meclis, tamamen elitist bir kimliğe bürünmüştür (Tanör, 2016: 370-373). Temsilciler Meclisi olarak lanse edilen kurumun temsil etme gücü sadece sözde kalmıştır (Erdoğan,2016,s141). Senato ise doğrudan çoğunluk oyuyla seçilen ve üçte biri her iki yılda bir yenilenen 150 üyeden oluşmuştur. MBK'nın bütün üyelerine hayat boyu tabii üye hakkı verilmiş ve 15 senatör ise cumhurbaşkanı kontenjanından senatoya üye olmuştur (Ahmad, 2016: 155). Çift başli bir meclis sisteminde bir kanadın üyelerinin atama yoluyla ve tabii üyelik şeklinde oluşturulması, ülkede demokrasinin tesis edilememesi ve iktidarın meşruiyet problemi yaşaması açısından kaçınılmaz bir sonudur. Bir ülke de demokrasiden bahsedebilmek için siyasi kanadın halk tarafından genel oy ile seçilmesi gerekmektedir. 1961 Anayasası ise bu demokratik hamlelerin aksine oluşturduğu ikinci bir meclisle vesayet kurumu oluşturmıştır. Tabii üyelik hakkı

ile mecliste bulunan senatörlere açıkça ülkenin ve egemenliğin “bekçisi” ve “vasisi” rolü verilmiştir.

Çift yapılı yeni meclisin hazırladığı anayasa 9 Temmuz 1961 yılında referanduma sunulmuş ve %61,7 oy oranıyla kabul edilmiştir (Erdoğan, 2008: 106-107). 1961 anayasası hazırlanış şekli göz önüne alındığı zaman demokratik bir anaya olarak nitelendirilemez. Seçimle iktidara gelen bir parti antidemokratik şekilde siyasetten elden çektilirip, ülkenin başbakanın ve 2 bakanın idam edildiği bir ülke de halkın tamamının korkup referandumda evet oyu vermesi beklenirken, Menderes’in idamından sonra halkta oluşan Menderes Kültü ’ne bağlılıktan dolayı, halkın büyük bir kesimi hayır oyu vermiştir. Menderes’in idamı halkta, orduya ve MBK’ya karşı bir öfke oluşturmuştur. DP partinin dağıtılmış olması, seçmen kitlesini çok geçmeden yeni bir siyasi liman arayışına itmiştir, bu liman daha sonra kurulacak olan Adalet Partisi olacaktır. 1961 Anayasası tanıdığı hak ve özgürlükler bakımından 1924 Anayasası’na görece daha ileri görünmektedir. Lakin bu durum anayasanın özgürlükler konusundaki açılımının yeterli düzeyde olduğunu göstermemektedir. Hazırlanan 1961 Anayasası ülkede bazı yeni kurumlar oluşturmuştur. Bunlardan biri 20 Temmuz 1961’de TBMM’nin üst kanadını oluşturması için kurulan Cumhuriyet Senatosu diğeri ise 11 Aralık 1962’de kanunla kurulan Milli Güvenlik Kurulu’dur. Yine aynı yıl yargıyı güvence altına almak için Yüksek Hâkimler Kurulu, radyonun tekelleşmesini engellemek için kurulan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve devletin keyfi faaliyetlerini engellemek için Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur (Akşin, 2016: 265). Cumhuriyet senatosu ile ilgili MBK’da yapılan görüşmelerde senatoya askeri vesayetın etki alanını artırması için yapılan tekliflerden biri; Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunmuş kişilerin senatonun tabii üyeleri arasına eklenmesi olmuştur. Askeri elitist zümre ülkenin yönetimine kendilerinden bir grup getirmiş ve bu grubu da daha fazla vesayetçi kimliğe büründürebilmek için kurdukları diğeri vesayetçi kurumlardan yardım almışlardır.

Darbeci cuntanın 1961 Anayasası ile kazandığı en önemli vesayet kanadı “cumhurbaşkanlığı” makamı olmuştur. 1961 Anayasası’na göre; Cumhurbaşkanı seçiminin her 7 yılda bir TBMM tarafından ve kendi üyeleri arasından üçte iki çoğunlukla seçilmesine ve Cumhurbaşkanının partiler üstü ve tarafsız olmasına karar verilmiştir. Bunun nedeni DP zamanında partili bir cumhurbaşkanı olması ve bu durumun askeri zümreyi vesayetçi anlayışları doğrultusunda rahatsız etmesidir. Cumhurbaşkanına, kabinenin diğeri üyelerini seçecek başbakanı atama görevi verilmiştir. Cemal Gürsel darbe sonrası ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. 1961 Anayasası’na göre ilk cumhurbaşkanı seçiminden sonra bu makamın askeri zümrenin kontrolü altındaki bir vesayet kanadına dönüştüğü görülmektedir. 1961, 1966 ve 1973 yıllarındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerine

bakıldığı zaman seçilen cumhurbaşkanlarının hepsinin asker kökenli kişiler olduğu görülmektedir. Aslında anayasada cumhurbaşkanlığı makamı için asker olma gibi şart yoktur bu durum askeri elitist zümrenin cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerine “de facto” olarak müdahalede bulunduğu göstergesidir. Cumhurbaşkanı her ne kadar törensel yetkilerle donatılmış olsa da bu durum, sivil iktidarın askeri vesayet altındaki bir makam tarafından kontrolü anlamına gelmektedir.

Kabul edilen ve işlemlerine başlayan 1961 Anayasası, 1924 Anayasası’nın 4. Maddesi olan “egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir” düşüncesinden vazgeçmiş, “egemenliğin yetkili organlar eliyle” gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Bu yasa değişikliği ile TBMM’nin milletin tek ve yegâne temsilcisi olduğu inancı, milletin egemenliğinin seçimle belirlenmemiş, üstten atanmış yetkili organlarca kullanılması gerektiği düşüncesine evrilmiştir. Oluşturulan yeni egemenlik anlayışı Cumhuriyet Senatosu’nun vesayetçi düşünce yapısının bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır, Cumhuriyet Senatosu seçilmemiş yetkili bir organdır. Bu durum devletçi elitistlerin anayasaya ekledikleri maddelerle sistem içerisindeki nüfuzlarını ve vesayetçi yapılarını güçlendirmiştir (Heper, 2018: 152). Devletçi elit kesim, DP ile birlikte yönetime gelen halk kesimlerinin kendileri karşısında güçlenmelerine, darbe ile karşılık vermiş ve darbe sonrasında hazırladıkları anayasa ile ülke içerisindeki geleneksel statülerini yeniden tesis etme girişimlerine başlamışlardır. Devletçi elitist zümrenin vesayetçi anlayış ile bir araya getirdiği kurucu meclis üyelerinin, oluşturduğu 1961 Anayasası’nın sisteme dâhil ettiği yeni kurumlar bu kesimin çalışma motivasyonunun ne olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Cunta yönetimi, demokrasiyi tesis edip, ülkeyi genel seçimlere götürdükten sonra, iktidarı seçimi kazanan sivil yönetime devredeceğini darbe bildirisinde belirtmişti. Nihayet 15 Ekim 1961 yılında genel milletvekili seçimleri yapılmış ve 1961 Anayasası nispi temsil sistemini getirdiği için seçim sonuçları nispi temsil sistemine göre, her partiye aldığı oy oranında sandalye vermiştir. Yapılan seçim sonuçları, DP liderlerinin idam edilmesine ve partinin kapatılmasına rağmen Menderes Kültü ’nün halkta hâlâ karşılık bulduğunu göstermektedir. Seçimlerde kendilerini DP’nin mirasçıları olarak adlandıran ve yeni kurulan 2 parti olan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi büyük oranda başarılı olmuştur. Seçim sonuçları (Tekin ve Okutan, 2011: 159):

- CHP %36,7 oy oranıyla 173 milletvekili,
- AP %34,8 oy oranıyla 158 milletvekili,
- CKMP %13,9 oy oranıyla 54 milletvekili,
- YTP %13,7 oy oranıyla 65 milletvekili.

Seçimlerden çıkan bu sonuçlar orduyu tedirgin etmiş ve DP ruhunun hâla var olduğunu göstermiştir. DP tabanın mecliste %60’tan fazla bir oy oranı alması MBK’yi memnun etmemiştir (zdemir, 1994: 154,156). Seçimlerden sonra cunta, İstanbul’da yaptığı toplantı sonrasında sivil yönetime geçme vaatlerini gerçekleştirmeyi reddetmiştir. Seçim sonuçları istedikleri gibi olmayınca, ordu içerisinde yeni hareketlenmeler başlamıştır. Harp Okulu komutanı Albay Talat Aydemir’in önderliğinde yeni bir askeri müdahale girişimi hazırlığı söylentisi ülkede yayılmıştır. Yüksek rütbeli subaylardan oluşan grup “21 Ekim Protokolü ”n hazırlamıştır. Buna göre; MBK lağvedilecek, yeni bir darbe yapılacak, siyasi partiler kapatılacak ve seçim sonuçları geçersiz kılınacaktı (Dursun, 2000: 93). Bu girişim İnönü’nün ve Grsel’in araya girmesiyle sona erdirilmiş, girişim hazırlığında bulunan subaylar emekli edilmiştir. İnönü’nün Grsel ile konuşması sonra siyasi partilerinde katılımıyla imzalanan “ankaya Protokolü” ile partiler Grsel’in cumhurbaşkanı seçilebilmesi için aday göstermemeyi kabul etmiştir (zdemir,1994:154-156). 26 Ekim’de cumhurbaşkanını seçmek için toplanan mecliste Grsel cumhurbaşkanı seçilmiştir, fakat sandıklardan 156 boş oy çıkmıştır. Bu oylar, kendi seçtiği adayı gösteremediği ve seçim sürecinin anti-demokratik olduğuna düşündüğünden dolayı AP milletvekillerine aittir (Akın, 2008: 84). Cumhurbaşkanlığı seçiminin ardından darbe sonrası ilk sivil hükümet CHP ve AP’nin birlikte kurduğu bir koalisyonla oluşmuştur. Askeri zümrenin bu olaylardan sonra iktidarı sivil yönetime bırakıp kışlasına geri döndüğü görünse de, gerçekte olan daha farklıydı. Askeri elitistler,1961 Anayasası ile siyaset ve halk üzerindeki “vasi-bekçi” rolünü pekiştirmiş ve DP döneminde kendileri aleyhine bozulan sistemi oluşturdukları vesayetçi kurumlarla restore ederek “yönetmeden hükmeden” unvanını tekrar tesis etmişlerdir (Bayram, 2001: 227). Yeni hükümet 1961 yılının Kasım ayında göreve gelmiş fakat DP’lilere Af Kanunu tartışmaları sonucunda çalışamaz hâle gelince, 1962 yılında İnönü’nün istifa etmesiyle dağılmıştır. Bu hükümetten sonra kurulan 3 hükümet de yine koalisyon hükümetlerinden olmuştur ve istenen başarı hiç birinde sağlanamamış, bu durum 1965 yılına kadar böyle devam etmiştir. Aydemir ve ekibinin darbe isteği sona ermemiş 1963 yılında darbe girişiminde bulunmuşlar ve radyolardan bildirilerini dâhi okumuşlardır. Fakat yaşanan silahlı çatışmalar sonucunda, bu girişim bastırılmış ve Aydemir ile Fethi Gürcan idam edilmiştir (Tekin ve Okutan, 201: 170). 10 Ekim 1965 yılına gelindiği zaman milletvekili genel seçimlerine gidilmiş ve 1961 yılında DP’nin mirasçısı olan AP’nin aldığı başarı katlanmış ve bu seçimlerde tek başına iktidar olacak kadar oy almıştır. Seçim sonuçlar (Tekin ve Okutan, 2011: 160):

- AP %52,8 oy oranıyla 240 milletvekili,
- CHP %28,7 oy oranıyla 134 milletvekili,
- MP %6,26 oy oranıyla 31 milletvekili,
- YTP %3,7 oy oranıyla 19 milletvekili,
- TİP %2,9 oy oranıyla 14 milletvekili,
- CKMP %2,2 oy oranıyla 11 milletvekili.

Süleyman Demirel'in yönetiminde AP tek başına iktidara gelmiştir. Ülkede o dönemde huzursuz bir toplum ve ideolojik kutuplaşmalar ve kavgalar artmaya başlamıştır. 1968'de dünyada pek çok ülkeyi etkisi altına alan öğrenci hareketleri Türkiye'ye de sıçramıştır. "68 Kuşağı" olarak adlandırılan bu hareketler, solcu gençler tarafından başlatılmıştır. 68 Kuşağının sembolik isimleri de bu dönemde ortaya çıkmaya başlamış, bu isimler: Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, Hüseyin İnan, Cihan Alptekin ve Yusuf Aslan gibi kişilerdir. Ülkede kendisini "sağcılar" ve "solcular" olarak ayırtıran ve 1970'den sonra düşmanlıklarının tavan yapacağı bir nesil yetişmeye başlamıştır. İslamcı gençlik de eylemlerine toplu namaz hareketleriyle başlamış ve sağ-sol çatışmalarının ilk işaretleri verilmiştir. Üniversitelerde boykot, gösteri ve kavgalar şiddetlenirken, ülke genelinde ise işçi hareketleri çoğalmaya başlamıştır. Ekonomik sorunlar bu kutuplaşma ve örgütlenmelerin fitilinin ateşlenmesine oldukça etki etmiştir. Dünyada 1960'ta başlayıp 1965 ve sonrasında büyüyen kapitalistleşme serüveni, tarım kesimini olumsuz etkilemiş ve Türkiye'de tarımla uğraşanların gelirleri azalırken, sanayi kesimi ise güçlendirmiştir. Hızlı sanayileşme Türklerin var olan tüketim anlayışlarını değiştirmiş ve ülke üretici kimliğinden tüketici bir toplum kimliğine dönmüştür. Devlet ülke de yaşanan bu olaylara çok fazla müdahalede bulunamamıştır. Çünkü o sırada Türkiye, dış siyasette birçok sorunla boğuşmaktaydı. 1960 yılında başlayıp giderek kanlı olaylara sahne olan Kıbrıs Meselesi 1964 yılında Türkler ve Rumlar arasında çatışmalara dönmüş ve Türkler 'in katledilmesi üzerine, Türkiye adaya müdahale kararı almıştır. Bu kararın ardından ABD, Başbakan İnönü'ye tarihe "Johnson Mektubu" olarak geçen sert ve küstah tavrılı bir mektup göndererek, Türkiye'nin adaya müdahalesi halinde NATO'nun desteğini alamayacağını söylemiş ve bu mektup Kıbrıs Harekâtının 1974 yılının Temmuz ayına kadar ertelenmesine neden olmuştur. Dış siyaset de bu kadar karışıkken 1960 darbesi sonucu ülkede çalkantılı bir siyasetin varlığı kaçınılmazdır. Darbe sonrasında basına ve üniversitelere tanınan özgürlükçü ortam birçok ideolojik düşüncesinin oluşmasına ve siyasallaşmasına fırsat sunmuştur. Halk her ne kadar darbe sonrası siyasete bir süre sırtını dönmüşse de bu ideolojik kutuplaşmalar ilgiyi tekrar o yöne çekmeyi başarmıştır.

1960 darbesi sonrası Türkiye’de neredeyse her ideolojik düşüncenin bir araya gelerek örgütlenmesi mümkün olabilmektedir. Ülkede birçok yeni siyasal parti kurulması da bu ideoloji özgürlüğüne bağlıdır. Radyonun küçük yerleşim yerlerine dâhi gitmesi, işçi partisi gibi küçük ölçekli partilerin ideolojilerini halka duyurmasını sağlamıştır. Ülkede ideoloji kökenli işçi, dindar, solcu gibi görüşlü partiler kurulmuştur. Darbeci cunta din konusunda her ne kadar baskıcı bir tavır takınsa da sivil yönetimlerle bu durum eskiye dönmüştür. Bu durumda pek çok siyasal aktör, iktidara gelebilmek için dindar kesimin desteğini sağlayacak, birçok dini görüşlü parti kurmuştur. Seçimlerden önce, ülkedeki bu kutuplaşmalar siyasi partilere de sıçramıştır. CHP’nin kendisini “ortanın solu” olarak tanılandırılmasından rahatsız olanlar partiden ayrılarak Güven Partisi’ni kurmuş, CKMP var olan kimliğini değiştirerek “Türk Milliyetçiliğinin” ön planda olduğu Milliyetçi Hareket Partisine dönüşmüş, Necmettin Erbakan ise İslami vurgunun ön planda olduğu Milli Nizam Partisi’ni kurmuştur. Bu kadar siyasi partinin kurulması ve ideolojilerin kutuplaşması ülke içerisindeki şiddet olaylarını tırmandırmıştır. Hatta ilerde işleneceği gibi TSK, 12 Mart 1971 Muhtırası ‘nın gerekçesini bu olaylar olarak gösterecektir (Zürcher, 2009: 366-381). Toplum bu çalkantılar içerisinde boğuşurken ülke 12 Ekim 1969’da milletvekili genel seçimlerine gitmiştir. Bu seçimlerde halk siyasetçilere güvenmediği ve inanmadığı için seçime halkın sadece %64,3’lük bir katılımı olmuştur. Seçim Sonuçları (Tekin ve Okutan, 2011: 161):

- AP %46,5 oy oranıyla 256 milletvekili,
- CHP %27,3 oy oranıyla 143 milletvekili,
- GP %6,5 oy oranıyla 15 milletvekili,
- BP %2,8 oy oranıyla 8 milletvekili,
- MP %3,2 oy oranıyla 6 milletvekili,
- YTP %2,1 oy oranıyla 6 milletvekili,
- TİP %2,6 oy oranıyla 2 milletvekili,
- MHP %3 oy oranıyla 1 milletvekili.

1969 seçimlerinde AP tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Demirel’i hükümeti kurmakla görevlendirmişse de kurulan hükümet uzun ömürlü olamamış, 1970 yılının Şubat ayında yapılan bütçe oylamasında AP’li 41 milletvekilinin aleyhte oy vermesi ve bütçenin reddedilmesinden dolayı Demirel başbakanlıktan istifa etmiştir. Demirel hükümeti kurmakla yeniden görevlendirilse de 12 Mart 1971 askeri muhtırası sonucunda tekrar istifa etmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 162).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra henüz meclis oluşturulmadan önce 4 Ocak 1961 tarihinde “TSK İç Hizmet Kanunu” çıkarılmış ve meşhur darbe sevicisi “35. madde” ile orduya “Cumhuriyeti iç ve dış düşmanlara karşı korumak ve kollamak görevi” verilerek 1960 Darbesi’nin kendisinden sonra oluşacak askeri müdahalelere örnek olması sağlanmıştır (Öngider, 2010: 41). Askeri zümre kendini halktan ve kurumlarından tecrit ederek kendi özerk alanını kurmuş ve vesayetçi elitist statükosunun bir daha bozulmaması için Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) gibi kurumlar kurarak bu durumu pekiştirmiştir. Bu yeni sistem ülkede askeri zümrenin sivil yönetimin egemenliğine tâbi olduğu bir sistemden, askeri zümrenin sivil siyaset üzerinde örtülü veya doğrudan denetim uyguladığı vesayetçi bir sisteme dönüşmesini sağlamıştır. Halkın seçimiyle demokratik bir şekilde başa gelen hükümet, askeri kesimi, memnun edemediği için devriliyor ve ülke siyasetindeki önemli lider kadro idam ediliyor, Türk demokrasisi için bu krizin etkileri hâlâ günümüzde dâhi devam etmektedir. Bu durumun kanıtının en güzel örneklerinden biri; Gürsel’in sağlık problemleri nedeniyle görev süresinin bitmesine 2 sene varken 1966 yılında görevini bırakıp ABD’ye tedaviye gitmesi esnasında yaşanmıştır. Gürsel’den boşalan cumhurbaşkanlığı makamı için anılan tek isim Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olmuştur. Hatta ne trajikomiktir ki DP’nin mirasçısı olan AP’nin lideri Süleyman Demirel Sunay ile bizzat görüşmüş ve cumhurbaşkanlığı teklifinde bulunmuştur (Arcayürek, 2007: 155). Lakin 1961 Anayasası’na göre cumhurbaşkanı olacak kişi meclis üyesi olmalıdır ve Sunay meclis üyesi değildir. Bu engel Cumhuriyet Senatosu’na verilen kontenjan senatör seçme hakkıyla aşılmış ve bu hak ile vesayetin tesisi araçsallaştırılarak sorun çözülmüştür. AP, o dönemde mecliste tek başına iktidardı ve istediği herhangi bir adayı yeterli sayıyla cumhurbaşkanlığına getirebilirdi. Demirel yıllar sonra yaptığı bir röportajda bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “*Yassıada mahkemesi kararları verildi ve milletin mahpusu olan, 10 sene başbakanlık yapmış olan merhum Menderes’i astılar. Merhum Polatkan’ı astılar... Şimdi bizim konuştuğumuz olay ‘1966 Cumhurbaşkanı seçimi’ 1961 hadiselerinden ‘idamlardan’ beş sene sonrasındır. Otuz sene sonrası değil, Öyle bir Türkiye düşünün... Halkın oylarıyla gelmiş bir başbakan asılmış...*” (Milliyet, 21 Temmuz 1989), sözleriyle askeri zümreden korktukları, için askeri vesayete boyun eğmek zorunda kaldıklarını açıklamıştır.

2.3.3. 1970’li Yıllar: 12 Mart Muhtırası ve Sancılı Demokrasi

2.3.3.1. 12 Mart 1971 Muhtırası

1971 yılının ocak ayına gelindiği zaman Türkiye birçok alanda kaosla boğuşmaktaydı. Üniversiteler eğitim yuvası işlevini kaybetmiş, direniş yuvalarına dönüşmüştü. Üniversite öğrencileri Latin Amerikan şehir gerillalarını örnek alarak banka soygunu yapıyor, ABD görevlilerini kaçııyor ve ABD’ye ait yerlere saldırılar

gerçekleştiriyordu, Neo-faşist öğrenci ve militan grupları hükümet karşıtı söylemlerde bulunan akademisyenlerin evlerini bombalıyordu. İşçiler sürekli greve gidiyor, fabrikalar ve üretim duruyordu. Kendisini İslami hareket partisi olarak gören Milli Nizam Partisi tabanı, saldırgan hareketlerde bulunuyor ve daha da ileriye giderek Atatürk'ü ve Kemalizm'i, açıkça reddediyordu, bu durum silahlı kuvvetleri öfkeliendirecek boyutlara kadar varmıştı(Ahmad, 2016: 175). Toplumsal ve siyasal yaşamda kutuplaşmalar çok keskin bir şekilde yaşanmaktaydı. 1980 yılına kadar Türkiye'de binlerce insan bu süreçte yaşamını yitirmiştir. Türkiye'de hâl öyle bir duruma gelmişti ki kardeşin kardeşe kıydığı kanlı bir dönem yaşanmıştır. 1971 yılının Mart ayına geldiği zaman Demirel Hükümeti ülkenin içinde bulunduğu kaos yüzünden çaresizdi ve söz konusu olayları engellemede yetersiz kalmıştı. 8 Mart 1971 yılında yapılan parti meclis grup toplantısında Demirel'in, partisinin de güvenini kaybettiği AP içindeki adamları sayesinde ordudaki paşalara iletili ve silahlı kuvvetler Demirel'in ve iktidardaki yönetici kesimin gitmesine karar verdi. 9 Mart 1971 yılında "9 Martçılar" olarak anılacak bir cunta kamuoyuna deşifre edilmiş ve 27 Mayıs 1960 darbesinin komutanlarından olan Cemal Madanoğlu ve Devrim Dergisi yöneticilerinden olan Doğan Avcıoğlu başkanlığındaki bir cuntanın ülke yönetimini ele geçirmek için darbe planladıkları iddia edilmiştir. 9 Martçılara göre 27 Mayıs Darbesi amacına ulaşmamıştı yeni bir müdahale için hazırlıklara başlayıp, darbeden sonra ülkeyi yönetecek olan darbeci kesimin "Devrim Konseyi" planları dâhi hazırlanmıştı (Hale, 2014: 236). 9 Martçıların amacı Türkiye'yi Suriye gibi uzun vadede askeri bir diktatörlüğe dönüştürmektir. 9 Martçıların faaliyetlerini MİT ve Cumhurbaşkanı Sunay önceden haber alarak, takip etmeye başlamış ve önlem almışlardır. Darbenin yapılacağı günlerde askeri kesim arasında görüş ayrılıkları oluşmasından dolayı bazı yönetici kadro son anda darbe girişiminden vazgeçmiştir. Üst düzey askeri komutanlar kendi bilgileri dışında hiyerarşiye uygun olmayan bir darbenin önüne geçebilmek için doğrudan yönetime müdahale yerine sert tonlu bir muhtıra yayınlanmasına, hükümetin istifasının istenmesine ve tarafsız partiler üssü birinin başbakanlığa getirilmesine karar vermiştir. 12 Mart 1971 yılında Hava, Kara ve Deniz Generalleri komutasındaki TSK, Cumhurbaşkanı Sunay'a ve 2 Meclisin de başkanlarına muhtırayı göndererek hükümetin istifa etmesini ve güçlü, halk ve ordu nezdinde itibarlı bir hükümetin kurulmasını talep etmiştir. Aksi takdirde TSK'nın doğrudan bir müdahaleyle ülke yönetimine el koyacağını bildirmişlerdir. Muhtıra, 12 Mart 1971 günü saat 13.00'te TRT radyolarından okunan bir bildiriyle halka da duyurulmuştur. Muhtıra Metni (Tekin ve Okutan, 2011: 179-180):

1. Parlamento ve Hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zarurî görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa kararlıdır.

Bilgilerinize.

Muhtıraya giden süreci hazırlayan faktörlerin en önemlilerinin toplumsal düzeni sağlama isteği ve yeni bir darbenin önlenmesi amacı olduğunu belirtebiliriz, çünkü Demirel Hükümeti'nin ülkede bozulan huzuru tesis etme ve siyasal terör olaylarını durdurmada yeterli olmaması, TSK'nın üst düzey komutanlarının fikir birliğine varmasını sağlamıştır. Sonunda Demirel istifa etmek zorunda kalmış, İnönü'nün bu duruma ve muhtıraya tepkisi sert olmuş ve Meclis Kürsüsü'nden şu açıklamaları yapmıştır (Tekin ve Okutan,2001: 181):

“Yüksek ordu kumandanları bir hükümetin değişmesini ve yeni kurulacak hükümetlerin kısa vadeli ve uzun vadeli ne gibi işler yapmaları lazım geldiğini düşünür, takdir eder ve yapılması lazım zaruri bir tedbir olarak teklif ve ısrar ederse, artık parlamento hayatının işlediği tasavvur olunamaz. Parlamento, Anayasa düzenidir. Kendi denetlenmesi, hükümetin düşürülmesi, kurulması usullerinin tayin olduğu yerdir...”

İnönü'nün itirazı durumu değiştirmemiştir. 12 Mart 1971 Muhtırası ülkede bir şekilde ilerleyen demokrasinin bir kez daha askeri zümre elinden sekteye uğramasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Gürler CHP milletvekili Nihat Erim'in partiden istifa etmesine ve partisiz bir milletvekili olarak başbakanlığa getirilmesine karar vermiştir. Erim başbakanlığında ülkede teknokrat bir hükümet kurulmuş ve Türkiye'nin “ara rejim” dönemi ve Türkiye demokrasisinin “güdümlü demokrasi” dönemi başlamıştır. Baskıcı bir askeri zümre altında bulunan ve doğrudan müdahale

yönteminden çekinen AP ve CHP Erim başbakanlığında yeni kurulan hükümete bakan vermeyi kabul etmişlerdir. Demirel Erim Hükümetine verdikleri desteği şu sözlerle açıklamıştır; “*Şimdi, geliyor size kumanda heyeti muhtıra veriyor, diyor ki: parlamento ve hükümet süregelen tutum ve davranışlarıyla memleketi uçurumun kenarına getirdiler, Atatürk’ün istediği reformları yapmadılar, anayasanın istediği şeyleri yapmadılar. En kısa zamanda bu hükümetin gidip yerine güvenilir kişilerden kurulu bir hükümet gelmesi. Bu yapılmadığı takdirde İç Hizmet Talimatının işleyeceği, [söylendi] (...) Şimdi, düşündük taşındık ki Cumhurbaşkanı dedi ki: ‘Beni aştılar’. Nereye gideceğiz? Hükümet, gelin, kardeşim, bizim yapacağımız bir şey var: ‘Ey Genelkurmay Başkanı, gel, bizi al buradan’. O zaten almayı kafaya koymuş (...) Biz dedik ki: ‘Ya, bu Parlamentoyu biz kapattırmayalım. Parlamento açık dursun, biz burada birtakım işleri gene yaparız’. Benim yaptığım en önemli hadiselerden birisi o Parlamentoyu kurtarmaktır.*”(Erkanlı,1972: 365). Yaşananlardan da anlaşılıyor ki rejimin adı her ne kadar hâlâ demokrasi de olsa, 1970’ler askeri elitist zümrenin yönettiği bir dönemdir. Parlamento feshedilmemiş, anayasal düzen kaldırılmamış ama askeri seçkinci zümre bunlara rağmen vesayet anlayışını bu muhtırayla güçlendirmeyi başarmıştır. 12 Mart Muhtırası’ndaki 2. ve 3. Madde ile askeri seçkinci zümre kendisine atfettiği “ülkenin kurucusu” ve “ülkenin koruyucusu” zihniyetiyle, doğrudan yönetime el koymak yerine “ülkenin muhafızı” olarak arka planda parlamentoyu istediği gibi şekillendirerek yine parlamento eliyle istediği yönetimi tesis etmeyi başarmıştır. Bunların örneği MGK’ya kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin Kurulması ve bu mahkemelerle birlikte yargı bağımsızlığının zedelenmesi ve hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasıdır (Koçak, 2001: 166). TSK, 1961 Anayasası’nın sözde özgürlükçü havasını, anayasa üzerinde 1971 ve 1973 yıllarında yaptığı revizeler ile daha vesayetçi bir görünüme kavuşturmuştur. Bu anayasa değişiklikleri askeri yargıya sivil yargıdan daha fazla müdahale alanı vermiştir. Askeriye’nin harcamalarının denetlenmesi zorlaştırılmış ve bu uygulamalar TSK’nın daha fazla merkezileşmesini ve özerkleşmesini sağlamıştır (Bayramoğlu, 2006: 82). Yeni kazandığı ayrıcalıklar askeri zümrenin vesayet anlayışını beslemiş ve halk üzerinde daha fazla vasi rolüne bürünmesine neden olmuştur. Demirel’in devletçi elitist kesimiyle alakalı yaptığı bir tespit ordunun vesayetçi anlayışı neden bu kadar benimsediğini açıklar konumda “*Devrimci-Yol vesaire gibi birtakım cereyanlar var, o cereyanlar ordunun içerisine girmiş. Bakın, burada çok önemli bir olay var. Bizim demokrasimizde elit, halkı beğenmiyor. Elit, sistemi de beğenmiyor. Yani daha pratik çözümler arıyor, yeni metotlar arıyor, yeni şeyler arıyor ve onları sistemden önce koyuyor orta yere. Şöyle beğenmiyor: Yassıada’da hâkim birisine dedi ki “Otur, otur,*

cahil oy çoğunluğunun mümessili!” Halkı beğenmiyor adam. Elit, halkı beğenmiyor. Bizim demokrasimizdeki sıkıntı o (...) Halk da eliti beğenmiyor, halk da beğenmiyor.”(Milliyet, 19 Mart 1971). Demirel’in bu sözleri Türk Siyasetinde ezelden beridir var olan merkez-çevre ayrışmasını ve seçkinci elitist zümre ile halk arasındaki çekişmeyi özetler mahiyettedir.

Muhtıradan bir süre sonra toplumsal kaos ve siyasal istikrarsızlıklar tekrar baş göstermiştir. Yapılan seçimler herhangi bir partinin tek başına iktidara gelmesine yetmemiş ve ülke koalisyon hükümetlerinin elinde tekrar çekıştırilmeye başlanmıştır. Siyasal istikrarsızlıklar gençlik hareketlerinin de önünün alınamaz bir biçimde tırmanmasına neden olmuştur.

2.3.3.2. 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrası Dönem

12 Eylül Muhtırası ’nın Türkiye’ye verdiği en büyük zarar ülkedeki siyasi istikrarı bozmasıdır. Muhtıradan önce AP tek başına iktidarken, muhtıra ile ülkede diğer alanlarda olduğu gibi siyasi alanda da istikrar bozulmuş ve mecliste hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayıp hükümeti tek başına kuramamıştır. Ülke 1980 darbesine kadar koalisyonlarla yönetilmek zorunda kalmış ve 1973 seçimlerinden 1980 yılına kadar ülkede 7 hükümet kurulmuş ve hiç biri kalıcı, istikrarlı bir tutum sergileyememiştir. Koalisyonlar ve siyasetçiler uzlaşamamış, mecliste partiler birbirlerine üstünlük sağlama yarışından, yasama erkinin işlemlerini yapamaz duruma gelmişlerdir. İstikrarlı ve yeterli güce sahip bir yasama ve yürütme erkinin ülkede olmayışı, ülkeyi her alanda kaotik bir uçuruma sürüklemiştir (Dursun, 2004: 17-18). Ülkede zaten 1961 Anayasası’ndan kalma egemenlik sorunu vardı, bürokrasi, iktidar ve meclis, demokratik olarak halka ait olması gereken “egemenlik erkine” hep beraber ortak olmuştu. Ülkede bürokrasi dâhil her alanda bölünmeler yaşanmış, bürokrasi; askeri ve sivil bürokrasi olarak ikiye ayrılmış ve birbirleri üzerinde vesayet kurma yarışına girmişlerdi. Bürokrasi, bu bölünmeyle de yetinmemiş iktidara gelen her partinin bürokrasiyi kendi görüşleri doğrultusunda şekillendirmek istemesi sonucunda, birçok resmi kuruluş (polis, öğretmen, memur vb.) birbirlerine düşman kutuplara ayrılmıştır(Evren, 1990: 331). Parlamenter hükümetlerle yönetilen ülkelerde cumhurbaşkanlığı makamı, hükümet kurulamadığı ve mecliste kaos yaşandığı durumlarda tarafsız ve partiler üssü konumuyla hükümet bunalımını önlesin diye vardır. Lakin o yıllarda cumhurbaşkanları kendilerinden beklenen misyonları yerine getirememiş, hatta 1980 yılında yaşanan cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan kriz de, 80 darbesine meşru bir dayanak daha vermiştir.

70’li yıllarda ülke siyasi alanda olduğu gibi sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda da kaosun pençesinde can çekişiyordu. Ülkede demokrasi kültürünün kurumsallaşamaması siyasi sistemi iflas ettirmişti. Mecliste partiler birbirleriyle

diyalog kuramıyor, gerginlik tırmanıyor ve partiler daha keskin şekilde kutuplaşıyordu. İktidarda istikrarın sağlanamamasından dolayı, yönetimde oluşan boşluk sokaklara taşmıştı. Sosyal hayatta vatandaşlar sağ-sol diye kutuplaşmış ve şiddet olayları önlenemez bir şekilde tırmanmıştır. “1 Mayıs Katliamı, Sivas, Çorum, Kahramanmaraş, Malatya ve Bingöl”de kültürel şiddet olayları ve katliamlar yaşanmıştır. Şiddet ve çatışma ortamı o kadar fazlalaşmıştır ki ülkeye iç savaş havası hâkim olmuştur (Fedayi, 2011: 514). 1970’lerin ortalarında işçi sınıfının giriştiği mücadeleler ve sağ- sol çatışmaları her geçen gün ivme kazanmış, ülkedeki kaos büyümüştür. Cinayetler sağ-sol grupların dışına taşmış, ülkenin tanınan isimlerine kadar yönelmiş bu durum halktaki kaygı ve korkuyu büyütülmüştür. 1979 yılının 1 Şubat günü Milliyet Gazetesi Grubu’nun genel yayın yönetmeni ve başyazarı Abdi İpekçi öldürülmüştür. 1980 darbesine kadarki süreçte ülkedeki bu terörizm olaylarından binlerce kişi yaşamını yitirmiştir Ülke sağ-sol, Alevi-Sünni ve kürtcülük adına yapılan terör eylemleri yüzünden içerisinden çıkılamayacak bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Kürtcülüğü savunduğunu söyleyen teröristlere karşı girişilecek faaliyetler hakkında Ecevit ve askeri zümre arasında görüş ayrılığı yaşanmış ve Ecevit’in ılımlı tavrından dolayı ordu ve hükümetin ilişkileri gerilmiştir (Dursun, 2004: 201-204). 1980 Darbesi’nden sonra hazırlanan 82 Anayasası’nın başlangıcında “Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı” ifadesi dönemi özetler mahiyettedir. 1971 muhtırasının nedeni olan ülkedeki anarşi ve kardeş kavgası ortamı 1980’lere kadar ivme kazanarak hızlanmıştır. Muhtıra ile vesayetçi yapının demokrasiyi kesintiye uğratarak “üzerine şal örtmesi” de işe yaramamış terör durdurulamaz bir hâl almıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 188).

Ülkede hızlı bir gecekondulaşma süreci başlamış, köylerden şehirlere göç artmış ve oluşan sorun ve taleplere iktidarın çözüm sunamaması var olan krizleri büyütmüş ve ülkenin içinde bulunduğu darboğaz gün geçtikçe artmıştır. 1975’den 1980 darbesine kadar olan süreç ülke ekonomisinin çöküşünün hızlandığı yıllar olmuştur. Dünyadaki petrol krizi ekonomiyi olumsuz etkilemiş, ülkedeki döviz sıkıntısı yüzünden petrol yeteri kadar getirilememiş ve bundan dolayı, kaloriferli daireler ısınamamış, benzin istasyonlarının önünde uzun kuyruklar oluşmuş, ulaşım ve trafik durma noktasına gelmiş, fabrikalar sadece kapasitelerinin %30’u oranında çalışabilmiş, döviz ile getirilen ürünler bitme noktasına gelmiş, karaborsacılık almış başını gitmiş, zamlar peş peşe gelmeye başlamış ve enflasyon vatandaşın başını döndüren bir hızla yükselmiştir. Şeker, tüp gaz, margarin gibi temel ihtiyaç maddelerine ulaşabilmek için oluşturulan uzun kuyruklar ve karaborsacılık yeşilçam sinemasına dâhi konu olmuştur. 70’lerin ekonomik darboğazını en iyi Başbakan Demirel’in meşhur “70 cente muhtacız”

sözü açıklamaktadır (Tekin ve Okutan, 2011: 190). 1979 yılında Demirel tarafından başbakanlık müsteşarlığına atanan Turgut Özal'a yeni bir ekonomik istikrar paketi hazırlama görevi verilmiş, Özal, IMF'nin Türkiye için hazırladığı ekonomi programını 1980'te 24 Ocak Kararları adıyla kamuoyuna duyurmuş ve IMF'nin Türkiye üzerindeki isteklerini içeren kararları ile Türk ekonomisi tek taraflı olarak yabancı sermayenin güdümüne girmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 184-185).

Ecevit'in 12 Mart 1971 yılında yasaklanmış olan haşhaş Ekimine 1975 yılında izin vermesi, Yunanistan'la yaşanan Ege Adaları sorunu ve Kıbrıs'ta EOKA'cıların Türkleri katletmesi üzerine 20-22 Temmuz ve 14-16 Ağustos 1974 tarihlerinde "Ayşe tatile çıksın parolasıyla" Kıbrıs Barış Harekâtı düzenlenmesi neticesinde, ABD Türkiye'ye ambargo uygulamış ve kötü olan ekonomi daha da olumsuz etkilenmiştir (Özdemir, 2007: 271-272). Türkiye 1960 tarihinde imzalanan Garanti Antlaşması'nın kendisine tanıdığı hakları kullanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır. Güvenlik Konseyi'nin çağrısıyla 22 Temmuz'da ateşkes ilan edilip Cenevre'de görüşmeler yapılmış ve yapılan görüşmelerden sonuç alınamayınca 14 Ağustos'ta 2. Harekât başlamış ve 16 Ağustos'ta yeni bir ateşkes kararıyla harekât sona ermiştir. Türkiye Batı ve Yunanistan'la yıllarca Kıbrıs sorunu eksenli bir politika izlemiş ve izlemeye devam etmektedir. Dünyada yaşanan uluslararası gelişmeler de 80 darbesine giden sürece, darbeciler açısından hukuki zemin hazırlamıştır. 1973 yılından itibaren hükümetler günü kurtarmaya yönelik işlemler yapmış ve dış politikada etkin ve istikrarlı bir siyaset uygulayamamışlardır. 28 Aralık 1979 tarihinde Sovyetler 'in Afganistan'ı işgal etmesi ve aynı yılın şubat ayında İran'da kurulan Batı'ya kapalı rejim, bölgede ciddi bir güvenlik sorunu teşkil etmiş ve bu durum Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemini, Batı'nın fark etmesini sağlamıştır. Türkiye içteki kaos ortamını yönetmeye çalışmaktan, Batı için kazandığı önemi fark edememiş ve uygun politikalar üretememiştir (Dursun, 2004: 70). Yine aynı yıllarda Ermeni terör örgütü ASALA tarafından Türk diplomatlarına karşı terör eylemleri gerçekleştirilmiş; 21 ülkenin 38 kentinde, 39 silahlı, 70 bombalı, bir de işgal şeklinde 110 terörist saldırı yaşanmış ve saldırılar neticesinde 42 diplomatımız vefat ederken, 15 vatandaşımızda yaralanmıştır (Şimşir, 2000: 78). Yurtdışındaki topraklarımızda da tıpkı yurt içinde olduğu gibi terör ve şiddet olayları oldukça yoğun yaşanmıştır.

12 Eylül Darbesi'nden önce 21 Aralık 1979 günü Kenan Evren ve komuta kademesi darbeden önce uyarı niteliğinde bir mektup yazma kararı vermiş ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e 27 Aralık 1979 tarihinde, 2 Ocak 1980 tarihinde ise Demirel ve Ecevit'e mektuplar iletilmiştir (Evren, 1990: 340). Açıkça bir muhtıra olarak adlandırılabilen bu mektuplarda; ülkenin içine

düştüğü kaos ortamından çıkabilmesi ve terör sorunun halledilebilmesi için başta anayasal kurumlar olmak üzere devletin bütün makamları işbirliği içinde çalışmaları için göreve davet edilmiş ve biran önce siyasi aktörlerin, “milli menfaatler, “Anayasanın ilkeleri” ve “Atatürkçülük” düşüncesi etrafında bir araya gelerek anayasal oluşumlara yardımcı olmaları istenmiştir. Askeri zümre bu mektupla bir sonuç alamayacağını farkındaydı ama bu mektup gerçekleşecek darbe için meşru bir zemin hazırlamıştır. Evren hatıralarında verdikleri muhtıra hakkında bir beklentilerinin olmadığını “*Bu mektubun bir yarar sağlayacağı inancı içerisinde değildim. Göreceksiniz hiçbir şey düzelmeyecektir. Ama biz bu görevimizi de yerine getirelim ki ileride tarih bizi bu yönden tenkit etmesin*” sözleriyle dile getirmiştir (Evren, 1990: 330). Verilen uyarıya rağmen meclisteki partiler siyasi polemiklerine devam ediyor ve gönderilen mektubun kendi şahıslarına ve partilerine değil de diğer partilere gönderildiğini belirtiyorlardı. Ülkenin ve meclisin bu kaotik durumu 12 Eylülcülerin, ülkedeki otorite boşluğunun oluşturduğu sorunları arkalarına alarak darbe yapmasını kolaylaştırmıştır. Türk siyasal hayatının en istikrarsız dönemi böylece darbe ile kapanmıştır. Şüphesiz ki hiçbir demokratik rejimde halkın iş başına getirdiği sivil iradenin askeri elitist zümre tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale yapılarak ele geçirilmesi hiçbir koşulda meşru sayılamaz, lakin 12 Eylül öncesinde ülkenin durumu, komplo teorisyenlerini haklı çıkarırcasına darbe için meşru zeminler hazırlamıştır. Ve Türk halkı 12 Eylül 1980 sabahı radyolarından bir kez daha darbe bildirisini dinlemiştir.

2.3.4. 1980’li Yıllar: 12 Eylül Darbesi ve Neo-Liberal Demokrasi

2.3.4.1. 12 Eylül 1980 Darbesi ve Askeri Rejim Dönemi (1980-1983)

12 Eylül 1980 tarihinde saat sabah 04.00 civarı Türk Halkı radyolarından “Yüce Türk Milleti” sözleriyle başlayan TSK tarafından yayınlanan 1 numaralı bildiriye dinlemiştir. Bu bildiriyle demokrasi ve kurumsallaştırıcı araçları 1983 yılındaki genel seçimlere kadar rafa kaldırılmış ve bu döneme literatürde “12 Eylül Rejimi” denmiştir. 1980 yılına gelinceye kadar ülkedeki iç karışıklıkların artması, cumhurbaşkanı seçilememesi, yaşanan şiddet olayları ve ülke içinde ve dışında yaşanan ardı arkası kesilmeyen terör olayları TSK’nın darbe hazırlığına meşru zemin hazırlamıştır. Askeri zümre, sivil siyasetin düzeleceğine ve ülkede huzur ortamının tesis edileceğine dair umudunu kesmiş, sivil yöneticiler ise askeri zümrenin bu huzursuzluğunu göremeyecek kadar birbirleriyle ve iç siyasetle boğuşur duruma gelmiştir. 1980 yılının Eylül ayında Türkiye her alanda anarşinin kol gezdiği, ekonominin çöktüğü, enflasyon ve sürekli gerçekleşen işçi grevleriyle iş yapamaz bir ülke hâline dönüşmüştür. Halk, siyasetten ve siyasetçilerden 10 yıllık süre zarfında yaşananlardan dolayı umudunu kesmiş ve

ekonomik sıkıntıları bir kenara bırakarak, canının derdine düşmüştür. Darbeci komutanlar halka verdikleri “sizin can güvenliğinizi biz sağlayacağız” sözleriyle yönetimi ele geçirmekte hiç zorlanmamıştır(Karaca, 2004: 62).Askeri elitist zümre, ülke bu duruma gelmeden önce sivil siyasete yardım etse, anarşiyi bitirmek için gücünü o zaman kullansa, işler rayına girer miydi bilinmez ama darbeyi yapan zihniyetin demokrasiyi rafa kaldırıp vesayetçi yapısını ülkede tesis etmek için tüm şartların olgunlaşmasını beklediği ve ülkenin en bitmiş, en tükenmiş anına kadar gücünü ortaya koymayıp, halkın kendisini kurtarıcı olarak görmesinin zamanlamasını çok doğru yaptığını söyleyebiliriz. Bu nedenle halktan ya da herhangi bir sivil toplum kuruluşundan karşıt bir ses çıkmamış, müdahale olmamış ve darbeci zihniyet halkın desteğini arkasına almıştır. 12 Eylül 1980 yılında, sabahın erken saatlerinde başlayan adına “Bayrak Harekâtı” denen bir darbe ile sivil yönetime el koyulmuştur (Turan, 2007: 53). Darbeden önce tanklar önceden belirlenen yerlerine konuşlandırılmış, Türk Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), Türkiye Postanesi (PTT), Emniyet Genel Müdürlüğü gibi kritik kurumlar askeri personeller tarafından devralınmış ve ülke genelinde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir (Yetkin, 2006: 97). Darbenin ardından askeri zümre birimleri, işlemlerini resmîyete dökerek teker teker bildiriler yayınlamıştır. Kenan Evren, TV’den yaptığı konuşmasında, darbeyi ve nedenlerini halka anlatmış ve TSK’nın darbeyi 1978 yılından beri tertiplelediğini ve darbe sonrası yapılacaklara kadar her şeyi planladıklarından bahsetmiştir. Evren’in 1 numaralı bildirisi;

“Aziz Yurttaşlarım;

Bir defa daha belirtiyorum ki; Silahlı Kuvvetler aziz Türk Milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi (azalmaya) azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır.

Komutan, subay, astsubay ve erler olarak hepimiz vatan ve milletin refah ve mutluluğu uğruna her şeyimizi, bu arada hayatımızı dahi seve seve feda etmeye hazırız. Memlekette her zaman bulunabilen ve özellikle son zamanlarda çoğalan kötü niyetli birçok kişi ve kuruluşlar sizlere yalanlar düzerek, bunun aksini söyleyebilecekler ve menfi propagandalara başvurabileceklerdir. Bunlara asla inanmayınız. Bütün uygulamalar milletin gözü önünde yapılacaktır.

Kıymetli Vatandaşlarım;

Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetlerine ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacaktır.

Yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşlarımın tahriklere kapılmaksızın sükûnet içinde yayınlanacak bildiriler doğrultusunda hareket etmelerini ve ikinci bir bildiriye kadar sokağa çıkmamalarını rica ederim.

Vatandaşlarımın birbirlerinin hak ve hukukuna saygılı olmalarını, sevgi içinde kırılganlıklarını unutmalarını, hepimizin bu mübarek topraklar üzerinde aynı haklara sahip bir Türk vatandaşı olduğumuzun idraki içerisinde olarak yeni yönetime yardımcı olmalarını vatanperverlik ve asil karakterlerinden bekler, mutlu ve aydınlık yarınlar dilerim."

Evren okuduğu bildiride;

- Devletin varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik saldırıların yoğunlaştığından,
- Anayasal kurumlar ve devlet organlarının işlemez duruma getirildiğinden,
- İrticai fikir, düşünceler ve sapık ideolojiler, devlet kurumlarını, işçi örgütlerini ve siyasi partileri etkileri altına alarak ülkeyi iç savaşın eşiğine getirdiğinden,
- TSK, İç Hizmet Kanunun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini, Türk Halkı adına yerine getirebilmek için, emir-komuta zinciri içerisinde ülke yönetimine bütünüyle el koyulduğundan,
- Bayrak Harekâtı'nın amacının; ülkenin bütünlüğünün ve devletin otoritesinin yeniden sağlanması ve demokratik sistemin işlemesine mani olan tüm engelleri ortadan kaldırmak olduğundan,
- Bu doğrultuda parlamento ve hükümetin feshedildiğinden, milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırıldığından,
- Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edildiğinden, yurt dışına çıkışların yasaklandığından ve yeni bir emre kadar saat 17.00'den sonra sokağa çıkma yasağı getirildiğinden de bahsetmiştir (Akşin, 2007: 31).

1980 darbesi 60 darbesinden farklı olarak emir-komuta zincirine ve hiyerarşiye bağlı olarak bir düzen içerisinde gerçekleştirilmiştir. 1980 darbesini gerçekleştiren askeri zümre ortak bir isim altında toplanarak kendilerine Milli Güvenlik Konseyi (MGK) ismini vermiştir. MGK'yı oluşturan zümre; Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri

Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşmuştur. Devletin ve MGK'nın başına Evren geçmiş ve tüm görev ve yetkileri kendisinde toplamıştır. MGK getirdiği kuralları ve verdiği emirleri "Bildiri" ve "Karar" şeklinde numaralandırmıştır (Tanör, 2007: 31). Yayınlanan kanun ve kararlarla MGK varlığını meşru bir zemine dayandırmaya çalışmıştır. İllerde oluşturulacak sıkıyönetim komutanlıkları için atamalar yapılmış ve atanan askeri zümreye duruma göre tüm önlemleri alabilme yetkisi verilmiş, ülkeden çıkışlar yasaklanmış, Türk Hava Kurumu ve Kızılay gibi kuruluşlar hariç tüm derneklerin faaliyetleri durdurulmuş, DİSK ve MİSK işçi sendikaları kapatılmış, Emniyet Genel Müdürlüğü Jandarma Genel Komutanlığının emrine verilmiş ve MGK kendini ve kararlarını güvence altına alabilmek için sıkıyönetim askeri mahkemelerini kurmuş ve bu mahkemelerde emirlere aykırı hareket edenler yargılanmıştır. Meclis ve Demirel hükümeti feshedilmiş, siyasetçiler ve parti liderleri tutuklanmış, bazıları ise sürgüne gönderilmiş, boşalan tüm demokratik kurum ve makamlara emekli ya da aktif görevde bulunan askerler atanmış ve emekli bir amiral olan Bülent Ulusu, kurulan yeni vesayetçi askeri rejimin başbakanı olmuştur (Yetkin, 2006: 97). Ulusu 'nun başbakanlığında üyeleri ağırlıklı olarak askeri kökenli ve sağ eğilimli kişilerden oluşan bir bakanlar kurulu oluşturulmuş, 24 Ocak Kararları'nın sahibi olan Turgut Özal başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Kurulan yeni iktidarda MGK yasama organı, Bakanlar Kurulu ise yürütme organı olarak görev yapmıştır.

Darbe gerçekleşikten ve gerekli asayiş sağlandıktan sonra prosedür kısmı bitmiş ve ülkede MGK tarafından yeni bir düzen inşa edilmeye başlanmış ve bu süreçte binlerce insan sıkıyönetim mahkemeleri tarafından tutuklanmış, işkencelere maruz kalmış ve pek çok kişi idam edilmiştir. Yapılan tutuklamalar için cezaevleri yeterli gelmeyince askeri kışlalar bile cezaevine dönüştürülmüştür. Suçları ispatlanamasa da binlerce kişiye yargısız infaz yapılmış ve uzun yıllar insanlar işkencelere maruz kalmıştır. Vatandaşların yargıya başvurarak hakkını arama hakkı kısıtlandığı için, hak arama özgürlüğü yolu kapatılmıştır (Tanör, 2007: 32-35). Binlerce kişiye yurtdışına çıkma yasağı getirilmesine rağmen 30.000 kişi yurtdışına siyasi mülteci olarak kaçmış, 14 binden fazla kişinin vatandaşlıkları iptal edilmiş, binlerce memur görevden kovulmuş, filmler, gazeteler, dergiler ve kitaplar sansürlenmiş, tüm sosyal gruplar dağıtılıp, kapatılmıştır (Değirmenci, 2011: 29). Darbenin sonuçlarından en çok etkilenen kesimlerden biri de üniversiteler ve aydın zümreler olmuştur. Üniversitelerin özerklik statüleri merkezileştirilerek kaldırılmış ve Yüksek Öğretim Kurumu'na (YÖK) bağlanmış ve böylece üniversiteler ve akademisyenler kontrol altına alınmıştır. Ülkenin her yerinde ilan edilen sıkıyönetim ve uygulanan orantısız güç ile askeri zümre tüm ülkede egemen konuma gelmiştir. Orantısızca uygulanan güç ve baskı ile ülkedeki sivil toplum kuruluşları olan gençlik örgütleri, sendikalar

ve siyasal yapılanmalar teker teker kapatılmıştır. 12 Eylül darbesi ile en çok çiğnenen ve ihlal edilen haklar; yaşama hakkı ve kişi dokunulmazlığı olmuştur. Yapılan baskı ve uygulanan orantısız güç nedeniyle 1980 darbesi, 27 Mayıs'tan farklı olarak Batı Avrupa demokrasilerinden ve insan hakları örgütlerinden ciddi anlamda büyük tepkiler görmüştür (Hale, 2014: 298). Cunta bu tepkilerden ve ülke içinde oluşacak ayaklanmalardan çekinmiş ve bu doğrultuda da baskılarını artırmıştır. Askeri rejimi en çok korkutan kuruluşlardan biri de DİSK olmuştur, darbe yapıldığı günlerde yüz binlerce işçi grevdeydi ve bu büyük güç DİSK'in elindeydi, DİSK'in bir çağrısı ile tüm işçiler greve katılıp TSK'ya karşı bir direnişte bulunabilirdi. Bu durum, zaten kötü hâlde olan, ülke ekonomisini daha da büyük bir çıkmaza sokabilirdi. Darbeci cunta ekonominin kötü gidişatından korksa da 1980 darbesinin ülkeye yaşattığı ekonomik kaybın 50,4 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. MGK halkı teskin etmek için; “Türkiye’de ülke genelinde anarşi ortamı ve siyasi istikrarsızlık bittiğinde, tüm şartlar olgunlaştığında ve sivil hayat normale döndüğü zaman ülkede demokrasi kaldığı yerden devam edecektir.” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Karaca, 2004: 63).

12 Eylül 1980 darbesinin ardından iktidardaki askeri zümrenin uyguladığı şiddet ve baskıcı rejim devam ederken, TSK kurduğu düzenin meşruiyetini sağlamak amacıyla yeni bir anayasa hazırlığına girişmiş ve bu anayasa, askeri vesayetçi yapı için en önemli restorasyon çalışması olmuştur. Anayasanın oluşturulması için kurucu bir meclise ihtiyaç vardı, bunun için kurucu meclis hakkında bir kanun çıkarılmıştır. Kurucu meclisin görev alanı yeni rejimin anayasasının ve yasalarının iskeletini oluşturmak ve TBMM tekrar açılana kadar yasama yetkisini elinde bulundurmaktır olmuştur. Kurucu Meclis, MGK ve Danışma Meclisi (DM) olarak iki kanatlı bir yapıda oluşmuş ve aralarında eşitlik değil hiyerarşik bir yapı tesis edilmiş, DM'nin üyeleri MGK tarafından belirlenmiş ve danışma görevi verilmiştir. Anayasa hazırlama ve yasa çıkarmada son söz hakkı MGK'da kalmıştır. DM, 160 üyeden oluşmuş ve en önemli üyelik şartı darbe öncesi herhangi bir siyasal partiye üye olmamak olmuştur (Tanör, 2007: 42). DM 16 Ekim 1981 tarihinde ilk toplantısını gerçekleştirmiş, DM içinden 15 üye seçilerek Anayasa Komisyonu oluşturulmuş ve anayasa hazırlığına başlanmıştır. Anayasa yapım sürecine kurucu meclis gibi, kurucu referandum yöntemleri de dâhil edilmiştir. MGK yönetimdeki konumunu daha da güçlendirmek ve anayasadan sonra yapmayı planladığı seçimlerde kurulacak sivil yönetim üzerindeki vesayetçi etkisini güçlendirebilmek için anayasa sürecinde aceleci davranmamıştır (Özbudun, 1993: 49-53). 1982 Anayasası'nda, 1961 Anayasası ile oldukça farklı bir anayasa anlayışı benimsenmiş, 1961 Anayasası “kurumsallaşmaya” önem veren bir anayasa yapım süreci başlatırken, 1982 Anayasası'nda “sınırlı katılım” ve daha güçlü bir iktidar anlayışından kaynaklı daha “dar bir politika” anlayışı benimsenmiştir. 1961 Anayasası temsil açısından daha

sosyal ve özgürlükçü bireye kıymet veren bir anayasa görüntüsü sunarken, 1982 Anayasası daha fazla bürokrasiyi ön plana çıkaran, bireye değil devletin üstünlüğüne vurgu yapan bir anayasa olmuştur (Dursun, 2008: 421-425). 17 Temmuz 1982’de hazır olan anayasa taslağı demokratik bir anayasa olmak bir yana başkanlık anayasası özellikleri taşımış, yürütme kanadını güçlendirip, cumhurbaşkanının yetkileri artırılmış, temel hak ve hürriyetler anayasa ile güvence altına alınmakla birlikte kamu düzenin bozulması ve milli güvenliğin tehlikeye girdiği noktalarda sınırlandırılabilir şekilde oluşturulmuş, geçici bir madde ile Evren’e cumhurbaşkanlığı yolu açılmış, bireye ve topluma karşı devlet güçlendirilmiş, devleti sisteminde; siyasal organlar yargıya karşı, yasama yürütmeye karşı, cumhurbaşkanı hükümete karşı, merkezi yönetimler yerinden yönetimlere karşı güçlendirilmiştir (Yetkin, 2006: 174). 1982 Anayasası siyasal hayatı ve siyasi aktörleri denetleyebilmesi için yargıyı üst düzey yetkilerle donatmış ve verilen bu yetkiler yargı sisteminin politik hayat üzerinde bir denetim mekanizmasına dönüşmesine neden olmuş ve yargı sistemi İslamcı, Kürtçü ve Aşırı Solcu olduğu gerekçesiyle 21 siyasi partiyi kapatmıştır (Meyersson, 2015: 9). Bu hükümlere ek olarak MGK’nın oluşturduğu, vatandaşların temel haklarını ve hürriyetlerini iyice daraltan ve yürütme erkine ve silahlı kuvvetler ile kolluk kuvvetlerine bireysel hakların sınırlandırılması dâhil birçok alanda geniş yetkiler veren yasalar anayasa hükmüne dönüşmüştür (Yetkin, 2006: 173-174). 1982 Anayasası’nın onaylanabilmesi için referanduma gidilmesi gerekiyordu, Evren ve MGK üyeleri halkın referandumda “evet” oyu verebilmesi için politikacı gibi, tek taraflı bir kampanya yürütmüş ve muhalefete kesinlikle müsaade edilmemiş, serbest propaganda yasaklanmıştır. Evren şehir şehir gezerek yeni anayasanın gerekliliğini anlatmış, hatta bu gezileri bir politikacı gibi yöneterek halkı yönlendirecek propagandalar yapmıştır. Bu propagandaların konularından biri ve en etkili de “din” olgusu olmuştur. TSK, ülkedeki komünizm tehlikesini yok etmek istemiş, bu ideolojiyi bir zehir olarak görmüş ve panzehrinin ise “İslam” inanışında olduğunu düşünmüştür. Evren Erzurum’a yaptığı bir gezisi sırasında “Artık yeni aldığımız bir kararla ortaokullara, liselere mecburi din dersi konulacaktır.” şeklinde bir açıklama yapmıştır. Evren yaptığı mitinglerde ayetler okumuş, İslamiyet’i halkı birleştirecek ve komünizm düşüncesini yok edecek bir çimento gibi kullanmıştır. Evren’in yaptığı mitingler ve propagandalar sonuç vermiş ve 7 Kasım 1982 tarihinde yeni anayasa ve Evren’in cumhurbaşkanı olması maddesi %91,4 evet oyuyla onaylanmış ve 2 gün sonra resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 1983). Halka oluşturulan anayasa taslağını onaylamak dışında bir seçenek bırakılmamıştır. 1982 Anayasası hem hazırlanma şekli ve süreci bakımından hem de içeriği bakımından “demokratik değerlerle” örtüşmeyen askeri yapının vesayetçi anlayışının hiç olmadığı kadar güçlendirildiği bir anayasa olmuştur. MGK o dönemde ve sonrasında kendisine yöneltilebilecek her türlü

suçlamayı bertaraf edebilmek için tüm yasal önlemleri zamanında almıştır. 1982 Anayasası askeri bir zihniyetle, darbe sonrasında oluşturulan bir anayasa olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecek yıllarda dâhi demokratikleşmesini engelleyen en büyük etken olmuştur (Ayan, 2007: 20-24). Evren yaptığı bir röportajda *“Ben hiçbir yer ve zamanda, 1982 Anayasa'nın 1961 Anayasası'ndan daha fazla özgürlükçü olacağını belirtmedim. Tam tersine 1961 Anayasası bizim ülkemiz için bol geldi, içinde oynamaya başladık, oynaya oynaya da 12 Eylül sürecine geldik. Toplumun huzuru için kişi hak ve özgürlüklerinden fedakârlıkta bulunmak zorundayız.”* şeklinde beyanıyla 1982 Anayasası'nı oluşturan zihniyeti açıkça ortaya koymuştur (Tanör, 2007: 53). 12 Eylül zihniyeti daha önceki iki müdahaleden farklı olarak darbe sonrası uygulayacağı senaryoyu oldukça detaylı planlamıştır (Hale, 2014: 287). Darbenin yapıldığı günden tekrar sivil yönetime döndüğü 1983 yılına kadar, 838 yasama işlemi gerçekleştirilmiş, MGK 669 yasa ve 90 Kanun Hükmünde Kararname çıkarmış, 76 karar almış, 3 bildiri yayınlamıştır. Yapılan bu işlemlerle toplumsal, sosyal, siyasal, ekonomik ve her türlü alanda boş yer kalmayacak şekilde düzenlemeler yapılmıştır (Atay, 1998: 65).

12 Eylül Darbesi ile askeri yapı, demokratik yollarla iş başına gelmiş hükümeti ve meclisi 3. kez ele geçirmiş ve lağvetmiştir. 3. kez ülkede “milli iradenin” yerini generallerin iradesi almıştır. Yarım asırdan fazladır demokrasi ile yönetilmeyi benimseyen Türkiye periyodik olarak askeri elitist zümre tarafından gelen müdahalelerle, demokratik sistemin geriye dönüşüne sahne olmuş ve demokratikleşme çabaları yerine vesayetçi otoriter bir yapı tesis edilmiştir. Bu durumun nedeni demokrasi kültürünün ülkede ve kurumlarında yeterince kurumsallaşamamasından ve benimsenememesinden kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca askeri zümre iktidarın ortağı ya da en önemli kozu olmuştur, demokrasi gibi halkın kendi iradesini egemen kıldığı bir sistemde alt tabakadan halkın ülke yönetiminde söz sahibi olması vesayetçi zihniyetin tepkisini çekmiş ve uygunlaşan şartlarda müdahaleleri için hukuki zemin oluşturmıştır. Darbeden sonra tekrar demokratikleşme çabalarının sonucu olarak kurulan siyasi partilerin adayları, çeşitli bahanelerle veto edilmiş, partileri kapatılmış ve 1983 yılındaki seçimlere sadece 3 partinin (2 sağdan, 1 soldan) girmesine izin verilmiştir (Birand, 2005: 226).

12 Eylül'ü gerçekleştiren askeri zümrenin en belirgin özelliği “aşağıdan gelen” hiçbir şeyi kabul etmemeleriydi, aşağı derken halktan bahsedilmektedir, darbeci askeri zümre elitist düşünce yapısına sahiptir ve halkı yetersiz görerek tercihlerini ve seçimlerini küçümsemektedir, bundan dolayı halkın herhangi bir hareketinin devleti etkilemesine izin verilmemesine inanmışlardır (Belge, 1992: 39). Bu inanışla kendi konumlarını korumak ve daha güçlü hâle getirmek için 1982 Anayasası'ndan yararlanmışlar ve bu anayasa sayesinde TSK, siyaset üstü ve özerk konumu pekiştirerek, vesayetçi yapısını katlayarak artırmış ve sivil iktidarlar zamanında asla

gerçekleştiremeyeceği antidemokratik ve vesayetçi işlemleri askeri rejim döneminde hayata geçirmiştir. MİT, Jandarma Teşkilatı, Yüksek Askeri Şura, Harp Okulları, Türk Silahlı Kuvvetleri personelleri, seferberlik vb. ilgili yasalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Karaca, 2004: 65). Daima asker olacağı öngörülen cumhurbaşkanı makamı hiç olmadığı kadar güçlendirilerek yasama, yürütme ve yargının pek çok görevi bu makama verilmiştir. Darbeden sonra oluşturulan anayasa ve yasalar sivil yönetimden çok askeri yönetim özellikleri göstermiştir. Daha da ileriye gidilerek antidemokratik bu vesayetçi yapının sorgulanması, Anayasa Mahkemesi'nin dâhi yapamayacağı bir işleme dönüştürülmüş ve 1982 Anayasası ile askeri vesayetçi otorite mutlaklaşmıştır. Darbeden 37 yıl sonra Evren yargılandığı sırada mahkeme heyeti Evren'e şu soruyu yöneltir; *“Adaletli olsun diye bir sağdan bir soldan astık”* sözü size mi aittir? *“Sağ-sol demesinler diye, taraf olmadığımızı göstermek için bir sağdan bir soldan astık.”* Evren'in cevabı, 1980'lerdeki vesayetçi kadronun halkı benimsemediğinin ve ülkede demokrasinin can çekiştiğinin göstergesidir. Türkiye 80'lerde darbe ve onun getirdiği antidemokratik vesayetçi yapılanmanın altında mecazi ve gerçek anlamda kan kaybederken, Yunanistan Avrupa Birliği'ne yakınlaşmış ve 1981 yılında resmen AB'ye üye olmuştur. Darbeler, Türkiye Cumhuriyeti demokrasisi ve ülkenin muassır medeniyetler seviyesine çıkmak için verdiği uğraşlar açısından oldukça yıkıcı olmuştur.

2.3.4.2. 1983 Sonrası Dönem

12 Eylül cuntacıları 1982 Anayasası'nı meşrulaştırmış, ülkede kendilerine göre bir düzen inşa etmişlerdi, sırada yönetimin artık, (onlar görünüşte olacağına inansalar da) sivillere ve demokrasiye devredilmesi konusu vardı. Kurdukları vesayetçi düzenin bozulmaması ve yeni gelen siyasetçilerin kendilerini eleştirememesi için 12 Eylül ideolojisine sadık partilerin kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Bu düşünceler ile 24 Nisan 1983'te MGK tarafından Resmi Gazete 'de yayımlanan yasayla siyaset yapma yasağı kaldırılmış ve yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Çıkarılan yasa yeni partilerin kurulması için bir takım şartları getirmiştir. Bunlar; partilerin en az 30 kişi tarafından kurulması, darbe öncesi siyasi liderlerinin kısıtlanması, küçük partilerin meclise girememesi için %10 barajı ve MGK'ya yeni partilerin kurucu üyelerini herhangi bir sebep göstermeden veto etme yetkisi verilmesidir (Ahmad, 2016: 222). Bütün bunlara ek olarak *“12 Eylül 1980 darbesinden bu güne (1983 yılı) kadar yapılmış ve bugünden sonra MGK tarafından yapılacak karar, bildiri ve icraatları ile Cumhurbaşkanının icraat ve konuşmaları ve Sıkıyönetim komutanlarının koyduğu yasaklar, icraatları ve kararlarının tartışma ve eleştirme konusu”* edilmesi yasaklanmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 197). Bu sivilleşme havası içinde kısa bir zamanda, 17 siyasi parti kurulmuş, bunların sadece 3 tanesi, 6 Kasım 1983 genel seçimlerine girebilmiştir. Bunlar; Evren'in desteklediği emekli General

Turgut Sunalp'ın kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ve İnönü'nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp'ın kurduğu Halkçı Parti'ydi (Ahmad, 2016: 223). Bu üç parti lideri de askeri vesayetçi yapıya yakın sayılabilecek isimlerdi. Özal, MGK'nın Ulusu hükümetinde bakan olarak, Calp başbakanlıkta yüksek bürokrat olarak bulunmuş ve Sunalp ise emekli yüksek rütbeli bir askerdi. MGK aldığı veto ve parti kapatma kararlarıyla sadece 12 Eylül'e karşı olmayan partilerin seçime girmesine fırsat tanımış, böylece askeri iktidardan sonra kurulacak sivil iktidarın kendilerine tavır alabilecek siyasilere oluşmasının önüne geçmiştir. MGK çıkardığı yasalar ve aldığı önlemler ile demokrasiye geçişin kontrollü vesayetçi bir yapının gözetimi altında olmasını sağlamıştır. Cumhurbaşkanı Evren, MDP'ye gayri resmi olarak destek vermiş, hatta katıldığı bir TV programında üstü kapalı bir tehditle ANAP'a oy verilmemesini istemiştir (Akşin, 2007: 281). Kurulan partiler 16 Ekim 1983'te serbest bırakılan seçim kampanyalarıyla, propagandalarına başlamıştır. MDP lideri Sunalp ülke gezilerinde kendi seçim kampanyasını sabote edercesine askeri yönetimden bıkmış ve sivil iktidar özlemiyle tutuşan bir halka “*önce devlet, sonra demokrasi ve daha sonra parti*” demeçlerinde bulunmuş ve bundan dolayı MDP'nin seçim kampanyaları halkta yeterli bir ilgiyi uyandırmamıştır (Ahmad, 2016: 224). Öte yandan seçim kampanyaları sırasında otobüsün üzerinde halkı selamlayan, rahat, sakin bir mizaca sahip, kendisinin ve partisinin 4 görüşü de içinde barındırdığı bir siyasi aktör olduğundan bahseden Özal, halkın ilgisini çekmiştir. Özal'ın Türk halkının büyük bir kısmına hitap eden “orta direk” sloganı ve bu kesim için vaatleri halkta karşılık bulmuştur (Zariç, 2017: 78). Seçimlere az bir süre kala ekim ayının sonunda TRT'de parti liderlerinin katıldığı bir açık oturum programı yapılmış ve bu programda Özal sakin kişiliği, ekonomik alandaki bilgi birikimi ve rakiplerine karşı ılımlı üslubuyla ilgi çekmiştir. Bütün bu propagandalar sonucunda ülke, üç yıl sonra sivil yönetime, 14 yıl sonra ise koalisyonsuz tek başına yönetime gelebilen bir iktidara sahip olmuştur. 6 Kasım 1983 yılı genel seçimlerinde %45,15 oy oranıyla 211 milletvekili ANAP, %30,46 oy oranıyla 117 milletvekili HP ve %23,26 oy oranıyla 71 milletvekili MDP elde edebilmiştir (Cemal, 1989: 22). Yapılan seçimlerin ardından TBMM 24 Kasım 1983'te toplanmış ve 24 Aralık'ta da göreve başlamıştır. Özal hükümetinin ilk icraatları, ülkedeki askeri vesayetçi düzeni azaltmak üzerine olmuştur. Askeri iktidarın atadığı valiler ve diğer üst düzey bürokratların yerine yeni kişileri atayarak icraatlerine başlamıştır. Özal, askeri vesayetten bağımsız bir iktidar oluşturmaya çalışmışsa da, Evren'in, siyasal iktidarı sivil yöneticilere tek başlarına bırakma gibi bir arzusu olmamıştır. Ülkede hâlâ bazı illerde sıkıyönetimin devam ediyor olması ve Evren'in cumhurbaşkanlığı yanında MGK'nın da başında olmasından dolayı 1987 yılına kadar ülkede tam anlamıyla sivil ve demokratik bir yönetimden bahsetmek zordur.

Özal 1984 yılındaki yerel seçimleri garantilemek ve muhalefete örgütlenecek zaman vermemek için seçimleri, kasımdan marta çekmiştir. Özal'ın bu stratejisi sonuç vermiş ve 25 Mart 1984 tarihinde sandıktan ANAP'ın zaferi çıkmıştır. İl Genel Meclisi düzeylerinde ANAP %45, SODEP %22, DYP %13, HP %8, MDP %6,5 bir oy oranı almıştır (Tekin ve Okutan, 2011,s201). Özal, yerel seçimler ile yerini garantilemiştir. Siyasal hayatta yavaş yavaş askeri vesayetin etkisinden kurtularak normalleşmeye başlamıştır. 1985 yılında SODEP ile HP, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) adıyla birleşmiş ve solda Bülent Ecevit'in karısı Rahşan Ecevit tarafından Demokratik Sol adıyla yeni bir parti kurulmuştur. Darbe öncesi partileri yeniden örgütlenmeye ve tek çatı altında toplanmaya başlamıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 203). Oluşan bu yeni durum ANAP'ı 1987 seçimlerinde zora sokacaktı, Özal'ın yüksek oy oranı siyasi alandaki eski partilerin bıraktığı boşluğu dolduracak aktörlerin olmayışındaydı, eski aktörler siyaset arenasına bir bir geri dönmeye başlamıştı. Eski siyasetçilerin siyaset yapma yasağı 1987 yılına gelindiğinde daha fazla sürdürülemez hâle gelmiştir. Özal yasağı direkt kaldırmak yerine halkın hayır oyu vereceğini düşündüğü için konuyu referanduma taşımıştır. 6 Eylül 1987 yılında yapılan referandum sonucunda %50.16 oranında “evet” oyu çıkmış ve Türk siyaseti ve Özal için yeni bir dönem başlamıştır. Yasağın kaldırılmasıyla eski parti liderleri, partilerinin genel başkanlık koltuklarına oturmaya başlamıştır. DYP'nin başına Demirel, DSP'nin başına Ecevit, RP'nin başına Erbakan ve MÇP'nin başına Türkeş geçmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 204). Seçimler yaklaşırken sivil irade ve askeri irade bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. Genelkurmay Başkanı Org. Necdet Üruğ'un görev süresi dolmuş ve teamüllere göre yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Necdet Öztörün geçmesi gerekirken, Özal, Genelkurmay İkinci Başkanı Necip Toruntay'ı görevlendirmiştir. Türk siyasal yaşamında ilk olan bu olay, sivil iktidarın askeri vesayete karşı gücünü göstermesi açısından önemlidir. Başbakan tıpkı diğer bürokratların değişimi ve ataması gibi askeri makamlarda da değişiklikte söz sahibi olmuş ve bu TSK içinde büyük etki yaratmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 205-206).

29 Kasım 1987 yılında yapılan genel seçimlerde; ANAP %36, SHP %24,DYP %19, DSP %8, RP %7, MÇP %3 OY oranı almıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 46. Hükümeti yine Özal tarafından kurulmuştur. Yeni dönem Özal ve ANAP için sıkıntılı olarak başlamıştır. Bakanlar ve bürokratlar hakkında sık sık yolsuzluk ve rüşvet iddiaları dile getirilmiş, Kartal Demirağ isimli bir kişi tarafından ANAP kongresinde Özal'a suikast düzenlenmiş, ülkede terör olayları tırmanmış, ekonomik buhran büyümüş bir durumda 26 Mart 1989 yılında yerel seçimlere gidilmiş, bu seçimlerde SHP %28 oy alarak birinci parti olmuş, DYP %26 ile ikinci parti, ANAP ise %22 ile üçüncü parti olabilmıştır. Yerel seçimlerden sonra muhalefet ANAP üzerinden siyasi tartışmaları büyütmüş ve %22'lik bir oy oranıyla iktidar olunamayacağı sözleriyle iktidarı eleştirmiştir. ANAP her ne kadar yerel seçimlerde

mağlubiyyet almış olsa da mecliste çoğunluk ve iktidar hâlâ Özal'ın elindeydi. 1989 yılının Kasım ayında Evren'in cumhurbaşkanlığı süresi dolmuş ve Özal cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuş ve muhalefetin protesto amacıyla katılmadığı cumhurbaşkanı oylamaları sonucu Özal ülkenin 8. Cumhurbaşkanı olmuştur.

Özal, ülkeyi kendinden önceki başbakanlar gibi ideolojik bir yaklaşımla yönetmek yerine daha pragmatist yaklaşımları tercih etmiştir (Durna ve İnal, 2010: 124). Askeri yönetim döneminde bozulan Batı Avrupa ile ilişkileri geliştirmek istemiş bu doğrultuda da Avrupa Birliği üyeliğine oldukça önem vermiştir. 1984 yılında Türk halkına yaptığı resmi bir açıklamayla AB üyeliğinin ülke için hayati önem taşıdığını duyurmuştur (Yıldız, 2018: 89). ABD, askeri iktidara yaptığı yardımları ve ilgiyi Özal'a göstermemiş tam tersi ona karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu durumda, Özal'ı ABD'nin yerine koyabileceği yeni bir müttefik arayışına sokmuş ve sonuç olarak Özal, AB'ye yakınlaşma çabasına girmiştir. Özal her ne kadar AB ile olan ilişkilere yönelmek istese de iktidarının ilk yıllarında ülke gündemi doğrultusunda Amerika ve Orta Doğu komşularıyla olan sorunları çözmek, uzun zaman sonra kurulan partiler arasında ilişkileri düzenlemeye çalışmak gibi farklı konulara yönelmek zorunda kalmıştır. 1984 yılında Türkiye silahlı saldırı eylemleri ile uğraşmaya başlamıştır. Terör eylemleri adını alan bu saldırılar PKK'dan (Kürdistan İşçi Partisi) kaynaklanmıştır. Bu terör örgütü Abdullah Öcalan önderliğinde feodal ve aşiret merkezli bir yapılanma olarak kurulmuş ve güneydoğu bölgesinde saldırgan tavırlar ve cinayetler ile ülke gündemine gelmeye başlamıştır. 15 Ağustos 1984 tarihinde PKK, Eruh (Siirt'in ilçesi) ve Şemdinli'de (Hakkâri'nin ilçesi) polis ve askeri karakollar ile lojmanlarına saldırmıştır. Anarşik bir silahlı terör örgütü tarafından devlete karşı bir saldırı söz konusuydu lakin Özal ve hükümeti ilk zamanlarda bu durumu pekte önemsememiştir (Akşin, 2007: 281). Bu terör ortamının dizginlenebilmesi 90'ların sonuna kadar sağlanamamıştır. Bu süreçte bazı Avrupa ülkeleri PKK'ya destek verici uygulamalarda bulunmuş, bazıları da O'nu terör örgütü olarak nitelendirmemiştir. Bu duruma gerekçe olarak da ülkede askeri iktidardan kalan antidemokratik yasakların varlığı gösterilmiştir.

Özal iktidarının ilk döneminde (1983-1987) katı kapılı olan ekonomiyi daha serbest, açık liberal bir ekonomiye dönüştürmeye çalışmıştır. Türk ekonomisi Özal döneminde büyük reformlara sahne olmuş ve gelişmiştir. Enerji, iletişim ve otoyollar üzerinde yoğun yatırımlar yapılmış, 1988 yılında Fatih Sultan Köprüsü tamamlanmıştır. Özal dış ve iç borçlanmalara başvurmuş, yüksek faizli hazine bonoları çıkartılmış ve halka satılmıştır. Bu bonolara yabancıların ilgisi de oldukça fazla olmuştur. Özelleştirme, yaygınlaştırılmış ve bu durum halktan ve muhalefetten sert tepkiler almıştır. Muhalefet, "kimin malını kime satıyorsun" gibi sert eleştirilerde bulunmuştur. 1984 yılında Bulgaristan Devleti, ülkedeki 900.000 Türk azınlığı

asimile etmeye çalışmış, Türklere karşı eziyetler ve işkenceler yapmıştır. 1989 yılına gelindiğinde Bulgar hükümeti, Türkleri göç ettirmek istediğini belirtince, Özal bunu kabul etmiş ve 300.000 göçmenle baş etmek durumunda kalmıştır (Akşın, 2007: 287).

Özal genel anlamda her alanda özgürlüklere önem vermeye çalışmıştır. Askeri vesayetin, Türk siyaseti üzerindeki vesayetçi yapısını azaltarak siyasi alanda da liberalleşmeyi sağlamaya çalışmıştır. Özal, genel olarak rahat ve gelenekselin dışında bir siyasetçi olmuştur. İyi bir teknokrat olarak bürokrasinin inceliklerini bilmesinin meyvelerini oldukça fazla toplamış ve bürokrasiye takılmadan daha hızlı iş yapabilmenin yolunu açmış ve günlük yaşamı olumsuz etkileyen kırtasiyecilik ve bürokrasiyi azaltmıştır. Herhangi bir ideolojik düşünceye körü körüne bağlanmadığı ve her görüşe partisinde yer verdiğini söyleyerek halkta büyük kitlelere ulaşabilmiştir. Askeri rejimin tersine “halkın devlet için değil, devletin halk için olduğunu” sürekli dile getirerek halk nezdinde hatırı sayılır kitlelere ulaşmıştır. Devletin halk için olan bir aygıt olduğunu gezilerinde ve konuşmalarında sürekli dile getirmiştir. Özal bürokrasiden yetişen bir siyasetçi olmasına rağmen elitist düşünce anlayışına katılmamış, seçilmişlerin, atanmışlardan daha öncelikli olduğunu belirterek askeri elitist kesimi, sivil siyasetin denetimine sokmaya çalışmıştır (Erdoğan, 2001: 20-21). Özal askeri vesayetin sivil iktidar üzerindeki gücünü kırmak için çabalamış ve siyasi yaşamda sivil kurumlara öncelik ve yetkiler vermiş, oluşabilecek darbeleri önlemek içinde mekanizmalar geliştirmeye çalışmıştır (Bacık ve Salur, 2010: 163). Kendisinin ve sivil iktidarın gücünü göstermek için orduya meydan dâhi okuduğu işlemleri olmuştur. Özal, halka odaklanmış bireyin özerkliğine önem vermiştir. Devlet ve halk arasındaki gelenekselleşmiş vesayetçi ilişki Özal döneminde, devletin, halkın ihtiyaçları için çalıştığı, iktidarın seçkinci zümreden daha çok halkın istekleri doğrultusunda kamu hizmeti sunduğu daha demokratik bir sisteme dönüşmüştür.

Özal, ithal malların ülkeye girişini engelleyen kısıtlamaları hafifletmiş ve yabancı malların ülkeye girişine müsaade etmiştir. Ticareti ve ekonomiyi canlandırabilmek ve hızlandırabilmek için altyapı ve telekomünikasyon alanlarında gelişmelere ihtiyaç duyulduğunu fark etmiş ve iletişim alanında ülkede devrim gibi gelişmeler yaşanmıştır. Ülkede TV ve radyo kullanımı büyük ölçüde artmış, hatta 1990 yılına kadar Türk halkının %60’ından çoğu evlerinde renkli TV’ye sahip hâle gelmiştir. Bu gelişmeler sadece küresel çapta ekonomimizi geliştirmekle kalmamış, iletişim alanlarındaki gelişmeler sayesinde demokrasinin de gelişmesine katkı sunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin 80’lerdeki demokratikleşme hamleleri Özal’ın AB’ye uyum süreci çabalarıyla hızlanmıştır. ANAP ve Özal iktidarı seçkinci tavır yerine daha çok halka dönük bir politika izlemiştir. ANAP’ta siyasi makamda olan çoğu kişi deneyimsiz, küçük illerdeki alt ve orta sınıftan gelen teknokratlardan oluşmaktadır. Özal siyasette olduğu gibi ekonomide de, cumhuriyetçi seçkin zümre yerine

Anadolu'daki küçük ve orta ölçekli girişimcilere destek vermiştir (Oral ve Erdoğan, 2014: 35).

Erdoğan ve Acar, Özal'ın Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirdiği demokratikleşme çabalarını şu şekilde özetlemişlerdir (Erdoğan ve Acar, 2012: 78):

- Vatandaşlar için, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na bireysel başvuru hakkı verilmiş,
- Türk Ceza Kanunu'nda (141.142.163), sosyalist ve İslami ideolojileri yasaklayan maddeleri kişisel çabalarıyla kaldırtmış,
- Kürtçe konuşma yasağı kaldırılmış,
- AB'ye tam üyelik için ülkede somut demokratik adımlar atılmış,
- Avrupa ve BM sözleşmesindeki işkence suçu kabul edilmiştir.

Özal'ın teknokratlarından olan Bülent Akarcalı, Özal'ın ülkenin antidemokratik durumuna rağmen özgürleşme hamlelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Üzerimizde çok ciddi baskılar vardı. Askerin, bürokrasinin, İstanbul'da belli kesimlerin baskısı vardı. Ayrıca bizden önce 50 yılda birçok aydını, siyasiyi ve yazarı töhmet altında bırakmış ve hapse atmış bir yönetim vardı. Dindar birisi yobaz olarak nitelendiriliyordu. Özal'ın ifade, inanç ve düşünce özgürlüğü ile iktidarlığı zamanında bunlar kırılmaya çalışıldı ve başarılı olundu. Kürtçe konuşma yasağı var deniliyordu. Türkiye'nin diplomatik ilişkisi olmayan bir ülkenin dilini konuşmak yasaktı deniyordu yani Kürdistan diye bir devlet olmadığı için böyle bir şey yoktu aslında. Örneğin Türkiye'nin Fransa ile diplomatik ilişkisi olmasaydı o zaman ülke içinde Fransızca konuşmakta yasak olacaktı. Biz o dönemde Turgut Bey ile bunu araştırdık ve üstüne gittik bunu ortadan kaldırdık. Özal iktidara gelince Kürt vatandaşlara ilgili davrandı. Özal'ın Demokratikleşme ve doğunun kalkınmasına katkısı çok oldu.” şeklinde olmuştur (Gültekin, 2022: 150).

Özal, demokrasi için her ne kadar önemli adımlar atmış olsa da bu faaliyetler genelde belli alanlarda yoğunlaşmıştır. 80 darbesinden sonra kısıtlanan sivil ve siyasi özgürlükler yeteri kadar genişletilmemiştir. Meclisi zayıflatan ve cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler veren yasalar değiştirilmemiş, azınlıkların meclise girmesini engelleyen %10 seçim barajı korunmuş, 1986 yılında değiştirilen siyasi parti yasası ile üyelerin lider karşısındaki konumları düşürülmüş, böylelikle parti içi demokrasi azalmış, darbeci kadronun getirdiği birçok temel hakları kısıtlayan sivil haklar kanunları değiştirilmemiştir (Mufti, 2009: 54). Basın üzerinde baskı oluşturulmuş özellikle ANAP hükümetlerine yöneltilen yolsuzluk ve sivil özgürlüklerinin geliştirilmemesi eleştirilerine karşı basının sesi azaltılmaya çalışılmıştır.

2.3.5. 1990'lı Yıllar: 28 Şubat Post-Modern Darbesi ve Demokrasiye Balans Ayarı

1990 yılına girmeden önce ülke yine karışıklıklar ve antidemokratik uygulamalarla boğuyordu. Cumhurbaşkanı Evren görev süresi dolmadan hemen önce ülkenin gündemini uzun yıllar boyunca meşgul edecek bir konuyu bomba gibi ülkenin ortasına bırakmıştır. 1989 yılında Evren, Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve üniversitelere başörtüsüyle girmeyi mümkün kılan kanun metninin iptalini istemiş ve Anayasa Mahkemesinde yapılan oylama neticesinde 1'e karşı 10 oyla yasa iptal edilmiştir. Bu karar ülkede 1984 yılından beri büyüyen başörtüsü tartışmalarını çıkmaza sürüklemiştir. Asli görevi temel hak ve hürriyetleri korumak ve sınırlandırılmalarına izin vermemek olan Anayasa Mahkemesi, antidemokratik bir kararla kişilerin inanç haklarını sınırlandırmıştır. Yine aynı yıl TBMM'de iki Siirt Milletvekili arasında kavga çıkmış ve kavgayı ayırmak için araya giren bir diğer Siirt Milletvekili olan Abdürrezzak Ceylan, İdris Arıkan'ın silahından çıkan bir kurşunla yaşamını yitirmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 209).

Özal, ülkede enflasyonun ve karışıkların şiddetlendiği bir dönemde başbakanlık görevinden, cumhurbaşkanlık görevine geçmiştir. Muhalefet Özal'ın partisinin yerel seçimlerde sadece %22 oy almasını ve bu oy oranına sahip bir parti liderinin cumhurbaşkanı olmasını ağır şekilde eleştirmiştir. Öyle ki Özal'dan "Çankaya Şişmanı" olarak bahsetmişlerdir. Özal yaşananları değerlendirirken "şer güçler Atatürk'ü de istememişlerdi" diyerek, karizmasını korumaya çalışmıştır. Özal'ın cumhurbaşkanlığı görevine gelmesiyle ANAP lidersiz kalmış ve parti içi iktidar mücadeleleri başlamıştır. Özal, partiler üssü bir makama geçmesine rağmen ANAP'ın başkanı gibi davranmaya devam etmiş ve 16 Kasım 1989 tarihinde düzenlenen ANAP Kongresi'nde Erzincan Milletvekili Yıldırım Akbulut'u desteklemiş ve başkanlığa seçilmesini sağlamıştır. Özal'ın parti içi müdahaleleri bununla da sınırlı kalmamış ve eşi Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanlığı'na seçilmesi için seçimlere müdahalelerde bulunmuştur (Tekin ve Okutan, 2001: 208). Özal, cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası hükümeti kurması için Akbulut'u görevlendirmiştir. Kamuoyunda Özal'ın seçiminin nedeninin parti içindeki konumunu korumak olduğu ve Akbulut'u kolay idare edebileceğine dair eleştiriler yükselmiştir. Akbulut hükümeti zamanında başbakanlık ve cumhurbaşkanlığının sıkı ilişkileri siyasi hiciv konusu dâhi olmuştur. 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak, Kuveyt'i işgal etmiş ve Türkiye'de kapı komşusu olarak bu süreçten etkilenmiştir. BM, 6 Ağustos tarihinde Irak'a ambargo kararı alınca, Türkiye Kerkük Yumurtalık petrol boru hattını kapatmış ve Irak'la ticaret ilişkilerini askıya almıştır. 12 Ağustos tarihinde TBMM, TSK'nın sınır dışı harekâtına izin vermiş, bu süreçte Özal başta ABD başkanı

H.W. Bush olmak üzere siyasi arenada pek çok görüşme yapmıştır. ABD bu süreçte Türkiye’den Irak’a karşı destek istemiş ve birtakım işlemlere müsaade etmesini talep etmiştir. Bunlar; İncirlik Hava Üssünü kullanmak, Türkiye-Irak sınırına Türk askerinin konuşlanması ve Suudi Arabistan’da toplanan orduya asker göndermesi olmuştur ve bunlardan ilk ikisi gerçekleştirilmiştir (Akşin, 2007: 290-291). Körfez Savaşı sonucunda Türkiye büyük sorunlarla baş etmek zorunda kalmıştır. 500.000 mülteci Irak’tan Türkiye’ye göç etmiş ve bu sorunların Türkiye açısından külfeti yaklaşık 100 milyar doları bulmuştur.

Akbulut’un görev süresi 1991 yılına kadar sürmüş ve haziran ayında ANAP Genel Başkanlığı’na Özal ve ailesinin desteğiyle Mesut Yılmaz gelmiştir. Aynı yılın ekim ayında erken genel seçimlere gidilmiş ve 8 yıllık tek partili ANAP iktidarı sona ermiştir. 1991 genel seçimlerinde liderler propaganda yaparken ellerini korkak alıştırmamış ve cömert cömert vaatlerde bulunmuşlardır. Özellikle dikkat çeken; Demirel’in 500 günde enflasyonu %10 düşürme ve herkese 2 anahtar; biri ev, biri anahtar şeklinde vaatleri olmuştur. Demirel halkın gözünde “baba” kişiliğine bürünmüş ve bu durum seçim sonuçlarına yansımıştır. DYP %27 oy oranıyla 178 milletvekili, ANAP %24 oy oranıyla 115 milletvekili, SHP %20,8 oy oranıyla 88 milletvekili, RP %16,9 oy oranıyla 62 milletvekili ve DSP %10,8 oy oranıyla 7 milletvekili çıkarmıştır. %10 seçim barajını geçebilmek için bazı partiler ittifak yaparak seçime katılmışlardır. RP, Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP ve Islahatçı Demokrasi Partisi, RP listelerinden aday olmuş, SHP ve Halkın Emek Partisi (HEP) ise SHP listelerinden aday olmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 209-210).

Darbeden sonra ilk kez bu kadar temsil gücü yüksek karma bir meclis kurulmuş lakin Türkiye bu seçimle, 8 yıl sonra tekrar 12 Eylül öncesi karışık koalisyon günlerine geri dönmüştür. 6 Kasım 1991 yılında TBMM’deki yemin töreninde HEP’li milletvekilleri Kürtçe yemin etmek istemiş ve mecliste büyük tartışmalar yaşanmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi Özal tarafından Demirel’e verilmiş ve ülkenin 49. Hükümeti DYP-SHP koalisyonuyla kurulabilmiştir. Bu hükümet ülkedeki merkez sağ ve merkez soldaki iki büyük partinin görüş birliğine vardığı ilk koalisyon hükümetidir, bu durum basında sağın ve solun barışı olarak lanse edilmiştir. Kurulan koalisyon hükümeti halkta büyük ümitler doğurmuştur. Halk, yeni bir anayasa yapılarak 1982 Anayasası’nın demokratikleşmeye engel olan mevzuatının gözden geçirileceğine, işçi ve sendika haklarının artırılacağına, yargının daha bağımsız hâle getirileceğine ve YÖK’ün kaldırılarak üniversitelerin yeniden yönetsel özerkliğe kavuşacağını ümit etmiştir. Ne yazık ki bu demokratik ümitler yerine getirilmemiş, sadece devletin TV ve radyo üzerindeki tekelci durumuna son verilmiş ve 1992 yılında 12 Eylül sürecinde kapatılan partilerin yeniden açılmasına izin verilmiş, bunun

sonucunda CHP yeniden kurulmuş ve SHP'den ayrılan Baykal genel başkan olmuştur (Akşin, 2007: 292). 1982 Anayasası'nın parlamentonun yetkilerinin bir kısmını cumhurbaşkanlığı makamına devretmesinden dolayı bu dönemde cumhurbaşkanı ve hükümet arasında yetki karmaşası oldukça fazla yaşanmıştır. Askeri elitist kesimin ülkede tesis ettiği vesayetçi yapılanmalar devlet yönetimini de sıkıntıya sokmuştur. Özal, Demirel ve hükümetinin işlemlerine zorluklar çıkardığı için Demirel, cumhurbaşkanını yönetimden çekmek için "By-Pass" olarak adlandırılan yasalar çıkarmıştır. Yetki tartışmalarının yaşandığı 1993 yılının Nisan ayında, Özal ani bir şekilde vefat etmiştir. Bunun üzerine TBMM cumhurbaşkanlığı seçimi için toplanmış ve ülkenin 9. Cumhurbaşkanı Demirel olmuştur. Demirel cumhurbaşkanı olunca DYP de genel başkanlık ve başbakanlık sorunu ortaya çıkmıştır. Basının yoğun desteğini alan iktisat Prof. Tansu Çiller ANAP genel başkanı ve başbakan olmuştur. Çiller, SHP ile koalisyon hükümeti kurmuş ve meclisten güvenoyu alacağı sırada, 2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta "Madımak Olayları" yaşanmıştır. 4. Pir Sultan Abdal Etkinlikleri için Sivas'a gelen aydın ve sanatçılardan oluşan 35 kişilik bir grup Madımak Otelinde yakılarak öldürülmüştür. Çiller'in başbakanlığı olaylı başlamış ve olaylı devam etmiştir. ANAP, çilleri yolsuzlukla suçlamış ve mal varlığının incelenmesini için TBMM'ye önerge vermiştir. SHP, Çiller'e destek verince önerge reddedilmiştir. Yaşanan diğer bir olay ise Özal'dan kalan borçların sonucu olarak Moody's adlı uluslararası bir kuruluşun Türkiye'nin kredi notunu 14 Ocak 1994'te düşürdüğünü duyurmasıyla yaşanmıştır. Dolar bir anda 15.000'den 38.000 TL'ye yükselmiş, halk bankalara hücum ederek dolardaki paralarını çekmek için kuyruklar oluşturmuş ve sonunda borsa çökmüştür. Yaşanan iktisadi bunalımlar neticesinde "5 Ocak Kararları" olarak bilinen kararlar yayımlanmış, KİT ürünlerine birden %50 zam gelmiş, enflasyon %100'ü aşmış, neredeyse her alanda olağanüstü vergiler konulmuştur (Akşin, 2007: 294-295). Halkın yüksek enflasyon ile boğuştuğu 27 Mart 1994 tarihinde, yerel seçimlere gidilmiş ve DYP %21, ANAP %21, RP %19 ve SHP %13,6 oy oranı almıştır. Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirler SHP'den alınarak RP'ye geçmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin başına Erbakan'dan sonra partinin gelecekteki lideri olarak görülen Recep Tayyip Erdoğan seçilmiştir. Erdoğan'ın belediye başkanlığı, Siirt'te okuduğu bir şiir nedeniyle yargılanmasından ve hapis cezasına çarptırılmasından dolayı oldukça kısa sürmüştür. Lakin yargılama sürecinde yaşananlar, belediye başkanlığının elinden alınması ve hapis cezasına çarptırılması gibi yaşanan olaylar Erdoğan'ın yükselen karizmasına ivme kazandırmıştır. Seçimlerde alınan yenilgiden sonra 1995 yılında SHP, CHP ile birleşme kararı almıştır. 24 Aralık 1995 yılında genel seçimler yapılmış ve RP %21,4, ANAP %19,6, DYP %19,2, DSP %14,6, CHP %10,7, MHP %8,2 VE

HADEP %4,2 oy oranı almıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 217). Erbakan önderliğindeki RP seçimden 1. parti olarak çıkmıştır. 1995 seçimlerinin sonuçlarını etkileyen 2 önemli faktör söz konusudur. Birincisi, 1991 yılından itibaren terör olaylarının önü alınamaz bir şekilde artması, ikincisi ise 5 Ocak Kararları'nın halka yaşattığı ekonomik bunalımlardır. Seçimlerden sonra hükümet mart ayına kadar kurulamamış ve ülkede iktidar bunalımı yaşanmıştır. Demirel, hükümeti kurma görevini Erbakan'a vermiş fakat diğer partilerin RP ile koalisyon kurmak istememesinden dolayı sonuç alınamamış ve Erbakan görevi iade etmiştir. Demirel, hükümeti kurma görevini bu kez Çiller'e vermiş fakat O da başarılı olamamıştır. Bu kez Demirel hükümeti kurma görevini ANAP genel başkanı Yılmaz'a vermiş ve uzun görüşmelerden sonra 6 Mart 1996 yılında ülkenin 53. Hükümeti ANAP-DYP koalisyonuyla kurulmuştur. Durumu kabul etmeyen RP, Anayasa Mahkemesine, hükümetin güvenoyu oylamasında salt çoğunluğu alamadığını söyleyerek baş vurmuş ve bunun sonucunda ülkede ilk kez kurulan bir hükümet Anayasa Mahkemesi'nin antidemokratik kararıyla düşürülmüştür. Başbakan Yılmaz, Demirel'e istifasını sunmuş ve Demirel hükümet kurma görevini Erbakan'a vermiştir. Erbakan, Çiller'le birlikte RP-DYP (Refah Yol) hükümetini kurmuş ve yeni hükümet güvenoyu alarak göreve başlamıştır. Yeni hükümetin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın meşhur "Susurluk Kazası"na adının karışmasından dolayı hükümet sıkıntılı günler yaşamıştır. DYP Şanlıurfa milletvekili ve Bucak Aşiretinin lideri Sedat Bucak, Abdullah Çatlı ile manken sevgilisi ve iki emniyet mensubunun bulunduğu bir otomobil Susurluk yakınlarında kaza yapmıştır. Kazaya karışanlar ile Ağar arasında ilişki kurulmasından dolayı, Ağar 9 Kasım'da İç İşleri Bakanlığı görevinden istifa etmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 219).

1990'lı yıllar Türkiye'de silahlı terör olaylarının tırmandığı yıllar olmuş ve çok sayıda sivil ve askeri vatandaşımız yaşamını yitirmiştir. PKK dışında sol örgütler ve kendilerini İslamcı olarak tanımlayan terör örgütleri pek çok suikast düzenlemiştir. 1993 yılında Uğur Mumcu, Eşref Bitlis ve Özal'ın ölümlerinden sonra olaylar iyice çığırından çıkmıştır. Bingöl-Elazığ karayolunda acemi eğitimlerini tamamlayan askerlerin de içerisinde olduğu konvoyu saldırı düzenlenmiş ve 33 er ile 7 sivil vatandaşımız öldürülmüştür. 6 Temmuz tarihinde PKK, Erzincan'ın Başbağlar köyüne baskın düzenlemiş ve aralarında bebek ve çocuklarında bulunduğu 33 kişiyi katletmiştir. Ülkenin her köşesinden suikast, şehit haberleri ve irtica söylemleri yankılanırken TSK duruma müdahil olmuş ve post modern denen bir darbe yaparak 28 Şubat sürecini başlatmıştır.

2.3.5.1. Post Modern Darbeye Giden Süreç Refahyol Hükümeti

Cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini 2. Kez Erbakan'a devretmiş ve Erbakan uzun görüşmeler sonunda DYP'yi ve Çiller'i ikna ederek 28 Haziran 1996 tarihinde ülkenin yeni koalisyonu olan Refahyol Hükümetini kurmuş ve bu hükümet 28 Şubat 1997 tarihindeki post modern darbeye kadar iktidarda kalmıştır. Refahyol hükümeti kısa bir süre iktidar kalmış olmasına rağmen, iktidarı sırasında yaşananlar hâlâ günümüzde (2025) dâhi tartışma konusu olmaktadır.

Refahyol hükümetinin göreve gelmesiyle Erbakan, Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirmek ve ortak bir pazar kurmak amacıyla D-8'in (Gelişen 8 Ülke Teşkilatı) kurulmasına öncülük etmiştir. Bu örgütte Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan vardır ve günümüzde de dış işlerine bağlı olarak aktif görev yapmaktadır (Dışişleri Bakanlığı). Erbakan başbakan olduktan sonra ilk ziyaretini İran'a gerçekleştirmiş ve bu ziyaret halktan ve basından oldukça tepki çekmiştir. İran, PKK'ya destek veriyor ve terör olaylarını besliyordu, ülkede bu durumun uluslararası arenada Türkiye'nin itibarını zedeleyeceğine dair tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalardan dolayı İç İşleri Bakanı Mehmet Ağar son ana kadar imza vermek istememiştir. İran'dan sonra Erbakan iş adamlarının (müteahhitler) isteğiyle Libya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret müteahhitlerin Libya'dan alacaklarını tahsil edebilmek için yapılmıştır. Libya başkanı Kaddafi Türk heyetine bakımsız bir uçak tahsil etmiş, heyeti havaalanında bekletmiş ve çölün ortasında kıl çadırda ağırlamıştır. Türk heyetine yapılan bu saygısız hareketler ülke içinde ciddi eleştirilere neden olmuştur (Çelik, 2004: 108). Yapılan saygısızlıklar bununla da sınırlı kalmamış Kaddafi ve Erbakan'ın ortak yaptıkları röportaj esnasında Kaddafi; Türkiye'nin "Kürtlere karşı olumsuz davranışlar sergilediğinden, Kürdistan devletinin kurulmasının haklılığından ve Türkiye'nin ABD'nin kısılcacında kaldığından" bahsederek tabiri caizse Erbakan'ı paylamıştır. Erbakan'ın, yapılan saygısızlığa önce sessiz kalıp sonra ise sakin ve yumuşak bir üslupla cevap vermesi, Türk basınında çok ağır eleştirilere neden olmuştur (Bican, 2012: 111).

Dönemin başbakanı Erbakan 11 Ocak 1997 tarihinde başbakanlık konutunda bir iftar yemeği düzenlenmiştir. Bu yemeğe tarikat liderlerini, cemaat liderlerini ve kanaat önderlerini davet etmiştir. Ertesi gün basılı ve görsel basında cübbeli ve sarıklı kişilerin başbakanlık konutuna girerken ki görüntüleri ülkede huzursuzluğa neden olmuş ve askeri hareketlendirmiştir (Aydın ve Taşkın, 2020: 49). Basın iftar yemeğini Cumhuriyete, devrimlerine ve laikliğe karşı yapılan bir boy gösterisi olarak manşetlere taşımıştır. Verilen yemeğin bütçesi dâhi günlerce tartışma konusu olmuştur. Basından, aydınlardan ve halktan gelen eleştirilere karşı Çiller, özel kalemine tarikatlar ve cemaatlerin ülkede yeri olmadığına dair

bir metin hazırlanmış lâkin daha sonra bu metinden vazgeçerek TBMM’de farklı bir metin okuyarak tarikatların ülkenin geleneksel yapısında yer aldığına dair bir konuşma yapmıştır (Bican, 2012: 220-221). Ülke genelinde Refahiyol hükümetine ve RP’lilere karşı eleştiriler gün geçtikçe artmaya devam etmiştir.

Ülkede cemaatler ve tarikatlarla ilgili tartışmalar hız kesmeden devam ederken “Aczmendiler” adında cüppe giyen, sarık takan, ellerinde asalarla dolaşan yeni bir tarikat ortaya çıkmıştır. Önceleri kimsenin ilgisini çekmeyen bu grup daha sonraları cami çıkışlarında “yaşasın şeriat, “kahrolsun laiklik diktası” sloganları atınca, basının işin içine girmesiyle bir anda ülkenin gündemine oturmuş ve ülkede “Türkiye’de irtica tırmanıyor” şeklinde endişelere neden olmuştur (Türk, 2021: 82). Basında devamlı yer alan Aczmendiler sürekli göz önünde olmalarından faydalanarak destekçi sayısını da artırmayı başarmıştır. Tarikattan bir grup, Ankara’da Said Nursi için mevlit okutmak için toplanınca tutuklanmış ve hapse gönderilmiştir (Yüksel, 2015: 143). Aczmendiler tarikatının lideri olan Müslüm Gündüz’ün evine yapılan baskında Gündüz, imam nikahlı eşi olduğunu iddia ettiği Fadime Şahin adlı kadınla uygunsuz şekilde basılmıştır. Bu olaydan sonra Şahin TV yayınlarına çıkarak, tarikatların kadınlara tuzak kurduğundan, dini duyguları sömürdüklerinden bahsetmiş, haber kanalları sürekli bu görüntüleri yayınlamıştır (Birand ve Yıldız, 2012: 187). Aczmendiler tarikatı açık açık devleti tehdit eden söylemlerde bulunmuş, var olan rejimin İslam düşmanı olduğunu söyleyerek, gerekli olduğunda her yola başvuracaklarını söylemişlerdir. Gündüz, 5 Ekim 1996’da Milliyet Gazetesine verdiği bir röportajda; *“Laik ve demokratik rejimin sonunda yıkılacağını ve şeriatın getirileceğini, ordunun günü geldiğinde bunu durdurmaya gücünün yetmeyeceğini, çok kan aksa da bir aşamadan sonra İran’da olduğu gibi istenilen sonucun elde edileceğini”* belirten tehditkâr söylemlerde bulunmuştur (Milliyet Gazetesi, 1996). Yaşanan bu olaylar ve söylemler basının gündeminden uzunca bir süre düşmemiş ve basın Gündüz’ün söylemlerini RP’nin söylemleriyle bütünleştirerek, Aczmendiler tarikatını RP ile ilişkilendirmiş ve iktidar bu durum yüzünden zor günler yaşamıştır.

Ankara Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız “Kudüs Gecesi” adından bir program düzenlemiştir. Bu programa İran Büyükelçisi G. Rıza Bagheri’yi de davet etmiş ve ülkede terör örgütü olarak kabul edilen Hizbullah örgütünün liderlerinin posterleri salonda her yere asılmıştır (Bican, 2012: 44). Programda, Kudüs’te yaşananları anlatan bir gösteri sergilenmiş ve daha sonra İran Büyükelçisi Bagheri kürsüye çıkarak bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında “şeriatı öven”, “İsrail’i sert sözlerle eleştiren”, buna karşılık “Hizbullah liderlerine övgü dolu sözler yağdıran” Bagheri’ye salondakiler tekbir sesleriyle destek vermiştir. Daha sonra sahneye “yeşil pop” adında bir grup çıkıp şiir

okumuş, şiirde yer alan; “*bir elinde keleş var, bir elinde mermisi var, cihat eden bacılar, kara kara çarşafklar, Allahu Ekber deyip kıyam etmiş bacılar...*” sözleri yüzünden Yıldız ve RP’ye çok esert eleştiriler yapılmış, bunun üzerine Yıldız tutuklanmış ve hakkında soruşturma başlatılmıştır (Bölügeray, 2000: 107).

Kudüs gecesi etkinliğinin yankıları sürerken, Sincan sokaklarından tanklar geçmiştir. TSK her sene Akıncı Üssü’nde tatbikat yapar ve tanklar o güzergâhtan geçerdi, 1997 senesinde bu prosedür değiştirilmiş ve tanklar Sincan sokaklarında boy göstermiştir. Gazeteler durumu manşetlerine taşımış ve “askeri kışlalarının irticaya karşı harekete geçtiğini, tatbikatta yapılan bu yer değişikliğinin uyarı niteliğinde bir işlem” olduğunu yazmıştır (Radikal Gazetesi, 1997). Sincan sokaklarındaki tank geçişinden birkaç hafta sonra Türk-Amerikan iş konseyi toplantısında konuşan Çevik Bir, tanklar ile “demokrasiye balans ayarı yaptıklarını” belirterek ülkede dolaşan askeri müdahale söylentilerini kuvvetlendirmiştir (Türk, 2021: 436).

Başbakan Erbakan İran ile işbirliği yapmaya karar vermiş. Bu işbirliği birlikte savaş uçağı üretmeyi dâhi kapsayınca TSK bu durumdan rahatsız olmuştur. Bu sırada İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani, iş birliğini kuvvetlendirmek amacıyla Türkiye’yi ziyaret etmek istemiştir. Ordu ve basın bu durumdan rahatsız olsa da baskılar Erbakan cephesinde sonuç vermemiş ve 19 Aralık’ta Haşimi Türkiye’ye gelmiştir. Çankaya köşkünde İran Cumhurbaşkanı adına yemek organizasyonu düzenlenmiş ve Haşimi ‘nin isteği üzerine yemeğe kadınlar alınmamış ve bu durum ülkede ve muhalefet cephesinde ağır eleştirilere neden olmuştur (Akpınar, 2001: 151-152).

Başbakan Erbakan II. İslam Şurası’na katılmış ve orada söylediği sözler oldukça eleştirilmiştir. Hükümet ortağı Çiller’in Şura’ya başörtü takarak katılması ve konuşmaya besmele çekerek başlaması muhalefetin tepkisini çekmiştir. Yaşanan terör olayları, Susurluk Kazası, Çiller’in eylemleri, basında yer alan irtica dönüyor haberleri, sivil toplum kuruluşlarını hareketlendirmiş ve “*sürekli aydınlık için bir dakika karanlık*” adını verdikleri eylemlerini şubat ayında başlatmış ve her akşam saat 21.00’da, 1 dakikalığına ışıklar söndürülmüş, tencere kapakları, çeşitli aletler ile sesler çıkartarak tepkilerini iktidara göstermeye çalışmışlardır (Yüksel, 2015: 58).

Türkiye yine karışık, eleştirilerin ve kutuplaşmaların olduğu, siyasal hayatta istikrarın sağlanamadığı yıllar geçirmiştir. Bu sırada TSK, Gölcük’te bir tatbikat düzenlemiş ve tatbikatta ordu yaşananlardan dolayı iktidarı uyarmaya karar vermiştir. Ağustos ayında düzenlenen MGK toplantısında Oramiral Erkaya “irtica” tehlikesinin ülkede her geçen gün büyüdüğünü bu tehlikenin PKK tehlikesinden daha büyük olduğunu belirterek, MGK toplantısının gündeminin “irtica” olmasını talep etmiştir. Erkaya; “*Bir partinin temsilcileri açıkça şeriat*

devletini savunmaktadırlar. Bunun bugün yönetimde olan bir partinin temsilcileri tarafından yapılmasını laik Cumhuriyet açısından fevkalade tehlikeli buluyorum... Eğer ülkeyi yönetenler irticayı bir tehlike olarak görmezlerse... Başbakan, bakanlar, milletvekilleri, belediye başkanları sabah akşam dini siyasete alet eder ve şeriat devletini tartışarlarsa... Laik Cumhuriyet, temellerinden sarsılmaya başlar.” şeklindeki açıklamasına diğer askeri MGK mensupları da destek verince Cumhurbaşkanı Demirel “irtica” konusunun gündeme alınmasına karar vermiştir (Yüksel, 2015: 57).

2.3.5.2. 28 Şubat 1997 MGK Kararları ve Post Modern Darbe

Türkiye bir yandan bu yaşananlar ile uğraşırken bir yandan da ülkenin her yanından gelen “irtica” haberleriyle boğuşmaktaydı. 28 Şubat 1997 tarihinde MGK toplanmıştır. Toplantının konusu ve içeriği aylar önceden herkes tarafından biliniyordu, konu “irticaydı. Görüşmeler başladıktan sonra söz alan Demirel, Genelkurmay Başkanlığı’nın düşüncelerini desteklediğini bildirmiş ve ülkede irtica tehlikesi olduğunu belirterek bu durumun kendisini de huzursuz ettiğini söylemiştir. Demirel’den sonra söz alan Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Erkaya, RP’yi ve Erbakan’ı hedef alan eleştirilerde bulunmuş ve yaşanan olaylardan Erbakan’ı sorumlu tutarak, adeta Başbakan Erbakan’dan hesap sormuştur. Erkaya’nın ardından söz alan Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Hikmet Köksal; *“Ben de dindar bir aileden geliyorum. Bizim de annelerimizin başında başörtüsü var. Ama biz, dine değil, dinin istismar edilmesine karşıyız.”* şeklinde yaptığı açıklamasıyla, açıkça belirtmese de RP’yi kastederek, *“ordunun bazı kesimler tarafından dinsiz olarak hedef gösterilmesinin kendilerini rahatsız ettiğini”* dile getirmiştir (Akpınar, 2001: 198). Askeri kanattan son sözü Genelkurmay Başkanı Karadayı almış ve *“Din ahlaktır, ahlaksız adamın dini olmaz”* ve *“Laiklik bizim için demokrasi kadar önemlidir”* sözleriyle iktidarı eleştirmiş. İktidar kanadından ilk söz alan Çiller DYP’nin laikliğe sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyleyerek partisinin laiklik ilkesinin güvencesi olduğuna dair mesajlar vermiştir (Akpınar, 2001: 198). Çiller’in ardından söz alan Başbakan Erbakan; *“Türkiye Cumhuriyeti’nin rejimini değiştirmek gibi bir gayelerinin olmadığını, bu durumu kamuoyuna lanse eden basın işgüzarlığı olduğunu belirtmiş ve hükümetin icraatlarından bahsetmiştir.”* Bu sırada Erbakan’ın sözü, Erkaya tarafından kesilmiş ve gerginleşen ortam Demirel’in çabasıyla yumuşatılmıştır (Akpınar, 2001: 200).

28 Şubat 1997 Tarihli Milli Güvenlik Kurulu Bildirisi

MGK toplantısında TSK tavsiye niteliğinde toplam 22 maddelik bir önlem paketi sunmuş, Erbakan'ın ricası ve Demirel'in araya girmesiyle 18 maddeye indirilerek kabul edilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 221-222):

- 1) *“Anayasa'mızda Cumhuriyet'in temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasa'nın 4.maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulanmada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.*
- 2) *Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okulların, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığına devri sağlanmalıdır.*
- 3) *Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisi neden korunması bakımından*
 - *8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurtda uygulamaya konulmalı.*
 - *Temel eğitim almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur'an Kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.*
- 4) *Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılâplarına sadık, aydın din adamı yetiştirmekle yükümlü milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeninde tutulmalıdır.*
- 5) *Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belirli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Bakanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.*
- 6) *Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi engellenmelidir.*
- 7) *İrticai faaliyetleri nedeni ile Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.*

- 8) İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'den irtibatları kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.
- 9) TSK'ye aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.
- 10) Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının neden olabileceği muhtemel çatışmadan korumak için İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.
- 11) Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.
- 12) TC Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli siyasi ve yasal işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedeki kesin önlemler alınmalıdır.
- 13) Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağ dışı bir görünüme yöneltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.
- 14) Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.
- 15) Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toparlanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.
- 16) Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim durumlar dikkate alınarak yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

- 17) Ülke sorunlarının çözümünü "millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.
- 18) Büyük kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir."

TSK önerilen bu maddelerin tavsiye niteliğinde kalmamasını, uygulanmasını istiyordu lakin bunun için hükümete açık bir baskı yaptığını söylemek doğru olmaz. 28 Şubat davası sürecinde dinlenen dönemin hükümet üyeleri de böyle bir baskı görmediklerini dile getirmişlerdir. Başbakan Erbakan 28 Şubat Kararlarını yasal olarak geçersiz kılmak istemiş, bunun için kararları meclise taşımaya çalışmıştır. Bunun üzerine Meclis Başkanı Mustafa Kalemli; "MGK kararlarını meclise getirir, mecliste görüşmeye açarsanız 12 Mart'ı tekrar getirirsiniz. Çünkü MGK kararlarının muhatabı meclis değil. Muhatabı hükümet. Hükümet gereğini yapar. Kesinlikle bunu mecliste konuşturmam." şeklindeki açıklamasıyla Erbakan'ın önünü kesmiştir." (Birand ve Yıldız, 2012: 220).

28 Şubat Kararlarına post modern tanımını uygun gören Özkasnak; "Tereyağından kıl çeker gibi eski darbelere benzemeyen bir şekilde hiç kan akıtmadan hiç kimseyi üzmeden gayet usulüne uygun bir şekilde demokratik uygulamalarla, Milli Güvenlik Kurulu tarafından da benimsenerek, devletin başındaki en büyük insanlardan ilgili bakanlara kadar hepsi dâhil edilerek hatta halkımız ortak edilerek, sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla çok başarılı bir şekilde yürütülen bir süreçtir. Sözleriyle değerlendirmiş ve bu post modern darbenin vesayet sağlamaktan çok düzeltmek için yapıldığını belirtmiştir(Cevizoğlu, 2001: 57).

28 Şubat Kararları Türk-İş, DİSL, TOBB, TÜSİAD ve medya kuruluşları gibi STK'lar tarafından da kabul görmüştür. Kararların ardından TSK, Türkiye için neredeyse dıştan gelen bir tehlike kalmadığını ve artık önceliklerinin iç güvenlik sorunları (irtica ve PKK) olduğunu açıklamış ve yargı organlarına, üniversitelere, akademisyenlere, memurlara, gazetecilere, diğer basın kuruluşlarına ve STK'lara brifingler yollamıştır. 28 Şubat Kararlarının önemli bir sonucu olarak 21 Mayıs 1997 tarihinde Refah Partisi için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş tarafından Anayasa Mahkemesi'ne parti kapatmak için yapılan başvurudur. RP'nin irticanın odağı olduğunu belirten Savaş'ın görüşleri kabul edilmiş ve 16 Ocak 1998'de RP kapatılmıştır. RP'nin kapatılmasından sonra kemik kadrodan bazı kişiler Fazilet Partisi (FP)'ni kurmuştur. Basında ve kamuoyunda Erbakan Hükümeti'ne karşı baskılar artınca Erbakan çözüm olarak başbakanlık görevini koalisyon ortağı Çiller'e devretmek istemiş ve bunun için görevinden istifa etmiştir. Ancak Demirel yeni

hükümeti kurma görevini Çiller'e değil Mesut Yılmaz'a vermiştir. Yılmaz ANASOL-D (ANAP-DSP-DTP) hükümeti olarak anılan koalisyon hükümetini kurmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 222-223). Bu muhtıra hükümeti döneminin, en çok tartışılan konusu ise yolsuzluk iddiaları olmuştur. Etibank özelleştirilmesinde Demirel'in ailesinin yolsuzluk yaptığı iddia edilmiş, yine Demirel'in yeğeni Murat Demirel tarafından Egebank devredilmiş ve Türkbank ihalesine fesat karıştırıldığı iddia edilmiştir (Akşin, 2007: 305-306). Bu iddialardan sonra Yılmaz Hükümeti düşürülmüş 18 Nisan 1999 tarihinde erken seçime gitme kararı alınmış ve seçime kadar hükümeti kurma görevi Ecevit'e verilmiştir. Ecevit iktidarı döneminde tüm Türkiye'nin içine su serpecek bir olay yaşanmış ve PKK lideri Abdullah Öcalan 16 Şubat 1999 tarihinde yakalanarak Türkiye'ye teslim edilmiştir. Bu olay hiç şüphe yok ki 1999 seçimlerinde Ecevit'in ve partisinin önünü açmıştır. 18 Nisan 1999 tarihinde yapılan genel seçimde; DSP %22,2, MHP %18, FP %15,4, ANAP %13,2, CHP %8,7, HADEP %4,7 oranında oy almıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 225). CHP ilk defa kurulduğundan beri meclis dışında kalmıştır. Seçimin ardından cumhurbaşkanı Demirel, hükümeti kurma görevini Ecevit'e vermiştir. Mecliste yemin edileceği sırada FP İstanbul Milletvekili Merve Kavakçı TBMM'de türbanla yemin etmek istemiş ve DSP başta olmak üzere bazı parti bu durumu protesto etmiş ve Kavakçı yemin edememiştir. Daha sonra yapılan incelemelerde Kavakçı'nın devletten izin almadan aldığı 2. bir ABD vatandaşlığı ortaya çıkmış, dokunulmazlığı kaldırılıp, vatandaşlığı iptal edilmiştir. Bu yaşanan olaydan sonra FP partisi kapatılmış ve Erbakan başta olmak üzere birçok isme 5 yıl siyasetten men yasağı getirilmiştir. DSMHP-ANAP hükümeti cumhuriyet tarihinin en uyumlu ve uzun çalışan koalisyon hükümeti olarak kayda geçmiştir. Bu hükümet döneminde ABD'de İslamcı Militanlarca yapıldığı iddia edilen 11 Eylül 2001 "İkiz Kuleler Saldırısı" gerçekleşmiş ve bütün İslam coğrafyasıyla olduğu gibi Türkiye ile de ilişkiler gerilmiştir. Görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Demirel'in yerine 16 Mayıs 2000 tarihinde Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer ülkenin 10. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

1990'lı yılların sonunda Türkiye'nin son yarım asrında siyasete damga vuran siyasi liderlerden Türkeş, ardından Ecevit vefat etmiş, Erbakan'a siyaset yasağı getirilmiş ve Demirel'in cumhurbaşkanlığı görevi sona ermiştir. Türkiye'de siyaset değişmeye ve yeni siyasi aktörlerin eline geçmeye başlamıştır.

2.3.6. 2000'li Yıllar: Milenyum Demokrasisi ve 27 Nisan e-Muhtırası ile 15 Temmuz Darbe Girişimi

2000'li yıllara gelindiği zaman milenyum ile birlikte Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Son seçimlerde CHP baraj altında kalmış ve meclise girememiştir. Ecevit sağlık sorunlarıyla boğuşuyordu, solda yeni bir parti ihtiyacı doğmuş ancak solda

iddialı ve halkın gözünde temsil gücü yüksek olabilecek bir siyasi parti kurulamamıştı. Fazilet Partisi kendi içinde bölünmüş ve yeni bir kapatma davasıyla baş etmeye çalışıyordu. FP gelenekçiler ve yenilikçiler olarak parti içerisinde güç yarışına başlamış, fakat 22 Haziran 2001 tarihinde Yüksek Mahkeme'nin kararıyla kapatılmıştı. Gelenekçi kanat Saadet Partisi (SP)'ni, yenilikçi kanat ise Recep Tayyip Erdoğan'ın önderliğinde "muhafazakâr demokrat" olarak nitelendirdikleri Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurmuştur (AKP). Siyasi hayatta bu gelişmeler yaşanırken Ecevit'in yaşı ve hastalığından dolayı DSP içerisinde istifalar yaşanmıştır. Koalisyon hükümeti içerisinde huzursuzluklar baş gösterince MHP Lideri Devlet Bahçeli'nin önerisiyle 3 Kasım 2002 tarihinde erken seçime gidilmiştir. Seçim sonuçlarına göre;

- AKP %34 oy oranı 363 milletvekili,
- CHP %19 oy oranı ve 178 milletvekili
- DYP %9, ANAP %5, DSP %1, MHP %8, SP %2, DHP %6, Genç Parti %6 ve bağımsızlar 9 milletvekili çıkarmıştır.

3 Kasım 2002 seçimleri, ülkede var olan düzeni yerinden oynatmıştır. Ülke siyasi tarihinde önemli yer alan ve 1980 darbesinden beri aktif siyasette bulunan tüm siyasi partiler baraj altında kalmış, Çiller, Ecevit ve Yılmaz parti başkanlığı görevlerinden istifa etmişlerdir. Türkiye'de yıllar sonra yeniden bir parti çoğunluğu kazanmış ve iktidar olmuş, CHP bir dönemlik aradan sonra ana muhalefet partisi olarak mecliste yerini almıştır. Ülkede var olan %10 barajı yasası yüzünden baraj altında kalan partilerin oylarının yüzdeleri toplandığı zaman yaklaşık %50 yapıyordu ve bu yasa yüzünden ülkenin %50'si mecliste temsil edilememiş, ülkede bir temsil sorunu oluşmuştu (Tekin ve Okutan, 2011: 228-229). Seçimlerin galibi AKP'nin lideri Erdoğan siyasi yasaklı olduğu için milletvekili seçilememiş ve başbakanlık koltuğuna oturamamış, yerine bir süreliğine Abdullah Gül başbakan olmuştu. Bu durumun giderilebilmesi için Anayasa'da değişikliklere gidilmiş ve 9 Mart 2003'te Siirt ili için tekrarlanan seçimlerde Erdoğan milletvekili seçilebilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 59. Hükümetinin başbakanı olarak hükümeti kurmuştur. AKP hükümeti ilk dönemlerinde IMF ile ilişkileri düzenlemiş ve enflasyonu gerilet�erek ekonomide iyileşmeler yaşanmasını sağlamıştır. AKP'nin yaptığı diğer önemli bir konusu ise AB Uyum Yasaları doğrultusunda demokratik düzenlemeler yapmıştır. 20 Mart 2003 tarihinde II. Körfez Savaşı patlak vermiş ve 11 Eylül 2001 saldırıları bahane gösterilerek başta ABD olmak üzere koalisyon güçleri Irak'a saldırmış, 13 Aralık 2003 tarihinde Saddam Hüseyin ve ailesi yakalanmış, 30 Aralık 2006 tarihinde ise infaz edilmiştir. Savaş sırasında Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü korumaya dair politikalar izlemiş bundan dolayı da ABD ile ilişkiler gerilmiştir. Mecliste ABD'nin isteklerine karşı yapılan görüşmelerde gerilim tırmanmış ve "Tezkere Krizi" yaşanmış ve ABD'nin istekleri

reddedilmiştir. AKP 2002 seçimlerinde büyük çoğunluğu alarak iktidar olduktan sonra ülkede en çok tartışılan konulardan birisi de 2007 cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. DYP ve ANAP cumhurbaşkanlığı seçiminde CHP ile birlikte mecliste oylamaya katılsaydı kriz yaşanmaz ve cumhurbaşkanı seçilebilirdi, lakin bu partiler oylama günü meclise katılmayınca demokratik sistem yeniden tıkanmıştı. Anayasa'ya göre cumhurbaşkanlığı seçimi 2007 yılının Nisan ayında yapılması gerekiyordu lakin diğer cumhurbaşkanlığı seçimleri gibi bu seçimde de “rejim tehlikesi” söylentileri cereyan etmiştir. 1980 yılı cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de rejim tehlikede söylentileri hararetli tartışmalara neden olmuş ve sonuç olarak 12 Eylül 1980 darbesi yaşanmıştı. Türkiye’de rejim tehlikeye girince onu meşrulaştırmak için demokrasiyi kurumsallaştıran araçları kullanmak yerine, askeri elitist zümrenin sivil iktidara müdahale etmesi neredeyse gelenek hâlini almıştı. 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi de yine aynı tartışmalarla devam etmiştir. AKP iktidarı cumhurbaşkanlığı seçiminin yeni bir müdahaleye yol açmasına izin vermemek amacıyla kriz çözme aracı olarak demokratik yollardan erken genel bir seçimi çözüm olarak sunmuştur. Demokrasinin işlediği sistemlerde ülkede toplumsal anlamda siyasal bir kriz yaşandığı zaman seçimler, etkin bir kriz çözme metodu olarak kullanılmaktadır. Ülkemizde demokrasi konusunda yaşanan olası sorunlar nedeniyle sistem her ne kadar tıkansa ve işlemez hâle gelse de 2007 yılına kadar seçime gitmek yerine, TSK’nın müdahaleleri çözüm olarak görülmüştür. Ülkemizde yaşanan siyasi krizlerin demokratik yöntemlerle aşılabilmesi ve uygulanan anti demokratik darbeler topluma ve ülke sistemine çok ağır faturalar ödetmiştir. 22 Temmuz erken genel seçimleri de yine böyle bir antidemokratik müdahale yaşanmaması için gündeme getirilmiştir. Yasal olarak seçimler 5 Kasım 2007 tarihinde yapılacaktı lakin yaşanan krizden dolayı TSK’nın sisteme müdahale etmesi endişesi olunca 5 ay önce yapılmıştır. Bu şekilde erken seçim kararı alınarak demokratik çözüm aracı devreye sokulmuş ve halka seçimler ile farklı bir milli irade ortaya koyarak krizin çözülebilmesi imkânı sunulmuştur. Ülkemizde demokratik yollarla krizi çözen ilk seçim olmasından dolayı 2007 seçimleri siyasi tarihimizde önemli bir yer edinmiştir (Dursun, 2018: 341-342). 22 Temmuz 2007 yılı erken genel seçimleri iktidar partisinin oylarını tahminlerin ötesinde yüksek bir orana taşımıştır.

- AKP %46,54 oy oranıyla 341 milletvekili
- CHP %20,79 oy oranıyla 112 milletvekili
- MHP %14,25 oy oranıyla 70 milletvekili
- Bağımsızlar %5,19 oy oranıyla 26 milletvekili çıkarmıştır (Tekin ve Okutan, 2011, s234).

AKP oy oranını önceki seçime oranla önemli derece artırmıştır. Bu duruma gerçekleşecek cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili olarak yaşanan kriz kullanılarak, ülkede yeniden vesayetçi yapının iktidara gelmesi korkusu ciddi katkı sağlamıştır. Bu seçimde DTP'liler %10 barajını aşamayacaklarını bildikleri için seçime bağımsız olarak katılmış ve meclis çatısı altında birleşmişlerdir. Seçimler yapılmış iktidar kurulmuştu lakin ülkenin önünde hâlâ cumhurbaşkanlığı seçimi, zorlu bir süreç olarak durmaktaydı. AKP, seçimden iktidar olarak çıksa da cumhurbaşkanlığı için gerekli salt çoğunluğa hâlâ sahip değildi, mecliste seçim tartışmaları hararetle bir şekilde devam ederken MHP'nin meclise katılacaklarını ve kendi adaylarıyla yarışacaklarını açıklamasıyla tıkanan demokratik süreç aşılmış ve kriz çözülmüştü. 2007 cumhurbaşkanlığı seçimine 448 milletvekili katılmış ve 3. Turlamada AKP'nin kurucu liderlerinden olan ve Erdoğan milletvekili seçilene kadar başbakanlık görevi yapmış olan Abdullah Gül, ülkenin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Ülkede demokrasiyi tıkayan bir kriz, ilk kez demokratik mekanizmalarla çözülmüştü, sırada 21 Ekim 2007 tarihinde gerçekleştirilmesi planlanan Anayasa değişikliği referandumu vardı. Bu referandumda cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi, görev süresinin 5 yıla indirilmesi, aynı kişinin 2 defa cumhurbaşkanı seçilebilmesi, TBMM seçimlerinin 4 yıla indirilmesi, mecliste toplantı yeter sayısının düzenlenmesi maddeleri, iktidarın paylaşılma aygıtlarından olan referandumla halka sunulmuş ve %70 “evet” oyuyla anayasa değişikliği kabul edilmiştir (Tekin ve Okutan, 2001: 234-235). Referandumdan sonra önemli bir gelişme yaşanmış ve AKP ve MHP ortaklaşa bir anayasa değişikliği paketi hazırlamış ve pakette üniversitelerde başörtüsüne özgürlük tanınması hedeflenmiştir. CHP değişikliği Anayasa Mahkemesi'ne taşımış, Yüksek Mahkeme anayasa değişikliğini sadece şekil açısından denetleme yetkisine sahipken, esas yönünden incelemiş ve değişikliği iptal etmiştir. 2007 sonrası yaşanan çalkantılar bitmemiş ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak AKP'yi kapatma talebinde bulunmuştur. Bu dava halk tarafından da merakla takip edilmiş ve 30 Temmuz 2008 tarihinde Anayasa Mahkemesi kapatma yerine ½ oranında Hazine yardımından men cezası vermiştir.

2.3.6.1. 27 Nisan 2007 E-Muhtırası

2007 yılının en hararetle tartışmalarından biri daha önce de bahsettiğimiz üzere cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. İktidarda olan AKP ile TSK arasında sürtüşmeler yaşanıyordu, Ahmet Necdet Sezer'in görev süresi dolmak üzereydi ve yeni cumhurbaşkanı iktidarda olan AKP tarafından belirlenecekti. Askeri zümre, cumhurbaşkanlığı seçimlerine hep özel bir ilgi göstermiş ve bu makamın belirleyici olmak istemiştir. 2007 cumhurbaşkanlığı seçimine doğru giderken,

Ülkede türban tartişmaları sıcağı sıcağına yaşanıyor ve cumhurbaşkanının eşinin de türbanlı olması ihtimali askeri elitist zümreyi rahatsız ediyordu (Hürriyet,2006). Dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak “Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seğileceğini umut ediyorum” şeklindeki ağıklaması askeri zmreninin sahip olduğu vesayetęi anlayışı göstermektedir. Türkiye’de cumhurbaşkanlığı seçimi anayasaya uygun olarak yapılmaktadır, TSK’nın böyle bir makam hakkında istediği gibi elitist bir açıklama yapması başlı başına demokrasiye bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Muhalefet de bu sırada boş durmamış ve cumhurbaşkanını AKP’nin seğiyor olmasını protesto etmek amacıyla pek çok ilde “Cumhuriyet Mitingleri” düzenlemiştir. Bu mitinglere muhalefet partileri CHP ve DSP’nin yanında pek çok STK’da katılmıştır. Mitinglerde “laiklik” ve “cumhuriyet” üzerine sloganlar atılmıştır. Ülkede harareтли tartişmalar yaşanırken emekli Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu “meclisin oylama için toplanabilmesi için 367 toplantı yeter sayısını sağlamalıdır” tezini ortaya atmıştır (Cemal, 2010: 435). İktidarda olan AKP’nin ise 360 milletvekili bulunuyordu ve diğer partilerde oturuma katılmadığı için toplantı yeter sayısı sağlanamıyordu. Meclis oylamasına 361 milletvekili katılmış ve 1. Turda Gl 357 oy almıştı. Anayasa Mahkemesi Kanadoğlu’nun tezini doğru kabul etmiş ve cumhurbaşkanlığı seçiminin 1. Tur oylamasını iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesinin bu kararı günümüzde dâhi hukukçular tarafından siyasi bir karar olarak kabul edilir ve eleştirilir. Türkiye Cumhuriyeti’nin demokrasisi sadece askeri vesayet altında değil, çoğu zaman diğer pek çok merkezi elitist kurumun da vesayeti altında kalmıştır. Anayasa Mahkemesinin verdiği bu karar vesayetęi bir anlayış altında verilmiştir ve pek çok aydın kesiminde tepkisine neden olmuştur. Tartışmalı geçen cumhurbaşkanlığı seçimi 1. Tur oylamasının olduğu günün gecesinde Genelkurmay Başkanlığı kendi internet sitesinden bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride;

“Türkiye Cumhuriyeti devletin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanınlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değerşen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din

kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır. Bu bağlamda; Ankara'da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde kuran okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir. 22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa'da; Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile, o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur. Ayrıca, Ankara'nın Altındağ ilçesinde "Kutlu Doğum Şöleni" için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli'de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilahiler söylediği, Denizli'nin Tavas ilçesine bağlı Nıfker beldesinde dört cami bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir. Okullarda kutlanacak etkinlikler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yerine getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir. Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülki makamların müsaadesi ile ve bilgisi dâhilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticai anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir. Bölgemizdeki gelişmeler, din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca alet edilmesinin yol açabileceği felaketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur. Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya'da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir. Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı'nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği "Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı

olmak ve bunu davranışlarına yansıtmak” ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir. Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir. Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk’ün, “Ne mutlu Türküm diyene!” anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti’nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığı olan bağlılığı ile inancı kesindir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.”

Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt

2007 e-muhtırasıyla ülkede pek çok ilk yaşanmıştır. Büyükanıt, muhtırayı bizzat kendisinin yazdığını ifade etmiş ve iktidardan da cevap gecikmemiştir. Hükümet muhtıraya karşı bir bildiri yayınlamış ve TSK’yı eleştirmiştir. Cemil Çiçek tarafından okunan karşı bildiride; *“Bu açıklama hükümete karşı bir tutum olarak algılanmıştır. Kuşkusuz demokratik düzende bunun düşünülmesi dahi yadırgatıcıdır. Öncelikle söylemek isteriz ki, Başbakan’a bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı’nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik bir hukuk devletinde düşünülemez. Genelkurmay Başkanlığı, hükümetin emrinde, görevleri Anayasa ve ilgili yasalarla tayin edilmiş bir kurumdur. Anayasamıza göre, Genelkurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan’a karşı sorumludur.”* açıklamasıyla ülkede ilk defa askerin müdahalesine karşı sivil kanattan karşı bir eleştiri ve bildiri gelmiştir. Halk da iktidara destek vermiş, protesto yürüyüşleri yaparak TSK’yı eleştirmiş ve basın da TSK’yı tenkit edici yayınlar yapmıştır. (Kaynak, 2009: 77). Muhalefet partileri de muhtıra karşısında açıklamalar yapmıştır: Baykal; *“Çözümün adresi siyasettir, dayatmalarla siyaset olmaz”*, Mumcu; *“TSK’nın rejim muhafızlığı düşüncesi yararsızdır.”*, Yazıcıoğlu; *“TSK’nın yayımladığı muhtıra, Türk demokrasisine ve hukuk devleti anlayışına açık açık bir müdahaledir.”* şeklinde açıklamalarda bulunmuşlardır (Yenişafak, 2007: 7).

2007 e-muhtırasına karşı yayımlanan bildiriler, aydınların tepkisi ve siyasetçilerin yaptığı karşıt açıklamalar, vesayetçi askeri yapı ve sivil iktidarlar

arasındaki ilişkilerin sivilleşmeye başlamasına adım olmuştur. Sivil iktidar askeri elitist zihniyetten çıkan bir muhtırayı daha kabul etmemiş ve demokrasinin üzerindeki vesayetçi gölge için yeni bir dönem başlamıştır.

2.3.6.2. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi

15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi Türkiye'nin daha önce gördüğü darbe ve muhtıralardan farklıdır ve farklı özelliklere sahiptir. Bu darbe girişimi; nitelikleri, girişime giden sürecin dinamikleri ve sonuçları açısından ülkemizde bir ilktir. 15 Temmuz akşamı saatler 22.00'ı gösterdiği sırada başta İstanbul ve Ankara olmak üzere ülkenin pek çok şehrinde hareketlilik başlamıştı. Ankara ve İstanbul'da, şehirde tanklar sokaklarda boy göstermiş, o zamanlar Boğaziçi Köprüsü şimdi ise 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olan köprü trafiğe kapatılmış ve tanklar köprünün ortasında konuşlanmıştı. Askeri helikopterler ve F-16 savaş uçakları İstanbul ve Ankara semalarında, ses duvarını aşacak alçaklıkta uçuşlar yapmış, TRT Ankara Stüdyosu'na baskın yapılmış ve saat 00.13'te Spiker Tijen Karaş'a zorla darbe bildirisi metni okutulmuştu. Metin Türk halkının çokta yabancı olmadığı kelimeler ile donatılmıştı. Atatürk rejiminin tehlikede olduğu, ülkeyi kurtarmak için demokrasiye müdahale ettiklerini, uluslararası antlaşmalara sadık kalınacağı, yeni bir anayasa hazırlanacağı, ülkede sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağının ilan edildiğini belirtiyordu. 15 Temmuz Bildirisi (AA, 2016: 11):

“Türkiye Cumhuriyeti'nin değerli vatandaşları,

Sistematiik bir şekilde sürdürölen anayasa ve kanun ihlalleri devletin temel nitelikleri ve hayati kurumlarının varlığı açısından önemli bir tehdit haline gelmiş, Türk Silahlı Kuvvetleri de dâhil olmak üzere devletin tüm kurumları ideolojik saiklerle dizayn edilmeye başlanmış ve dolayısıyla görevlerini yapamaz hale getirilmiştir. Gaflet, dalalet ve hatta hıyanet içerisinde olan cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri tarafından temel hak ve hürriyetler zedelenmiş, kuvvetler ayrılığına dayalı laik ve demokratik hukuk düzeni fiilen ortadan kaldırılmıştır. Devletimiz uluslararası ortamda hak ettiği itibarını yitirmiş ve evrensel temel insan haklarının göz ardı edildiğı, korkuya dayalı, otokrasi ile yönetilen bir ülke haline getirilmiştir. Siyasi idarenin, aldığı hatalı kararlarla mücadeleden geri durduğu terör tirmanarak birçok masum vatandaşımızın ve teröristle mücadele eden güvenlik görevlilerimizin hayatına mal olmuştur. Bürokrasi içerisindeki yolsuzluk ve hırsızlık ciddi boyutlara ulaşmış, ülke sathında bununla mücadele edecek hukuk sistemi işlemez hale getirilmiştir.

Bu ahval ve şerait altında yüce Atatürk'ün önderliğinde milletimizin olağanüstü fedakârlıklarla kurduğu ve bugünlere getirdiğı cumhuriyetimizin

koruyucusu olan Türk Silahlı Kuvvetleri, "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinden hareketle;

- *Vatanın bölünmez bütünlüğünü, milletin ve devletin bekasını devam ettirmek,*
- *Cumhuriyetimizin kazanımlarının karşı karşıya kaldığı tehlikeleri bertaraf etmek,*
- *Hukuk devleti önündeki fiili engelleri ortadan kaldırmak,*
- *Milli güvenlik tehdidi haline gelmiş olan yolsuzluğu engellemek,*
- *Terörizm ve terörün her türlü ile etkin mücadele yolunu açmak,*
- *Temel evrensel insan haklarını, mezhep ve etnisite ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarımız için geçerli kılmak,*
- *Laik, demokratik, sosyal ve hukuk devleti ilkesi üzerine oturan anayasal düzeni yeniden tesis etmek,*
- *Devletimizin ve milletimizin kaybedilen uluslararası itibarını yeniden kazanmak,*
- *Uluslararası ortamda barış, istikrar ve huzurun temini için daha güçlü bir ilişki ve işbirliğini tesis etmek maksadıyla yönetime el koymuştur.*

Devletin yönetimi teşkil edilen Yurtta Sulh Konseyi tarafından deruhte edilecektir. Yurtta Sulh Konseyi Birleşmiş Milletler, NATO ve diğer tüm uluslararası kuruluşlarla oluşturulmuş yükümlülükleri yerine getirecek her türlü tedbiri almıştır.

Meşruiyetini kaybetmiş siyasi iktidara görevden el çektirilmiştir. Vatana ihanet içerisinde bulunan tüm kişi ve kuruluşların en kısa zamanda ulusumuz adına hakkaniyet ve adaletle karar vermeye yetkili mahkemeler önünde hesap vermesi temin edilecektir.

Tüm yurtta sıkıyönetim ilan edilmiştir. İkinci bir duyuruya kadar sokağa çıkma yasağı uygulanacaktır. Vatandaşlarımızın kendi güvenlikleri için bu yasağa hassasiyetle uymaları önem arz etmektedir. Havaalanları, sınır kapıları ve limanlardan yurt dışına çıkışlara yönelik ilave tedbirler getirilmiştir.

Devlet düzeninin en kısa zamanda tesis ve idamesi için her türlü tedbir alınmış ve uygulanmaktadır. Hiçbir vatandaşımızın zarar görmesine müsaade edilmeyecek, kamu düzeninin bozulmasına fırsat verilmeyecektir.

Hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm vatandaşlarımızın ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, evrensel temel hak ve hürriyeti Yurtta Sulh Konseyi'nin teminatı altındadır. Yurtta Sulh Konseyi; üniter devlet yapısı içinde dil, din, etnik köken ayrımı yapmaksızın toplumun tüm kesimlerini kapsayacak bir anayasa hazırlanmasını en kısa zamanda sağlayacaktır. Çağdaş, demokratik, sosyal, laik hukuk ilkelerine dayalı anayasal düzen tesis edilene kadar Yurtta Sulh Konseyi ulusumuz adına her türlü tedbiri alacaktır.

Tüm vatandaşlarımıza saygıyla duyurulur.”

Bu cümlelerin ne demek olduğunu bilen Türk halkının çoğu Cumhurbaşkanı Erdoğan ekranlara çıkıp “Türk halkını darbe girişimine karşı direniş için sokaklara çağırmadan önce” kendiliklerinden sokağa koşmuş ve darbeci cuntayı ve yasaklarını tanımadıklarını göstermişlerdir. Türk siyasal ve sosyal hayatında bir ilk yaşanıyor ve Türk Halkı darbe girişimin ilk dakikalarından itibaren darbecilerin meşruiyetini tanımıyordu. Darbe girişimi halkın, medyanın, etkin siyasi liderliğin, demokratik kurumların ve siyasilerin partiler üssü bir şekilde bir araya gelmesinin sayesinde geri püskürtülmüştür. 15 Temmuz gecesi direnişi yalnızca ülke demokrasisini kurtarmamış, Türkiye’de asker-devlet arasındaki vesayetçi anlayışı sivil iktidar lehine yeniden yapılandırmış, darbeler-demokrasi ilişkisinin halk nezdinde yeniden yorumlanmasını sağlamıştır.

15 Temmuz darbe girişimi anlık bir gelişme olarak ortaya çıkmamıştır. TSK’nın geniş bir kesimini içine alan, hazırlık süreci on yıllara dayanan, kamu yönetiminin ve bürokrasinin adalet, eğitim ve emniyet teşkilatına kadar yayılan, toplumsal hayatta halk nezdinde çok geniş taraflara sahip, kendisini “dini bir lider” olan tanıtan eski bir din görevlisi olan terörist Fetullah Gülen’in kurduğu dini cemaatin “FETÖ (Fethullahçı Terör Örgütü)”, ülke yönetimini tüm alanlarıyla ele geçirmek amacıyla yaptığı kanlı bir darbe girişimidir. FETÖ, ordu hiyerarşisi içinde ya da 1960 darbesinde olduğu gibi bir grup ordu mensubu tarafından yapılmamıştır. Bu terörist grup TSK’nın hiyerarşisi dışında yurtdışından organize edilmiştir. Bu terör örgütü 70’li yıllardan itibaren öncelikle, eğitim alanlarında yapılanmaya başlamış ve bu şekilde uzun vadede yetiştirdikleri öğrencileri, önemli makamlara getirerek, sistemi dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Faaliyet alanları sadece Türkiye eğitimi ve toplumu ile sınırlı kalmamış tüm dünyaya yayılım sağlamışlardır. 90’lardan sonra devletin de desteğiyle dünya ülkelerinde okullar açmaya başlamış ve bu okullarda verdiği kaliteli eğitimle ülkelerin elit tabakalarına kendi öğrencilerini yerleştirmiş, özel üniversiteler açmış ve bu şekilde ülkemizde ve diğer ülkelerde kendisine meşru bir alan açmıştır. Ülkemizde her yıl düzenledikleri “Türkçe Olimpiyatları” ile etkin halkla ilişkiler faaliyetleri yürütmüş ve halkın sempatisini ve güvenini kazanmıştır. Gün geçtikçe FETÖ, bürokrasi, TSK, emniyet güçleri, eğitim, medya, ticaret, sanayi, yargı, yerel yönetimler, üniversiteler ve toplumun bütün kesimlerinde etkin bir örgütlenemeye sahip olmuştur. Uluslararası bazı güç odaklarından aldığı destek ile acımasız, kanlı ve topyekûn bir darbe gerçekleştirmek istemiştir (Dursun, 2018: 369-370). Darbe girişimi “ordu imamı” olarak adlandırılan eski bir akademisyen olan Adil Öksüz tarafından Ankara’da Akıncılar üssü merkez alınarak yönetilmiştir.

Türk siyasal hayatında hiçbir darbe ya da müdahalede yüzlerce şehit ve gazi verilmemiştir. Ülkenin demokrasisini meşrulaştıran kurumlar ve halka açık ve

kanlı bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Türkiye tarihinde, darbeci kesimin demokrasiye ve karşıt görüşlü kişi ve topluluklara şiddet uygulaması yeni şey bir değildir lâkin halka karşı açık, kanlı ve topyekûn bir saldırı görülmüş olay değildir. 1960 darbesinde toplumun desteği ve meşruiyeti arkasında olmasına rağmen Menderes ve arkadaşları antidemokratik şekilde yargılanarak asılmış (Tanör, 2016: 385). 1971 muhtırasından sonra gençlik hareketleri kanlı olaylarla bastırılmış, 1980 darbesi sonrasında işkenceler yüzünden yüzlerce ölüm gerçekleşmiş ve idamlar yaşanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2020: 331). Önceki müdahalelerin 15 Temmuz darbe girişiminden farklarından biri de uygulanan şiddet olaylarının karşısında topyekûn bir halk olmayışydı. Ülkenin askeri ekipmanlarıyla ülkenin Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Köşkü, Emniyet güçleri, Genelkurmay Başkanlığı, içlerinde insanlarla şehir meydanları bombalanmamış ve halka acımasızca ateş açılmamıştır. Ülkede meşruiyetini “milli irade ”den alarak var olan iki makam olan; Cumhurbaşkanlığı ve TBMM kısacası halk egemenliğine dair ne varsa yok edilmek istenmiştir.

15 Temmuz darbe girişimini önceki müdahaleler ile kıyaslamak çokta doğru değildir, bu girişim kendisini gizleyen bir grup tarafından yapılmıştır. 1960 ve 1980 darbelerinde ve 1971,1997 ve 2007 muhtıralarında süreci yönetenler kimliklerini açıkça dile getirmiş TSK mensuplarıydı (Aydın ve Taşkın, 2020: 62-63). 15 Temmuz darbe girişimi ise kendilerine “yurtta sulh konseyi” adını veren terörist bir örgüt tarafından yapılmıştır. 15 Temmuz sürecinin hâlâ yargılamaları devam etmekte ve ortaya çıkacak yeni belge ve bilgilerin ışığında yapılanma hakkında daha kesin değerlendirmeler yapılabilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRASİ VE VESAYET TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA MECLİS TUTANAKLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

3.1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde “Batılılaşma” bir devlet politikası hâline gelmiştir. Devlet politikası hâline gelen başka bir ideolojide de “halkın kendi kendini yönetmesidir”. Bu da ancak “demokrasinin” varlığı ile söz konusu olabilir. Türkiye Cumhuriyeti’nin demokrasi tarihine bakıldığı zaman, demokrasi kavramının uzun ve meşakkatli yollardan geçtiği, iniş ve çıkışlar ile mücadele etmek zorunda kaldığı görülebilir. Osmanlı Devleti gibi büyük bir imparatorluğun mirasçısı olarak, monarşi yönetiminden çıkmış, Cumhuriyetin ilânından sonra bile 20 yıldan fazla tek parti yönetimiyle idare edilmiş, birkaç senede bir darbelerle, muhtıralarla ve darbe girişimiyle yolu kesilmiş bir ülke için demokrasi kavramı çok fazla şey ifade etmektedir. Türkiye’de askeri müdahalelerden sonra yeniden demokrasiye geçiş sürecinde yasa yapıcı tarafından, yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların hangi şekillerde gerçekleştirilmeye çalışıldığının konu edinildiği bu çalışmanın amacı; Türkiye’deki askeri müdahalelerden sonra kurulan sivil yönetimler dönemindeki TBMM tutanaklarında, yer alan vesayetçi ve demokratik anlayış ve işlemlerin incelenmesi, müdahalelerden sonra demokrasinin tekrar tesis edilip edilemediği ya da hangi şartlarla ne kadar tesis edilebildiği ve ülkedeki askeri elitist zümrenin tesis ettiği vesayetçi ideolojinin gerçekleştirdiği işlemleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmanın üç ana amacı öne çıkmaktadır:

- Birinci olarak; askeri müdahalelerden sonra kurulan sivil yönetimlerin TBMM tutanaklarından hareketle, o dönemlerdeki demokrasi anlayışı ve bu anlayışın hangi şekillerde gerçekleştirilmeye çalışıldığı, demokratikleşme çabalarının hangi bağlamlarda, hangi ifade biçimleriyle ve ne düzeyde ele alınıldığını tespit etmektir.
- İkinci olarak; gerçekleşen 1960-1980 darbeleri ve 2016 darbe girişimi sonrasındaki vesayetçi işlemleri ve demokratikleşme çabalarını meclis tutanakları vasıtasıyla kendi içlerinde karşılaştırabilmek ve dönemin demokrasisi ve vesayetçi işlemleri üzerinde yorumlarda bulunabilmek, ek olarak 1971,1997 ve 2007 muhtıraları sonrasındaki meclis tutanaklarındaki vesayetçi işlemleri ve demokratikleşme çabalarını ise kendi içlerinde kıyaslayabilmek amaçlanmaktadır.
- Üçüncü olarak da; ulaşılan veriler ışığında askeri müdahaleler sonrasındaki vesayetçi işlemleri, meclis tutanaklarındaki demokrasi söylemi yankısını ve demokratikleşme çabalarını sistematikleştirmek ve yapılan analizler

doğrultusunda demokratik uygulamaları ve vesayetçi işlemleri belli kategoriler altında gruplandırabilmek hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın önemi; araştırma sonucunda örnekleme dâhil edilen yıllardaki meclis tutanaklarının analizi sonucu ortaya çıkan verilerin literatüre kazandırılması amaçlanmaktadır. Literatürde bulunan askeri müdahaleler sonrasında yasa yapıcı tarafındaki yeniden demokratikleşme çabalarına dair kritik veriler, boşluğu dolduracak ve sonradan yapılan çalışmalara yol gösterecektir. Bununla birlikte örneklemin farklı yıllardaki darbe ve muhtıralardan oluşması nedeniyle araştırma sonucunda yeniden sivil demokrasiye dönüş çabalarının karşılaştırmalı bir analizi de elde edecektir. Çalışmanın literatüre önemli bir katkısı da darbeler sonrasında TBMM meclis tutanaklarını kapsayan bu denli kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle yeni bilgilerin, içeriksel ve eleştirel söylemsel analizinin yer bulacak olmasıdır. Böylelikle geçmişte, günümüzde ve gelecekte önemli bir mihenk taşı olan vesayet ve demokrasi söyleminin dönemin şartları da göz önüne alınarak aralarındaki farklar ve benzerliklerin bulunması ile boşluğun doldurulması planlanmaktadır Bu sebepler ile çalışmanın özgün bir değere sahip olduğu görülecektir. Çalışmayla elde edilecek söz konusu bulgular ve bilgilerin, bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalar için yeni fikir ve referans kaynağı olacağı düşünülmektedir.

3.1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın kapsamını, Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından sonra gerçekleşen askeri müdahaleler sonrasında kurulan sivil yönetimlerdeki TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları oluşturmaktadır. Askeri müdahaleler sonrası tekrar kurulan, sivil yönetimler sonrası bütün tutanakları incelemek, zaman açısından mümkün olmadığı için demokrasi bağlamında askeri müdahalelerin tartışıldığı “süreler” sınırlılık olarak seçilmiştir.⁴

⁴ Elde edilen veriler ışığında askeri müdahaleler sonrası mecliste “demokrasi ve vesayet” konularının tartışılma sürelerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. 1960 Darbesi sonrası 26.10.1961 tarihinden 07.02.1962 tarihine kadar tutanaklar analiz edilmiş 12.01.1961 tarihine kadar, 1980 Darbesi sonrası 24.11.1983 tarihinden 24.01.1984 tarihine kadar tutanaklar analiz edilmiş 22.12.1983 tarihine kadar, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminden sonra 16.07.2016 tarihinden 16.08.2016 tarihine kadar tutanaklar analiz edilmiş 02.08.2016 tarihine kadar, 1971 Muhtırasından sonra 12.03.1971 tarihinden 14.05.1971 tarihine kadar tutanaklar analiz edilmiş 05.04.1971 tarihine kadar, 2007 e-muhtırasından sonra 02.05.2007 tarihinden 02.06.2007 tarihine kadar tutanaklar analiz edilmiş 09.05.2007 tarihine kadar “demokrasi ve vesayet” tartışmalarının sürdüğü tespit edilmiştir. 1997 Muhtırası sonrası 04.03.1997 tarihinden 04.04.1997 tarihine kadar tutanaklar analiz edilmiş ve “demokrasi ve vesayet” konularının tartışılmasına dair herhangi bir veri bulunamamıştır.

3.1.3. Araştırmanın Evreni-Örnekleme, Yöntemi ve Soruları

Türkiye’deki askeri müdahalelerden sonra kurulan sivil yönetimler dönemindeki TBMM Tutanaklarında, yer alan vesayetçi ve demokratik anlayış ve işlemlerin incelenmesini konu alan bu araştırma da, araştırmanın amacına uygun olarak seçilen evreni; “Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Müzakere Tutanakları” oluşturmaktadır. Çalışmanın amaçlı örneklemini; “Türkiye’deki demokrasi sürecini kesintiye uğratan askeri müdahaleler; 1960 darbesi, 1980 darbesi, 2016 darbe girişimi ve 1971 muhtırası, 28 Şubat 1997 post modern darbesi ve 2007 e muhtırası sonrası sivil yönetime geçildikten sonraki TBMM Tutanakları” oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme; çalışmaya en uygun veriyi araştırmaya katmaktır (Özdemir, 2016: 102). Araştırmada kullanılan TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarına, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin resmî dijital arşivinden erişilmiş ve ilgili dönemlere ait oturum kayıtları çevrimiçi olarak incelenmiştir.⁵ Meclis tutanaklarının incelenmesinin nedeni ise; demokrasiyi kurumsallaştıran önemli araçların başında parlamentonun gelmesidir. Türkiye Parlamentosu’nun demokrasi olgusunu ne ölçüde gerçekleştirdiği eleştirel olarak incelenmiştir. Araştırma için belirlenen temel amaçlara ulaşabilmek için incelenen veriler belli alt başlıklarda toplanarak elde edilen verilerin literatüre katkısını artırabilmek için sistematikleştirilmiştir.

Çalışmada veri toplama tekniği olarak arşiv taramasından yararlanılmış ve elde edilen veriler nitel içerik analizi ile eleştirel söylem analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Arşiv taraması; araştırma konusu için kaynakları bulmayı, onları not almayı ve değerlendirme süreçlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005: 18). Başka bir ifadeyle arşiv taraması; basılı ya da elektronik ortamdaki materyallerin sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirmelerinin yapılması sürecidir (Bowen, 2009: 104). İki aşamalı olarak planlanan çalışmada; öncelikle müdahaleler sonrası kurulan sivil yönetim dönemlerindeki meclis tutanaklarından veriler toplanmış ve nitel içerik analizi yapılmıştır. Nitel içerik analizi; elde edilen verilerin, araştırmacı tarafından sistematik olarak düzenlendiği, analiz edebilmek için anlamlı bölümlere ayrıldığı, elde edilen veriler ışığında hangi bilgilerin araştırmaya dâhil edileceğinin belirlendiği bir yöntemdir (Bogdan ve Biklen, 1992: 289). Daha sonra nitel içerik analizi sonucunda verilere açık kodlama yapılmıştır. Açık kodlama, verilerin ilk aşamada serbest biçimde incelenerek araştırma nesnesine ilişkin anlamlı kavramların ortaya çıkarılması sürecidir (Strauss ve Corbin, 1990). Bu süreçte araştırmacı, verileri önyargılardan arınmış şekilde yorumlamaya çalışır ve betimsel düzeydeki kodları oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Ayrıca, açık

⁵ https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0

kodlama yoluyla yapılan analiz, hem mevcut kavramlara hem de veri içerisinde doğrudan türeyen yeni temalara ulaşma imkânı sağlar (Böke, 2009: 152; Corbin & Strauss, 2008). Kodlama sürecinde, tezin literatür kısmı ve TBMM tutanakları dikkatle okunmuş ve demokrasi, vesayet, asker-sivil ilişkisi, milli irade, hukuk devleti, anayasa, özgürlük, reform, milli güvenlik, millet egemenliği, darbe, seçim gibi kavramsal temalar temelinde veri parçaları tanımlanmıştır. Kodlama işlemi sırasında verinin içinde tekrar eden kavramlar, sık kullanılan ifadeler, siyasal aktörlerin benzer söylemleri ve vurgu yapılan meseleler dikkatle seçilmiş, her bir kod ilgili metin parçasıyla eşleştirilmiştir. Elde edilen kodlar benzerlik ve bağlam ilişkisine göre bir araya getirilerek daha üst düzeyde temalar altında toplanmıştır. Kod ve temalar, araştırma soruları doğrultusunda araştırmacı tarafından manuel olarak yapılandırılmış ve anlamlı veri kümeleri hâline getirilmiştir. İkinci aşamada ise elde edilen veriler eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiş ve araştırma sorularına yanıt oluşturacak bulgulara ulaşılmıştır. Bu araştırmanın amacına en uygun yöntemin Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi olduğu kanısına varılmıştır. Eleştirel söylem analizi yönteminde; metin daha fazla sorgulanmakta ve dilbilimsel ile sosyolojik bağlamları sayesinde metnin ideolojisini tespit etmek kolaylaşmaktadır. Van Dijk (1993)'a göre, söylem yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda güç ilişkilerini inşa eden ve meşrulaştıran bir yapıdır. Bu nedenle söylem analizinde sadece sözcük düzeyi değil, söylemin üretildiği toplumsal bağlam da dikkate alınmalıdır. Ona göre, iktidar sahipleri söylem aracılığıyla bilgiye yön verir, anlamı şekillendirir ve böylece toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretir (Van Dijk, 2001). Bu nedenle eleştirel söylem analizi, sadece metnin içeriğini değil, aynı zamanda bu içeriğin hangi amaçla, kim tarafından ve ne tür ilişkiler içinde üretildiğini de sorgular (Van Dijk, 1995). Bu bağlamda, TBMM Genel Kurulu tutanaklarının eleştirel söylem analizi, yalnızca siyasal aktörlerin hangi kavramlara nasıl anlamlar yüklediğini ortaya koymakla kalmaz; aynı zamanda demokrasiyi hangi çerçevede tanımladıklarını, vesayet kavramını nasıl konumlandıklarını ve meşruiyeti hangi araçlarla inşa etmeye çalıştıklarını da görünür kılar. Böylelikle, söylemin arkasındaki ideolojik yönelimler, güç ilişkileri ve tarihsel bağlam daha açık şekilde analiz edilebilir hale gelir.

İki yöntemin bir arada kullanılmasının nedeni çalışmanın farklı verilerle çeşitlendirilmesi ve zenginleştirilmesi arzusundan kaynaklanmaktadır. Böylelikle araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliği artırılarak literatüre katkı sağlayan bir çalışma ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analiziyle cevaplandırılmaya çalışılan araştırma soruları ise şunlardır:

- 1) Askeri müdahalelerden sonra askeri elitist zümrenin yaptığı vesayetçi işlemler nelerdir?
- 2) TBMM tutanaklarından hareketle askeri müdahalelerden sonra kurulan sivil yönetimlerin demokrasi anlayışı ve gerçekleştirdiği işlemler nelerdir?
- 3) 1960 ve 1980 darbeleri sonrası yapılan vesayetçi işlemlerin ardından, o dönemlerdeki demokrasi anlayışlarını karşılaştırmalı sonuçları nelerdir?
- 4) 1971, 1997 ve 2007 muhtıraları sonrası yapılan vesayetçi işlemlerin ardından, o dönemlerdeki demokrasi anlayışlarının karşılaştırmalı sonuçları nelerdir?
- 5) TBMM tutanakları üzerinden yapılacak içerik ve eleştirel söylem analizi yöntemleri ışığında elde edilen veriler belli başlıklar altında sistematikleştirilebiliyor mu?
- 6) Askeri müdahaleler sonrası incelenen TBMM tutanakları demokratik söyleme mi, vesayetçi söyleme mi daha yakın?
- 7) Askeri müdahalelerden sonra, yasa yapıcının gözünden demokratikleşme çabaları hangi bağlamlarda, ne düzeyde ve hangi ifade biçimleriyle ele alınmıştır?

3.2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI ve YORUMLANMASI

Türkiye Cumhuriyeti’nde gerçekleşen askeri müdahaleler sonrası Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında “demokrasi ve vesayet” söylemlerini konu edinen çalışmanın bu bölümünde, arşiv taraması ve nitel içerik analizi yöntemleriyle elde edilen bulgular sistematikleştirilerek, yorumlanmaktadır.

Çalışmada, Türk siyasi hayatında askeri müdahale ve vesayet tartışmalarının yoğun olarak gündeme geldiği dönemler belirlenmiş ve bu dönemlerden sonra TBMM Genel Kurulu’nda gerçekleşen müzakere tutanakları incelenerek, ele alınan konuyla ilgili söylemlerin tespit edilmesi ve yorumlanması yoluna gidilmiştir. Askeri müdahaleler sonrası “demokrasi ve vesayet” konularının gündeme geldiği dönemler;

- 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi
- 12 Mart 1971 Muhtırası
- 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi
- 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi
- 27 Nisan 2007 E-Muhtırası
- 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi, olarak sıralanabilir.

Seçili dönemlerden sonraki sivil yönetimlerin TBMM tutanaklarına arşiv taraması yapılırken, darbeler, muhtıralar ve darbe girişimi için uygun ortak kelimeler ve her darbe, muhtıra ve darbe girişimi için özel kelimeler seçilmesi neticesinde ulaşılan verilere nitel içerik analizi yapılmıştır.

Araştırmanın temel bileşenleri aşağıda yer alan Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında Demokrasi ve Vesayet Söylemi Bağlamında Açık Kodlamayla Oluşturulan Temalar

Kod (Kelime)	Tanım	Örnek Alıntı	Alt Kodlar	Notlar
Demokrasi	Halkın kendi temsilcileri aracılığıyla yönetimde söz sahibi olması	“Demokrasiyi kesintiye uğratan her müdahale bu millete ihanettir.”	Temsil, Seçim, Halk İradesi	Genellikle meşruiyet vurgusuyla birlikte
Demokratikleşme	Siyasal sistemin daha katılımcı ve özgürlükçü hale gelmesi süreci	“Demokratikleşme yönünde önemli adımlar atmamız.”	Reform, İfade Özgürlüğü	Süreç odaklıdır
Vesayet	Halk iradesi dışında kalan güçlerin (asker, yargı vs.) siyasete müdahalesi	“Vesayet odakları halen devreye giriyor.”	Askerî Vesayet, Yargı Vesayeti	Negatif bağlamda geçer
Vasî	Koruyucu, yönlendirici anlamında halkı 'olgunlaşmamış' sayan güç	“Milletin bir vasîye ihtiyacı yoktur.”	Müdahaleci Güç, Elitçilik	Vesayetle yakından ilişkilidir
Asker	Türk Silahlı Kuvvetleri mensubu birey ya da kurum	“Asker elini siyasetten çekmelidir.”	Ordu, Komutan	Soyutlama düzeyi değişebilir
Askerî Müdahale	Ordu tarafından demokratik düzene yapılan fiili müdahale	“Askerî müdahale demokrasiye darbedir.”	Darbe, Muhtıra	Döneme göre (1960, 1980, 1997 vb.) farklı bağlamlar
Müdahale	Demokratik işleyişe dışarıdan yapılan müdahale	“Sürekli müdahale edilen bir demokrasi olamaz.”	Askerî, Bürokratik, Yargısal	Genelleyici kod
Özgürlük	Bireylerin baskı ve zorlamadan uzak yaşama ve ifade etme hakkı	“Özgürlükler demokrasinin temelidir.”	İfade özgürlüğü, Basın özgürlüğü	Olumlu çerçevede kullanılır
Hak	Kişinin doğuştan sahip olduğu temel kazanımlar	“Temel hak ve özgürlükleri korumak mecburiyetindeyiz.”	İnsan hakları, Siyasal haklar	Anayasal vurgu olabilir

Milli	Ulusla ait, yerli ve ortak değerlere dayalı	“Milli birlik ve beraberlik bu Meclis’te tecelli etmiştir.”	Yerli, Halkçı	Sıklıkla 'irade', 'egemenlik'le birlikte
Egemenlik	Yönetim yetkisinin asıl sahibinin kim olduğuna dair vurgu	“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.”	Siyasi egemenlik, Toplum iradesi	Anayasa referanslı
Milli Egemenlik	Halkın yönetimde nihai söz sahibi olması	“Milli egemenliğe gölge düşüren her yapı reddedilmelidir.”	Demokrati k meşruiyet	23 Nisan söyleminde sıkça geçer
Milli İrade	Halkın seçimlerle ortaya koyduğu tercih	“Milli irade burada, bu Meclis’te tecelli etmiştir.”	Seçim, Temsil	Seçim sonrası sık tekrar edilir
Ordu	Askerî yapının kurumsal adı	“Ordu bizim göz bebeğimizdir ama siyaset alanı sivilindir.”	TSK, Komuta Kademesi	Saygı ile eleştiri birlikte olabilir
Türk Silahlı Kuvvetleri	Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî askerî gücü	“TSK’nın anayasal sınırları bellidir.”	Ordu, Komuta Zinciri	Resmî dilde tercih edilen biçimi
Emir Komuta	Ordu içindeki hiyerarşik düzen	“Emir-komuta zinciri içinde hareket edilmiştir.”	Disiplin, Hiyerarşi	Müdahaleleri n gerekçelerinde kullanılır
Hiyerarşi	Kurumsal yapı içindeki ast-üst düzeni	“Askerî hiyerarşi içinde bu karar verilmiştir.”	Rütbe, Kurum	Emir-komuta ile bağlantılı
Ele Almak	Bir konunun TBMM gündeminde tartışılması	“Bu meseleyi ayrıntılı şekilde ele almalıyız.”	Değerlendirme, Tartışma	Nötr bir kod; bağlama göre değişir
El Koymak	Fiilî olarak bir kuruma ya da sürece müdahale	“Meclis iradesine el konulmuştur.”	Müdahale, Vesayet	Genelde darbe veya kayyum konularında
Darbe	Mevcut iktidarın anayasa dışı yollarla zorla değiştirilmesi	“Bu ülke darbelerden çok çekmiştir.”	Askerî Müdahale, Vesayet	Meşruiyetin kesilmesi bağlamında kullanılır
İhtilal	Köklü ve ani siyasal değişim, genellikle zorlama ile	“27 Mayıs bir ihtilaldir, bunu kimse inkâr edemez.”	Darbe, Devrim	Kimi zaman meşrulaştırıcı bağlamda
İnkılap	Toplumsal ve siyasal yapıda köklü ve ilerici değişiklik	“Atatürk inkılapları milletin yönünü belirlemiştir.”	Devrim, Reform	Genellikle olumlu anlamda, resmi söylemde
Devrim	Toplumda köklü, çoğu zaman radikal değişim	“Demokratik devrimler halkın desteğiyle olur.”	İnkılap, İhtilal	Sol söylemde daha sık kullanılır

Tablo 1. (Devamı)

Harekat	Askerî güçlerin yürüttüğü planlı operasyon	“Bu bir iç güvenlik harekâtıdır, siyasî değildir.”	Askerî Operasyon	Sivil-asker ayrımında önemli
Muhtıra	Askerin doğrudan yönetime el koymadan yaptığı sert uyarı	“27 Nisan e-muhtırası demokrasiye müdahaledir.”	Postmodern Darbe	Yumuşak müdahale biçimi
Yazı	Bir görüş, çağrı ya da bildiriye içeren metin	“Genelkurmay’da n hükümete bir yazı gönderildi.”	Bildirge, Uyarı	Muhtıra veya açıklama biçiminde olabilir
Bildiri	Resmî ya da gayriresmî kurumların kamuoyuna yaptığı açıklama	“TSK bildiri yayımlayarak tavrını ortaya koydu.”	Muhtıra, Deklarasyon	Demokratik işleyişe müdahale aracı olabilir

“Demokrasi ve vesayet” söylemini içinde barındıran ortak kelimeler; “*Demokrasi*”, “*Demokratikleşme*”, “*Vesayet*”, “*Vasi*”, “*Asker*”, “*Askeri Müdahale*”, “*Müdahale*”, “*Özgürlük*”, “*Hak*”, “*Milli*”, “*Egemenlik*”, “*Milli İrade*”, “*Milli Egemenlik*”, “*Ordu*”, “*Türk Silahlı Kuvvetleri*”, “*Emir-Komuta*”, “*Hiyerarşi*”, “*Ele Almak*”, “*El Koymaktır*”.⁶ Darbeler özelinde seçilen ortak kelimeler ise; “*Darbe*”, “*İhtilal*”, “*İnkılap*”, “*Devrim*” ve “*Harekâtı*”. Muhtıralar özelinde seçilen ortak kelimeler ise; “*Muhtıra*”, “*Yazı*” ve “*Bildiridir*”. Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşen altı askeri müdahale sonrası kurulan sivil hükümetlerin Genel Kurul Müzakere Tutanaklarına yapılan arşiv taraması neticesinde, 13,733 sayfa TBMM Tutanakları analiz edilmiştir.

3.2.1. Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Müzakere Tutanaklarına Yansıyan “Vesayet” ve “Demokrasi” Söylemleri

Çalışmada söz konusu dönemlerden sonra, TBMM tekrar sivil yönetime geçtikten sonra ki Genel Kurul Müzakereleri arşiv tutanaklarından, konuyla ilgili ifadeler derlenerek söylemler tespit edilmiştir. Belirlenen bu söylemler üzerinden içerik analizi ve eleştirel söylem analizi çözümlemesi gerçekleştirilerek, yorumlarda bulunulmuş ve sonuç olarak bütünsel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Belirlenen dönemler ve tespit edilen içeriklerin analizi ile araştırma soruları çerçevesinde oluşturulan her bir kategoriye uygun söylemler tek tek

⁶ TBMM Tutanaklarına nitel içerik analizi yapmak için seçilen kelimeler “demokrasi ve vesayet” söylemi doğrultusunda seçilen kelimelerdir. Bu kelimeler çalışmanın kavramsal çerçevesinin yazıldığı “demokrasi”, “demokrasiyi kurumsallaştıran araçlar” ve “vesayet” konularının içeriklerinden seçilmiştir.

değerlendirilerek irdelenmiştir. Çalışma kapsamında oluşturulan kodlar/kategoriler:

- Ordunun Yegâne Kurtarıcı Olarak Tayini ve Meşruluğu
- Rejim Buhranı ve Toplumsal Düzenin Korunması
- Halkın Askeri Müdahaleleri Desteklediği İdeolojisinin Yerleştirilmesi
- Darbe Sevicilik ve Bahşedilmiş Demokrasi
- Aba Altından Darbe Göstermek
- Askeri Vesayetin Dolaylı Reddi, Milli Egemenlik ve Demokrasinin Kabulü
- Kökleşmiş Demokrasi ile Vesayetin Doğrudan Reddi
- 3M (Millet-Meclis-Medya)’nin Gücü, olarak sıralanabilir.

Tablo 2. Askerî Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Kurul Tutanaklarında Söylem Kodlaması ve Dağılım Tablosu⁷

Müdahale	Taranan Sayfa	İlk Birleşim	Son Birleşim	Toplam Birleşim	Kod 1	Kod 2	Kod 3	Kod 4	Kod 5	Kod 6	Kod 7	Kod 8	Toplam Kod Sayısı
27 Mayıs 1960	1103	26.10.1961	07.02.1961	43	3	4	2	6	0	16	0	0	31
12 Mart 1971	1292	12.03.1971	14.05.1971	31	3	0	0	1	0	1	0	0	5
12 Eylül 1980	502	24.11.1983	24.01.1984	25	7	4	3	7	2	3	0	0	26
28 Şubat 1997	2986	04.03.1997	04.04.1997	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27 Nisan 2007	5503	02.05.2007	02.06.2007	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
15 Temmuz 2016	2347	16.07.2006	16.08.2006	12	0	0	0	0	0	0	14	6	20
Toplam	13733			111	13	8	5	14	2	21	14	6	83

Açık kodlamayla incelenen veriler ışığında elde edilen nicel bulgular tablo 2. de verilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde, Türkiye’de gerçekleşen altı askerî müdahalenin ardından TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında yer alan söylemler tematik kodlama yöntemiyle incelenmiş, toplamda 13.733 sayfa tutanak analiz edilmiştir. Her bir müdahalenin, söylemsel çeşitlilik ve yoğunluk açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

En fazla söylem içeriği 31 veri ile 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası kurulan sivil yönetimlerin TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarından elde edilmiştir. TBMM’de hem askerî müdahalenin meşrulaştırılmasına dönük ifadeler hem de

⁷ Kod Açıklamaları:

- Kod 1: Ordunun yegâne kurtarıcılığı, tayini ve meşruluğu söylemleri
- Kod 2: Rejim buhranı ve toplumsal düzenin korunması söylemi
- Kod 3: Halkın askerî müdahaleleri desteklediği söylemi
- Kod 4: Darbe sevicilik ve bahşedilmiş demokrasi söylemi
- Kod 5: Aba altından darbe göstermek söylemi
- Kod 6: Askerî vesayetin dolaylı reddi, milli egemenlik ve demokrasinin vurgusu söylemi
- Kod 7: Kökleşmiş demokrasi söylemiyle vesayetin doğrudan reddi
- Kod 8: “3M” söylemi: Millet, Meclis, Medyanın gücü

demokrasiye dönüş vurguları belirgin biçimde öne çıkmıştır. Bununla birlikte, açık bir vesayet karşıtlığı sınırlıdır; söylemler çoğunlukla askerî müdahaleyi tarihsel bir zorunluluk olarak sunar. Askerî vesayetin dolaylı reddi ve demokrasi vurgusu” (16 veri), bu dönemde öne çıkarken, aynı zamanda “darbe sevicilik” (6) ve “ordunun kurtarıcılığı” (3) gibi vesayetçi söylemler de sıkça yer almıştır. Bu çift yönlü yapı, Türkiye’de demokrasinin yeniden tesis edilme çabası ile askerî vesayetin meşrulaştırılması arasında yaşanan gerilimi yansıtmaktadır.

1971 muhtırası sonrası analiz edilen tutanaklardan elde edilen veriler, vesayetçi tonun yüksek ama çeşitliliğin düşük olduğunu göstermektedir. “Ordunun kurtarıcılığı ve meşruluğu” (3) söylemi tutanaklara açıkça yansımış, demokratikleşmeye dair sınırlı veri (1) bulunmuştur.

1980 darbesi sonrası TBMM tutanaklarında, hem vesayetçi hem de demokratik söylemler birlikte var olmuştur. “Ordunun kurtarıcı olduğu, bahsedilmiş demokrasi” (7) ve “halk desteği” (3) gibi söylemler darbenin meşrulaştırılmaya çalışıldığını gösterirken; “Askerî vesayetin dolaylı reddi” (3) söylemleri de sınırlı olarak yer almıştır. Bu ikilik, TBMM’nin hem baskı altında çalıştığını hem de yeni bir demokratik form inşa etmeye çalıştığını ortaya koymaktadır.

28 Şubat 1997 post-modern darbesi sonrasında TBMM Genel Kurul tutanaklarında, vesayet bağlamında demokrasi söylemlerine ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu durum, daha önce de belirtildiği üzere, muhtıranın doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne değil, yürütme organı olan hükümete yönelik verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

27 Nisan 2007 e- muhtırası sonrası TBMM Tutanaklarında vesayet bağlamında demokrasi söylemlerine ilişkin 1 veriye ulaşılmıştır. E-Muhtıra ’nın bir bildiri yoluyla yapılmış olması, söylemsel etkiyi sınırlamıştır. Meclis’te bu sürece doğrudan tepki gösterilmemiş, daha çok demokratik teamüllere bağlılık temennisi dile getirilmiştir.

15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası TBMM Tutanakları, analiz edilen tüm tutanaklar içinde en güçlü demokratik söylem verilerinin bulunduğu tutanaklardır. “Kökleşmiş demokrasi ve vesayetin doğrudan reddi” (14) ve “3M’nin (Millet, Meclis, Medya)’nin gücü” (7) söylemleri dikkat çekmektedir. 2016 TBMM’si artık sadece darbeyi pasif biçimde karşılayan değil, aktörlermiş ve direnç üreten bir kurum olarak öne çıkmıştır. Bu yönüyle 15 Temmuz, hem içerik hem de ton açısından diğer tüm müdahalelerden söylemsel olarak ayrılmaktadır.

3.2.1.1. “Ordunun Yegâne Kurtarıcı Olarak Tayini” ve “Meşruluğu” Söylemleri

Türkiye Cumhuriyeti’nde darbeler ve askeri müdahaleler sonrasında gerçekleşen TBMM müzakerelerinde ilk göze çarpan söylem, “ordunun yegâne kurtarıcı olduğu” ve askeri müdahalelerinin bu söylem altında meşrulaştırıldığıdır.

Türkiye’de Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrası hükümet ve meclis dağıtılmış ülkenin başbakanı askeri mahkemelerce yargılanıp idam edilmiş, ülke yaklaşık 18 ay kadar bir süre askeri kökenli Milli Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis tarafından yönetilmiştir. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimle, ülke de sivil yönetim tekrar tesis edilmiş, TBMM 26 Ekim 1961 tarihinde faaliyete başlamış, milletvekilleri yaşanan “darbe”, sivil iktidar üzerinde kurulan “vesayet” ve “demokrasi” konuları üzerine söylemlerde bulunmuşlardır.

30 Ekim 1961 tarihli oturumda konu ile ilgili olarak söz alan Sakarya Milletvekili Ekrem Alican: “*Milli varlığımızın koruyucusu ve bekçisi olan kahraman Ordumuzun, maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması ve gücünün artırılması ve huzur içinde vazife görmesi konusundaki Hükümet noktai nazarına tamamen iştirak ettiğimizi ifade etmekten zevk duyarız.*” sözleriyle; ordunun millet için “yegâne koruyucu” ve “bekçi” olduğu söylemlerini dile getirmiştir.⁸ Alican’ın konuşmasında ordu metaforik olarak “koruyucu” ve “bekçi” rolleriyle bütünleştirilerek milli varlığın teminatı olarak konumlandırılmıştır. Van Dijk’ın ideoloji ve temsil bağlamındaki söylem analizine göre bu tür ifadeler, ordunun siyasal sistem içinde meşruiyetini pekiştiren ve halk nezdinde güven telkin eden bir anlatı inşa eder. Bu söylem, askeri vesayeti meşrulaştıran ve sivil siyasetin orduya tabiiyetini destekleyen söylem oluşturmaktadır.

Benzer şekilde Ankara Milletvekili Burhan Apaydın ise: “*Hükümet Programının son kısmındaki «Ordumuz, memleket savunması ve barışın korunması için başlıca teminat olarak şerefli vazifesini ifaya kudretli bir halde tutulacaktır.» şeklindeki cümleyi şükranla karşılıyoruz... Millî istiklâl ve becamızın teminatını temsil eden kuvvetli ordumuzun, büyük bir teminat olarak kabul eylemekteyiz. Bu münasebetle, Adalet Partisi Meclis Grubu olarak, Ordumuza selâm ve güvenimizi bu Meclis kürsüsünden sunmakla ayrıca bahtiyarlığımızı ifade etmek isteriz.*” (Alkışlar.)⁹ Sözleriyle ordunun, ülkenin ve milletin teminatı olarak kabul edildiği söylemini yeniden üretmiştir. Apaydın’ın söylemleriyle orduyu “millî istiklâl” ve “bekanın teminatı” olarak tanımlayan güçlü bir ideolojik çerçeve sunar. Van Dijk’a göre, bu tür ifadelerle söylemin temel işlevi, belli aktörlere bu söylemde orduya toplumsal üstünlük ve meşruiyet atfetmektir. Alkışlarla karşılanan bu konuşma, orduya yönelik

⁸ Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 15. Birleşim, s.153, 30.11.1961.

⁹ Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 15. Birleşim, s.158, 30.11.1961.

meşrulaştırıcı söylemin sadece içerikle değil, meclis ortamındaki duygusal tepkilerle de pekiştirildiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Malatya Milletvekili Başbakan İsmet İnönü ise: *“Bütün partiler iki noktada mutabakat göstermişlerdir, bu, milletimizin kuvvetli tarafıdır: Ordumuzun kıymetini takdir etmekte, onu bu zamanın ihtiyaçlarına göre vazifelerini ifa edebilecek maddi ve manevi kudrette bulundurmakta bütün partilerimiz aynı arzudadırlar, samimî karardadırlar. Bu hedefi hep birlikte tatbik etmekteyiz, tatbik edeceğiz.”* sözleriyle “ordunun yegâne kurtarıcı” olduğu ideolojisinin bütün parti gruplarının ortak görüşü olduğunu belirtmesi bu söylemi pekiştirmiştir.¹⁰ Van Dijk’ın söylemde çoğunluk inşası stratejisine göre, tüm partilerin ortak tutumu, ordunun meşruiyetini güçlendiren bir toplumsal uzlaşma zemini olarak sunulmaktadır. Bu söylem, orduyu bir “yegâne kurtarıcı” olarak konumlandırmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk muhtırası olarak tarihe geçen 12 Mart 1971 Muhtırası ile hükümet değişikliği yaşanmış lâkin meclis aktif olarak çalışmalarına devam etmiştir. Muhtıradan sonra 18 Mart 1971 tarihli oturumda söz alan Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: *“...Çizilen bu manzara önünde Devletin ve Ulusun bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumakla görevli Türk Silahlı Kuvvetleri haklı olarak endişe duymuş ve Parlâmentoyu ve Hükümeti kesin bir 'kararla uyarmıştır. Anayasa ve hukuk Devleti felsefesine bağlı, Atatürkçülüğü tek çıkar yol ve amaç bilen Türk Silahlı Kuvvetleri, Demokratik rejimin yaşamasını sağlamak amacıyla, dünyanın hiçbir ordusunda mevcut olmayan bir hasletle ve çok asil bir hareketle Parlâmentoyu ikaz etmiş ve bir fırsat vermiştir.”* sözleriyle “ordunun yegâne temsilci” olarak demokrasi için sivil yönetim üzerinde vesayet oluşturmalarının meşru olduğu söylemini üretmiştir.¹¹ Öztürk’ün konuşması, Van Dijk’ın “pozitif sunum-negatif gizleme” stratejisine örnektir. Müdahale “ikaz”, hareket ise “asil” olarak çerçevelenmiştir. Böylelikle askeri vesayet, demokratik değerlerle çelişen bir müdahale değil, demokratik düzenin “koruyucusu” gibi gösterilmiştir.

Oturumun devamında Malatya Milletvekili İsmet İnönü: *“1960’dan sonra 12 Mart 1971 de gene bir askerî müdahale ile Hükümet değişikliği olmuştur. 1960 askerî müdahalesinin sonucunda askerler derhal memleket idaresine el koydular. Daha ilk günü, yakın bir zamanda seçimlere gidilerek demokratik rejimin işlemlerini iade edeceklerini vadettiler. Memlekete bu emniyet geldi ve bu vaatlerini şerefle tuttular, içlerinde birçok çekişine ve ayrılmalar olduğu halde.”* ifadeleriyle “ordunun yegâne temsilci” olarak verdiği sözleri tuttuğunu belirterek, vesayetçi işlemlere meşru zemin oluşturmuştur.¹² Buradaki söylem, orduyu yalnızca müdahaleci değil, aynı zamanda

¹⁰ Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 15. Birleşim, s.170, 30.11.1961.

¹¹ Millet Meclisi 3. Dönem, 12. Cilt Fihrisi, 73. Birleşim, s. 302, 18.03.1971.

¹² Millet Meclisi 3. Dönem, 12. Cilt Fihrisi, 81. Birleşim, s.409, 05.04. 1971.

“sözünü tutan bir bekçi” olarak inşa eder. Van Dijk’ın sosyal hafıza kavramı açısından, bu tür ifadeler, ordunun geçmiş müdahalesine dair olumlu bir kolektif söylem de oluşturmaktadır.

Oturumun devamında tekrar söz alan Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk: “...*Meclis olarak bunu yapamazsak bu ulusu ve hem de bize verilen son fırsatı kaybetmiş olacağız. O takdirde, muhtıranın üçüncü maddesinde de belirtildiği gibi, Atatürkçü ve reformcu ordu iş başına gelecek ve bu salonda büyük milletimizin kaderini değiştirecek tüm reformları yapacaktır.*” ifade biçimiyle ordunun, meclis yerine dâhi işlem yapabilecek “tek yegâne temsilci” olduğu söylemini farklı bir boyutta tekrar üretmiştir.¹³ Bu söylem, parlamentoyu edilgen, orduyu ise etkin ve reformcu aktör olarak tanımlar. Van Dijk’ın “biz/onlar söylemleri” çerçevesinde meclis başarısızlığının karşısına ordunun başarı garantisi koyulur. Söylemde demokratik sivil yönetimden yetkilerini alan ordu, halk iradesinin yerine ikame edilen bir otorite hâline getirilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ülkede, üç yıl askeri rejim dönemi hüküm sürmüştür. Demokrasinin üç yıllık kesinti süresinin ardından, 6 Kasım 1983 tarihinde ülke genel seçimlere gitmiş ve 24 Kasım 1983 tarihinde üç yıllık bir aranın ardından iktidar tekrar sivil kanada geçmiştir. Ülkede sivil yönetiminin tekrar tesis edilmesiyle birlikte TBMM Genel Kurul Müzakerelerinde demokrasi ve vesayete dayalı ifadeler de konuşulmaya başlamıştır. “Ordunun yegâne temsilcisi” olma söylemi 1980 darbesinin ardından kurulan mecliste de varlığını sürdürmüştür.

24 Kasım 1983 tarihli oturumda Geçici Meclis Başkanı Emin Fahrettin Özdilek: “*Sayın milletvekilleri, 12 Eylül 1980 öncesi sürede meydana gelen tedirginlik, düzensizlik, can ve mal güvensizliği ile rejime karşı beliren tehlikeyi ortadan kaldırmak için Türk Silahlı Kuvvetleri Devlet yönetimini ve Cumhuriyeti korumak üzere işe el koymuş ve kendilerine düşen görevi liyakatle başarmıştır. Silahlı Kuvvetlerimiz, her zaman olduğu gibi, kendilerine düşen görevi liyakatle yapmıştır. Silahlı Kuvvetlerimiz, yurttaki demokrasi idaresinin yürürlüğüne ve sürekliliğine olanak hazırlamış, yürüttükleri işlemin sonuçlarını geliştirmiş ve kısa zamanda kötü sonuçları geniş anlamda önleyerek, görev sorumluluğunu, millî irade ile değerlendiren yürütücülere, sizlere devre başlamıştır.*” sözleriyle “ordunun yegâne kurtarıcı” olduğu ve bu durumun ordunun meşru görevi olduğu söylemini pekiştirmiştir.¹⁴

Benzer şekilde 7 Aralık 1983 tarihli oturumda söz alan Cumhurbaşkanı Kenan Evren¹⁵: “*Türk Silahlı Kuvvetlerinin kanunların kendisine verdiği yetkiye dayanarak,*

¹³ Millet Meclisi 3. Dönem, 12. Cilt Fihri, 81. Birleşim, s.447. 05.04. 1971.

¹⁴ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, s. 2, 24.11. 1983.

¹⁵ Kenan Evren’in söylemlerine, darbeyi gerçekleştiren komutan ve sivil yönetim döneminde cumhurbaşkanı olduğu için TBMM’deki söylemleri etkileyebileceği düşüncesiyle yer verilmiştir.

uçuruma doğru yuvarlanmakta olan Türkiye'mizi felaketten kurtarmak, iç harbi önlemek, millî birlik ve beraberliği korumak, anarşi..." sözleriyle ordunun "yegâne kurtarıcı" söyleminin kanunlar tarafından meşruluğunun benimsendiği söylemini üretmiştir.¹⁶ Van Dijk'ın yetki söylemine göre uçurumdan kurtarma söylemi, milletin acizliği ile ordunun kurtarıcılığı arasında keskin bir ayırım kurar.

İzmir Milletvekili Turgut Sunalp ise : "...Değerli milletvekilleri, Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül Harekâtı ile ülkemizi ve milletimizi bölünmekten kurtarmış..." ifadesiyle, ordunun "kurtarıcı olma" rolü söylemini pekiştirmiştir.¹⁷ Buradaki söylem, toplumsal bir felaketi önlemenin tek aktörü olarak orduyu konumlandırmaktadır. Van Dijk'a göre, kurtarıcı imgesi, halkı edilgen, orduyu ise aktif ve kahraman bir özneye dönüştürür. Demokratik süreçlerin değil, askerî müdahalenin "kurtuluş" aracı olarak görülmesi söylemi, demokrasiyi kurumsallaştıran araçların varlığını da yok saymaktadır.

22 Aralık 1983 tarihli oturumda ise İstanbul Milletvekili Recep Ercüment Konukman: "...aziz vatanımız sürüklendiği büyük tehlikeden Silahlı Kuvvetlerimizin 12 Eylül 1980'de yaptığı müdahaleyle kurtulmuştur." ifadesiyle "ordunun yegâne kurtarıcı" olduğu söylemini mecliste açıkça ifade etmiştir.¹⁸ Konukman'ın söyleminde, ordu tehlikeyi bertaraf eden mutlak bir özne olarak sunulmuştur. Bu söylem, Van Dijk'ın "tehdit ve güvenlik söylemi" çerçevesinde, ulusun varlığını tehdit eden dışsal veya içsel tehlikelere karşı orduyu mutlak güvenlik kaynağı olarak tanımlama stratejisidir.

Dönemin Başbakanı Turgut Özal katıldığı bir oturumda: "... Millî Güvenlik Konseyi, kısa zamanda huzur, güven ve asayişini temin etmiş, gösterdiği iyi niyetli ve başarılı çalışmalarla milletimizi ve Devletimizi tehlikelerden kurtarmıştır..."¹⁹Sözleriyle "ordunun yegâne kurtarıcılığı" söylemini kuvvetlendirmiştir.

19 Aralık 1983 tarihli oturumda konuşmasına devam eden Başbakan Turgut Özal: "Millî birlik ve bütünlüğümüzü sağlamak üzere geçici olarak devlet yönetimini üstlenen Millî Güvenlik Konseyi, kısa zamanda huzur, güven ve asayişini temin etmiş, gösterdiği iyi niyetli ve başarılı çalışmalarla milletimizi ve Devletimizi tehlikelerden kurtarmıştır."²⁰Sözleriyle "ordunun yegâne kurtarıcı" olduğu söylemini yinelemiştir.

7 Aralık 1983 tarihli oturumda siyasi parti grupları ortaklaşa verdikleri bir önergeyle: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına, Türkiye Cumhuriyeti Devletini parçalanmaktan kurtararak Yüce Milletimizi güven ve huzur içinde yaşama ortamına getiren ve demokratik parlamenter... Millî Güvenlik Konseyi Sayın

¹⁶ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s. 26-27, 07.12.1983.

¹⁷ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, s. 94, 22.12.1983.

¹⁸ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, s. 90, 22.12.1983.

¹⁹ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s62-63, 19.12.1983.

²⁰ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s62-63, 19.12.1983.

*Üyelerine ve Türk Silahlı Kuvvetlerine Türkiye Büyük Millet Meclisinin en içten şükran duygularını ifade etmeyi tarihi bir görev sayıyoruz*²¹ Bütün partilerin ortaklaşa verdikleri önerenin ittifakla kabul edilmesi, “ordunun yegâne bir kurtarıcı olarak tayini” söyleminin genel bir kanı olarak kabul edildiğini gösterebilmektedir.

3.2.1.2. “Rejim Buhranı” ve “Toplumsal Düzenin Korunması” Söylemleri

Türkiye Cumhuriyeti’nde “güçlü devlet”, “toplumsal düzenin ve rejimin korunması” gibi söylemler siyasal tarihimizin hemen her döneminde kendini hissettirmiş olup, özellikle de askeri müdahale süreçleri ve sonrasında bu söylemlerin daha güçlü bir şekilde dolaşıma girdiği görülebilmektedir.

1960 darbesi sonrasında tekrar sivil olarak, 26 Ekim 1961 tarihinde çalışmalarına başlayan TBMM’de 30 Kasım 1961 tarihli oturumda söz alan İstanbul Milletvekili Ahmet Oğuz: “İhtilâl, uzun süren bir rejim mücadelesi sonunda tekevvün etmiştir.” *Kurucu Meclis eliyle bir Anayasa tedvin edilmiş ve halkoyundan geçmiştir. Şimdi içinde bulunduğumuz merhalede Yüksek Meclisin tarih önünde ilk vazifesi, bu Anayasaya göre hukuk devletini bütün icap ve müesseseleriyle kurmak, rejim mevzuundaki yıllar süren çabayı artık nihayete erdirmektir. Bu bakımdan Meclisimiz, diğer teşriî meclislere nazaran çok farklı ve çok önemli tarihi bir vazifeyi deruhte ettiğine inanmış bulunmaktadır.*²² İfadeleriyle ihtilalin rejim ve düzen sorunu nedeniyle gerçekleştiği söylemini net bir biçimde ifade etmiştir. Oğuz’un söylemi, Van Dijk’ın tarihsel bağlamsallaştırma stratejisiyle örtüşmektedir. Müdahale, sadece bir siyasal olay değil, uzun süredir devam eden bir rejim krizinin doğal sonucu olarak sunulmaktadır. Bu, darbeyi geçmişe dayalı bir zorunluluk ve hukuki inşa süreci olarak meşrulaştıran söylemsel bir çerçevedir.

Aynı oturumda söz alan Malatya Milletvekili İsmet İnönü bu konuyla ilgili olarak: “*Hatırdan çıkarmamalıyız ki, son zamanlarda geçirdiğimiz buhranlardan en mühimini rejim buhranı olmuştur. İhtilâlden beri rejim buhranı şu şekle girmiştir: Nispî temsil usulünün de verdiği alışılmamış seçim sonuçları arasında, vatandaşa şu fikir gelmiştir : “Acaba biz bu nispî temsil usulünden ve demokratik rejimden yapıcı, kuvvetli, devamlı bir Hükümet sistemi kuramayacak mıyız?” İşte biz bu imtihanı veriyoruz.*”²³ cümleleriyle, askeri müdahaleleri meşrulaştıran bir söylem olarak kullanılmış olan “rejimin bekası” söylemini pekiştirmiştir.

Benzer şekilde bir söyleme de 22 Aralık 1961 tarihli oturumda değinen İstanbul Milletvekili Suphi Bayram: “*Arkadaşlarım, sözlerimin başında da ifade ettim, ihtilale sebep olan bir gidişin sonunda serbest yapılmış bir seçimden sonra kurulmuş olan bu Meclise bütün memleket gözünü dikmiştir, ıstıraplarını dindirmek için ondan*

²¹ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s 31, 07.12.1983.

²² Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 15. Birleşim, s146, 30.11.1961.

²³ Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 15. Birleşim, s168, 30.11.1961.

medet ummaktır.”²⁴ Darbeye, “rejimin korunması” ideolojinin neden olduğunu belirterek, müdahaleyi meşrulaştırıcı bir söylem olarak kullanmıştır.

“Rejimin korunması” söylemiyle ilgili Kars Milletvekili Hasan Erdoğan: “27 Mayıs’ta Anayasaya riayet edilmediği iddiası ile meşru bir İhtilâl yapılmıştır...”

²⁵Sözleriyle ihtilalin anayasal rejim düzenin korunması gerekçesiyle yapıldığını belirterek darbeyi bu söylem ile meşrulaştırmıştır.

12 Eylül 1980 darbesinin ardından, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimle yönetim sivil kanada geçmiştir. 24 Kasım 1983 tarihli açılış oturumunda konuşma yapan Geçici Başkan Emin Fahrettin Özdilek: “*Sayın milletvekilleri, 12 Eylül 1980 öncesi sürede meydana gelen tedirginlik, düzensizlik, can ve mal güvensizliği ile rejime karşı beliren tehlikeyi ortadan kaldırmak için Türk Silahlı Kuvvetleri Devlet yönetimini ve Cumhuriyeti korumak üzere işe el koymuş ve kendilerine düşen görevi liyakatle başarmıştır.*”²⁶ Sözleriyle askeri müdahalenin “toplumsal düzensizlik” ve “rejim tehlikesi” söylemleri nedeniyle meşru olarak TSK tarafından görevi olduğu için gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Özdilek, rejime yönelik tehlikeyi vurgulayarak, ordu müdahalesini anayasal düzenin devamlılığı için gerekli göstermektedir. Van Dijk’ın tehdit-yükümlülük söylemi çerçevesinde bu tür ifadeler, müdahaleyi 'koruyucu tepki' olarak sunmaktadır.

1980 darbesinin baş aktörü olan ve daha sonra yeni dönem cumhurbaşkanlığı görevine seçilen Kenan Evren 7 Aralık 1983 tarihli oturumunda yaptığı konuşmasında: “... Kanunların kendisine verdiği yetkiye dayanarak, uçuşuma doğru yuvarlanmakta olan Türkiye’imizi felaketten kurtarmak, iç harbi önlemek, millî birlik ve beraberliği korumak, anarşi ve terörü durdurarak can ve mal güvenliğini yeniden tesis etmek, ortadan kalkmış olan Devlet otoritesini hâkim kılmak, sosyal barışı, millî anlayış ve beraberliği sağlamak, sosyal adalete, ferdî halk ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik Cumhuriyet rejimini işler kılmak maksadıyla giriştiği ve bütünüyle ülke yönetimine el koyduğu harekâtla, zorunlu olarak bir süre için ara verilen demokratik parlamenter sisteme 6 Kasım’da yapılan serbest seçimler sonunda oluşan ve bugün yasama görevline fiilen başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi ile yeniden dönmüş bulunmaktayız.”²⁷ İfadeleriyle ülkenin bir uçuşuma yuvarlandığını ülkede “toplumsal düzenin” ve “rejimin” işlemez olduğunu ve bu dayanaklardan dolayı ordunun görevi olduğu üzere darbeyi gerçekleştirdiği sözleriyle bu söylemleri beslemiştir. Evren’in söylemi, rejimin varoluşsal tehdit altında olduğu anlatısıyla darbeyi meşrulaştırmıştır. Van Dijk’ın felaket senaryosu stratejisine uygun biçimde, demokratik kesintinin zorunlu, meşru bir tedbir olduğu vurgulanmıştır.

²⁴ Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 27. Birleşim, s395, 22.12.1961.

²⁵ Millet Meclisi 1. Dönem, 1. Cilt Fihrisi, 1. Cilt, 28. Birleşim, s464, 03.01.1962.

²⁶ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, s 2, 24.11. 1983.

²⁷ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s 26-27, 07.12.1983.

Dönemin seçilen Başbakanı ve İstanbul Milletvekili olan Turgut Özal 19 Aralık 1983 tarihli oturumda: “12 Eylül 1980 öncesi dönemde, Türk Devletinin otoritesi zedelenmiş ve varlığı ciddi tehlikelere maruz kalmıştır. Anarşi, terör ve bölücülük hareketleri, memleketi bir iç savaşın eşiğine getirmiştir.”²⁸ Sözleriyle, darbe öncesi dönemde, devletin ve “rejimin” ciddi tehlikelerle karşı karşıya kaldığını ve “toplumsal düzenin” bozulduğunu ifade ederek bu söylemi pekiştirmiştir.

İstanbul ANAP Milletvekili Recep Ercüment Konukman 22 Aralık 1983 tarihli oturumda: “12 Eylül 1980 öncesi dönemde ülkemiz çok ciddi çalkantılara sebep olmuş, Türk Devletinin otoritesi zedelenmiş ve varlığı tehlikeye maruz kalmıştır. Anarşi, terör ve bölücülük neticesinde aziz vatanımız sürüklendiği büyük tehlikeden Silahlı Kuvvetlerimizin 12 Eylül 1980’de yaptığı müdahaleyle kurtulmuştur. Millî birlik ve beraberliğin ‘sağlanmasında en büyük payı olan Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren’e, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Sayın Üyelerine ve şanlı Türk Silahlı Kuvvetlerimize bu vesile ile Anavatan Partisi Meclis Grubu olarak şükranlarımızı bir kere daha arz ederiz. (ANAP sıralarından alkışlar).” Sözleriyle darbe öncesi dönemde “toplumsal düzenin” bozulduğunu ve “rejimin” zedelenip tehlikeye düştüğünü belirterek bu söylem ile TSK’nın yaptığı darbenin meşruluğunu kabul etmiştir.

3.2.1.3. “Halkın Askeri Müdahaleleri Desteklediği” Söylemi

Askeri müdahaleler sonrası kurulan sivil meclislerdeki “demokrasi” ve “vesayet” söylemleri analiz edildiği zaman, özellikle 1960 ve 1980 darbesi sonrası kurulan sivil meclislerde, yaşanan darbelerin “halkın talebi” ve “isteği” doğrultusunda yapıldığına dair darbeyi meşrulaştırıcı söylemler bulunmaktadır.

5 Ocak 1962 tarihli oturum da konuşma yapan İstanbul Milletvekili Suphi Bayram: “Devrim milletçe tasvip edilmiştir. Bunu herkes bilsin...”²⁹ Sözleriyle darbenin halk tarafından onaylandığı söylemini üretmiştir. Suphi Bayram’ın bu ifadesi, Van Dijk’ın meşruluk için halk desteği stratejisine örnektir. Söylemde darbe, halkın onayıyla gerçekleşmiş bir eylem olarak sunulmuştur. Bu, müdahaleyi seçkin bir zümrenin eylemi değil, milli iradenin tecellisi gibi göstermek için kullanılan ideolojik bir temsil biçimidir.

Konuşmasının devamında İstanbul Milletvekili Suphi Bayram: “Sayın arkadaşlar, Kurucu Meclisi minnetle anmanın bu Meclisi küçültücü bir mahiyeti yoktur. Esasen 27 Mayıs, hiçbirimiz karşısında bulunmuyoruz. Buna göre, milletin tasvip ettiği, milletin kabul ettiği Anayasamız adına şükran borcunun eda edilmesi, vazifemizdir, muhterem arkadaşlar. (C. H. P. sinden bravo sesleri,

²⁸ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s62-63, 19.12.1983.

²⁹ Millet Meclisi 1. Cilt, 29. Birleşim, s501, 05.01.1962.

alkışlar)”³⁰ Sözleriyle “halkın ve meclisin askeri darbeyi destelediği” söylemini pekiştirmiştir. Burada söylem, ordu müdahalesini halkın benimsemiş olduğu bir anayasa ile ilişkilendirerek halk desteğini kurumsal zemine taşımaktadır. Van Dijk’ın ‘kurumsal onay ve meşruiyet üretimi’ söylemiyle uyumlu biçimde, halkın darbe sonrası yapılan anayasa ve kurumları sahiplenmesi, müdahaleyi desteklediği algısını güçlendirmektedir.

24 Aralık 1983 tarihli açılış oturumunda konuşan Geçici Meclis Başkanı Emin Fahrettin Özdilek: “*Yüce Türk Milletinin özlem ve istekleri doğrultusunda gerçekleştirilen 12 Eylül Cumhuriyeti Koruma ve Kollama Harekâtının amaçları doğrultusunda 21 Eylül 1980 tarihinde Sayın Bülend ULUSU tarafından kurulmuş olan Hükümetin Ulu Önder Atatürk’ün ilke ve prensiplerinden güç alarak büyük feragat ve fedakârlıkla bugüne kadar yapmış olduğu değerli hizmetleri takdirle karşılanmıştır.*”³¹ Darbenin Türk Milletinin özlem ve isteğiyle yapıldığı sözleriyle bu söylemi açıkça dile getirmiştir. Özdilek’in ifadesi, halkın talebi doğrultusunda hareket edildiği iddiasını içermektedir. Van Dijk’a göre bu tür ifadeler, müdahaleyi yukarıdan bir zor kullanımı değil, aşağıdan gelen bir ‘irade çağrısı’ olarak temsil eder. Bu, darbenin demokratik meşruiyetle örtüşmesini amaçlayan söylemsel bir stratejidir.

Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in 7 Aralık 1983 tarihli oturumda yaptığı: “*Türk Silahlı Kuvvetlerinin 12 Eylül 1980 sabahı milletin özlem ve isteklerine uyarak ve kanunların kendisine verdiği yetkiye dayanarak, uçuruma doğru yuvarlanmakta olan Türkiye’imizi felaketten kurtarmak, iç harbi önlemek, milli birlik ve beraberliği korumak, anarşi ve terörü durdurarak can ve mal güvenliğini yeniden tesis etmek...*”³² Konuşmasında darbenin Türk Milletinin özlem ve isteğiyle yapıldığı söylemini güçlendirmiştir. Evren burada, orduyu halkın duygularına tercüman olan bir yapı olarak inşa etmektedir. Van Dijk’ın halk adına konuşma stratejisi çerçevesinde bu söylem, halkın sessiz onayını müdahalenin gerekçesi haline getirmiştir. Askeri müdahale, sanki halkın demokratik taleplerine bir cevapmış gibi sunulmuştur.

Kenan Evren konuşmasının devamında: “*12 Eylül’ün hemen ardından yaptığım bir konuşmamda da ifade ettiğim gibi, 12 Eylül Harekâtı tarih kitaplarında yer alan darbeler gibi olmayıp, hepimizin üzerine titrediğimiz demokrasimize indirilen bir darbeyi ortadan kaldırmak için milletimizin isteği doğrultusunda yapılmış bir harekâttır.*”³³ Sözleriyle darbenin Türk Milletinin özlem ve isteğiyle yapıldığı söylemini iyice pekiştirmiştir. Evren’in bu sözleri,

³⁰ Millet Meclisi 1. Cilt, 29. Birleşim, s501, 05.01.1962.

³¹ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, s 7, 24.11. 1983.

³² Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s26-27, 07.12.1983.

³³ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s27, 07.12.1983.

darbeyi sadece meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda onu halkın iradesinin bir tezahürü olarak idealize eder. Van Dijk'ın 'demokratik retorik kullanımı' söylemine göre, burada darbe halkın seçimiymiş gibi sunularak demokratik araçlarla yapılan bir eylem gibi kurgulanmaktadır.

3.2.1.4. “Darbe Sevicilik” ve “Bahşedilmiş Demokrasi” Söylemleri

Askeri müdahalelerden kurulan sivil yönetimlerin TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları'nın “vesayet” ve “demokrasi” söylemleri üzerine analizleri yapıldığı zaman; mecliste askeri müdahalelere karşı sevinç ve şükran sözlerinin ifade edildiği, ülkenin yapı taşı olan demokrasinin, askeri müdahaleleri yapanlar tarafından ülkeye bahşedildiği gibi ifadeler yer almaktadır.

1960 darbesinin ardından bir buçuk yıl sonra kurulan sivil mecliste 28 Ekim 1961 tarihli oturumda konuşma yapan Burdur Milletvekili Fethi Çelikbaş: *“Huzurunuzda, bu mevzuda sadece uzlaştırıcı bir hal çaresi bulmak ve memlekette bir an evvel demokratik düzenin kurulmasını ve işlemlerini sağlamak maksadıyla, tabii senatörlerden lütfedip başkanlığı kabul eden Fahri Özdilek ve arkadaşlarına, evvelâ teşekkürlerimle söze başlamak istiyorum. Çünkü şahsen böyle bir toplantının yapılmasını sağlamak gayretini göstermişlerdir.”*³⁴ Sözleriyle “demokrasinin” ve düzenin bahşedildiği söylemini kurmuştur. Çelikbaş'ın söyleminde demokrasi bir hak değil, askerî otorite tarafından sağlanan bir lütuf gibi sunulmuştur. Van Dijk'ın meşruiyetin yukarıdan verilmesi stratejisiyle bu söylem, demokrasiyi kurumsal bir hak değil, askeri müdahalenin sağladığı bir ayrıcalık gibi çerçevelemektedir.

30 Kasım 1961 tarihli oturumda konuşma yapan İstanbul Milletvekili Malik Yolaç ise: *“Bir İhtilâl olmuştur. İhtilâller milletlerin hayatında tabiatları icabı bir gayri tabiiliktir. Bizim İhtilâlimiz, demokratik yolda devam kararını vermiş ve bir seçimi kendisine ilgaya bilmiştir. İtiraf etmemiz lâzımdır ki, bu da bir gayri tabiiliktir. Zira askerî darbeler, tarihin her devrinde kendilerine başka hedefler çizmiştir. Bu bizde de yollara sapmak isteyenler olmuşsa da bunlar milletin bünyesinde müsait bir ortam bulamamışlardır. 15 Ekim idrak olunmuştur. O gün seçmen sandık başına gitmiş, oyunu tam bir serbesti içinde kullanmıştır. O oylandır ki şu an mensubu bulunmakla şeref duyduğumuz Türkiye Büyük Millet Meclisini kurmuş, millî iradenin temsilcisi olarak, memleket kaderine el koymuştur.”*³⁵ Sözleriyle “darbeye karşı sevicî bir tavır” ve darbeyi yapanların yönetimi sivil idareye devredip zaten olması gereken “demokrasiyi bahşetmiş” gibi gösteren ifadeler bulunmaktadır. Yolaç'ın konuşması, askeri müdahaleye

³⁴ Millet Meclisi, 1. Cilt, 3. Birleşim, s28, 28.10.1961.

³⁵ Millet Meclisi 1. Cilt, 15. Birleşim, s164, 30.11.1961.

karşı bir toplumsal direnç olmadığına işaret ederek, darbenin kabul gördüğünü ima etmiştir. Van Dijk’a göre bu söylem, halkın pasif onayını aktif destek olarak yorumlayarak darbe seviciliği meşrulaştırmaktadır.

Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu 22 Aralık 1961 tarihli oturumda yaptığı: “... *Bu memlekette 27 Mayıs’ta başlanmış olan ve 15 Ekim seçimleri ile tarihî hedefine şerefle, ulaşan bir hareketi kötileyerek veya bu memlekette Anayasa hâkimiyeti devam etmeyecekmiş gibi birtakım beyanlarda bulunarak huzur tesisine imkân olmadığını bütün ilgililerin, hangi safta ve hangi partide olurlarsa olsunlar, kabul buyurmaları zaruretinin her arkadaşımızın takdir edeceğinden şüphemiz yoktur.*”³⁶ Sözleriyle darbeyi hedefine şerefle ulaşan bir harekât olarak göstererek “darbe sevicilik” söylemini pekiştirmiştir.

İstanbul Milletvekili Suphi Bayram 5 Ocak 1962 tarihli oturumdaki konuşmasında: “*Arkadaşlarım; Kurucu Meclis meşruluğu millet tarafından tasdik edilmiş olan bir Meclistir. (Bravo sesleri) Kurucu Meclis, bu memlekette gayrimeşru bir idareyi millete reva gören bir iktidarın sebep olduğu ihtilâl ile kurulmuş bir Meclistir. Bu ruhla Anayasanın birinci sayfasında önsözünde tescil edilmiş bir meclistir. (Bravo sesleri) Bu Meclisin hazırlamış olduğu bir Anayasa milletçe kabul edilmiş olduğuna göre; bu teşriî organ, Türk Anayasasını yapmış şerefli bir teşriî organ, bütün salâhiyetlere ve (bütün imkânlarla sahip bir Meclis diye telâkki edilmek icap eder, Biz, bu Kurucu Meclisi getirmiş olan, onu kurmuş olan ve memlekete bugünkü hukuk ve adaleti getirmiş olan ihtilâl idaresine bir defa daha bu vesile ile şükranlarımızı arz ederiz! (C. H. P milletvekillerinden. Bravo sesleri, alkışlar)*”³⁷ sözleriyle darbeyi yapan ihtilalcilere ve onların kurduğu ihtilalci meclise karşı “darbe sevicilik” söylemini açıkça dile getirmiş ve güçlendirmiştir.

5 Ocak 1962 tarihli oturumdaki konuşmasının devamında Suphi Bayram: “... *Arkadaşlar, öyleyse Kurucu Meclisin üzerinde büyük bir şeref halesi mevcuttur. Ve bu hale daima var olacaktır. Muhterem arkadaşlarım, Kurucu Meclisin eseri olan ve milletin onayladığı Anayasanın önsözünde yer alan fikirler de yaşayacaktır. Bizi demokratik nizama, bizi ahlâklı, faziletli idareye getirmiş olan hareket, hedefine ulaşacaktır. Büyük devrim sonunda kurulmuş olan Kurucu Meclisten sonra ilk hür seçimlerle bu Büyük Meclis teşekkül etmiş bulunuyor. Öyle ise bu kürsüden yeri geldikçe Kurucu Meclise minnet duygularımızı ifade etmek hepimiz için vazifedir.*”³⁸ Darbeyi büyük bir devrim olarak nitelendirmiş ve ihtilalci meclisin yerini, sivil seçilmiş meclise bırakmasını “lütfedilmiş demokrasi” söylemi doğrultusunda güçlendirmiştir.

³⁶ Millet Meclisi 1. Cilt, 25. Birleşim, s361, 22.12.1961.

³⁷ Millet Meclisi 1. Cilt, 29. Birleşim, s501, 05.01.1962.

³⁸ Millet Meclisi 1. Cilt, 29. Birleşim, s501, 05.01.1962.

Yine İstanbul Milletvekili Suphi Bayram konuşmanın devamında: “*Ben Kurucu Meclis üyesi olmayı hayatım boyunca şeref kabul ederimi demiştim. Israrla teyit ederim. Bu memlekette herkes bir devrin nasıl değiştirildiğini bilmelidir... Bu memlekette ahlâklı bir idare, faziletli bir idareye kavuşmak için bir devrim yapılmıştır, bu devrimin temelleri, hedefleri devamlı suretle yaşayacaktır. Kurucu Meclis üyesi, olarak hepimiz iftihar ediyoruz.*”³⁹(Gürültüler)” sözleriyle ihtilale karşı “darbe sevicilik” söylemini oldukça pekiştirmiştir.

12 Mart Muhtırasından sonra, 5 Nisan 1971 tarihli oturumda konuşma yapan Maraş Bağımsız Milletvekili İbrahim Öztürk: “... Şimdi de, her şeye rağmen Yüce Meclis görevine devam etmektedir. 12 Mart Muhtırası, Meclisi tatil etmek isteyen tahripleri bertaraf edip, ona çalışma imkânı veren tarihî bir belgenin adıdır. 12 Mart Muhtırası, Anayasa içinde demokratik parlamenter düzenin korunmasını sağlayan Atatürkçü bir hareketin adıdır. Onu Anayasa ve hukuk dışı göstermek isteyen düşüncelerin zayıfı ve aczi hareketin gücü ve manası önünde çökmüştür. Nitekim birkaç ses ve birkaç gazeteden başka her sorumlu kişi gün geçtikçe 12 Martın manasını daha iyi anlamakta ve akılcı bir dairenin çevresinde toplanmaktadır. Parlâmentoyu teşkil eden gruplar, bağımsızlar ve tüm siyasi partiler 12 Mart Muhtırasının ışığında memleketin tablosunu birlikte seyretme imkânını bulmuşlardır.”⁴⁰ Sözleriyle yayınlanan muhtıraya karşı “darbe sevicisi (muhtıra sevicisi)” bir söylemle yaklaşmıştır.

24 Kasım 1983 tarihli oturumun açılış konuşmanı yapan eski Cumhuriyet Senatosu üyesi Geçici Başkan Emin Fahrettin Özdilek: “*Silahlı Kuvvetlerimiz görevlerini her türlü övülmenin üstünde yapmış, düzenledikleri planı dikkatle yürütmüş, şerefli ve tarihî bir görevi geride bırakarak yasama görevini, millî iradenin gereklerine vermeye başlamıştır. Demokrasiye yürekten bağlılıklarını kamuoyuna örnek olarak gösteren Silahlı Kuvvetlerimize şükran borcumuzu hatırdan çıkarmamalıyız.*”⁴¹Sözleriyle darbenin şerefli ve tarihi bir görev olduğu ifadesiyle “darbe sevicilik” söylemini ve yasama görevini milli iradeye vermesi ifadesiyle “lütfedilmiş demokrasi” söylemini güçlendirmiştir.

7 Aralık 1983 tarihli oturumda siyasi parti grupları ortaklaşa verdikleri bir önergeyle: “... *Ve demokratik parlamenter düzene yeniden geçişte verdiği sözü eksiksiz bir şekilde uygulayan başta Sayın Cumhurbaşkanımız olmak üzere bu dönemin ağır sorumluluğunu paylaşan Millî Güvenlik Konseyi Sayın Üyelerine ve Türk Silahlı Kuvvetlerine Türkiye Büyük Millet Meclisinin en içten şükran duygularını ifade etmeyi tarihî bir görev sayıyoruz.ERCÜMENT KONUKMAN*

³⁹ Millet Meclisi 1. Cilt, 29. Birleşim, s501, 05.01.1962.

⁴⁰ Millet Meclisi 3. Dönem, 12. Cilt Fihri, 81. Birleşim, s 444, 05.04. 1971.

⁴¹ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Birleşim, s2.24.11. 1983.

*Anavatan Partisi Grup Başkanvekili, Cahit Tutum Halkçı Parti Grup Başkanvekili, Ali Hüsrev Bozer Milliyetçi Demokrasi Partisi Grup Başkanvekili (Sürekli alkışlar.”*⁴² Bütün partilerin ortaklaşa verdikleri önerenin ittifakla kabul edilmesi ve darbeyi yapanların sivil iktidara dönüşüne izin vermelerine şükranlarını iletmeleri “lütfedilmiş demokrasi” söylemini oldukça pekiştirmiştir. Bu önerge, sivil yönetime dönüşü bir lütuf gibi çerçeveleyerek, Van Dijk’ın üstten bahsedilen demokrasi söylemine açık bir örnek sunmaktadır.

19 Aralık 1983 tarihli oturumda konuşma yapan Başbakan Turgut Özal: “... *Bu vesile ile Başkomutan Atatürk’ün çizdiği yoldan ayrılmayarak millet iradesinin gerçekleşmesini sağlayan ve demokrasiye bağlılığını bütün dünyaya bir defa daha ispat eden Türk Silahlı Kuvvetlerine huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum.*”⁴³ Sözleriyle millet iradesini darbeyi yapanların gerçekleştirdiğini belirterek “lütfedilmiş demokrasi” söylemini üretmiştir.

Başbakan Turgut Özal konuşmasının devamında: “... *7 Kasım 1982 tarihinde milletin büyük bir çoğunlukla kabul ettiği yeni Anayasa ile 6 Kasım seçimlerine kadar uzanan demokrasi yolunun açılması da, yine bu iyi niyetli çalışmaların bir neticesidir.*”⁴⁴ İfadeleriyle darbeyi iyi niyetli bir çalışma olarak nitelendirerek “darbe sevicilik” söylemini, “demokrasi yolunun açılması” ifadesiyle “lütfedilmiş demokrasi” söylemini gerçekleştirmiştir.

Askeri kökenli olan, İzmir Milletvekili Turgut Sunalp 22 Aralık 1983 tarihli oturumdaki konuşmasında: “... *Hiçbir ülkede emsaline tesadüf edilmeyen bir anlayış içinde ilan ettiği programa sadık kalarak, demokratik rejim ortamını hazırlamış ve fiilen bu düzene geçmeyi gerçekleştirmiştir. Bu itibarla, Silahlı Kuvvetlerimize şükran borcumuz vardır. (Alkışlar).*”⁴⁵ Sözleriyle “demokrasinin lütfedildiği” söylemini pekiştirmiştir.

Aynı oturumda konuşan Ankara Milletvekili Necdet Calp: “*Demokrasiye geçiş sürecinin çabuklaştırılmasına ve gerçekleşmesine katkıda bulunan, başta Türk Silahlı Kuvvetleri olmak üzere, 12 Eylül Hükümetinin ve emeği geçen tüm görevlilerin tarihin övgüsüne hak kazanacaklarına inanıyoruz.*”⁴⁶ Sözleriyle “darbe sevicilik” ve “lütfedilmiş demokrasi” söylemlerini güçlendirmiştir.

4 Ocak 1984 tarihli oturumda konuşma yapan Trabzon Milletvekili Fahrettin Kurt: “... *Birliği yeniden sağlamaya, muasır medeniyetin zirvesine ulaşmak için her türlü fedakârlığa hazır halde tüm dikkatlerini Parlamentomuza çevirmiş bulunmaktadır. Bu mutlu tabloyu hazırlamakta emeği geçen, başta Türk Silahlı*

⁴² Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s 31, 07.12.1983.

⁴³ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s 62-63, 19.12.1983.

⁴⁴ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s 62-63, 19.12.1983.

⁴⁵ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, s94,22.12.1983.

⁴⁶ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, s108, 22.12.1983.

Kuvvetleri olmak üzere, tüm ilgililere şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.”⁴⁷ Sözleriyle “lütfedilmiş demokrasi” söylemini güçlendirmiştir. Kurt’un konuşması, darbeyi olumlayan ve demokrasinin lütfedilmiş olduğu izlenimini veren bir söylemdir. Van Dijk’ın şükran söylemi stratejisi bu çerçevede okunabilir.

3.2.1.5. “Aba Altından Darbe Göstermek” Söylemi

Askeri müdahalelerden sonra kurulan sivil yönetimlerin TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’nın “vesayet” ve “demokrasi” söylemleri üzerine yapılan analizler neticesinde; özellikle 1980 darbesinden üç yıl sonra kurulan sivil mecliste yapılan konuşmalarda, halk ve meclis “aba altından darbe göstermek” söylemine maruz kalmıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren 7 Aralık 1983 tarihli oturumda yaptığı konuşmasında: *“Böylesine kritik bir zamanda Türk Silahlı Kuvvetlerinin aslî göreviyle baş başa olması, elbette arzu edilen mühim bir husustur. Mensubu olmakla sonsuz onur duyduğum Türk Silahlı Kuvvetleri, şimdi huzur içinde hızla kışlasına çekilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri, artık yönetime el koymaktan başka çarenin bulunmadığı ortamlarla karşı karşıya bırakılmamalıdır. Ben, bu görevde bulunduğum sürece, demokratik sistemin mevcut kurumlarıyla uyumlu ve kesintisiz bir şekilde sürmesi için bütün gayretimi göstereceğim. Bu konuda sizlerin de yardımcı olmanızı haklı olarak bekliyorum. (Sürekli alkışlar).”*

⁴⁸Sözleriyle halk ve meclis tekrar bir darbe yapılması konusunda “aba altında darbe göstermek” söylemiyle uyarılmıştır. Kenan Evren’in bu ifadesi, Van Dijk’ın uyarı temelli söylem analizine örnek teşkil etmiştir. Bu söylem, demokratik sistemin devamı için bir tehdit unsuru olarak yeni bir müdahalenin imasıyla şekillenmiştir. Dolaylı bir tehdit içeren bu dil, askerî vesayetin geri çekilmediğini; tersine, her an yeniden devreye girebilecek bir güç olarak varlığını koruduğunu ima eder.

Kenan Evren konuşmasının devamında: *“... Bu gibi girişimlerde bulunanların, her fırsattan yararlanarak sizleri bölmek, parçalamak ve bu suretle istikrarsızlık ve huzursuzluk yaratmak isteyeceklerini unutmayınız. 'Bu çevrelerin daha şimdiden böyle hazırlıklar içerisinde oldukları gözlenmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturan siz değerli milletvekillerinin böyle çirkin oyunlara alet olmayacağına ve dolayısıyla Türkiye'mizi 12 Eylül'den evvelki durumlara düşmesine asla izin vermeyeceğine inanmakla beraber, bu konuda sizleri yine de uyarmakta büyük yarar gördüm. Onlara bu fırsatı vermeyiniz.”*⁴⁹

⁴⁷ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 17. Birleşim, s 214, 04.01.1984.

⁴⁸ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s 30, 07.12.1983.

⁴⁹ Millet Meclisi, 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 5. Birleşim, s 30, 07.12.1983.

TBMM’de Milletvekillerini uyararak “aba altında darbe göstermek” söylemini açıkça pekiştirmiştir. Evren burada dolaylı ve örtük biçimde, siyasal iktidara ve TBMM’ye yönelik bir denetim söylemi üretmektedir. Van Dijk’ın söylemsel stratejisine uygun biçimde, meclisin sınırlarını aşması durumunda askeri müdahalenin yeniden gündeme gelebileceği ima edilmiştir. Bu tür söylemler, görünürde demokrasiye bağlılık beyan ederken, arka planda askeri denetimin devam ettiğini hatırlatmaktadır.

3.2.1.6. “Askeri Vesayetin Dolaylı Reddi”, “Milli Egemenlik ve Demokrasinin Vurgusu” Söylemleri

Gerçekleşen 1960, 1980 darbeleri ve 1971 ile 2007 muhtıraları sonrasında, ülkede kurulan askeri vesayetin gölgesinin meclisi kapsamı nedeniyle çoğu zaman demokrasi kesintiye uğramış ve meclis çatısı altında “vesayet” söylemi açıkça reddedilememiştir. “Vesayet/askeri vesayet” olguları pek çok kez, “milli egemenlik/milli irade” ve “demokrasi vurgusu” söylemleriyle dolaylı olarak reddedilmiştir.

28 Ekim 1961 tarihli oturumda konuşma yapan Kayseri Milletvekili Turhan Feyzioğlu: “*Muhterem arkadaşlar; bu toplantımızda Senatonun tabii üyeleri de vardı. Bunlar da yürekten gelen heyecanlarla konuştular. Ve bir noktada hepimiz birleştik; Senatoda olsun, Millet Meclisinde olsun millî irade hâkim olmalıdır. Millî hâkimiyet prensibi hâkim olmalıdır. Bunun dışında dış tesirlere imkân vermeyecek bir anlayışla ittifak etmeye mecburuz dediler.*”⁵⁰ “Milli irade” ve “milli hâkimiyet” ifadeleriyle “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemini üretmiştir. Söylemde kullanılan millî irade hâkim olmalıdır söylemi, demokratik meşruiyeti ön plana çıkarmakta ve bu yolla askeri vesayetin dolaylı biçimde dışlandığını ima etmektedir.

Diyarbakır Milletvekili Alp Doğan 10 Kasım 1961 tarihli oturumda: “...*İkincisi, Meclis Başkanlığı kürsüsü, arkasında, evvelki celselerde izhar olunan temenni gereğince «Egemenlik Ulusundur» yazısının taliki...*”⁵¹ Sözleriyle, “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemini pekiştirmiştir.

CKMP İstanbul Milletvekili Ahmet Oğuz 30 Kasım 1961 tarihli birleşimde: “...*Emniyet içinde yaşamının vasıtası olan asayiş kuvvetlerinin, polis ve jandarmanın kıymet ve itibarını sağlamakta elbette zaruridir. (Alkışlar) Ancak, polis ve jandarmanın vazifesini müdrük olarak hareket etmesi ve bu suretle kendilerine karşı eskiden beri mevcut olan fobinin vatandaşın içinden silinmesi*

⁵⁰ Millet Meclisi, 1. Cilt, 3.Birleşim, s32, 28.10.1961.

⁵¹ Millet Meclisi 1. Cilt, 8.Birleşim, s68, 10.11.1961.

icap eder...⁵² İfadeleriyle “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemine örnek teşkil etmiştir.

Ankara Milletvekili Rüşti Aksal aynı oturumda: “Büyük hâdiselerin, içinden geliyoruz. Bir buçuk yıldan beri, en halis niyetlerle Batılı manada hür ve demokratik bir rejimin kurulması çabası içindeyiz. Bu şartlar altında ve böyle bir zemin üzerinde bu kadar kısa bir zamanda, hür ve demokratik yeni bir düzen kurabilmek ve bunu emniyetle yürütebilmek milletlerin hayatında çok nadir görülen büyük başarılarıdır. Bu mesut gelişme ve bugüne kadar kaydedilen başarı; aslında Türk vatandaşının, genel oya ve serbest seçime dayanan hür ve demokratik düzenden başka hiçbir düzeni kabul etmeyeceğini ve bütün dertlerinin devasını da, ancak T. B. M. M. sinde gördüğünü bir defa daha ispat etmiştir. Hemen ilâve etmeliyiz ki, bugün vasil olduğumuz merhale ve elde ettiğimiz neticeden, bütün güçlükleri arkada bıraktığımız manası çıkarılmamalıdır. Demokratik rejimin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partilerimizin ve hususiyile siyaset ve fikir adamlarımızın, bundan sonra çıkabilecek güçlükleri de, bugüne kadar olduğu gibi, aynı basiret, itidal ve temkini göstererek yetineceklerine samimî olarak inanmaktayım.”⁵³ Sözleriyle demokratik düzene ve miller iradesine gönderme yaparak bu söylemi güçlendirmiştir.

Aydın Milletvekili Reşat Özarda 6 Aralık 1961 tarihli oturumda yönelttiği soruyla: “Millî hâkimiyet prensiplerine aykırı neşriyatları ile devamlı surette Türk Milletini tahkir ve yeni bir ihtilâli teşvik ve tahrik ederek huzuru 'bozan gazeteler hakkında aynı hassasiyet neden gösterilmemektedir?” “askeri vesayetin dolaylı reddi söylemini”⁵⁴ pekiştirmiştir.

Milletvekili Reşit Özarda'nın sorusunu cevaplayan Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Akif Eyidoğan: “Başkan, aziz ve muhterem arkadaşlar, Anayasamızın geçici ve müteakip maddelerine göre seçim sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisinin teşekkülü ile Millî Birlik Komitesinin hukuki varlığı sona ermiştir. Bu hukuki varlığın sona ermesi münasebetiyle Millî Birlik Komitesi bir veda mesajı neşrederek kendi vazifelerinin sona erdiğini ve yeni kurulan Büyük Millet Meclisine muvaffakiyetler dilediklerini bildirmişlerdir... Hükümet olarak arz edeyim ki, Anayasamız yürürlüğe girmiştir, Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuş, Muhterem Heyetinizden, kurulmuş olan Hükümet güvenoyu almıştır. Hükümetin işe başlaması ile ihtilâl sona ermiştir arkadaşlar.”⁵⁵ Sözleriyle ihtilalin sona erdiğini milli iradenin temsilcisi meclisin açıldığını belirterek “askeri vesayetin dolaylı reddi söylemini” güçlendirmiştir.

⁵² Millet Meclisi 1. Cilt, 15. Birleşim, s147, 30.11.1961.

⁵³ Millet Meclisi 1. Cilt, 15. Birleşim, s159, 30.11.1961.

⁵⁴ Millet Meclisi 1. Cilt, 18. Birleşim, s228, 06.12.1961.

⁵⁵ Millet Meclisi 1. Cilt, 18. Birleşim, s232, 06.12.1961.

Adana Milletvekili İbrahim Tekin aynı oturumda: “Biz de biliyoruz ki, 15 Ekimde çok dürüst ve bitaraf bir seçim yapılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi 20 Kasımda, Yüksek Seçim Kurulunun neticeleri ilânı ile teşekkül etmiştir. Millî iradeyi yalnız ve yalnız bu Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder. Buna rağmen verilen bu beyanatlar Anayasaya tecavüzdür, Türkiye Büyük Millet Meclisini de tanımamak demektir. Bundan sonra yapılacak beyanatlar hakkında takibata geçilmesini bilhassa rica edeceğim.”⁵⁶ “Millî iradeyi yalnız ve yalnız bu Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder” sözleriyle “askeri vesayeti” reddetmiştir.

6 Aralık 1961 tarihli oturumda konuşan Elazığ Milletvekili Naci Güray: “... Ancak, 15 Kasım 1961 tarihinde bütün gazetelerde çıkan : “İhtilâl bitmemiştir” başlıklı beyanat, beni bu soruyu sormaya mecbur etmiştir. Malumatınız, bu beyanatın yapıldığı zaman, memleket sathında birtakım istismarcılar harekete geçtiler, bunu propaganda vesilesi yaptılar. Bunların bir kısmı, diyorlardı ki, «Millî Birlik Komitesi iktidarı gelecek Meclise devretmeyecek, Türkiye’de demokratik rejim tahakkuk etmeyecektir.» istismarcıların istifade ettikleri bu beyanat akabinde Hükümet tarafından veya Millî Birlik Komitesi azaları tarafından tekzip olunmalıydı. Bunu çok arzu ediyordum.”⁵⁷ ifadeleriyle “dolaylı olarak askeri vesayetin reddi” söylemine pencere açmıştır.

Çorum Milletvekili İhsan Tombuş: “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında 12. 6. 1690 tarih ve bir sayılı Kanun 9,7. 1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının hükümleri gereğince meriyetten kalkmış olmasına rağmen bir numaralı Kanunun altıncı maddesi gereğince kurulmuş bulunan Yüksek Adalet Divanının hangi kanunun hangi maddesi gereğince hâlâ faaliyette bulunduğu Adalet Bakanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasını saygılarımla arz ederim.”⁵⁸ Sözleriyle askeri vesayetin unsurlarından olan Yüksek Adalet Divanı Mahkemesinin kapatılması gerektiğini ifade ederek “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemini güçlendirmiştir.

Çankırı Milletvekili Nurettin Ok: “... Ancak bu iki ay içinde maalesef demokrasimizin üzerine gölge düşürebilecek mahiyette birçok olaylarla karşılaştığımızı da belirtmek mecburiyetindeyim. Her geçen gün, millî iradenin temsilcileri olarak, birçok yönlerden fedakârlıklar yaptığımız kanısındayım ve zannediyorum ki, artık içinde bulunduğumuz sistemin adını koymak lâzım gelmektedir. Eğer bu sistemin adı demokrasi ise bizim bildiğimiz, buna göre millî irade’ nin hakiki ve yegâne temsil edildiği yer T. B. M. - Meclisi olduğu ve bu

⁵⁶ Millet Meclisi 1. Cilt, 18. Birleşim, s232, 06.12.1961.

⁵⁷ Millet Meclisi 1. Cilt, 18. Birleşim, s232, 06.12.1961.

⁵⁸ Millet Meclisi 1. Cilt, 14. Birleşim, s2, 29.11.1961.

sistemde her şeyin sarıh ve katî mahiyette yeni Anayasa ile tahtı emniyete alınmış bulunduğudur."⁵⁹ Milli irade sözlerinin vurgusuyla "askeri vesayetin dolaylı reddi" söylemine katkı da bulunmuştur.

Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu: *"Aziz arkadaşlarım, bu memlekette rejimin adını koyalım dendi. Bu memlekette rejimin adı konmuştur. Bu rejim demokratik rejimdir. Bu rejim hukuk devleti ve Anayasa hâkimiyeti rejimidir. (Bravo sesleri ve alkışlar) Bu rejim, Türk milletinin büyük çoğunluğunun tasvibi ile Türk milletine mal olan Anayasanın hâkimiyeti rejimidir. (Alkışlar) Uğrunda milletçe bu kadar çile çekilmiş, bunca ıstıraba katlanılmış bulunan ve milletimizin en az yüz elli yıldan beri devam eden çetin mücadelelerinin mahsulü olan demokratik rejimin bütün icapları ile yerleştiğini göreceğimiz bir devirde, zihinlerde tereddüt yaratmanın ve sanki demokratik rejime bu memlekette bir daha gölge düşürülebilirmiş gibi hayallere kapılmanın yersizliğini belirtmek isterim. Demokratik rejime ve Anayasaya ilk cümlesinden sonuna kadar inancımızı Hükümet adına bir kere daha arz ederim."*⁶⁰ Sözleriyle "demokrasi vurgusu" ve "askeri vesayetin dolaylı reddi" söylemlerini güçlendirmiştir.

Malatya Milletvekili İsmet İnönü 22 Aralık 1961 tarihli oturumda yaptığı konuşmasını: *"Büyük Millet Meclisi, halkoyuyla kabul olunan Anayasa hükmünce kurulmuş ve vazife başına geçmiştir. Anayasaya temel teşkil eden bütün inkılâpları korumak en başta Büyük Millet Meclisinin vazifesidir. Anayasanın mutlak hâkimiyetini temin etmek her siyasetin üstünde hedefimizdir. Anayasa içinde Büyük Millet Meclisinin kudreti tamdır."*⁶¹ "Anayasa içinde Büyük Millet Meclisinin kudreti tamdır" sözleriyle "askeri vesayetin dolaylı reddi" söylemine vurgu yapmıştır.

Aynı oturumda konuşma yapan Erzurum Milletvekili Ertuğrul Akça: *"Milletlin hakiki reyleri ile gelmiş ve böylece millî iradenin tek mümessili bulunan T. B. M. M. sinin 've onun Hükümetinin şanındandır. Unutmamalıdır ki, rejimin tadilim da adına uydurulması icap ettiği bir gerçektir. Sayın Başvekile teşekkür eder, Türk milletinin tertemiz reyleriyle millî iradesini temsil eden bilaistisna bütün arkadaşlarımı hürmet ve muhabbetle selâmlarım."*⁶² "Millî irade" söylemine vurgu yaparak "askeri vesayetin dolaylı reddi" söylemini güçlendirmiştir.

Urfa Milletvekili Kadri Eroğan: *"Mademki, Türk Ulusu adına icrayı adalet eden Türk Hâkiminin murakabe ve nezareti altında bir «millî irade tecelli etmiştir; o halde, bu bir millet iradesi ve emridir, bunun üstünde bir kuvvet ve*

⁵⁹ Millet Meclisi 1. Cilt, 25. Birleşim, s359, 22.12.1961.

⁶⁰ Millet Meclisi 1. Cilt, 25. Birleşim, s361, 22.12.1961.

⁶¹ Millet Meclisi 1. Cilt, 26. Birleşim, s395, 22.12.1961.

⁶² Millet Meclisi 26. Birleşim, s397, 22.12.1961.

*kudret varmış gibi gösterilmesi ve bunun telafî edilmesi, yapacağımız bütün hizmetleri ve büyük işlerimizi aksatabilir. Bir insan, namı ve şanı ne olursa olsun, bu büyük millî irade karşısında kemali hürmet ve tazimle eğilmelidir. Bu anlayış içinde, vatan dâvalarını, partilerimizin çok üstünde ve ancak partileri bir vasıta telâkki ederek anlaşılmamız sayesinde, tahakkuk ettireceğimizden de zerrece şüphem yoktur.”*⁶³ “millî iradenin” en üst merci olduğunu belirterek “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemini pekiştirmiştir.

Bolu Milletvekili Fuat Ümit: *“Ancak, ileride yanlış bir tefsire mahal bırakılmamak için, açıkça ifade etmek isterim ki, bu büyük Meclisim menşei, ebediyete kadar yaşayacak olan Türk milletinin tâ kendisi ve onun değişmez iradesidir. Ondan ötesi bir menşe değil, olsa olsa birer vasıtadırlar. Bu hususun böylece bilinmesini istirham eder huzurunuzdan israf, ettiğim zamanımız için özür dileyerek, hürmetle ayrılıyorum.”*⁶⁴ Millî irade dışında her iradenin birer vasıta olduğunu belirterek “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemine oldukça güçlü bir şekilde vurgu yapmıştır.

Samsun Milletvekili Osman Şahinoğlu 12 Ocak 1962 tarihli konuşmasında: *“...Millet adına vazife görülen bu mukaddes çatı altında Meclise dil uzatmaya kimsenin hakkı yoktur. Millet temsilcilerinin, millet namına yaptıkları tasarruflarda kimsenin icazet almaya ihtiyaçları yoktur, lüzum hissetmezler, tenezzül etmezler. (Alkışlar) Türkiye Büyük Millet Meclisi millet adına olan tasarruftan yine millet adına müstakilken kullanır.”*⁶⁵ Millet iradesini temsil eden TBMM’nin kimseden izin almadığını belirterek “askeri vesayetin reddi” söylemini büyük harflerle vurgulamıştır.

12 Mart 1971 Muhtırasını takiben 5 Nisan 1971 tarihli oturumda söz alan İstanbul Milletvekili Mehmet Ali Aybar: *“12 Mart Muhtırası zaruret görülmüş, komutanlar kendi takdirlerince zaruret görmüşler ve müdahalede bulunmuşlardır. Bu müdahale başarıya ulaşmıştır. Başarıya ulaştığı belli, yeni Hükümet kuruldu, bu yeni Hükümet Yüce Meclisin oylarına programını sundu. Binaenaleyh, 12 Mart Muhtırası başarıya ulaşmıştır, eski Hükümet düşmüştür, binaenaleyh kendisini meşru kılmak için bir kanun maddesine atıfta bulunması, zımnen de olsa, doğru değildir. Bu geleneğin Türkiye’de kurulmaması için söz almış bulunuyorum, böyle bir gelenek Türkiye’de kurulmamalıdır. Bu, tarihî bir fiilî olaydır, bunu böyle kabul edeceğiz. Başarıya ulaştığına göre meşruluğunu da, hukukunu da kendisi getirmiştir.”*⁶⁶ Sözleriyle askeri müdahalelerinin oluşturduğu “askeri vesayet geleneğinin reddi” söylemini üretmiştir.

⁶³ Millet Meclisi 1. Cilt, 30. Birleşim, s585, 08.01.1962.

⁶⁴ Millet Meclisi 1. Cilt, 30. Birleşim, s587, 08.01.1962.

⁶⁵ Millet Meclisi 1. Cilt, 32. Birleşim, s679, 12.01.1962.

⁶⁶ Millet Meclisi 3. Dönem, 12. Cilt Fihristi, 81. Birleşim, s459, 05.04. 1971.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra 19 Aralık 1983 tarihli oturumda konuşan dönemin Başbakanı Turgut Özal: “6 Kasım seçimlerinde Yüce Türk Milleti o yanılmaz sağduyusu ile demokratik nizamı olan inancını ve sahipliğini en güzel şekilde ortaya koymuştur. Büyük Önder Atatürk’ün, «hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir» düsturu, değerinden bir nebze kaybetmeksizin gönüllerimizde yaşamaya devam etmektedir.”⁶⁷ “millet iradesi” ifadesiyle “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemini pekiştirmiştir.

Konuşmasına devam eden Turgut Özal: “...Demokratik nizamı, insan hak ve hürriyetlerini zedelemeye, tahrip etmeye, ortadan kaldırmaya matuf her türlü hareketin karşısındayız. Demokratik düşünce ve haklara karşı olan her çeşit rejimi ve tasarrufu reddederiz. (ANAP sıralarından alkışlar.) Millete en iyi hizmet verilebilmesi, devlet idaresinde milletin en iyi şekilde temsil edilebilmesi ancak demokratik nizam ile mümkün olabilir.”⁶⁸ İfadeleriyle “demokrasi vurgusu” ve “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemlerini güçlendirmiştir. Buradaki “her çeşit rejim ve tasarruf” ifadeleri ile muğlak ama güçlü bir dışlama yapılmıştır. Bu tür genelleştirilmiş olumsuzluklar, Van Dijk’a göre hedefin doğrudan adlandırılmadan meşruiyetini azaltma stratejisiyle ilişkilidir.

İzmir Milletvekili Turgut Sunalp 22 Aralık 1983 tarihli oturumdaki konuşmasında: “...Muhterem milletvekilleri, (Milliyetçi Demokrasi Partisi olarak, millî iradenin mutlak üstünlüğüne, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğuna ve milletin bu hakkını siz milletin temsilcileri aracılığıyla kullanması gereğine ve bu 'hakkın hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılmayacağına inanıyoruz. (ANAP ve MİDP sıralarından alkışlar).”⁶⁹ “milli egemenlik” söylemiyle “askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemini pekiştirmiştir.

2007 e-muhtırası sonrası mecliste konuşma yapan Anavatan Partisi Isparta Milletvekili Erkan Mumcu: “...Şimdi, bu Anayasa Mahkemesi içtihadını bu Meclisin üstüne bir gölge gibi düşüren Türk Silahlı Kuvvetlerinin bildirisini demokratik siyasetin üstüne bir vesayet gölgesi olarak düşüren sürecin mimarı kim?”⁷⁰ sorusuyla muhtırayı vesayet olarak nitelendirmiş ve askeri vesayetin dolaylı reddi” söylemine vurgu yapmıştır. Burada “vesayet gölgesi” söylemi ile hem geçmiş askeri müdahaleler eleştirilmiş hem de sivil siyasetin meşruiyeti inşa edilmiştir. Van Dijk’ın üst anlatı stratejisi doğrultusunda bu söylem, tarihsel hafıza içinde askeri vesayetin normalleşmemesine hizmet etmektedir.

⁶⁷ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s 67, 19.12.1983.

⁶⁸ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 10. Birleşim, s 67, 19.12.1983.

⁶⁹ Millet Meclisi 17. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim, s 93,22.12.1983.

⁷⁰TBMM 22.Dönem, 5. Yasama Yılı, 155. Cilt Fihri, 102. Birleşim, s 302,7 Mayıs 2007.

3.2.1.7. “Kökleşmiş Demokrasi” ve Vesayetin Doğrudan Reddi” Söylemleri

15 Temmuz 2016 darbe girişimine kadar geçen süreçte, askeri vesayet ve unsurları ancak dolaylı söylemlerle reddedilebilmişti. 15 Temmuz sürecine gelindiği zaman artık demokrasi “kökleşmiş” ve “vesayet ile unsurları doğrudan reddedilmişti”. Darbe girişiminden sonraki TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarına yapılan analizler sonuçta “kökleşmiş demokrasi” ve “vesayetin doğrudan reddi” söylemlerine açıkça rastlanmaktadır. “Kökleşmiş demokrasi” ve “vesayetin doğrudan reddi” söylemleri sadece 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasındaki tutanaklarda geçmektedir.

16 Temmuz 2016 tarihli oturumda AKP Genel Başkanı ve İzmir Milletvekili Binali Yıldırım konuyla alakalı olarak: “*Gazi Meclis 23 Nisan 1920 sonrasındaki en zor, en uzun, en sıkıntılı gecesini yaşadı. İşgal kuvvetleri Polatlı’ya kadar gelmişlerdi ama bu Meclise dokunamadılar, dokunmadılar. 1960’ta darbe yapanlar millî iradeye, Meclis ruhuna saldırsalar bile Meclisin bedenine saldıramadılar. 12 Eylül cuntacıları Meclisi bombalamadılar. 28 Şubat darbecileri Meclise dokunmadılar ancak dün gece öyle canice, öyle alçakça, öyle pervasızca bir saldırı gerçekleşti ki millet iradesinin tecelli ettiği Meclisin hem ruhunu hem de bedenini hedef aldılar. Bunlar asker değil, bunlar asker kılığında teröristlerdir, canilerdir!*”⁷¹ İfadeleriyle “doğrudan vesayetin reddi” söylemini üretmiştir.

Aynı tarihte CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: “*Değerli milletvekilleri, demokrasiyi oluşturmak, geliştirmek, derinleştirmek kolay değildir. Tarihin her evresinde bunu görürüz. Biz de demokrasi adına ağır bedeller ödedik. Dikkat buyurunuz, hatırlayınız, bu ağır bedeller hep darbe dönemlerinden sonra olmuştur. Değerli milletvekilleri, açıkça söyleyelim, dün yaşadığımız olay doğrudan bir darbe girişimidir. Cumhuriyetimize, demokrasimize, tarihsel birikimimize yapılmış açık bir saldırdır. Oysa biz, demokrasimizi güçlendirmek ve baki kılmak için Anayasa’mıza öyle maddeler koyduk ki değiştirilmesi dahi teklif edilemez. Nedir bunlar? Örneğin: “Türkiye Cumhuriyeti demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletidir.” diyoruz. İşin anahtarı da aslında burada...”⁷² Sözleriyle “demokrasinin kökleştiği” ve “vesayetin doğrudan reddi” söylemlerini pekiştirmiştir. Kılıçdaroğlu, darbe girişimini açıkça bir saldırı olarak nitelendirmiş, vesayetin her türünü doğrudan reddetmiştir.*

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise: “*Demokrasi uçurumdan dönmüştür, millî iradenin namus ve emanetleri son anda kurtarılmıştır. Millî iradeye*

⁷¹TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 368,16.07. 2016.

⁷² TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 370,16.07. 2016.

sürülmek istenen kara leke yine milletimizin azim ve kararlılığıyla temizlenmiş, derin komplo ve kumpas inançla püskürtülmüştür. Unutmayalım ki Halaskâr Zabitanlar dönemi çok geride kalmıştır; ihtilaller, muhtıralar, cunta devirleri tarihin çöplüğüne çoktan atılmış ve üzeri küllenmiştir. Türk milletinin ortak geleceği hukuk ve demokrasidir. Millî birlik ve kardeşliğimizin dayandığı zemin millî ve manevi ilkelere, tartışılmaz esaslara bağlıdır. Hiçbir çete, hiçbir paralel yapı, hiçbir terör örgütü, hiçbir darbe ve dağılma heveslisi mihrak bu zemini çatlatamayacak; nitekim huzur cellatlarının sonu her daim hüsrana olacaktır.⁷³ (MHP ve AKP sıralarından alkışlar)” ifadeleriyle “demokrasinin kökleştiği” ve “vesayetin doğrudan reddi” söylemlerini güçlendirmiştir.

HADEP Genel Başkan Vekili İdris Baluken: “Değerli milletvekilleri, 15 Temmuz akşamı saat 10.00 sularında başlayan ve hâlâ bu saate kadar bir tehdit olarak varlığını devam ettiren, hedefi ve biçimi Türkiye demokrasisi ve kaos yaratmak olan bir darbe girişimiyle karşı karşıyayız. Öncelikle, partim adına bu darbeci anlayışı en sert biçimde lanetlediğimi, kınadığımı ifade etmek istiyorum. Askerî, bürokratik veya sivil hiçbir darbenin tek bir meşru gerekçesinin olamayacağını bir kez daha ifade etmek istiyorum. Parlamento ve halk iradesine karşı yapılmış olan her türlü saldırıya karşı tutumumuz bugüne kadar net ve ilkeli olmuştur... Türkiye demokrasi mücadelesi 1960, 1971, 1980 darbelerinde, 28 Şubat ve e-muhtıralarında görüldüğü üzere askerî veya başka yollarla gerçekleşen her darbeye karşı bugüne kadar dimdik durmuştur...”⁷⁴ Sözleriyle demokrasinin kökleştiği” ve “vesayet doğrudan reddi” söylemlerine vurgu yapmıştır.

Bütün partiler ortak bildiri yayımlayarak: “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Ortak Bildirisi Bizler, Adalet ve Kalkınma Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Halkların Demokratik Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi grupları olarak aziz milletimizin kendisine, millî iradeye, devletimize, özellikle de millet iradesinin temsilcisi olan milletvekillerine ve Gazi Meclise yönelik 15 Temmuz gecesi başlatılan ve 16 Temmuz sabahı etkisiz hâle getirilen darbe girişimini ve Meclise yönelik saldırıları şiddetle kınıyoruz.” (Alkışlar)”⁷⁵ demokrasinin kökleştiğinin ve vesayet her türlüşünün doğrudan reddedileceğinin altını çizmişlerdir. Bütün siyasi partilerin ortak bildirisi, demokrasinin bir ortak değer olduğunu ve vesayet artık toplumun tüm kesimlerince reddedildiğini göstermektedir. Van Dijk’ın ulusal birlik söylemi stratejisine uygun bir çerçeve çizmektedir.

⁷³ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 373, 16.07. 2016.

⁷⁴ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 374, 16.07. 2016.

⁷⁵ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 377, 16.07. 2016.

İzmir Milletvekili ve CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu: “Değerli milletvekilleri, her türlü darbeye karşı olmak bu Parlamentonun görevidir. Darbecinin kimliği ve amacı ne olursa olsun teröre karşı nasıl ortak bir tavır koyuyorsak, bir tepki gösteriyorsak, demokrasi üzerindeki vesayete karşı da ortak tavır, ortak hedef koymalıyız ve mücadele etmeliyiz. (CHP sıralarından alkışlar) Demokrasi üzerindeki vesayeti asla kabul etmemeliyiz.”⁷⁶ Sözleriyle açıkça vesayeti doğrudan reddetmiştir.

TBMM Meclis Başkanı İsmet Yılmaz: “Herhangi bir zümreye, herhangi bir silahlı güce egemenlik ait değildir ve duvarımızda yazdığı gibi “Egemenlik millete aittir.”⁷⁷ İfadeleriyle vesayetin doğrudan reddi söylemini güçlü bir şekilde pekiştirmiştir.

Trabzon Milletvekili Ayşe Sula Köseoğlu: “Teşekkür ederim Sayın Başkan. 15 Temmuz 2016 günü, darbe girişimine karşı halkın iradesinin galip geldiği bir demokrasi bayramının yıl dönümü olarak tarihe geçecektir. Demokrasinin yaşaması, halkın iradesine sahip çıkılması adına Türk halkı tüm dünyaya örnek bir duruş sergilemiştir.”⁷⁸ Demokrasi bayramı ifadeleriyle “kökleşmiş demokrasi” söylemini güçlendirmiştir.

Mersin Milletvekili Hüseyin Çamak: “Askerî darbeler nedeniyle yaşanan acı deneyimler, hangi görüşte olursa olsun, halkta askerî darbelerle karşı çıkacağı bir demokrasi bilinci yarattı. Bu durum demokrasinin güvencesidir.”⁷⁹ İfadeleriyle demokrasinin güvenceleri olduğunu belirterek “kökleşmiş demokrasi” söyleminin altını çizmiştir.

Manisa Milletvekili Erkan Akçay 26 Temmuz 2016 tarihli oturumda yaptığı konuşmasında: “Millet olarak topyekûn bir şekilde cunta vesayetiyle mücadelemiz bazı çıkar hesaplarıyla sivil vesayet odaklarınca devşirilmek istenebilir. Demokratik parlamenter sistem vesayet odaklarının her türlüünü reddetmelidir. Parlamenter sistemin meşruiyeti bu odaklara karşı yaptığı mücadeleyle pekişmektedir. Türk siyaseti bir yandan askerî darbe olgusunu siyasi literatürden çıkarmak zorundadır, diğer yandan millî iradenin üstüne çıkarılmak istenen şahsi vesayet gayretleriyle de mücadele edilmelidir.”⁸⁰ Sözleriyle her türlü “vesayet olgusunun reddi” söylemini doğrudan ifade etmektedir.

Konuşmasının devamında Erkan Akçay: “Türk milleti tercihini doksan altı yıl önce demokrasiden yana kullanmış, mümkün olduğunca geliştirmiş ve iradesini

⁷⁶ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 371, 16.07. 2016.

⁷⁷ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 365, 16.07. 2016.

⁷⁸ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 115. Birleşim, s 409, 19.07. 2016.

⁷⁹ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 116. Birleşim, s 481, 20.07. 2016.

⁸⁰ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 118. Birleşim, s 674, 26.07. 2016.

her şeyin üzerinde tutmuştur. Türk milleti kendi iradesi dışındaki her yol ve tercihi açılmamak üzere kapatmıştır. Bu nedenledir ki, darbe girişimleri ve düşünceleri Gazi Meclisimizin kazanımlarına tahammülsüzlük anlamına gelecektir.”⁸¹ İfadeleriyle Türk Demokrasisinin artık “kökleşmiş bir demokrasi” söylemi olduğu vurgusunu yapmıştır.

İstanbul Milletvekili İsmail Faruk Aksu: “... *Parlamentar demokrasilerde egemenliğin yegâne sahibinin millet olduğuna, siyasi iktidarların meşruiyetinin millî iradeye dayandığına, millî iradenin tecelli ettiği yerin Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğuna, hangi düşünce ve gerekçeyle olursa olsun demokratik rejime ve Parlamentonun anayasal yetkilerine dışarıdan her türlü müdahalenin gayrimeşru ve kabul edilemez olduğuna inanmaktadır.*”⁸² “Millî irade” ve “demokrasi” ifadelerine vurgu yaparak bunların üzerindeki her türlü vesayetin doğrudan reddinin söylemini güçlendirmiştir.

2 Temmuz 2016 tarihli oturumda konuşma yapan İstanbul Milletvekili Markar Eseyan: “*Türkiye’de vesayet zihniyeti geriletilip halk iradesi merkezî işleve sahip oldukça, dezavantajlı kesimler yani eski zihniyetin haklarını kısıtladığı vatandaşlarımız hızla bu haklarına kavuşurken devletin halk için bir hizmet aygıtı olduğu zihniyeti de demokratik kültürümüze yerleşmiştir. Artık, millet, devlet için bir nesne değildir; devlet, millet için var olmakta, onun için, onun mutluluğu için çalışmakta ve çalışmaya da devam etmektedir. En azından bu yönde güçlü bir yönelim, aşama ve bir fikir devrimi, zihniyet devrimi gerçekleşmiş durumdadır.*”⁸³ Demokrasi kültürünün ülke içindeki yerleştiğini ifade ederek “kökleşmiş demokrasi” söylemini pekiştirmiştir.

3.2.1.8. “3M (Millet-Meclis-Medya)’nın Gücü” Söylemi

3M’nin gücü söylemi de 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrasında toplanan TBMM Genel Kurul Müzakerelerine ait bir söylemdir. Bu söylem daha önce gerçekleşen hiçbir askeri müdahale sonrası meclis tutanaklarında geçmemektedir.

16 Temmuz 2016 tarihli oturumda konuşma yapan İzmir Milletvekili Binali Yıldırım: “*Peygamber ocağı Türk Silahlı Kuvvetlerinin vatanını, milletini, bayrağını seven, demokrasiye gönülden bağlı her subayının, her astsubayının, uzman er, erbaş ve erlerinin alınlarından öpüyorum. (AK PARTİ ve Bakanlar Kurulu sıralarından alkışlar) Darbe karşısında dünyaya örnek olacak bir duruş sergileyen basın-yayın organlarımıza, medya temsilcilerimize buradan özellikle teşekkür ediyorum. (AK PARTİ ve Bakanlar Kurulu sıralarından alkışlar) Sivil*

⁸¹ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 118. Birleşim, s 674, 26.07. 2016.

⁸² TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 119. Birleşim, s 67, 27.07. 2016.

⁸³ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 121. Birleşim, s 298, 02.07. 2016.

toplum örgütlerimize, sabaha kadar kesintisiz ezan ve sala okuyan imamlarımıza, seccadelerinin başında dua eden kardeşlerime teşekkür ediyorum. (AK PARTİ ve Bakanlar Kurulu sıralarından alkışlar) Dünyanın her yerinde bayraklarını alıp sokağa çıkan vatandaşlarımıza, soydaşlarımıza, dost ve kardeş ülkelere teşekkür ediyorum. (AK PARTİ ve Bakanlar Kurulu sıralarından alkışlar) ”⁸⁴ ifadeleriyle milletin her kesiminin, meclisin ve medyanın gücü söylemini üretmiştir.

Meclis Başkanı İsmet Yılmaz: “Cumhurbaşkanımızdan halkımıza, parlamenterimize, sivil toplum kuruluşlarımıza, medyamıza kadar gereken tavır ortaya konmuştur. Bu, bir daha böyle bir kalkışmanın olmasının imkânsızlığını ispat eden bir davranış olmuştur ve inanıyor ve ümit ediyorum ki ve ümit ediyoruz ki bir daha böyle bir gün büznillah olmayacaktır.”⁸⁵ İfadeleriyle “3M’nin gücü” söylemini pekiştirmiştir.

Trabzon Milletvekili Ayşe Sula Köseoğlu: “... Ancak Türkiye artık eski Türkiye değildir; ne lideri darbe karşısında şapkasını alıp giden bir lider ne de halkı darbeye karşı boyun eğen bir halk ne de medyası darbe karşısında susan bir basındır. Ölümü göze alarak milleti yönlendiren bir lider ve tüm siyasi partileriyle topyekûn birlik olan bu aziz millet kurşunlara, tanklara vücudunu siper ederek demokrasiye sahip çıkmış ve darbelere dur demiştir.”⁸⁶ Sözleriyle millet, meclis ve medyanın darbe karşısındaki gücünü vurgulamış ve “3M’nin gücü” söylemini güçlendirmiştir.

Zonguldak Milletvekili Ünal Demirtaş 20 Temmuz 2016 tarihli oturumdaki konuşmasında: “... 15 Temmuzda yaşanan darbe girişimiyle demokrasi tarihimizin kara günlerinden birisi daha yaşanmıştır. 15 Temmuzda darbe girişiminde bulunan hainler öncelikle Türkiye Büyük Millet Meclisini yok etmeyi yani demokrasiyi yok etmeyi hedeflemişlerdir. Bu darbe girişimini iktidarı, tüm muhalefeti, basını, sivil toplum örgütleri ve sokaktaki vatandaşlarımızla tüm milletimiz birlikte önlemiştir. Ülkemiz uçurumun kenarından dönmüştür. Darbeciler başarısız olmuş, kazanan demokrasi olmuştur. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün de söylediği gibi, egemenlik kayıtsız şartsız milletin olmuştur.”⁸⁷ İfadeleriyle meclise, medyaya ve millete gönderme yapmış “3M’nin gücü” söylemini pekiştirmiştir.

Aydın Milletvekili Bülent Tezcan: “Değerli arkadaşlar, bu hain darbe girişimine karşı Türkiye Cumhuriyeti’nde parlamenter demokrasi birikimimiz çok önemli bir sınav vermiştir. Her şeyden önce, siyaset kurumu darbecilere teslim olmamıştır. İktidar ve muhalefet partileri; ana muhalefet partisi ve diğer

⁸⁴ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 367, 16.07. 2016.

⁸⁵ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 114. Birleşim, s 365, 16.07. 2016.

⁸⁶ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 115. Birleşim, s 409, 19.07. 2016.

⁸⁷ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 116. Birleşim, s 519, 20.07. 2016.

muhalafet partileri darbeye karşı olduklarını çok net biçimde ifade etmişlerdir. Sayın Genel Başkanımız ilk anda “Darbe nereden gelirse gelsin darbenin her türlüsüne karşıyız.” demiştir. Diğer siyasi partiler, Başbakan, bakanlar ve Hükümet de bu noktada önemli bir sınav vermiştir ve ne güzel bir tecrübedir ki yıllardan bu yana darbelerle karşı karşıya kalan ülkemizde, ilk defa, darbelere karşı bir toplumsal mutabakatla karşı çıkabilme iradesi gösterilmiştir. Bu iradeyi Parlamento göstermiştir. Bu iradeyi siyaset kurumu göstermiştir. (Alkışlar) Bu iradeyi millet göstermiştir. Bu iradeyi basın örgütleri göstermiştir. Millî iradeye karşı her türlü saldırıya cesaretle göğüs gereceğini ifade eden millet göstermiştir. Ben, darbeye karşı direnen bütün vatandaşlarımıza, siyaset kurumuna, milletimize teşekkür ediyorum. (CHP sıralarından alkışlar)”⁸⁸ cümleleriyle “3M’nin gücü” söylemini yinelemiştir.

CHP Grubu Adına, Grup Başkan Vekilleri, Ankara Milletvekili Levent Gök, İstanbul Milletvekili Engin Altay Ve Manisa Milletvekili Özgür Özel’in, Fethullahçı Terör Örgütü FETÖ’nün 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi İle Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergesi (10/277): *“Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlandırılması parlamenter demokrasimizin bir zaferidir. Siyasi partilerimizin ve medyanın halkımızla birlikte sistemin arkasında durması sayesinde darbe girişimi başarısız kılınmıştır.”⁸⁹ Verilen önergede geçtiği üzere meclis, medya ve millet üçgenin oluşturduğu “3M’nin gücü söylemi” kuvvetlendirilmiştir.*

⁸⁸ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 117. Birleşim, s 579, 21.07. 2016.

⁸⁹ TBMM 26. Dönem, 1. Yasama Yılı, 118. Birleşim, s 665, 26.07. 2016.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Demokratik rejimlerde demokrasiyi ülkede kurumsallaştıran ve kökleştiren araçlar vardır. Bu araçlar; “siyasal kültür”, “parlamento(meclis)”, “siyasi partiler”, “siyasi seçimleri”, “STK’lar” ve “medyadır”. Bu araçların aksaksız ve vesayetsiz olarak çalışması ancak rejimin demokratik olduğunu kabul etmemizi sağlar. Ancak demokrasiyi tam olarak içselleştirememiş ve benimseyememiş toplumlarda daima vesayetin gölgesine rastlamak mümkündür. Tarih boyunca vesayetçi zihniyetler vesayeti meşrulaştırmak için kendilerine meşrulaştırıcı kaynaklar bulmuşlardır. Literatürde yer alan vesayet kaynakları; “halkın yetersizliği”, “özel bilgi ilkesi” ve “korumacılık/muhafazlık” düşüncesidir. Eğer bir ülkede; ekonomik sıkıntılar, iç siyasette karışıklık, sivil yönetimin halkın gözünde meşruluğunu kaybetmesi, ordu ve siyasetçiler arasındaki gerginlik ve dünya basınında darbenin gerekliliğine dair çıkan ılımlı yaklaşımlar, vesayetçi elitleri harekete geçirmekte ve siyasal kültürden gelen “muhafazlık” dürtüsüyle meşru, seçilmiş iktidarlara müdahaleler de bulunabilmektedir. Ortaya Aristo’nun da dediği gibi bizi “muhafızlardan kim koruyacak” sorunsalı çıkmaktadır. Bir millet içerisinden geldiği siyasal kültürden beslenmektedir. Eğer o siyasal kültür vesayet ile örülmüşse yıllar geçse ve rejimler hatta devletler değişse de var olan siyasal kültürün etkisinden kurtulmak hiç kolay olmamaktadır.

Türkiye gibi demokrasi geleneği yüz yıllık olan bir ülke de içerisinden geline siyasal kültür de göz önüne alınınca demokrasinin önünün on yılda bir müdahaleler ile kesilmesi şaşırtıcı değildir. Siyasal kültür ve demokrasi toplumun kültürel değerlerine dayanmalı ve bu değerler ile homojen bir örüntü kurmalıdır. Zira demokrasinin ülkede arzu edilen ve olması gereken bir çerçevede işleyebilmesi için toplumun ve devlet kurumlarının “demokrasi kültürünü” özümsemesi gerekmektedir. Türk siyasal hayatına baktığımız zaman, Türk devletlerinin en temel birimi ve en önemli örgütlenmesi daima “ordu” olmuş ve bu durum günümüze kadar gelmiştir. Türk ordu sisteminde askeri sınıf, ordu=devlet ideolojisinden beslenmiştir. Ordu için iyi olan devlet içinde iyidir ve bu iyiye ulaşmak için yapılan eylemlerin “demokratik rejime” uygun olup olmaması tali bir meseledir. Vesayetin kaynaklarından olan “ortak iyinin bilgisine” ancak muhafız elitlerin sahip olabileceği ideolojisi meşrulaştırıcıdır. Yakın siyasal tarihimize baktığımız zaman, Osmanlı Devleti’nde “ordu” yönetenler sınıfı içerisinde yer almış ve imtiyazlı bir konuma sahip olmuştur. Patrimonyal (ata mirası/babadan oğula) bir yönetim anlayışına sahip olan Osmanlı da ordu devlet ile özdeşleşmiş ve hem toplum nazarında hem de yönetimde öncelikli ve ayrıcalıklı bir statüye sahip olmuştur. Bu ideolojide Osmanlının siyasal kültürünü oluşturmuş ve beslemiştir.

Ordunun devlet içindeki bu merkezi konumu Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam etmiştir. Yeni kurulan ülkenin yönetici kesiminin askeri kökenli Kurtuluş Savaşı'nı kazanan askeri sınıftan oluşması, ordunun ülke içindeki konumunu güçlendirmiş ve halkın gözündeki değerini artırmıştır. Tek parti döneminde “parti-devlet” bütünleşmesi yaşanmış ve partinin askeri kökenli kişilerden oluşması “ordu-devlet=parti” bütünleşmesine dönüşmüştür. Bu dönemde ordu ve siyaset paralel olarak aynı ideolojide ve aynı frekansta olduğu için ordu ve yönetim arasında ilişkiler sıkıntısız olarak devam etmiştir. Demokratik rejimlerde ordu ve siyaset arasındaki görev dağılımı ve hiyerarşik ilişki kesin çizgilerle ayrılmalıdır. Demokratik rejim ile yönetildiğini beyan eden bir ülkede “parti devleti” gibi ibareler kullanılmamalıdır. 1935 yılında CHF Genel Sekreteri Recep Peker “Türkiye'nin ilk parti devleti” olduğunu açıklamıştır. Bu da demokrasinin kökleşmediğinin kanıtıdır.

1950 yılına gelindiğinde “ulusal egemenlik” ve demokratik ilkelere” riayet edilmediği düşüncesiyle CHF içerisinde eleştiriler de bulunan Koraltan, Köprülü ve Menderes partiden ihraç edilmiş, bunun üzerine Bayar'da partiden istifa etmiştir. Bu gelişmeler neticesinde bu dörtlü tarafından yeni bir parti (Demirkırat-DP) kurulmuş ve tek parti rejiminden bıkan halk kurtuluşu bu partide aramıştır. Halk için “kendisine rağmen”, “kendisi için yapılan” vesayetçi ideolojiler ve eylemler, artık halkta karşılık bulmuyor, halk kendisini yetersiz gören vesayetçi kesimleri yönetici olarak kabul etmek istemiyordu. “Yeter Söz Milletindir!” sloganıyla, yapılan seçimlerle iktidar devletçi elitistlerden, halkın seçtiği siyasi elitistlere geçmiştir. Siyasal iktidar ilk kez demokrasinin kurumsallaştırıcı araçlarından olan siyasi seçimler ve siyasi partiler ile değiştirilmiştir. Bu yeni düzen ile ordu-siyaset arasındaki uyum bozulmuş ve ordu devlet içindeki “yönetmeden hükmeden” rolünü kaybetmeyi kabul edememiş ve DP iktidarını benimseyememiştir. Askeri elitistler, vesayetin kaynaklarından olan “halkın yetersizliği” ideolojisinden beslendikleri için, halkın yetersiz gördükleri için, halkın iktidara getirdiği meşru yönetimi de yetersiz görmüşlerdir. Ülke yönetimine geçinceye kadar “demokrasinin” kutsiyetine inan kesimler, devran değişince bu ideolojilerini de unutmaya başlamışlardır. O zamana kadar iktidar da olan CHP'de muhalefet durumuna düşünce “demokrasinin” kutsiyetine inanmaya başlamıştır. Siyasette vesayetin ucu kendilerine dokununcaya kadar siyasiler “demokrasinin” kutsiyetini fark edememiştir. Bir ülkede demokrasinin kurumsallaştırıcı araçlarından olan medya sansürlenir, siyasi seçimler de sıkıntı yaşanır ve iktidar halkın desteğini kaybederse kendini elitist vesayetçi muhafızlardan gelen müdahalelerden koruyamaz. Bu durum tarih boyunca böyle olmuş ve olmaya devam edecektir.

27 Mayıs 1960 tarihinde; “ülkedeki istikrarsızlık ve rejim tehlikesi” gibi söylemler gerekçe gösterilerek TSK, yönetime doğrudan müdahale etmiş ve ülkede ağır, aksak olarak da olsa yürümeye çalışan demokrasi ve kurumsallaştırıcı araçları bir süre rafa kaldırılmış ve ülke cumhuriyet tarihindeki ilk darbesini yaşamıştır.

Türkiye’de askeri elitist askeri zümre arkasına “Atatürkçülük” ideolojisini almış ve bunu ülkedeki ana rejim unsuru olarak kabul etmiştir. Eğer sivil iktidarlar rejimin bu ana ideolojisinden saparlarsa ordu “rejimin bekçisi” vazifesiyle, vesayetçi işlemler yapabilir ve ülkeyi bu yanlıştan döndürmek için darbe dâhi yapabilir. 1960 darbesinin de bu meşrulaştırıcı ideolojiye bağlı olarak, “demokrasiyi tekrar tesis etmek için” yapıldığı ve darbenin hiçbir kişi ve kuruma karşı yapılmadığı beyan edilmiştir. Lakin darbeden sonra kapatılan tek parti DP olmuş ve meşru bir şekilde seçilen Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir.⁹⁰ 1960 darbesinde ihtilalci kesim, basını ve halkın bir kesimini arkasına aldığı için, darbeyi beklenenden daha kolay gerçekleştirmiştir.

Demokrasi ve kurumsallaştırıcı araçları 18 ay kadar rafa kaldırılmış ve ihtilali yapan vesayetçi kesim ülkeyi yönetmiştir. Sivil seçimlerin yapıldığı 15 Ekim 1961 tarihine kadar ülkede pek çok vesayetçi işlem yapılmıştır. Bu vesayetçi işlemleri yapan seçkinci ve devletçi zümre anlayışı geçici anayasa ve daha sonra da 1961 Anayasasını da oluşturmuştur. Geçici olarak oluşturulan anayasa MBK’ya birçok alanda geniş yetkiler vermiş ve komite TBMM’nin yetkileriyle donatılmış yürütme erki, bakanları denetleme ve görevden alma usulleriyle kullanılabilme yetkisi vermiştir. Geçici anayasanın demokrasiyi tesis edeceğini söyleyen cuntaya verdiği geniş ve bütünleşmiş yetkilerin halkta olumsuz tutum oluşturması ihtimali dikkate alınarak yeni kalıcı bir anayasanın oluşturulabilmesi için “kurucu meclis” oluşturulmasına karar verilmiştir. Anayasaların demokratikliği ve işlerliği onları yapan kurucu meclislerin temsil edilebilme gücüyle doğru orantılıdır. Ülkemizde 1961 anayasasını yapması için oluşturulan kurucu meclise baktığımız zaman ise büyük bir temsil sorunu olduğu ve vesayetçi yapı elinden oluşturulduğu görülmektedir. Kurucu meclis ordu- aydın-bürokrasi üçlüsünün oluşturduğu devletçi elitistlerden oluşması 1957 seçimlerinde DP oy veren %48’in beyanının tersinde bir işlemdir. Toplumun neredeyse yarıya yakınının düşüncesinin önemsenmemesi, demokrasinin temel ilkelerinden biri olan “siyasal eşitliği” reddeden bir anlayıştır. Bu anlayışın oluşturduğu anayasa ise meşruluğu yönünden, meşruiyet bunalımı yaşayan bir anayasa olmuştur ve toplumsal anlaşmanın sağlandığı bir sözleşmeden daha çok “vesayetçi bir belge” niteliğindedir. 1961 anayasası hazırlanış şekli göz önüne alındığı zaman demokratik bir anayasa olarak nitelendirilemez. Seçimle iktidara gelen bir parti antidemokratik şekilde siyasetten elden çektilirip, ülkenin başbakanın ve 2 bakanın idam edildiği bir ülke de halkın tamamının korkup referandumda evet oyu vermesi beklenirken, Menderes’in idamından sonra halkta oluşan Menderes Kültü ’ne bağlılıktan dolayı, halkın büyük bir kesimi hayır oyu vermiştir. Menderes’in idamı halkta, orduya ve MBK’ya karşı bir öfke oluşturmuştur. DP

⁹⁰ Cumhurbaşkanı Celal Bayar 77 yaşında olmasından dolayı affedilmiştir.

partinin dağıtılmış olması, seçmen kitlesini çok geçmeden yeni bir siyasi liman arayışına itmiştir, bu liman daha sonra kurulacak olan Adalet Partisi olacaktır. Hazırlanan 1961 Anayasası ülkede bazı yeni kurumlar oluşturmuştur. Bunlardan biri 20 Temmuz 1961’de TBMM’nin üst kanadını oluşturması için kurulan Cumhuriyet Senatosu diğeri ise 11 Aralık 1962’de kanunla kurulan Milli Güvenlik Kurulu’dur. Yine aynı yıl yargıyı güvence altına almak için Yüksek Hâkimler Kurulu, radyonun tekelleşmesini engellemek için kurulan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve devletin keyfi faaliyetlerini engellemek için Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Devletçi elitist zümrenin vesayetçi anlayış ile bir araya getirdiği kurucu meclis üyelerinin, oluşturduğu 1961 Anayasası’nın sisteme dâhil ettiği yeni kurumlar bu kesimin çalışma motivasyonunun ne olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Askeri elitist zümre ülkenin yönetimine kendilerinden bir grup getirmiş ve bu grubu da daha fazla vesayetçi kimliğe büründürebilmek için kurdukları diğer vesayetçi kurumlardan yardım almışlardır. Kabul edilen ve işlemlerine başlayan 1961 Anayasası, 1924 Anayasası’nın 4. Maddesi olan “egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir” düşüncesinden vazgeçmiş, “egemenliğin yetkili organlar eliyle” gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir. Bu yasa değişikliği ile TBMM’nin milletin tek ve yegâne temsilcisi olduğu inancı, milletin egemenliğinin seçimle belirlenmemiş, üstten atanmış yetkili organlarca kullanılması gerektiği düşüncesine evrilmiştir. Oluşturulan yeni egemenlik anlayışı Cumhuriyet Senatosu’nun vesayetçi düşünce yapısının bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır, Cumhuriyet Senatosu seçilmemiş yetkili bir organdır. Bu durum devletçi elitistlerin anayasaya ekledikleri maddelerle sistem içerisindeki nüfuzlarını ve vesayetçi yapılarını güçlendirmiştir. Askeri elitistler, 1961 Anayasası ile siyaset ve halk üzerindeki “vasi-bekçi” rolünü pekiştirmiş ve DP döneminde kendileri aleyhine bozulan sistemi oluşturdukları vesayetçi kurumlarla restore ederek “yönetmeden hükmeden” unvanını tekrar tesis etmişlerdir. Sözde gölge demokrasinin vesayetçi kurumlarının ve vesayete dayalı uygulamalarının ayak seslerinin gümür gümür geldiği ve vesayetçi sözde demokrasinin temellerinin atıldığı ve kendisinden sonraki hareketlere örnek teşkil ettiği bir dönem başlamıştır. Bundan sonraki zamanda ne zaman ülkede bunalımlı günler yaşansa, gözler orduya çevrilmiş ve ordu da her fırsatı değerlendirip sivil yönetimlere doğrudan veya dolaylı olarak müdahaleden geri kalmamıştır.

Cunta yönetimi, demokrasiyi tesis edip, ülkeyi genel seçimlere götürdükten sonra, iktidarı seçimi kazanan sivil yönetime devredeceğini darbe bildirisinde belirtmişti. Nihayet 15 Ekim 1961 yılında genel milletvekili seçimleri yapılmış ve 1961 Anayasası nispi temsil sistemini getirdiği için seçim sonuçları nispi temsil sistemine göre, her partiye aldığı oy oranında sandalye vermiştir. Yapılan seçim sonuçları, DP liderlerinin idam edilmesine ve partinin kapatılmasına rağmen Menderes Kültü ’nün halkta hâlâ karşılık bulduğunu göstermektedir. Seçimlerde kendilerini DP’nin

mirasçıları olarak adlandıran ve yeni kurulan 2 parti olan Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi büyük oranda başarılı olmuştur. Sivil yönetime geçildikten sonra ilk birleşim 26.10.1961 tarihinde yapılmış ve 18 ay sonra ülkede demokrasi tekrar tesis edilmeye başlamıştır.

1961 yılından 1970 muhtırasına kadar geçen süreçte ülkede siyasi alanda “rejim buhranı” yaşanmış, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda da toplumsal düzen bozulmuştu. Ülkede demokrasi kültürünün kurumsallaşamaması siyasi sistemi neredeyse iflas ettirmişti. Mecliste partiler birbirleriyle diyalog kuramıyor, gerginlik tırmanıyor ve partiler daha keskin şekilde kutuplaşıyordu. İktidarda istikrarın sağlanamamasından dolayı, yönetimde oluşan boşluk sokaklara taşmıştı. Sosyal hayatta vatandaşlar sağ-sol diye kutuplaşmış ve şiddet olayları önlenemez bir şekilde tırmanmıştır. Ülkede zaten 1961 Anayasası’ndan kalma egemenlik sorunu devam ederken; bürokrasi, iktidar ve meclis, demokratik olarak halka ait olması gereken “egemenlik hakkına” hep beraber ortak olmuştu. Ülkede bürokrasi dâhil her alanda bölünmeler yaşanmış, bürokrasi; askeri ve sivil bürokrasi olarak ikiye ayrılmış ve birbirleri üzerinde vesayet kurma yarışına girmişlerdi. Ülkede var olan “rejim buhranı” ve “toplumsal düzenin bozulması” gibi vesayeti meşrulaştıran kaynaklardan kendine meşruluk ve vazife çıkaran ordu, meşru olarak iktidara ve meclise bir uyarı vermiştir. 12 Mart 1971 tarihinde ülkede bir şekilde ilerleyen “demokrasi” bir kez daha askeri elitist zümrenin eliyle sekteye uğramıştır. Ülkede teknokrat bir hükümet kurulmuş, Türkiye’nin “ara rejim” ve Türkiye demokrasisinin “güdümlü demokrasi” dönemi başlamıştır. Askeri elitist zümre ülkedeki bu durumun devam etmesi hâlinde darbenin ayak seslerinin yaklaştığını da ima etmiştir. Yaşananlar gösteriyor ki ülkede rejimin adı hâlâ her ne kadar demokrasi olsa da, 1970 muhtırası sonrası dönem askeri elitist kesimin vesayetinin hüküm sürdüğü bir dönemdir. Her ne kadar meclis feshedilmemiş, anayasal düzen kaldırılmamışsa da, askeri seçkin zümre vesayetçi anlayışını bu muhtırayla güçlendirmeyi başarmıştır. 12 Mart Muhtırası Bildirisi’nde yer alan 2. ve 3. Madde ile askeri seçkin zümre kendisine attığı “ülkenin kurucusu” ve “ülkenin koruyucusu” zihniyetiyle, doğrudan yönetime el koymak yerine vesayetin kaynakları ideolojisinden beslenen “ülkenin muhafızı” inancıyla arka planda meclisi istediği gibi şekillendirmeyi başarmıştır. MGK’ya kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin Kurulması ve bu mahkemelerle birlikte yargı bağımsızlığının zedelenmesi ve hak ve özgürlüklerin kısıtlanması bu durumun ön net örnekleridir. Bu yeni kazandığı ayrıcalıklar, askeri elitist zümrenin vesayetçi anlayışını beslemiş ve “halk” üzerindeki “vasi” rolünü pekiştirmiştir.

1970 Muhtıradan bir süre sonra ülkede toplumsal kargaşa ve siyasal istikrarsızlıklar tekrar baş göstermiştir. Yapılan seçimler herhangi bir partinin tek başına iktidara gelmesine yetmemiş ve ülke koalisyon hükümetlerinin elinde tekrar

çekiliştirilmeye başlanmıştır. Siyasal istikrarsızlıklar gençlik hareketlerinin de önünün alınamaz bir biçimde tırmanmasına neden olmuştur. 12 Eylül Muhtırası 'nın Türkiye'ye verdiği en büyük zarar ülkedeki siyasi istikrarı bozması olmuştur. Muhtıradan önce AP tek başına iktidarken, muhtıra ile siyasi alanda istikrar bozulmuş ve mecliste hiçbir parti salt çoğunluğu sağlayıp hükümeti tek başına kuramamıştır. Ülke 1980 darbesine kadar koalisyon hükümetlerine mahkûm olmuştur. Ordu, 1961 Anayasası'nın sözde özgürlükçü havasını, anayasa üzerinde 1971 ve 1973 yıllarında yaptığı revizeler ile daha vesayetçi bir görünüme kavuşturmuştur. Bu anayasa değişiklikleri askeri yargıya sivil yargıdan daha fazla müdahale alanı vermiş ve ülkede istikrarlı yasama ve yürütme erkinin olmayışı, ülkeyi her alanda kaotik bir uçuşuma sürüklemiştir.

Ülkenin ve meclisin bu kötü gidişatı, 12 Eylülcülerin, ülkedeki “rejim buhranı” ve “kargaşa ortamının” oluşturduğu sorunları arkalarına alarak darbe yapmasını kolaylaştırmıştır. Türk siyasal hayatının en istikrarsız dönemi böylece darbe ile kapanmıştır. Şüphesiz ki hiçbir demokratik rejimde halkın iş başına getirdiği sivil iradenin askeri elitist zümre tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale yapılarak ele geçirilmesi hiçbir koşulda meşru sayılamaz.

12 Eylül Darbesi ile askeri elitist zümre, meşru ve demokratik yollarla iş başına gelmiş hükümeti ve meclisi üçüncü kez lağvetmiş ve ülkede üçüncü kez “milli iradenin” yerini generallerin iradesi almıştır. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından vesayetçi askeri elitist zümrenin uyguladığı şiddet ve baskıcı rejim devam ederken, TSK kurduğu vesayetçi düzenin meşruiyetini sağlamak amacıyla yeni bir anayasa hazırlığına girişmiş ve bu anayasa, askeri vesayetçi yapı için en önemli restorasyon çalışması olmuştur. Askeri elitist zümre oluşturduğu vesayetçi konumunu korumak ve daha güçlü hâle getirmek için 1982 Anayasası'ndan yararlanmıştır. TSK, siyaset üstü ve özerk konumu pekiştirerek, vesayetçi yapısını katlayarak artırmış ve sivil iktidarlar zamanında asla gerçekleştiremeyeceği antidemokratik ve vesayetçi işlemleri askeri rejim döneminde hayata geçirmiştir. Vesayetçi düzenlerini kurduktan sonra sırada yönetimin artık, (onlar görünüşte olacağına inansalar da) sivillere ve demokrasiye devredilmesi konusu vardı. Kurdukları vesayetçi düzenin bozulmaması ve yeni gelen siyasetçilerin kendilerini eleştirememesi için 12 Eylül ideolojisine sadık partilerin kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Bu düşünceler ile 24 Nisan 1983'te siyaset yapma yasağı kaldırılmış ve yeni partilerin kurulmasına izin verilmiştir. 17 siyasi parti kurulmuş, bunların sadece 3 tanesi, 6 Kasım 1983 genel seçimlerine girebilmiştir. Bunlar; Evren'in desteklediği emekli General Turgut Sunalp'ın kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) ve İnönü'nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp'ın kurduğu Halkçı Parti'ydi (Ahmad, 2016, s223). Bu üç parti lideri de askeri vesayetçi yapıya yakın sayılabilecek isimlerdi. 12 Eylül'ü gerçekleştiren askeri zümrenin en belirgin

özelliği “aşağıdan gelen” hiçbir şeyi kabul etmemeleriydi, aşağı derken halktan bahsedilmektedir, darbeci askeri zümre elitist düşünce yapısına sahiptir ve halkı yetersiz görerek tercihlerini ve seçimlerini küçümsemektedir, bundan dolayı halkın herhangi bir hareketinin devleti etkilemesine izin verilmemesine inanmışlardır.

29 Kasım 1987 yılında yapılan genel seçimlerle, Türkiye Cumhuriyeti’nin 46. Hükümeti Özal tarafından kurulmuştur. Özal, genel anlamda özgürlüklere önem vermeye çalışmıştır. Askeri vesayetin, Türk siyaseti üzerindeki vesayetçi yapısını azaltarak siyasi alanda da liberalleşmeyi sağlamaya çalışmıştır. Demokrasi için her ne kadar önemli adımlar atmış olsa da bu adımlar genelde ekonomik ve ticari alanda yoğunlaşmıştır. 80 darbesinden sonra kısıtlanan sivil ve siyasi özgürlükler yeteri kadar genişletilmemiştir.

1990 yılına gelindiğinde ülkede kaos ortamı ve antidemokratik uygulamalar kol gezmekteydi. Silahlı terör olayları tırmanmış çok sayıda sivil ve askeri vatandaşımız yaşamını yitirmiştir. PKK dışında sol örgütler ve kendilerini İslamcı olarak tanımlayan terör örgütleri pek çok suikastlar düzenlemiştir. Türkiye yine siyasal ve toplumsal hayatta istikrarın sağlanamadığı yıllar geri dönmüştü. Ülke bir yandan bu yaşananlar ile uğraşırken bir yandan da ülkenin her yanından gelen “irtica” haberleriyle boğuşmaktaydı. Yaşanan bu gelişmeler TSK’yı rahatsız etmiş ve kendi deyimleriyle “demokrasiye balans ayarı” vermişlerdir. 28 Şubat 1997 tarihinde MGK toplanmıştır. Toplantının konusu ve içeriğini “irtica” oluşturmuştur. 28 Şubat 1997 de hükümete karşı bir post-modern darbe yapılmıştır. 28 Şubat süreci meclise karşı değil Refahyol Hükümetine karşı yapılmış bir post-modern darbedir. 28 Şubat davası sürecinde dinlenen dönemin hükümet üyeleri bu süreçte TSK’dan baskı görmediklerini dile getirmişlerdir. Dönemin Başbakanı Erbakan 28 Şubat Kararlarını yasal olarak geçersiz kılmak istemiş ve bunun için 28 Şubat Kararlarını meclise taşımaya çalışmıştır. Bunun üzerine dönemin Meclis Başkanı Mustafa Kalemli, MGK kararlarının muhatabının meclis değil hükümet olduğunu belirterek 28 Şubat’ın mecliste konuşulmasına izin vermemiştir. Kalemli’nin bu kararından dolayı bu çalışmada TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında 1997 post-modern darbesine dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

2000’li yıllara gelindiği zaman milenyum çağıyla birlikte Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştır. Ülkedeki siyasi tikanıklar artık askeri müdahaleler ile değil de demokrasinin kurumsallaştırıcı araçlarından olan “siyasi seçimler” ile çözülmüştür. 5 Kasım 2007 tarihinde yapılması gereken seçimler tikanın siyasi sistemin çözülmesi amacıyla beş ay önceye çekilmiştir. Bu şekilde erken seçim kararı alınarak demokratik çözüm aracı devreye sokulmuş ve halka seçimler ile farklı bir milli irade ortaya koyarak krizin çözülebilmesi imkânı sunulmuştur. Ülkemizde demokratik yollarla krizi çözen ilk seçim olmasından dolayı 2007 seçimleri siyasi tarihimizde önemli bir yer edinmiştir.

2007 yılında yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak Dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt “*Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum*” şeklindeki açıklamasıyla askeri elitist zümrenin sahip olduğu vesayetçi anlayışı bir kez daha hatırlatmıştır. Ülkemizde cumhurbaşkanlığı seçimi anayasaya uygun olarak yapılmaktadır, TSK’nın böyle bir makam hakkında istediği gibi elitist bir açıklama yapması başlı başına demokrasiye bir müdahale olarak değerlendirilebilmektedir. 27 Nisan 2007 yılında TSK tarafından resmi kurumsal web sitesinde e-muhtıra bildirisi yayınlanmıştır. Bu bildiriyle ülkemizde pek çok ilk yaşanmıştır. İlk defa askeri elitist zümrenin yaptığı bir müdahaleye karşı sivil yönetimden karşı bir eleştiri ve bildiri gelmiştir. Halk da iktidara destek vermiş, protesto yürüyüşleri yaparak TSK’ya eleştirmiş ve basın da TSK’ya tenkit edici yayınlar yapmıştır. 2007 e-muhtırasına karşı yayımlanan bildiriler, aydınların tepkisi ve siyasetçilerin yaptığı karşıt açıklamalar, vesayetçi askeri yapı ve sivil iktidarlar arasındaki ilişkilerin sivilleşmeye başlamasına adım olmuştur. Sivil iktidar askeri elitist zihniyetten çıkan bir muhtırayı daha kabul etmemiş ve demokrasinin üzerindeki vesayetçi gölge için yeni bir dönem başlamıştır. Bu çalışmada TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında 2007 e-muhtırası sonrasına dair tek bir veri bulunmakta ve o da “muhtırayı TSK’nın demokrasi üzerindeki vesayeti olarak yorumlamaktadır.”

Türkiye Cumhuriyeti’nde 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişimi ülkenin daha yaşadığı darbe ve muhtıralardan farklı özelliklere sahiptir. Bu darbe girişimi; nitelikleri, girişime giden sürecin dinamikleri ve sonuçları açısından ülkemizde bir ilktir. 15 Temmuz’u önceki müdahaleler ile kıyaslamak çokta doğru değildir, bu girişim kendisini gizleyen bir grup tarafından yapılmıştır. 1960 ve 1980 darbelerinde ve 1971,1997 ve 2007 muhtıralarında süreci yönetenler açıkça TSK mensuplarıydı. 15 Temmuz darbe girişimi ise kendilerine “yurtta sulh konseyi” adını veren terörist bir örgüt (FETÖ) tarafından yapılmıştır. 15 Temmuz sürecinin hâlâ yargılamaları devam etmekte olup ortaya çıkacak yeni belge ve bilgilerin ışığında yapılanma hakkında daha kesin değerlendirmeler yapılabilecektir.

Nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi tekniğiyle cevaplandırılmaya çalışılan araştırma soruları neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Bu çalışmada 1960 darbesi kurulan sivil iktidarların TBMM Genel Kurul Müzakereleri arşiv taranmasıyla toplanmış (1103 sayfa) ve çıkan veriler nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. 1960 darbesi özelinde aranan ek kelimeler de “kurucu meclis, 27 Mayıs, MBK” olmuştur. Elde edilen veriler ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır:

İlk birleşimin yapıldığı 26.10.1961 tarihinden 07.02.1961 tarihine kadar, toplam 43 birleşim analiz edilmiş, darbe ve sonrası süreci kapsayan “demokrasi” ve “vesayet” tartışmalarının 12.01.1962 tarihinde sona erdiği tespit edilmiştir.

“Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’na Yansıyan “Vesayet” ve “Demokrasi” Söylemleri” kapsamında oluşturulan kategorilerin ve 1960 darbesine dair bulguları şöyledir:

1. “Ordunun Yegâne Kurtarıcı Olarak Tayini” ve “Meşruluğu” söylemleri başlığı altında “üç” tane veri bulunmaktadır.
2. “Rejim Buhranı” ve “Toplumsal Düzenin Korunması” söylemleri başlığı altında “dört” tane veri bulunmaktadır.
3. “Halkın Askeri Müdahaleleri Desteklediği” söylemi başlığı altında “iki” veri bulunmaktadır.
4. “Darbe Sevicilik” ve “Bahşedilmiş Demokrasi” söylemleri altında “altı” veri bulunmaktadır.
5. “Aba Altından Darbe Göstermek” söylemi başlığı altında veri bulunmamaktadır.
6. “Askeri Vesayetin Dolaylı Reddi”, “Milli Egemenlik ve Demokrasinin Vurgusu” söylemleri altında “on altı” veri bulunmaktadır.
7. “Kökleşmiş Demokrasi” ve “Vesayetin Doğrudan Reddi” söylemleri altında veri bulunmamaktadır.
8. “3M(Millet-Meclis-Medya)’nin Gücü” söylemi altında veri bulunmamaktadır.

1960 darbesi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında “Askeri Vesayetin Dolaylı Reddi”, “Milli Egemenlik ve Demokrasinin Vurgusu” söylemlerinin oldukça fazla olduğu görülmüştür. Yaşanan darbe sonucunda ülkede ve mecliste var olan korku vesayeti nedeniyle askeri müdahaleler ve sivil yönetim ile demokrasi üzerinde kurulan vesayetçi yapı açıkça reddedilememiştir. Ancak “milli irade/milli egemenlik” gibi demokrasiyi içinde barındıran vesayeti istemeyen söylemler ile vesayete karşı çıkılmaya ve meclisin demokratik ruhuna sahip çıkılmaya çalışılmıştır. Darbe ve vesayet sadece bu başlık altındaki bulgulara reddedilebilmiştir.

1960 darbesi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında yaşanan darbeye ve sonrasında oluşan vesayetçi yapıya sahip çıkan konuşmalarda bulunmaktadır. Mecliste bazı kesimlerde darbe sevicisi bir hava söz konusudur.

Zaten ülkedeki rejimin adı olan ve yürürlükten kaldırılmaması gereken “demokrasi” darbeciler tarafından milli iradeye ve meclise bahşedilmiş gibi, darbecilere karşı anlamsız bir minnettarlık havası vardır.

Meclisteki konuşmalarda darbe vesayetin kaynaklarından olan “rejim buhranı” ve “toplumsal düzenin bozulduğu” söylemleriyle darbe meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Bozulan düzen demokrasinin kurumsallaştırıcı araçları olan seçim ya da başka bir araçla düzeltilmeye çalışılmamış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin yegâne kurtarıcısı olarak “ordu tayin” edilmiştir. Kurtarıcı olarak “demokrasi” akla gelen bir çözüm olmamıştır.

Darbenin meşruluğunu sağlamak için “halkın da bu askeri müdahalenin arkasında olduğu gibi” söylemler üretilmiş ve meclis ile halka bu söylem kanıksatılmaya çalışılmıştır.

1960 darbesinde “Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’na Yansıyan “Vesayet” Ve “Demokrasi” Söylemleri” kapsamında oluşturulan kategorilerden; “aba altından darbe göstermek” söylemi, “kökleşmiş demokrasi” söylemleri ve “3M (millet-meclis-medya)’nin gücü” söylemlerine dair veri bulunamamıştır.

Bu çalışmada 12 Mart 1971 sonrası TBMM Genel Kurul Müzakereleri arşiv taranmasıyla toplanmış (1292 sayfa) ve çıkan veriler nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. 1971 muhtırası özelinde aranan ek kelimeler de “12 Mart, Muhtıra, Bildiri ve yazı” kelimeleri olmuştur. Elde edilen veriler ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır:

İlk birleşimin yapıldığı 12.03.1971 tarihinden 14.05.1971 tarihine kadar, toplam 31 birleşim analiz edilmiş, muhtıra sonrası süreci kapsayan “demokrasi” ve “vesayet” tartışmalarının 05.04.1971 tarihinde sona erdiği tespit edilmiştir.

“Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’na Yansıyan “Vesayet” ve “Demokrasi” Söylemleri” kapsamında kategorilerinin 1971 muhtırasına dair bulguları şöyledir:

- 1) “Ordunun Yegâne Kurtarıcı Olarak Tayini” ve “Meşruluğu” söylemleri başlığı altında “üç” tane veri bulunmaktadır.
- 2) “Rejim Buhranı” ve “Toplumsal Düzenin Korunması” söylemleri başlığı altında veri bulunmamaktadır.
- 3) “Halkın Askeri Müdahaleleri Desteklediği” söylemi başlığı altında veri bulunmamaktadır.
- 4) “Darbe Sevicilik” ve “Bahşedilmiş Demokrasi” söylemleri altında “bir” veri bulunmaktadır.
- 5) “Aba Altından Darbe Göstermek” söylemi başlığı altında veri bulunmamaktadır.
- 6) “Askeri Vesayetın Dolaylı Reddi”, “Milli Egemenlik ve Demokrasinin Vurgusu” söylemleri altında “bir” veri bulunmaktadır.
- 7) “Kökleşmiş Demokrasi” ve “Vesayetın Doğrudan Reddi” söylemleri altında veri bulunmamaktadır.

- 8) “3M(Millet-Mecelis-Medya)’nin Gücü” söylemi altında veri bulunmamaktadır.

1971 muhtırası sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında öne çıkan “ordunun yegâne kurtarıcı olarak tayini” söylemidir. Muhtıraya karşı olan ve “askeri vesayeti dolaylı olarak reddeden” tek bir veri bulunmuştur. 1971 Muhtırası sonrası “demokrasi” ve “vesayete” dayalı az veri olmasına rağmen, TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’ndan anlaşılıyor ki meclis muhtırayı meşrulaştırmış ve onaylamıştır. Muhtıraya karşı olumsuz görüşlerin hemen hemen olmadığı görülmektedir. Darbeden sonra dâhi eleştiri yapılırken, muhtıradan sonra eleştiri olmaması dikkat çekici bir veridir.

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 darbesi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakereleri arşiv taranmasıyla toplanmış (502 sayfa) ve çıkan veriler nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. 1980 darbesi özelinde aranan ek kelimeler de “12 Eylül, MGK ve Danışma Meclisi” kelimeleri olmuştur. Elde edilen veriler ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır:

İlk birleşimin yapıldığı 24.11.1983 tarihinden 24.01.1984 tarihine kadar, toplam 31 birleşim analiz edilmiş, muhtıra sonrası süreci kapsayan “demokrasi” ve “vesayet” tartışmalarının 22.12.1983 tarihinde sona erdiği tespit edilmiştir.

“Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’na Yansıyan “Vesayet” ve “Demokrasi” Söylemleri” kapsamında oluşturulan kategorilerin 1980 darbesine dair bulguları şöyledir:

- 1) “Ordunun Yegâne Kurtarıcı Olarak Tayini” ve “Meşruluğu” söylemleri başlığı altında “yedi” tane veri bulunmaktadır.
- 2) “Rejim Buhranı” ve “Toplumsal Düzenin Korunması” söylemleri başlığı altında tane “dört” veri bulunmaktadır.
- 3) “Halkın Askeri Müdahaleleri Desteklediği” söylemi başlığı altında “üç” veri bulunmaktadır.
- 4) “Darbe Sevicilik” ve “Bahşedilmiş Demokrasi” söylemleri altında “yedi” veri bulunmaktadır.
- 5) “Aba Altından Darbe Göstermek” söylemi başlığı altında “iki” veri bulunmaktadır.
- 6) “Askeri Vesayetin Dolaylı Reddi”, “Milli Egemenlik ve Demokrasinin Vurgusu” söylemleri altında “üç” veri bulunmaktadır.
- 7) “Kökleşmiş Demokrasi” ve “Vesayetin Doğrudan Reddi” söylemleri altında veri bulunmamaktadır.
- 8) “3M(Millet-Mecelis-Medya)’nin Gücü” söylemi altında veri bulunmamaktadır.

1980 darbesi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları'na yansıyan “vesayet” ve “demokrasi” söylemleri kapsamında; darbe sonrasında dâhi kurulan sivil yönetimin “demokrasi” ve kurumsallaştırıcı araçlarına sahip çıkamamış olduğu tespit edilmiştir. Milli iradenin temsilcisi olan gazi mecliste vesayetin reddine dair az sayıda veri elde edilmiş olup bunlar da, askeri vesayeti kısık sesle, dolaylı olarak reddedilebilmiştir. Buna karşılık askeri vesayeti meşrulaştıran söylemlere sıkı sıkıya bağlanıldığı tespit edilmiştir. “Ordunun yegâne temsilci olarak tayin edilmesi” söylemi 1980 darbesi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları'nda en sık rastlanan söylem olmuştur.

Milli egemenliğin temsilcileri güçlerini kendilerini demokratik yollarla ve meşru olarak seçip meclise gönderen halkın iradesinden değil de demokrasiye müdahalede bulunup, ülkede vesayetçi kurumları güçlendiren askeri elitist zümreden almaktadır. Mecliste “darbe sevicisi” söylemler ile askeri vesayetin “demokrasiyi”, “meclise bahşettiğine” dair söylemler sıkça zikredilmiştir. Mecliste kabul gören askeri vesayetin meşrulaştırıcısı olarak da ülkenin içinde bulunduğu “rejim buhranı” ve “toplumsal düzenin bozulması” söylemleri öne sürülmüştür. Demokratik olarak seçilen bir mecliste demokrasiyi rayına koymak için demokrasinin kurumsallaştırıcı araçları değil de antidemokratik vesayet biçimlerinin genel olarak kabul gördüğü tespit edilmiştir.

Halk askeri vesayetten korkup biran önce sivil yönetime geçilmesini talep etmesine rağmen, darbeyi meşrulaştırıcı diğer bir söylem olarak “halkın askeri müdahaleyi desteklediği” belirtilmiştir. 1980 darbesinin mimarlarından olan ve sivil iktidar döneminde cumhurbaşkanlığı görevine devam eden Kenan Evren halkın iradesinin temsil edildiği meclise “aba altından darbe göstermek” suretiyle meclisi tekrar darbe yapmakla tehdit etmiş ve meclisin üzerine bir korku vesayeti halesi oluşturmuştur.⁹¹ Askerinin ülke yönetimindeki vesayetçi yapısı uzun yıllar daha maalesef devam etmiştir. Ülkede ve dolayısıyla parlamentoda demokrasi henüz kökleşmediği için “kökleşmiş demokrasi” ve “3M'nin gücü” söylemlerine dair veri bulunamamıştır.

Bu çalışmada 28 Şubat 1997 muhtırası sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları arşiv taranmasıyla toplanmış (2986 sayfa) ve çıkan veriler nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. 28 Şubat süreci özelinde aranan ek kelimeler de “28 Şubat, MGK, muhtıra, bildiri, yazı ve post-modern darbe” kelimeleri olmuştur. Elde edilen veriler ışığında şu bulguya ulaşılmıştır:

⁹¹ 12 Eylül Davası neticesinde Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya, 765 sayılı TCK'nin “devlet Kuvvetleri Aleyhinde Cürümler” başlıklı 146. Maddesi uyarınca müebbet hapis cezasına çarptırıldı. Evren ve Şahinkaya'nın iki ay sonra 90 yaşında ölmesiyle Yargıtay aşamasındaki dava düşmüş ve kararlar kesinleşmemiştir (tr.m.wikipedia.org).

İlk birleşimin yapıldığı 04.03.1997 tarihinden 04.04.1997 tarihine kadar, toplam 16 birleşim analiz edilmiş, muhtıra sonrası süreci kapsayan tarihte “demokrasi” ve “vesayet” tartışmalarına dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. 28 Şubat kararlarının TBMM’ye değil de hükümete verilmesinden dolayı mecliste bu konunun görüşülmesine iziz verilmemiştir. İncelenen bir süreçteki veriler de bu sonucu desteklemektedir.

Bu çalışmada 27 Nisan 2007 e-Muhtırası sonrası TBMM Genel Kurul Müzakereleri arşiv taranmasıyla toplanmış (5503 sayfa) ve çıkan veriler nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. 2007 e-muhtırası özelinde aranan ek kelimeler de “27 Nisan, e-muhtıra, yazı, bildiri ve muhtıra” kelimeleri olmuştur. Elde edilen veriler ışığında ulaşılan bulgu;

İlk birleşimin yapıldığı 02.05.2007 tarihinden 02.06.2007 tarihine kadar, toplam 24 birleşim analiz edilmiş, e-muhtıra sonrası süreci kapsayan “demokrasi” ve “vesayet” tartışmalarının 09.05.2007 tarihinde sona erdiği tespit edilmiştir. Araştırılan bu bir aylık süreçte elde edilen tek veri de; “e-muhtırayı TSK’nın demokrasi üzerindeki vesayeti” olarak nitelendirmiştir.⁹²

Bu çalışmada 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakereleri arşiv taranmasıyla toplanmış (2347 sayfa) ve çıkan veriler nitel içerik analizi ve eleştirel söylem analizi yöntemleriyle incelenmiştir. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi özelinde aranan ek kelimeler de “girişim, kalkışma, FETÖ, teşebbüs, 15 Temmuz ve demokrasi bayramı” kelimeleri olmuştur. Elde edilen veriler ışığında şu bulgulara ulaşılmıştır:

İlk birleşimin yapıldığı 16.07.2016 tarihinden 16.08.2016 tarihine kadar, toplam 12 birleşim analiz edilmiş, darbe girişimi sonrası süreci kapsayan “demokrasi” ve “vesayet” tartışmalarının 02.08.2016 tarihinde sona erdiği tespit edilmiştir.

“Türkiye’de askeri müdahaleler sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanakları’na yansıyan “vesayet” ve “demokrasi” söylemleri incelendiğinde ulaşılan ilk bulgu; “demokrasinin kökleştiği” yönündedir. Meclisteki konuşmalarda, en kötü demokrasinin dâhi, en iyi darbeden üstün olduğuna dair söylem tespit edilmiştir. Türkiye’de yaşanan askeri müdahalelerin sivil iktidar üzerindeki bir vesayet olduğu ilk kez 15 Temmuz süreciyle getirilebilmiştir. Meclis üzerinde var olan korku vesayeti halesi dağılmış ve demokrasinin herkes için zaruri olduğu düşüncesi yerini almıştır. TSK, meclis tarafından hedef olarak gösterilmemiş darbe girişiminin ordu içerisinde yer alan sızıntının kalkışması olduğu belirtilmiştir.

⁹² İlk kez sivil iktidar askeri müdahaleye karşı eleştiri yazısını 2007 e-muhtırasıyla yayınlamıştır.

Siyasal tarihimizde yaşanan diğer askeri müdahaleler lanetlenmiş, lakin hiç birinin 15 Temmuz kadar kötü olmadığı ifade edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk meclis ve halk bombalanmış, halk ve temsilcileri yok edilmeye çalışılmıştır. Bütün partiler birlik ve beraberlik içerisinde ortak bir bildiri yayınlamış ve 15 Temmuz’da kurulmak istenen vesayetin karşısında durduklarını belirtmişlerdir. 15 Temmuz ile birlikte vesayet ile meşrulaştırıcı kaynakları ilk kez doğrudan reddedilmiş ve “milletin egemenliği” söylemi kutsanmıştır.

15 Temmuz’un çarpıcı bir söylemi de 3M’nin gücü olmuştur. 3M; “millet, medya ve meclistir”. Bu darbe girişimi karşısında millet sokaklarda, vekiller mecliste, medya ise iletişim kanallarında vesayetçi unsurların karşısında duruş sergilemiştir. 15 Temmuz’u diğer askeri müdahaleler ile kıyaslamak çok da doğru değildir, çünkü her müdahale gerçekleştikten sonra kendi meşruluğunu kendi getirmiştir, lakin 15 Temmuz’da FETÖ hain emellerine ulaşamamış ve ülkede vesayetçi bir yapı oluşturulamamıştır.

İncelenen askeri müdahalelerin kendi içlerinde kıyaslaması yapıldığında; 1960 ve 1980 darbesi sonrası TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarına yansıyan “vesayet” ve “demokrasi” söylemleri ışığında; 1960 darbesi sonrasında “milli irade” ve “demokrasinin kabulü” söylemleri ile vesayetin dolaylı olarak da olsa reddi, en çok tekrarlanan söylem olmasına rağmen, 1980 darbesinde bu söyleme dair veri çok az bulunmaktadır. 1980 darbesinde orduya ve darbeye karşı sempati ve destek söylemleri oldukça fazladır. 1960 darbesinden sonra yeniden demokrasiye geçme süreci 1980 darbesine göre daha kısa bir sürede olmuştur. 1980 darbesi sonrası yaklaşık üç yıllık bir süre zarfında ülkede apolitik bir dönem yaşanmıştır. Yaşanan bu apolitik dönemin varlığının meclisteki söylemlere de yansıdığı tespit edilmiştir.

Yapılan muhtıralar kendi içlerinde kıyaslanamamaktadır; çünkü 1997 muhtırasına dair TBMM Genel Kurul Müzakere Tutanaklarında “vesayet” ve “demokrasi” söylemlerine dair veri bulunmamakta olup, 2007 muhtırası için tek bir veri bulunmakta o da, askeri müdahaleleri vesayet olarak nitelendirilmekte ve 1971 muhtırası ise vesayetçi söylemleri kabul etmiş durumdadır.

Medya ve sivil toplum kuruluşlarının demokratik rejimi koruma yönündeki işlevi, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrasında daha açık bir biçimde görünür hâle gelmiştir. Bu durum, “3M” olarak kavramsallaştırılan millet, meclis ve medyanın birlikte hareket etmesinin demokratikleşme sürecine olumlu katkı sunduğunu ortaya koymuştur. Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin derinleşebilmesi, yalnızca kurumların değil, bu kurumlar aracılığıyla üretilen söylemlerin de eleştirel biçimde analiz edilmesini ve dönüştürülmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, siyasal söylemlerin hem tarihsel hem de yapısal bir dönüşüm süreci içerisinde değerlendirilmesi, demokratik toplum idealine

ulaşmada önemli bir adım olacaktır. TBMM'nin darbe ve vesayet karşısında söylemsel bir direnç odağı olabilmesi için, siyasal aktörlerin demokratik değerler etrafında tutarlı bir dil geliştirmesi elzemdir. Bu, sadece kriz anlarında değil, olağan dönemlerde de demokratik söylemin kurumsallaşmasıyla mümkündür. Askeri müdahalelerin ardından oluşturulan resmî söylemlerin yanı sıra, TBMM tutanaklarının bilimsel analizinin kurumsal hafıza ve siyasal kültür açısından yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tutanaklar, sadece tarihsel belgeler değil, aynı zamanda siyasal zihniyetin aynasıdır. Eleştirel söylem analizinin, Türkiye siyasal yaşamında dönemsel kırılmaları anlamada etkili bir yöntem olduğu bu çalışmayla bir kez daha ortaya konmuştur. Bu bağlamda, siyaset bilimi ve iletişim alanındaki araştırmalarda bu yöntemin daha sistematik biçimde kullanılması önerilmektedir. Akademik çevrelerin yanı sıra sivil toplum, medya ve eğitim alanlarında da bu tür çalışmaların bulguları paylaşılmalı; demokrasi bilincinin güçlenmesi için kamuoyuyla bütünleşik bir söylem üretimi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (1969). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Akçakaya, M. (2000). "Belediyeler Üzerindeki Vesayet Çıkmazı". *Sayıştay Dergisi*, 11(38), 189–210.
- Akın, F. (2008). *Çok Partili Hayata Geçiş*. Ankara: Anekdot Yayınları.
- Akpınar, H. (2001). *28 Şubat Postmodern Darbenin Öyküsü*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Akşin, S. (2000). *Siyasal Tarih (1789–1908), Düşünce ve Bilim Tarihi (1839–1908)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyıldız, A. (1998). "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni". *İslam Araştırmaları Dergisi*, (2), 209–222.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1972). *The Civic Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi* (N. Yılmaz, Çev.). Ankara: Adres Yayıncılık.
- Arcayürek, C. (2007). *Çankaya Gelenler Gidenler*. İstanbul: Detay Yayıncılık.
- Aristoteles. (2014). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslan, Z. (2007, 17 Haziran). *İronik Demokrasi–2*. Zaman Gazetesi.
- Aslan, S. (2010). "Sivil Toplum ve Demokrasi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 357–374.
- Atatürk, M. K. (2000). *Nutuk (1919–1927)*. Z. Korkmaz (Yay. Haz.). Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.
- Atay, A. S. (1998). *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*. İstanbul: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ateş, T. (1994). *Demokrasi: Kavram, Tarihi Süreç, İlkeler*. Ankara: Ümit Yayınevi.
- Ayan, S. (2007). "Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası". *C.Ü. İİBF Dergisi*, 8(2), 1–25.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci Adam*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2020). *1960'tan Günümüze Türkiye Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bacik, G., & Salur, S. (2010). "Coups-Proofing in Turkey". *European Journal Of Economic And Political Studies*, 3(2), 163–188.

- Baldini, G. P. A. (2009). *Electoral Systems in Contemporary Advanced Democracies: Basic Principles and Their Mechanics*. In *Elections, Electoral Systems and Volatile Voters* (pp. 16–35). New York: Springer.
- Bayram, A. K. (2001). “Türkiye’de Askeri Darbeler, Kemalizm ve Demokrasi”. In D. Dursun (Ed.), *Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi* (pp. 207–231). İstanbul: Şehir Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2006). *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2010). *Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği, Geleceğe Dair Genel Bir Çerçeve*. İstanbul: Sena Ofset.
- Beetham, D. (2014). *Demokrasi ve İnsan Hakları* (B. Canatan, Çev., 2. Basım). Ankara: Liberte Yayınları.
- Belge, M. (1992). *12 Yıl Sonra 12 Eylül*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Beriş, H. E. (2021). *Modern Demokrasi Teorisi: Demokratikleşme, Katılım ve Popülizm Tartışmalarına Bakış*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berlin, I. (2008). *Kirpi ile Tilki: Seçilmiş Makaleler* (M. Boravali, Der.; M. Tunçay, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beyme, K. V. (2000). *Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789–1999*. London: MacMillan Press Ltd.
- Bican, M. (2012). *28 Şubat’ta Devrilmek*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Bilici, İ. (2023). “Demokrasi Arayışının Alternatif Yaklaşımları: Demokrasi Modelleri Üzerine Teorik Bir Değerlendirme”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 76–88.
- Birand, M. A., Çaplı, B., & DüNDAR, C. (2005). *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Birand, M. A., & Yıldız, R. (2012). *Son Darbe: 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Yayınları.
- Blais, A. (1988). The Classification of Electoral Systems. *European Journal of Political Research*, 16(1), 99–110.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1992). *Qualitative Research for Education: Introduction and Methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bostancı, M. N. (2001). *Toplum, Kültür ve Siyaset*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). “Document Analysis as a Qualitative Research Method”. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
- Böke, K. (2009). *Nitel Araştırmalarda Veri Analizi ve İçerik Analizi*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bölügiray, N. (2000). *28 Şubat Süreci*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

- Bulut, N. (2003). “Kapitalizm–Demokrasi İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1–2), 69-88.
- Burdeau, G. (1964). *Demokrasi - Sentetik Bir Deneme* (B. N. Esen, Çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Carnoy, M. (1984). *The State and Political Theory*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cemal, H. (1989). *Özal Hikâyesi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye’nin Asker Sorunu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Ceylan, A. (2002). *Parlamentoya Uzanan Süreçte Türk Kamu Hukukunda Danışma. Türkler Ansiklopedisi*, C. XIII. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cevdet, A. P. (1980). *Maruzatı*. Y. Halaçoğlu (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cevizoğlu, H. (2001). *28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi?*. İstanbul: Ceviz Kabuğu Yayınları.
- Chomsky, N. (1999). *Medya Gerçeği* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923–1940. (2002). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). *Sivil Toplum Sivil Topluma Karşı: Sivil Toplumun Türkiye ve Dünyadaki Serüveni*. İstanbul: İlimyurdu Yayınları.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839–1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çelik, N. (2004). *28 Şubat ve İrtica Tehdidi*. Ankara: Sinemis.
- Çetin, N. (2018). “Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye’de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler”. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 161–175.
- Çongar, Y. (2010, 12 Mayıs). *Ordu Nasıl Demokratikleşir?*. Taraf Gazetesi.
- Dahl, R. A. (1996). *Demokrasi ve Eleştirileri* (L. Köker, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Dahl, R. A. (2010). *Demokrasi Üzerine* (B. Kadioğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Değirmenci, F. (2011). *Tanıklarıyla, Mağdurlarıyla Bir Zihniyet Kodlaması 12 Eylül*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Demirci, F., & Önder, Ö. (2012). “Bürokrasi”. Halis Ç. (Ed.), *Siyaset Bilimi* içinde. Ankara: Orion Yayınları.

- Derdiman, R. C. (2006). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Türk Anayasa Düzeni*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Devran, Y., & Özcan, F. (2017). “1960’tan 2016’ya Asker Darbe ve Muhtıra Metinleri: Anlamlar, Amaçlar, Niyetler ve İdeolojiler”. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 7–20.
- Doğan, K. C., & İnankul, H. (2013). “Tek Parti İktidarı Döneminde (1923–1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirmesi”. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 27(3).
- Doğançay, M. (2014). *28 Şubat Sürecinin Türkiye’de İç Politikaya Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duda, H. W. (1989). *19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başında Türkiye’de Hilafetten Cumhuriyete Geçiş* (A. Güzel, Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Duman, S. (2006). “Mustafa Kemal’de Cumhuriyet Düşüncesinin Doğuşu ve Cumhuriyet’in Nitelikleri”. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(11), 245-264.
- Durna, T., & İnal, A. (2010). “12 Eylül, Medya ve Demokratikleşme Sorunu”. *Mülkiye Dergisi*, 123–145.
- Dursun, D. (2000). *Ertesi Gün Demokrasi Krizinde Basın ve Aydınlar: 27 Mayıs – 12 Mart – 12 Eylül*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Dursun, D. (2004). *12 Eylül Darbesi*. İstanbul: Şehir Yayıncılık.
- Dursun, D. (2018). *Türkiye’nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Dursun, S. (2008). “Türkiye’nin Güvenlik Algılamasındaki Değişim: 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Dönem”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*.
- Duverger, M. (1982). *Siyaset Sosyolojisi* (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Duverger, M. (1986). *Siyasal Rejimler* (T. Tunçdoğan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Duverger, M. (1962). “Partiler ve Siyasi Rejimler” (E. Özbudun, Çev.). *AÜHF Dergisi*, 19(1–4), 95–171.
- Düvenci, S. (2018). “Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(2).
- Elitok, M. Y., & Değirmenci, F. (2023). “Hükümet Sistemleri Üzerinden Mukayeseli Bir Analiz (Parlamentar Sistem–Başkanlık Sistemi)”. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(4), 329–340.

- Elmalı, Y. T. (2014). *1982 Anayasası'nda Vesayetin Yapısı ve Oluşumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Encyclopaedia Britannica. (1986). *Karşılaştırmalı Ulusal İstatistikler*. İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş.
- Eraslan, C., & Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3F Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2001). *Türk Politikasında Bir Reformist: Özal, Kim Bu Özal?*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Erdoğan, M. (2011). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Yayını.
- Erdoğan, M. (2016). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Hukuk Yayınları.
- Erdoğan, S., & Acar, E. (2012). "Legacy of Turgut Özal and the Sustainable Transformation of Turkey with AK Party Governments". *Third International Symposium On Sustainable Development* (Issd'12).
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar, Sorunlar, Sorumlular 27 Mayıs 1960–12 Mart 1971 Türkiye'si*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Eroğlu, M. (2010). John Locke'un Devlet Teorisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 21.
- Ertunç, A. C. (2013). *Cumhuriyet Tarihi Yaşadıklarımızın Dünyü Bugünü*. İstanbul.
- Eryılmaz, B. (2014). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren'in Anıları Cilt I*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Fanid, N. A., & Yılmaz, D. (2017). "Siyasi Alanda Demokratikleşme Hareketlerinin Toplumsal Alandaki Realitesi (1808–1909)". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(2), 48–64.
- Fedayi, C. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Kaos Dönemi. Osmanlı'dan İkininli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: (İç ve Dış Politika)*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Findley, C. V. (2019). *Modern Türkiye Tarihi* (G. Ayas, Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Friedrich, C. J. (2014). *Sınırlı Devlet* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Gedikli Berber, Ş. (2013). "Kazım Karabekir'in Saltanat ve Hilafetin İlgasına Olan Tavrının Düşündürdükleri". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 443–460.
- Gören Kekeç, S., & Taşcıoğlu, R. (2018). "Özgecan Aslan Cinayetinin Dijital Platformlarda Yansıması: Ekşi Sözlük Üzerine Bir İnceleme". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (29. Özel Sayısı), 439–452.

- Görmüş, A. (2012). “Askerî Vesayet: Kökeni, Gelişimi ve Bugünkü Boyutları”. *Altüst Ayaklar Baş Olacak Dergisi*, 4.
- Görmüş, A. (2016, 2 Mart). Devletin Dördüncü Kuvveti. <http://arsiv.taraf.com.tr/yazilar/alpergormus/devletindorduncu-kuvvet-i/19325/>
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2020). *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*. Bursa: Ekin Yayını.
- Gözübüyük, A. Ş. (2003). *Anayasa Hukuku*. Son Değişikliklerle Güncelleştirilmiş 11. Bası. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Grugel, J. (2002). *Democratization: An Introduction*. New York: Palgrave.
- Gill, G. (2000). *The Dynamics of Democratization: Civil Society and Transition Process*. London: Macmillan Press.
- Giritli, İ., & Sarmaşık, J. (2001). *Anayasa Hukuku. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Bası* (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Günel, E. (2009). *Türkiye’de Demokrasi’nin Yüz Yıllık Serüveni*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Güler, U. (2006). *Türkiye’de Siyasal Bir Aktör Olarak Ordu*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gültekin, H. (2022). *1980 Sonrası Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasal Hayatında Teknokrat Olarak Turgut Özal*. (Doktora Tezi). İstanbul: Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Günday, M. (2003). *İdare Hukuku* (8. Baskı). Ankara: İmaj Yayınları.
- Güneş, M. (2010). *Bir Siyasal Rejim ve Demokrasi Uygulaması Olarak: Vesayetçi Demokrasi*. (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, M. (2013). *Vesayetçi Demokrasi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Hale, W. (2014). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hayek, F. V. (2013). *Özgürlüğün Anayasası*. Ankara: Bigbang Yayınları.
- Heper, M. (1998). “Türkiye’de Devlet, Demokrasi Geleneği ve Silahlı Kuvvetler”. In D. Dursun & H. Al (Eds.), *Türkiye’de Yönetim Geleneği* (pp. 209–233). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Heper, M. (2018). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş* (M. K. Hızır, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Holden, B. (2007). *Liberal Demokrasiyi Anlamak* (H. Bal, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

- Huntington, S. P., & Domínguez, J. I. (1985). *Siyasal Gelişme* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Hyland, J. L. (1995). *Democratic Theory*. New York: Manchester University Press.
- Imbert, P. (1981). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri: Türkiye'nin Meseleleri*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Irak, H., & Taşcıoğlu, R. (2017). “Türkiye’de Negatif Siyasal Reklam Uygulamaları: 2007, 2011 ve 2015 Genel Seçimleri Örneğinde Bir Analiz”. *Atatürk İletişim Dergisi*, (12), 43–68.
- İba, Ş. (2008). *Anayasa Hukuku ve Siyasal Kurumlar* (Gözden Geçirilmiş Güncelleştirilmiş 2. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.
- İnal, M. (2022). *Askeri İsyanlar, Darbeler ve Ara Dönemlerin Perde Arkası* (Cilt III). İstanbul.
- İnalçık, H. (1943). “Saray-Bosna Şer’iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna”. *Tarih Vesikaları*, 2(11), 372-384.
- İnalçık, H., & Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- İpekçi, A., & Coşar, Ö. S. (2010–2012). *İhtilalin İç Yüzü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İşçi, M. (2012). *Demokrasi ve Kurumları*. İstanbul: DER Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi (1920–1960)*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalfa, C., & Atay, F. (2015). “Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı”. *Alternatif Politika*, 7(3), 457-489.
- Kanol, D. (2015). “Tutelary Democracy in Unrecognized States”. *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 62–74.
- Kapani, M. (2004). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karaca, N. (2004). *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi: VIII. Cilt – Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karatepe, Ş. (2017). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (2005). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2013). *İslam’ın Siyasallaşması*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, M. O. (2013). “Vesayet Demokrasisi ve Türkiye Örneği”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(2), 491–538.

- Kaya, G. (2004). “1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 213–223.
- Kaynak, M. (2009). *Dönemeçli Yıllar ve AKP*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Kenan, S. (2010). *Nizam-ı Kadim’den Nizam-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kızıılçelik, S., & Yaşar, E. (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*. İzmir: Saray Kitabevi.
- Koçak, B. (2019). Cumhuriyetin Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi. *İmgelem*, 3(5), 207–238.
- Koçak, L. (2001). *Türkiye’de Ordu – Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Koçak, C. (2010). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938–1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2010). *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları (2 Cilt, 1226 s.)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kona, G. (2005). *Batı’da Aydınlanma Doğuda Batılılaşma*. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Koven, S. G. (2009). *Bureaucracy, Democracy and the New Public Management. In Bureaucracy and Administration*. London–New York: CRC Press.
- Laski, H. J., & Strachey, J. (1962). *Demokrasi Nedir? Sosyalizm Nedir?* (N. Ersek, Çev.). İstanbul: Evren Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (10. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Locke, J. (2003). *Selected Writings*. Indiana: Hackett Publications.
- Mantran, R. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II* (S. Tanilli, Çev.). İstanbul: Adam Yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mayo, H. B. (1964). *Demokratik Teoriye Giriş* (E. Kongar, Çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını.
- McLuhan, M., & Powers, B. (2020). *Global Köy: 21. Yüzyılda Yeryüzü Yaşamında ve Medyada Meydana Gelecek Dönüşümler*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Mercimek, Ş. (2018). “Bürokratik Vesayet Anlayışına Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Etkisi”. *USOBED Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 131–149.

- Meyersson, E. İ. (2015). *Political Man on Horseback: Military Coups and Development*. Stockholm: SITE (Stockholm Institute for Transition Economics).
- Mill, J. S. (1978). *On Liberty*. Indianapolis & Minnesota: Hackett Publishing.
- Mueller, D. C. (1996). *Constitutional Democracy*. New York: Oxford University Press.
- Mufti, M. (2009). *Turgut Özal and the Gates of Desire. In Daring and Caution in Turkish Strategic Culture* (pp. 49–84). London: Palgrave Macmillan.
- Nalbant, T. (2019). *Demokrat Parti Döneminde Ordu–İktidar İlişkileri*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Newton, K., & Deth, J. W. V. (2014). *Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri* (E. Saraçoğlu, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Nohutçu, A. (2009). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Oktay, C. (1997). *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Oktay, C. (2005). *Siyaset Bilimi İncelemeleri*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Olgun, K. (2002). “II. Meşrutiyet Devri Hakimiyet-i Milliye Mücadelesinde Önemli Bir Dönem: 1912 Meclis-i Mebusanı ve Faaliyetleri”. *İlmi Araştırmalar Dergisi*, (13), 111-132.
- Onar, E. (1995). *Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Bugünkü Görünümü*. İçinde *Milli Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Oral, N., & Erdoğan, S. (2014). *Turgut Özal Dönemi Türkiye’de Siyasal Liberalizm*. Advisory Board/Danışma Kurulu.
- Ortaylı, İ. (2007). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2008). *Avrupa ve Biz*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Öngider, S. (2010). *Türk’ün Darbe ile İmtihanı*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Örs, B. (1996). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Öz, E. (1992). *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özbudun, E. (1966). *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*. Center for International Affairs, Harvard University.
- Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özbudun, E. (2010). *Türk Siyasal Hayatı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Özdemir, H. (1994). *Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü: Türkiye Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdemir, H. (2007). *Siyasal Tarih (1960-1980). Yakınçağ Türkiye Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özdemir, A. (2016). *Yönetim Biliminde İleri Araştırma Yöntemleri ve Uygulamalar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Özdemir, Ö. C., & Taşcıoğlu, R. (2023). “Türkiye’de Siyasal Reklamcılık Uygulamaları: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Örneğinde Gazete Reklamları Üzerine Bir İnceleme”. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 74-81.
- Özden, Y., & Hamurcu, A. (2020). Türkiye’de Demokratik Kültürün Gelişimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. <https://turkishstudies.net/economy?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=1033da53-4f05-4ec6-9a91-04b3ffccbf74.pdf&key=45409>
- Özek, Ç. (1968). *100 Soru’da Türkiye’de Gerici Akımlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özipek, B. B. (2011). *Vesayetsiz ve Tam Demokratik Bir Türkiye İçin: İnsan Onuruna Dayanan Yeni Anayasa. Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Raporu*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Özkaya, Y. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Özpek, B. B. (2024). Vesayet Nedir, Nasıl Kurulur, Niçin Çöker?. Daktilo 1984. Erişim: 08.11.2024.
- Öztürk, O. M. (2006). *Ordu ve Politika*. Ankara: Fark Yayınları.
- Parla, T. (1984). “Anayasalar ve Kurucu Meclisler Üzerine Bazı Karşılaştırmalı Notlar”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 38(3-4), 207,221.
- Patterson, S. C., & Copeland, G. W. (1994). “Parliaments in the Twenty-first Century”. In G. Copeland & S. C. Patterson (Eds.), *Parliaments in the Modern World: Changing Institutions* (pp. 1-11). Michigan: The University of Michigan Press.
- Platon. (2008). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Popper, K. R. (2020). *Açık Toplum ve Düşmanları* (M. Tunçay & H. Rızatepe, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.

- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenberg, A. (1965). *Democracy and Socialism*. Boston: Beacon Press.
- Rousseau, J. J. (1999–2001). *Toplum Anlaşması* (V. Günyol, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2007). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Rosenbaum, W. A. (1975). *Political Culture*. London: Nelson Ltd.
- Sabine, G. H., & Thorson, T. L. (1989). *A History of Political Theory* (4th ed.). New York: Harcourt Brace College Publishers.
- San, Ç. (1996). “Çağdaş Demokrasi Anlayışı ve İdari Vesayet Denetimi”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1–2), 285–297.
- Sander, O. (2006). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2016). *Ankara’nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Saray, M. (1999). *Türk Devletlerinde Meclis, Demokratik Düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1992). *Siyasal Sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Sartori, G. (1993). *Demokrai Kuramı* (D. Baykal, Çev.). Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (T. Karamustafaoğlu & M. Turhan, Çev.). Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sartori, G. (1993). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (T. Karamustafaoğlu & M. Turhan, Çev.). Ankara: Yetkin Basımevi.
- Satan, A. (2008). *Halifeliğin Kaldırılması*. İstanbul.
- Schumpeter, J. A. (2021). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (H. İltter, Çev.). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Seyitdanlioğlu, M. (2009). “Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), 1–11.
- Sezgin, Ö. (1984). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.
- Shils, E. (1965). *Political Development in the New States*. The Hague: Mouton.
- Somel Akşin, S. (2008). “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi”. In *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi* (pp. 88–98). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stalin, J. (1969). *Leninizmin İlkeleri*. Sol Yayınları.

- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Sayarı, B. (1978). “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33(1–2), 173-185.
- Şimşir, B. (2000). *Şehit Diplomatlarımız*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Talas, M. (2011). “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (29), 387–401.
- Tanör, B. (2007). *12 Eylül Rejimi (1980–1983)*. Yakınçağ Türkiye Tarihi, 2.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı–Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taşcıoğlu, R. (2009). “Siyasetin Teknikleşmesi Bağlamında Türkiye’de Siyasal Reklamcılık”. In A. Özkan (Ed.), *Siyasetin İletişimi* (pp. 271–292). İstanbul: Tasam Yayınları.
- Taşcıoğlu, R. (2018). *Siyasal Afişten Yasal Reklama: Türkiye’de Siyasal Reklamcılık Uygulamaları*. Erzurum: Zafer Yayınları.
- Tazegül, M. (2005). *Modernleşme Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Babil Yayınları.
- TDV. (1992). *Demokrasi Nedir?* (L. Köker, Çev.). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayını.
- Tekin, Y., & Okutan, M. Ç. (2011). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Terzioğlu, S. S. (2014). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Adalet Yayını.
- Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasî Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Thomson, D. (1997). *Siyasi Düşünce Tarihi* (A. A. Aydoğan vd., Çev.). İstanbul: Şule Yayınları.
- Toker, M. (1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları - Yarı Silahlı Yarı Külahlı Bir Rejim (1960–1961)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tunaya, T. Z. (1996). *Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876–1938): Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859–1952*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunç, H. (2008). “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1–2), 1117.
- Tunç, H. (1999). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ankara: Nobel Kitabevi.
- Tunçay, M. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. İstanbul: Der Yayınları.
- Turan, Ş. (2003). *Mustafa Kemal Atatürk*. Ankara.

- Turan, A. (2007). *Darbe Arası Türkiye: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Anılar, Gözlemler, Tanıklıklar*. İstanbul: Resital Yayıncılık.
- Tuzcuoğlu, F. (1996). “Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere’nin Tarihinden İlginç Anekdotlar”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1).
- Türk, A. (2021). *Bitmeyen Sömürü 28 Şubat*. Ankara: Galeati Yayınları.
- Türk, H. S. (1995). “Demokratik Rejimlerde Seçim Kanunları ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Kanunu Önerisi”. *Demokrasi ve Seçim Sistemleri Uluslararası Konferansı*. İstanbul, 9–10 Haziran.
- Tüylü, Ö. S. (2012). *Türkiye’de Askeri Darbelerin Karizma Üretme İşlevi: 28 Şubat Süreci ve Adalet ve Kalkınma Partisi Örneğinde Sosyolojik Bir Çalışma*. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygun, O. (2011–2014). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünal, U. (2016). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Van Dijk, T. A. (1993). “Principles of Critical Discourse Analysis”. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283.
- Van Dijk, T. A. (1995). “Discourse Analysis as Ideology Analysis”. In C. Schäffner & A. Wenden (Eds.), *Language and Peace* (pp. 17–33). Aldershot: Dartmouth Publishing.
- Van Dijk, T. A. (2001). “Critical Discourse Analysis”. In D. Tannen, D. Schiffrin & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis* (pp. 352–371). Oxford: Blackwell.
- Vaner, S. (1992). *Ordu, Geçiş Sürecinde Türkiye*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Welzel, C. (2009). *Theories of Democratization*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Yayla, A. (2015–2016). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Adres Yayınları.
- Yazıcı, S. (2012). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye* (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeni Şafak Gazetesi. (2007, 29 Nisan). Bildiriye Tepki Yağdı.
- Yerasimos, S. (1992). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yetim, F. (2006). *Ulus ve Zafer Gazetesinin Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yetkin, Ç. (2006). *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika: 27 Mayıs 1960–12 Mart 1971–12 Eylül 1980*. Ankara: Müdafaa-i Hukuk.
- Yıldız, A. (2018). “Liberalizm–Muhafazakârlık Sarkacında “İnformel” Bir Demokrat: Turgut Özal’dan Kalan”. *Muhafazakâr Düşünce*, 15(55), 39–56.
- Yıldırım, M. (2003). “Sivil Toplum ve Devlet”. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 226–242.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yolcu, T. (2019). “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Siyasal Liderlik Anlayışının Temelleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(1), 93–106.
- Yücekök, A. N. (1972). *100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Yüksel, N. M. (2015). *Nuh Mete Yüksel Anlatıyor*. Ankara: Alibi Yayıncılık.
- Weiker, W. F. (1967). *1960 Türk İhtilali* (M. Ergin, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Zariç, S. (2017). *1983–93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal’ın Partideki Rolü*. İstanbul: Hiperlink.
- Zürcher, E. (2002–2018). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* (Y. S. Gönen, Çev., 20. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. (2010). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)* (Ç. G. Güven, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://sozluk.adalet.gov.tr/Harf/V?Sayfa=2>, 5.11.2024
- <https://sozluk.gov.tr/>, 6.11.2024, 12.11.2024,
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- <https://daktilo1984.com/yazilar/vesayet-nedir-nasil-kurulur-nasil-coker/>
- <https://www.meb.gov.tr/ataturk/Hayati/Kronoloji>, 22.11.2024,
- <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1989.07.21>,
- <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1971.03.19>,
- https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa, 20.12.2024
- <https://www.google.com/amp/s/odatv4.com>
- <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/liste?tarih=1996.10.05>, 20.12.2024
- <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4845680&tarih=2006-07-31>, 27.12.2024
- <https://img.piri.net/arsiv/2007/nisan/29/index.html>, 27.12.2024

<http://www.economist.com/news/leaders/21702465-turkeys-president-destroyingdemocracy-turks-risked-their-lives>, 30.12.2024

<https://www.un.org/en/about-us>, 14.01.2025

<https://www.altust.org/2012/02/askeri-vesayet-kokeni-gelisimi-ve-bugunku-boyutlari>, 18.12.2024